Վարդան Արեւելցի

Կրթություն է ստացել Նոր Գետիկի վանքում (աշակերտել է Մխիթար Գոշին), այնուհետև Տավուշի Խորանաշատի վանքում՝ Վանական Վարդապետի մոտ: Կարգվել է վարդապետ, իսկ 1235 թվականին՝ րաբունապետ, ծավալել է ուսումնագիտական բեղմնավոր գործունեություն: Հիմնել է Կայենաբերդի Սուրբ Անդրեաս վանքի դպրոցը և այնտեղ զբաղվել ուսուցչությամբ (1235–39թթ., 1252–53թթ.): 1239 թվականին ուխտագնացության է մեկնել Երուսաղեմ, վերադարձին այցելել է Կիլիկյան Հայաստան, հանդիպել Հեթում Ա թագավորի և Հայոց կաթողիկոս Կոստանդին Ա Բարձրբերդցու հետ: Մասնակցել է Սսի 1243 թվականի ազգային-եկեղեցական ժողովին, այնտեղ սահմանված կանոնները 1245 թվականին բերել Հայաստան՝ հայ «արևելյան» վարդապետներին: 1248 թվականին դարձյալ մեկնել է Կիլիկիա՝ իր հետ տանելով «արևելյան» վարդապետների պատասխան թուղթը: Կոստանդին Ա Բարձրբերդցի կաթողիկոսի համահեղինակությամբ գրել է հայությանն ուղղված «Թուղթ խրատական»-ը և Հռոմի պապի դավանաբանական գրության պատասխանը, մասնակցել Սսի 1251 թվականի ժողովի ընդունած կանոնների մշակմանը: 1252 թվականին վերադարձել է Հայաստան, գումարել Հաղպատի և Ջագավանի եկեղեցական ժողովները, հիմնել Սաղմոսավանքի, Թեղենյաց մենաստանի, Աղջոց վանքի, Խոր վիրապի, Հառիճի վանքի, Խորակերտի դպրոցները: Խոր վիրապում նրան աշակերտել են միջնադարյան հայ մշակույթի նշանավոր գործիչներ Գևորգ Սկևռացին, Հովհաննես Երզնկացի Պլուզը, Ներսես Մշեցին, Եսայի Նչեցին, Գրիգոր Բալուեցին և ուրիշներ:

Վարդան Արևելցին իր գրական մեծ վաստակի և հոգևոր-կրթական գործունեության շնորհիվ մեծ ճանաչում է ունեցել միջնադարյան Հայաստանում և Կիլիկիայում: Ժամանակակիցները նրան մեծարել են «սուրբ», «հոգիապայծառ սուրբ հայր», «լուսավոր վարդապետ», «եռամեծ», «տիեզերալույս վարդապետ» պատվանուններով: Իսկ Գրիգոր Տաթևացին նրան ներկայացրել և պատվել է «Մեծն Վարդան» անունով:

Աշխարհացոյց

[Ա]

Նախ քան զամենայն խնդրեսցուք եղեալքս զէն () եւ ապա զ՚ի նմանէ եղեալս, զի թէպէտ արարածքս պատճառ լինին գիտութեան արարչին, զի յարարածոցս ճանաչի արարիչն ըստ Պաւղոսի թէ «Աներեւոյթք նորա ի սկզբանէ արարածովքս իմացեալ ճանաչի», եւ ըստ Դաւթի թէ «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ», այլ առանց գիտութեան արարչին անօգուտ է գիտութիւն սոցա, այլ թէ վասն Աստուծոյ գիտութեան լինի գիտութիւն սոցա, զի արարածովքս ճանաչեն զարարիչն, յայնժամ կարի գեղեցիկ է քննութիւն գոյիցս:

Արդ ինքն Աստուած անպատճառ է եւ ինքն է բնութեամբ բարի եւ միայն իմաստուն. Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի. Հայր՝ ծնօղ, Որդի՝ ծնունդ ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս եւ սուրբ Հոգին՝ բղխումն ի Հօրէ անսկզբնաբար: Մի բնութիւն է երից անձանցն, անձամբ եւ անուամբ յատկացեալ են եւ էութեամբ միացեալ, զուգափառ եւ համապատիւ, մի աստուածութիւն եւ մի կամք (ԱԲԳԴԵԶԹԺԻՂՃ) եւ մի թագաւորութիւն:

Ոչ կամեցաւ ինքն միայն վայելել զիւր առատ բարին, այլ շարժեալ սիրով յիւր բարի կամացն, եւ գոյացոյց զարարածս զիմանալիսն եւ զզալիս, եւ է ինքն միայն անեղ, եւ յետ նորա ամենայն եղականք են:

Նախ խորանն անմատոյց, ուր կայ աթոռ աստուածութեանն, որ ի վեր է քան զամենայն էութիւն, եւ ոչ ոք կարէ յեղական արարածոցս մատչել կամ մտանել ի խորանն այն. այլ ինքն միայն կայ սուրբ Երրորդութիւնն բնակեալ ի լոյս անմատոյց:

Եւ յետ նորա հրեշտակաց կայանքն: Նախ Աթոռոց դասուն եւ Սերովբէիցն եւ Քերովբէիցն, որ հանապազ կան ի փառաբանութիւն Աստուծոյ, զի տեսանեն հանապազ զփառս աստուածութեանն եւ կապեալ կան ի սէր Նորա եւ ոչ կամին զհեռանալն ի նմանէ, ոչ տեղական հաստումն, այլ կալմամբ եւ սիրով. զի անմարմին բնութեան տեղի ոչ ասի, այլ է տեղիք նոցա կամքն եւ սէրն, զի ուր եւ կամին անդ լինին: Եւ այս Գ. դասս տեղեաւ եւ փառօք մի են: Եւ յետ նոցա Տէրութեանց, Զօրութեանց եւ Իշխանութեանց դասքն միջին քահանայապետութիւնք, եւ յետ սոցա Պետաց, Հրեշտակապետաց եւ Հրեշտակաց դասքն վերջին քահանայապետութիւնք: Այս Զ. դասքս զանազանին տեղեաւ եւ փառօք եւ ոչ բնութեամբ, զի բնութիւն մի է ամենեցուն, այլ փառօք զանազանին, որպէս մարդիկ ամենեքեան մի են բնութեամբ, այլ փառօք զանազանին. զի ոմն թագաւոր է եւ ոմն իշխան եւ ոմն քաղաքապետ եւ այլն ըստ կարգի: Եւ է կայանք նոցա լուսեղէն երկինքն, որ հաստատուն կայ եւ անշարժ:

Եւ ապա ջրեղէն կամարն հաստատեալ բանիւ արարչին: Եւ նա շարժի անդադար ըստ նմանութեան անուի եւ կոչի սա առաջին շարժուն: Եւ յետ սորա հաստատութեան երկինքն, որ ունի անթիւ աստեղս, որ զնդաձեւ շարժի որպէս զքար ձիթաղացին, եւ ի վերայ Բ. բեւեռաստեղացն, եւ ի ԻԴ. ժամն մի անգամ շրջի, ոչ նման ջրեղէն կամարին:

Եւ յետ սոցա Է. մոլորականաց զօտին, որ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ ունի մի մոլորական: Եւ, վերինն է Երեւակն, Լուսնթագն Հրատն, Արեգակն, Լուսաբերն, որ է Արուսեակն, Փայլածուն եւ Լուսինն ի ներքոյ ամենայնի, զոր Պարսիկք կոչեն անուն սոցա Զոհալ, Մուշթարի, Շամս, Զօհրա, Մառեխ, Աւտարիտ եւ Ղամար:

Եւ ապա յետ սոցա Դ. տարերքն, որ զնդաձեւ պատեալ են զմիմեանս: Առաջին բոլորակութիւն հրոյն, որ պատեալ ունի զամենայն տարերս, ապա օդն, եւ ապա ջուրն, եւ ապա երկիրս ի ներքոյ ամենայնի եւ ի մէջ ամենեցուն:

Եւ զերկիր, զի անշարժ կայ, այլայլական արար Աստուած, զի մի' աստուծութեան կարծես տացէ վասն պիտոյիցն որ ի նմանէ բղխէ:

Եւ երկինքն, զի անապական է, շարժական արար Աստուած, զի մի' վասն անապականութեան Աստուած համարեսցին, այլ ի շարժականէն զշարժօղն իմասցին, որ անշարժ զոլով շարժէ զարարածս ի կեանս եւ ի փրկութիւն. զի զգալի բնութիւն ոչ շարժի յինքենէ որպէս զքար ջրաղացին, այլ յայլմէ ինքնաշարժ բնութենէ:

[Բ]

Եկեսցուք յերկիր: Այլ նախ գիտասցուք զի կիբիկոն է ձեւ աշխարհիս, բոլոր եւ քառանկիւնի: Եւ դրախտն Ադամայ ի վերայ երկրի է, ի վերայ բարձրաբերձ բեմբի եւ Դ. իր պատեալ է զդրախտն եւ զցամաք երկիրս:

Նախ Ովկիանոս ծովն, եւ Լեւիաթան ձուկն՝ ընդդէմ կալով կռհակացն Ովկիանու եւ ի կողմն արեւմտից զտուտն եւ զգլուխն միատեղ է եղեալ։

Եւ ապա Քեռինոս () կղզին, զի եւ նա բոլորածիր կղզի է ի մէջ Բ. ծովուն։

Եւ յետ նորա Անդլնդական ծովն։

Այլ յՈվկիանոս ծովն ոչ գոյ կենդանի զատ ի Լեւիաթանէն եւ ամէն օր Գ. մեծ վիշապ ձուկն ի կերակուր առաքի նմա յԱստուծոյ. զի ծովն այն հարթայատակ է եւ նաւ ոչ կարէ գնալ ի վերայ նորա, զի ոչ գոյ հող ի ներքոյ նորա. այլ ի կողմն արեւմտից պատեալ է զՔեռինոս կղզին եւ իբրեւ զգետ գայ յառաջ յՈվկիանոս ծովէն եւ ի նմանէ լցուի Անդլնդական ծովն։ Եւ յԱնդլնդական ծովն () բնակեալ են կենդանիք եւ նաւորդք գնան ի վերայ նորա։

Եւ Անդլնդական ծովն բաժանի դէմ Հերակլայ արձանին, իբրեւ զլայնանիստ գետ գայ յառաջ եւ ի նմանէ կազմի Մէջաշխարհի ծովն զի նա եւս բոլորածիր պատեալ է զմիջոց աշխարհիս, այլ ոչ հաւասարապէս, զի գոյ տեղի որ ցամաք է եւ ոչ են կցեալ յիրեար, զի ի հիւսիսոյ կողմանէ գայ հասանէ ի Հռոմայեցոց ծովն Պոնտոսիւ եւ հասանէ ի Կովկաս լեառն, ուր պարիսպն է Աղեքսանդրի։

Եւ ապա Կասպից ծովն յարեւելից կողմանէ պատէ եւ գայ մօտ ի յերկիրն Պարսից։

Եւ ապա Հնդկաց ծովն հասանէ ի Կարքեդոն կղզին։

Եւ ապա Եգիպտոսի ծովն գայ հասանէ յարեւմտեան կողմանէ ի Բիւզանդիոն եւ յայլ սահմանս նորա մինչեւ ի Ռուսաց աշխարհն։

Ի յայդ ծովէդ բաժանի բազում խորշ ծովուց եւ կղզիք բազումք. ի կողմն արեւմտից Կիպրոս եւ Կրիտէս, Սիկիլիա եւ Պատմոս եւ Ռոտոն կղզին եւ այլք։ Ի կողմն հարաւոյ Կարքեդոն կղզին եւ Շիրիմարան () քաղաքն, որ է Հուրմուզ ի մէջ Հնդկաց ծովուն, եւ ի նմանէ ելանէ պատուական մարգարիտն։

Իսկ ցամաք երկիրս ըստ ուղիղ գծից յարեւելից յարեւմուտս Գ. բաժանի։

Կողմն հարաւոյ Լիբիա կոչի։ Միջոց աշխարհիս Ասիա ասի։ Եւ հիւսիսոյ կողմն Եւրոպիա։

[Գ]

Իսկ Հայաստան աշխարհս խառն է յԱսիոյ եւ յԵւրոպիոյ, սկսեալ նախ ի դրանէն Հոնաց, որ է դուռն Ալանաց Երկաթի, զոր եղեալ է Աղեքսանդր Մակեդոնացին, զի նա ժողովեաց յամենայն ազգաց զփանաքիս եւ զկարճահասակս, զխեղս եւ զկաղս, զկոյրս եւ զգողս եւ զվնասակարս, եւ տարեալ ի կողմն հիւսիսոյ բնակեցոյց եւ պարսպեալ ամրացոյց եւ եդ զԴուռն Երկաթի, եւ մարգարէացաւ եւ գրեաց ի վերայ դրանն թէ յորժամ յետին դարէն անցանէ ՊԿԴ (864) տարի՝ անկանի դուռն այն եւ ելանեն ԻԴ (24) թագաւորութիւնք եւ ապականեն զաշխարհս Աճուճաց եւ Մաճուճաց ազգն կոչեցեալ, զոր Յովհաննէս աւետարանիչն Գոգ եւ Մագոգ ասէ վասն անթիւ բազմութեանն։ ()

Եւ յետ նորա գաւառք:

Գուգարացիք Շաքի է:

Ալանք () Շրվան է, զոր Ատըլ Նուշիրուան շինեաց եւ կոչեցաւ Շարուան եւ Շամախի:

Ուտի ի մտից կայ Երասխոյ, ի մէջ Արցախայ եւ Կուր գետոյ, որ է Քուռ (ԱԲԳԴԵԶԾԴԻՂ), զոր Աղուանք () ունին, ուստի էր Օտայ իշխանն Տրդատայ, ուր մեծ եկեղեցին է Ամարաս, ուր կայ նշխարքն Գրիգորիսի Աղուանից Կաթողիկոսին:

Արցախ Խաչէնք է:

Դիզափայտն Դիզայ է եւ Վարանդայ (ԱԲԳԴՂ):

Գանձակ Գանջայ է իւր վիճակովն եւ Ջակամով, մինչեւ ի դաշտն Գազայ, եւ կայ ի նմա սուրբ ուխտն Խորանաշատ եւ Եղիշէի առաքելոյն աթոռն:

Եւ ի յԱրցախ՝ սուրբ ուխտն Գանձասար, ուր կայ գլուխն սուրբ Կարապետին:

Գարդման գաւառն Քարթմանիկ է, ուր կայ գերեզմանն Յովհաննէս վարդապետին Մայրագոմեցւոյն:

Մեծ Սիւնիս եւ Փոքր Սիւնիս, ուր կայ աթոռն Եւստաթէի առաքելոյն, որ կոչի Տաթեւ, եւ Ծիծեռնայ վանքն եւ Բաղաբերդն, ուստի էր Վահան կաթողիկոսն ի Բաղաց, որ հալածեցաւ ի Վասպուրական (ԱԲԳԴՂ):

Սոթից գաւառն Ծառայ երկիրն է (ԱԲԳԴՔ):

Գեղամ Գեղարքունի է, ուր կայ ուխտն Մաքենիս, եւ Սեւան կղզին ի մէջ ծովուն:

Եւ բազում գաւառք ի կողմն հիւսիսոյ, որ կոչի Ջակամ, ուր կայ սուրբ Խորանաշատ եւ (ԸԹԴԾՂՃ) Հողարծին եւ Գետեաց վանք, ուր աթոռն է Գոշ Մխիթար (Ա) վարդապետին:

Այրարատ ունի բազում գաւառս:

Արշարունիք եւ (ՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) Ձորն Երասխայ Կաղզուան է, ուր կան սուրբ ուխտքն Վարդիկ Հայրն (ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ) եւ Կարմնջաձորն (ԹԺԻԾՂՃ) եւ սուրբ ուխտն (ԹԺԻԾՂՃ) եւ սուրբ Վարոսի վանքն (ՁԷԸԼԿՀՊՓՄՆՄ) Թաթլու անապատն (ԱԲԳԴԵԶԹԺԻԾՂՃ) եւ Վարոսի վանքն (ՁԷԸԼԿՀՊՓՄՆՄ), ուր զԹումաս առաջնորդ կացոյց:

Եւ անդ է Բասեն Գաբեղանք, Աբեղանք, Ապահունիք, Արշարունիք:

[ա]

Կարճ խմբագրութիւն (ԱԲԳԴԵԶ)

Բագուան աւանն Բագրաւանայ բերդն է ի վերայ Ախուրան գետոյ: Աւանն գեղաքաղաք ասի:

Արագածոտն, Մասեցոտն, Նիգատունն, ուր կան սուրբ ուխտքն Թեղենիս եւ Եղիպատրուշ:

Կոտայք Երեւան է իւր վիճակովն, Մազազ, Վարաժնունիք, Դվին եւ Շարուր քաղաք, եւ ունի մայր քաղաքաց զՎաղարշապատ, ուր է սուրբ Էջմիածինն, եւ այլ բազում վանորայս. ի կողմն Գառնոյ Խորվիրապն, յոր է տեղիք չարչարանաց Գրիգորի Լուսաւորչին ի մէջ օձիցն ԺԳ (13) տարի. Դարունեց եկեղեցի Հայոց Թառն է, ուր կայ փրկչական պատկերն. եւ Այրի վանք ուր կայ գեղարդն աստուածամուխ եւ Աղջոց վանքն, իսկ Ձագավանքն ի Կոտէս է, ուր կայ Գետարգել սուրբ Նշանն:

Եւ ի յոտն Արագածոյ Սաղմոսավանքն, ուր կայ օձահալած սուրբ Նշանն եւ Արագածայ սուրբ Նշանն, եւ Յոհանավանքն, ուր կայ վարշամակն Քրիստոսի, եւ Տեղեր եւ Կոշավանքն:

Եւ ունի գետս: Հուրաստան գետ Բջնու ջուրն է. Ազատ գետ Գառնու ջուրն է. Քասախ գետ Կարբու ջուրն է, եւ Ախուրան գետ Անու ջուրն է:

Ձորոյգետ Անի է եւ Շիրակ գաւառն ուր կան սուրբ ուխտքն Հոռոմոս եւ Մարմարաշէն եւ Կարմնջաձոր, Դպրավանքն եւ Հառիճայ եւ այլք բազումք:

Վայոյ ձոր Եղեգեց ձորն է, ուր կայ Կենսաբեր սուրբ Նշանն, եւ Գալոյ ձոր, որ աթոռն է եւ վարժարան սուրբ վարդապետացն մերոց, եւ լեառն որ կոչի Սուրբ Սիոն ի մէջ երկրին, եւ ի գլուխ լերինն մենաստան Նոյ ճգնաւորին: Եւ անդ է ամենամաքուր նշխարն Սիւնեաց տէր Ստեփանոսին, եղեալ ի վանս Թանահատին Ն (400) ամօք յառաջ է շինեալ քան զհայ թվականն:

(ԱԲԳԴ):

Գողթան գաւառն Ազուլիսն է Ջուղայովն, եւ Որթվատն, որ այժմ ասի Օրդվար (ԱԲԳԴ):

Ատրպատական, որ այժմ ասի Ատրբէջան (ԱԲԳԴ) եւ Գանձակ շահաստան Թավրէժ է, որ է Թավրէզ (ԱԲԳԴ): Զառաջինն շինեաց զնա (ԵԶ) Խոսրով՝ հայրն Տրդատայ, եւ յետոյ Հուլաւու խանն նորոգեաց, վասն որոյ Հուլաւու թախտ կոչի այժմ:

(ԱԲԳԴ):

Խրամ քաղաք այժմ աւեր է ի մէջ Աստապատայ եւ (ԱԲԳԴ) Շամբի ձորն է առ ափն Երասխայ (ԱԲԳԴ), ուր կայ նախավկայն սուրբ Ստեփանոսն նորոգեալն ի Բաբգէնայ (ԱԲԳԴ):

Հեր եւ Զարեւանդ գաւառն Խոյ է:

Արտազ Մակու է, ուր կայ սուրբ առաքեալն Թադէոս:

Հացունեաց դաշտն մօտ է ի Նախչուան քաղաք: Ի Նախչուան է տապանն մեծ նահապետին Նոյի եւ Նեմզարայ ի Մարանդ:

Բարմ(ն) որ է (ԱԲԳԴ) Աղբակ եւ Սալամաստ, յերի կալով դոցա (ԵԶ), ուր կան նշխարքն Բարդուղիմէոսի սուրբ առաքելոյն:

Ի յՈրմի քաղաք Յուդա Յակոբեան:

Իսկ ի կողմն հիւսիսոյ Հաշտարխանի աթոռն է հիւսիսական ազգին, եւ գայ հասանէ մինչեւ ի լեառն Կովկաս Գազայ դաշտն ուր կայ սուրբն Սարգիս եւ Մակարայ վանսն:

Վրկանի աշխարհն ի Գրիմն է. ձգի մինչեւ ի Կասպից ծովն:

Կայէնկեծոյ բերդն մօտ է Գազայ դաշտեն:

Տաշիր Լոռի է, ուր կան սուրբ ուխտն Հաղբատ եւ Սանահին, ուր կայ տապանն սուրբ պատրիարգին Հայոց Յովհաննու Օձնեցոյն (ԱԲԳԴ):

Խորխոռունիք Խօշօռնի է:

Փայտակարան Տփխիս է:

Վարդանակերտ Տփխեց վիճակն է:

Մցխիթա պատրիարգարանն է Վրաց:

Ափխազ եւ Մազքըթաց աշխարհն եզր է Վրաց աշխարհին:

Սամցխէ Ախըլցխա է. իշխանաց երկիրն է օծեալ խաչն սուրբ հայրապետին Ներսէսի եւ զաւազան նորա:

Տայոց գաւառն ի Վիրս է, որ է Կուրճիստան (Ա):

Կարս քաղաք Անի է:

Վանանդայ Կարուց էր Ղեւոնդ վարդապետն:

Գողթան Վանանդն ուրիշ է:

Իսպեր գաւառն սահմանակից է Տայոց: Եւ այլ բազում:

Կարնոյ քաղաքն Արզրումն է, որ կոչի Թէոդուպօլիս, զոր պարսպել ետ թագաւորն փոքր Թէոդոս. եւ էին վերակացուք գործոյն Մովսէս Քերթօղն եւ Դաւիթ Անյաղթն:

Աղիովիտ եւ Քաջբերունի Արճէշ է, ուր կան սուրբ ուխտքն Արծուաբեր եւ Մեծոփ. եւ անդ է գերեզման Աղբերկան որդոյն Աստուածատուր վարդապետին (ԱԲԴ) եւ Մխիթար վարդապետին (Ա) եւ Ոսպնակեր վարդապետին (ԱԲԳ) տապանն (Դ) ի ներքին վանքն է (ԱԲԴ) եւ Ուռընկայրն, ուր կայ սուրբ նշանն ամենազօր:

Բագրեւանդ գաւառն Մանծկերտով Վաղարշակերտ կոչի: Եւ անդ գնաց ընդ առաջ Լուսաւորչին թագաւորն Տրդատ մինչ ի գեղաքաղաքն Բագուան առ ափն Եփրատ գետոյն ի ստորոտն Նպատ լերինն եւ մկրտեցաւ զօրօքն իւրովք:

Առբերան եւ Տարբերունի Բերկրի է ուր կայ սուրբ ուխտն Տէր Յուսկայ որդ(ւ)ոյն:

Վասպուրական Վան է, ուր կայ սուրբ ուխտն Վարագ եւ անդ է սուրբ Նշանն, զոր եբեր սուրբ կոյսն Հռիփսիմէ, եւ Ձորավանք, որ է Սալնապատ:

Գաւառք են Վասպուրականի ԼԶ (36):

Ռուշտունիք Ոստան է:

Տոսպ Անձեւացիքն է, ուր կայ սուրբ ուխտն Հոգոց վանքն, ուր կենդանագիր պատկերն է սուրբ Աստուածածնին, զոր եբեր Բարդուղիմէոս առաքեալն, եւ անդ է Տրդատ թագաւոր եւ կոչի սա Հաշտէն գաւառ եւ Չորրորդ Հայք, ուստի ելանէ գետն Տիգրիս, որ Դկլաթ կոչի: Եւ Անձեւաց եպիսկոպոս էր Մեծն Խոսրով՝ հայրն սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն:

Գնունիք Ամուկ է (ԱԲԴ):

Ջղմաթ Ջուլամերկ է (ԱԲԳ):

Տմօրիս եւ Ալկէ քար Բոհտան է (ԱԲԴ):

Ջերմաձոր Շատահ է (ԱԲԴ):

Տրպատունիք, Երուանթունիք, Մարդաստան, Արտազ, Աղբակ Մեծ եւ այլ բազում գաւառք, այսոքիկ ամենայն Վասպուրական կոչին:

Եւ յՌռշտունեաց գաւառին կան սուրբ ուխտքն Աղթամարայ Սուրբ Խաչն, զոր շինեաց Գագիկ թագաւորն Արծրունի, եւ Նարեկայ վանս սուրբ վարդապետին, եւ Աթանագինայ նշխարքն (Դ): Եւ անդ է նշխարքն Թումայի սուրբ առաքելոյն եւ ճկոյթն սուրբ հայրապետին Յակոբայ. եւ վանք մի կայ Նկարէն անուն, որ ունի շող ի յԱստուծոյ ի չափ (ԱԲԴ) աւետարանի մի ի գոյն աղեղնակի հանդէպ սեղանոյն (ԱԲԳԴ):

Աղնձիս Հիզան եւ Շատահ է (Ա) առ Տիգրիս գետովն կայ:

Կորդուաց լեառն Կորճէից լեառն է, որ այժմ Կորճէք ասի անուն (ԱԳԴ) աշխարհին այնմիկ:

Մոկաց գաւառն է իշխանանիստ, ուր կան բազում վանորայք, եւ մեծ ուխտն Ծպատ (ԱԲԳԴ), ուստի էր Անանիա կաթո(ւ)ղիկոսն:

Բզնունիք Արծկէ է, եւ Խլաթ եւ Բաղէշ մինչ ի Խիզան, ուստի է սուրբ խաչն (ԲԳԴ) եւ Գամաղիէլ (Բ): Այս միջոցս ամենայն Բզնունիք ասի:

Տարօն Մուշ է, ուր կայ սուրբ ուխտն Մշու սուրբ Կարապետն։ Եւ կայ անդ նշխարն սուրբ Կարապետին եւ Աթանագինէ եպիսկոպոսին եւ Է(7) խոտաճարակացն եւ Բ(2) ճգնաւորացն Անտոնի եւ Կրօնիդեայ, եւ կոչի Ինննակնեայ վանս վասն Թ(9) ականցն քաղցրահամ աղբերացն, եւ կոչի Գլակայ վանս վասն առաջնորդի վանաց հօրն. եւ զառաջին պատարագն անդ արար սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչն, եւ Ղազարու վանքն սուրբ Առաքեալքն է. Մուշ ուր կայ ձախ աջն Պետրոսի եւ Պօղոսի (Զ), ահեակ աջն Անդրէի առաքելոյն (ԱԲԳԴ), եւ այլ բազում սրբութիւնք։

Եղրդոտի վանքն սուրբ Յովհաննէս է, ուր կայ ի նշխարաց սուրբ Յովհաննու, եւ շիշ իւղոյն զոր եբեր Թադէոս առաքեալն։

Վանդիրն սուրբ Աղբերիկն է ի տեառնեղբօրէն Յակոբայ ի գաւառին Խութայ։

Արծրունիք Սասուն է, զոր շինեաց Սանասար որդին Սենեքարիմայ, որ փախուցեալ էին ի Նինուէու (Զ) վասն սպանման հօրն։

Կողովիտ եւ Մանախու ձորն ի (ԱԲԳԴ) Սասուն է. եւ անդ է ճկոյթն Պետրոսի առաքելոյն, զոր եբեր տանուտէրն այն որ ընդ բանիւ էր եղեալ քահանայի միոջ աղքատի (Ա)։

Ծոփաց գաւառն Մեծկերտ եւ Չմշկածակ է։

Տիգրանակերտ Յամիթ է, որ ասի Տիարպաքիր (Ա), զոր պարսպեաց Տիգրան թագաւորն եւ յետոյ նորոգեցաւ ի մեծէն (ԵԶ) Թէոդոսէ՝ Յովհաննու Ոսկիբերանին սանէն (ԱԲԳԴ)։

Ի լերանց Սասնու մինչեւ ի Մելտենին Հայոց (ԱԲԳԴ), որ է Մալաթիա (ԱԲԳԴ), այս ամենայն միջոցս Միջագետս ասի, զի ի մէջ Եփրատայ է եւ Տիգրիս գետոյն (ԱԲԳԴ)։

Եդեսիա Ուռհա է, ուր բերաւ անձեռագործ պատկերն որ ի սուրբ դաստառակին։ Անդ են եւ սուրբ Գուրիասանքն (Ա)։

Աւսիդ Թլկուրան է, ուր կայ մարմին Յոբայ (Ա)։

Բերիա Հալապ է, իսկ միւս (ԵԶ) կողմանէն Մանդակունի է (Բ) յերի կալով Տարօնոյ (ԵԶ)։

Խորձունք Կեղի է։

Եկեղեաց գաւառն Երզընկայն է եւ Դարանաղեաց երկիրն Կամախ է, ուր կայ գերեզմանն սուրբ Լուսաւորչին, եւ որդւոց եւ թոռանց նորին՝ ի Թորդան, եւ աստուածաբնակ լեառն Սեպուհ, ուր հանգեաւ սուրբ Լուսաւորիչն։ Եւ անդ կայ Հաւհալանի թուրն Տրդատայ, զոր ետ նմա Կոստանդիանոս թագաւորն, եւ յորժամ խնդիր արար Տրդատ թագաւորն սուրբ Լուսաւորչին եւ գնացեալ եգիտ զնա ի Սեպուհ եւ նա ասաց նմա զջնջումն ազգին Արշակունեաց, եւ առեալ զթուրն օծեաց որպէս զխաչ, եդ ի յօղն բանիւն Աստուծոյ, եւ ասաց թէ յելանել արիական ազգին, երեւի նշանս այս, զոր առեալ շրջեցուցանեն ընդ ինքեանս, եւ անդ կայ վանք Սերովբէից. զոր

յետոյ Պլուզ վարդապետն Յոհաննէս (Ա) ետես զնշանն զայն եւ ասաց զԼուսաւորչին «Անձինքեն եւ զ«Լերինքեն:

Աթախ եւ Հենի, Դերջան եւ Բալու, ուր զգիրն եգիտ Մեսրոպ վարդապետն, այսորիկ Արշամունիք կոչին: Ի Կամախ է անառիկ բերդն, ուր պահեաց Օտայ՝ դաստիարակն Տրդատայ եւ Խոսրովիդխտոյ՝ զՏրդատ եւ զքոյրն իւր եւ (ԱԲԳԴ) զգանձս եւ զկումաշս թագաւորացն Արշակունեաց զահէ Արտաշրի՝ որդոյն Սասանայ. եւ ի գալն Տրդատայ թագաւորին փառօք ելանէր ընդ առաջ նորա:

Եւ գետն Եփրատ յԵկեղեաց գաւառին է, այլ այս՝ ճշմարիտ Եփրատ (ԵԶ), եւ մի ակն յԱրզրում է եւ Բ. (2) ակն ի յԱրճէշ է (ԱԲԳԴ), որ ի սուրբ Ոսկենիցն ելանէ եւ անցանէ ընդ Տարօն եւ գնայ ընդ Ասորեստան:

Արածանի գետն Եփրատ է:

Սեւաստ Սեբաստիա է, ուր կան սուրբ Քառասունքն եւ գետն Ալիս: Անդ է մարմին Պետրոս Գետադարձին (Ա):

Մաժակ քաղաքն եւ Կապադովկիա եւ Գամրաց տունն Բարսեղ Կեսարացուն քաղաքն է, որ ասի Կեսարիա (ԲԳԴԵԶ), որ այժմ ասի Ղայիսարի (Ա), ուստի էին սուրբն Գէորգ եւ սուրբն Սարգիս՝ նահատակքն Քրիստոսի. եւ սա կոչի Առաջին Հայք, զի ի գալն Թադէոսի առաքելոյն զԹէոփիլոս աշակերտն իւր եպիսկոպոս ձեռնադրեաց Առաջին Հայոց, եւ վասն այն պատճառին անդ զնաց Լուսաւորիչն Հայոց (ԳԴ) եւ էառ զձեռնադրութիւն իբր յիւրմէ առաքելոյ(ն): Եւ այնպէս առնէին Հայք մինչ ի ժողովն Քաղկեդոնի: Այս այն Թէոփիլոսն է որ ի Ղուկաս աւետարանչէն խնդրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն, եւ նա ելից զհայցուածս նորա եւ գրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն (ԱԳ), որպէս ասէ. Կարգաւ գրել քեզ, քաջդ Թէոփիլէ. եւ անդէն եբեր Լուսաւորիչն զնշխարսն սուրբ Կարապետին եւ զԱթանագինեայ հայրապետին, եւ հանգոյց ի Տարօն. եւ պարգեւեալ նմա ի Ղեւոնդիէ պատրիարգէն եւ Բ (2) ճգնաւորն Անտոն եւ Կրօնիդէս ընդ Լուսաւորչին՝ ուսուցիչ ճիւաղաբարոյ ազգին Հայոց:

Կիլիկէ, որ է Սիս, ի մէջ կայ Ասորոց եւ Գամրաց: Ունի գաւառս, քաղաքս եւ աւանս եւ բերդս բազումս, զբերդ Կոպիտառոյ Եւ զԲարձրաբերդն մօտ ի Մոլեւոն (ԳԴԵԶ) եւ զԼեւոն բերդ եւ զՎահկայ (Բ) եւ զԾովք բերդ (ԱԲԳԴ) եւ զվանորայս զԴրազարկ, զԱրքակաղնին, զՍկեւռի (ԱԲԳԴ) եւ զԳռներու սուրբ ուխտն եւ այլ բազում վանորայս: Եւ զմայրաքաղաքս ունի զՏարսուս որ է Սիս (ԳԴԵԶ) եւ բերդս Լամբրոն եւ սուրբ ուխտս Կայծախօսն (Բ) եւ զՄարաշ, եւ այլ բազումք:

Այս են աշխարհն եւ գաւառքն Հայոց, զոր փոքր ի շատէ գրեցաք (ԱԲԳԴ):

[բ]

Ընդարձակուած խմբագրութիւն

(Զ, Է, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Խ, Ծ, Կ, Հ, Ղ, Ճ, Մ, Փ, Պ, Ս, Ն)

Եւ բերդն Կապուտ, որ կոչի Արտագերէից (ԲՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ). անդ է եւ Կեչրոր քաղաքն եւ Ծառաքարի վիմափոր վանքն, ուր կայ գերեզման Կեչառացի Խաչատուր վարդապետին, եւ Բասեն գաւառն սահմանակից է նմին:

Բագուան աւանն Բագրանայ բերդն է ի վերայ Ախուրան գետոյն, զոր Երուանդ շինեաց եւ անդ փոխեաց զաթոռ Հայոց թագաւորացն, եւ զեղբայրն իւր զԵրուազ քուրմ կացոյց կռոցն: (ԲԹԺԻԾՂՃ):

Աւանն գիւղաքաղաք ասի:

Արագածոտն Նգատունն է, ուր կան սուրբ ուխտքն Թեղենիս եւ Եղիպատրուշ, եւ մեծաքանչ լեառն Արագած, որ ի ստորոտէն մինչեւ ի կատար լերինն աւուր ու կէս ճանապարհ է (ՁԷԸԼՄՓՍՆ) եւ գլուխ նորա ի Դ (4) բաժանի (ԸԼՓՊՍՆ). լերինք մեծամեծք եւ ի մէջ նոցա զոգ հովտաձեւ հարթայատակ. եւ չորեսին ծայրք լերանցն հանդէպ միմեանց խաչանման: Ասեն թէ օրհնեալ եւ օծեալ է նշանն տէրունական շնորհաբաշխ աջովն սուրբ Լուսաւորչին լերինքն այն ի փառս խաչելոյն Քրիստոսի: Եւ է ի մէջ հովտին քարածերպ այր մեծ. ի նմին այրի շինեալ տաճար փոքրիկ խորան եւ կախեալ կանթեղս առանց չուանի եւ փոխանակ ջրոյ արտաասուք լցեալ եւ հրով երկնային վառեալ եւ է (ՁԷԸԼՄՓՊՍՆ) մինչեւ ցայսօր անշիջանելի (ԸԼՓՊՍՆ) եւ մնայ (ՁԷՄ) մինչեւ ի գալուստն Քրիստոսի (ՁԷԸԼՄՓՍՆ) ի դատաստան (ԸԼՓՊՍՆ). որ եւ բազմաց արժանաւորացն տեսեալք են եւ տեսանեն զհրաշքն զայն ի փառս Քրիստոսի: Եւ յանդիման յարեւելս կոյս է լեառն Արայի, ուր սպան շռայլն Շամիրամ զԱրայն գեղեցիկ (ՁԷԸԼՄՓՍՆ):

Եւ ի միւս կողմանէ երկիրն Կարբոյ, ուր կան սուրբ ուխտքն Սաղմոսավանք, եւ սուրբ անապատն Հրեշտակաբնակ (ՁԷԸԼՄՊՓՍՆ), ուր կայ սուրբ նշանն Արագածոյ, եւ Օձահալած սուրբ Նշանն (ՁԷԸԺԻԼԿՀՂՃՄՊՓՍՆ), որ ունի մասն ի Կենաց Փայտէն արիւնաներկ, եւ առնէ նշանս մեծամեծս ի յօձահարս եւ յամենայն պատահարս, եւ աստուածընկալ սուրբ Նշանն (ՁԷԸԼՊՓՍՆ), Գռուզ սուրբ Նշանն (ԸԼԿՀՂ), Տէրունական սուրբ Նշանն (ԸԼԿՀՓՄՍՆ), եւ սուրբ Յակոբայ Մծբնայ հայրապետի աջն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՓՍՆ), եւ սուրբ Յակոբայ Տեառնեղբօր մասն, եւ գերեզմանն Ականատես սուրբ վարդապետին (ՁԷԸԼԿՀՂՊՄՓՍՆ) Գրիգորի () (ՁԷԸԼՊՄՓՍՆ), որ ձեռակերտ է մեծ կաթուղիկէն եւ բոլոր շինուածքն ամենայն, բաց յանապետէն. որ աղօթիւք եւ հայցմամբ նորին ակներեւ ամենեցուն իջանէ լոյսն զգալի ի վերայ կաթուղիկէին (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ) ի փառս եւ (ՁԷ) ի պարծանս խաչին (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ):

Այլ եւ սուրբ ուխտն (Ժ) Յոհանավանք, ուր կայ նշխարք սուրբ Կարապետին եւ (Ժ) վարշամակն Քրիստոսի, եւ սուրբ բեւեռն աջոյ ձեռին, եւ սուրբ աջն նախավկային (ՁԷԼԿՀՂՄՊՓՍՆ), եւ Բ (2) կողքն սուրբ Կարապետին (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ), եւ Տեղերու վանքն ուր կայ լրջակապուտակ սուրբ նշանն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ), եւ Կոշայ վանքն ուր գերեզմանն է Պետրոս Ականատես () սուրբ վարդապետին, եւ ի Կոշ կայ սուրբ գերեզմանքն Յուսկան եւ Դանիէլի՝ թոռանցն սուրբ Լուսաւորչին: Այլ եւ Խաչի վանքն: Այլ եւ ի գիւղն Մուղնի սուրբն Գէորգ, ուր կայ ծնօտն (ՁԷԸԼԿՀՂՊՓՍՆ) եւ զաղտն (ԸԼԿՀՂՊՓՍՆ) եւ ականջն եւ արիւնն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին, եւ այլ բազում վանորայք (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ):

Իսկ ի հիւսիսոյ կողմանէ Արագածայ է երկիրն Շիրակայ, յորում է մայրաքաղաքն Անի՝ աթոռ Բագրատունեաց թագաւորացն:

Չորոյ գետն () Անի է եւ Շիրակ գաւառն, ուր կան սուրբ ուխտ (ք)ն Հոռոմոսի եւ Մարմարաշէն եւ Դպրավանքն եւ Հառիճայ, եւ այլ(ք) բազումք:

Եւ Կարս քաղաքն Անի է (ՁԷԸԼԿՀՄՓ):

Վանանդայ Կարուց էր Ղեւոնդ վարդապետն:

Գողթան Վանանդն որիշ է:

Եւ ի դաշտն արարատեան է սուրբ Էջմիածինն, որ է Վաղարշապատ քաղաքն՝ աթոռ թագաւորացն Հայոց Մեծաց: Եւ Դվին քաղաք նման նմին: Եւ Արտաշատ քաղաքն, ուր կայ (ԹԺԻԾՃՂ) Խորվիրապն, որ է տեղիք չարչարանաց(ն) սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, որ եկաց (Ժ)ի մէջ օձիցն ԺԳ (13) ամ, եւ յետոյ բերաւ մարմինն բոլոր ձեռամբ Գրիգորի Մագիստրոսի () ի Կոստանդնուպօլսէ եւ եդաւ ի վիրապին (ՁԷԸԼԽԿՀՄՊՓՄՆ) ի ներքոյ չորից սեանց եկեղեցւոյն (ՁԷԸԼՄՊՓՄՆ), եւ ի բերան վիրապին հանգուցեալ (ք) կամ Բ (2) շիրիմ (ՁԷԽԿՀՂՄՊՓՄՆ) մեծամեծք եւ (ՁԷՄ) մեծահռչակ եւ եռամեծին տիեզերալոյս վարդապետին Վարդանայ եւ Ներսէսի Շինօղի (ՁԷԽԿՀՂՄՊՓՄՆ). եւ գլուխն եդաւ ի զգրոցի յատակս վիրապին ի ներքոյ սրբոյ սեղանոյն ի պէտս բժշկութեան. բայց միայն Ա (1) ծնօտն տարեալ եղեւ ի Գանձասար ի խնդրոյ Ջիհաշիրային (), որ էր աներ Մագիստրոսին: Դարձեալ կայ այլ նշխարս պատուական(ս) Դաւթի Դվնեցւոյն (ՁԷԸԼՄՊՓՄՆ) եւ Յիզտիբուզտի զինուորացն (ՁԷԸԼԽԿՀՂՊՓՄՆ) նշխարքն այլ անդ կան (ԽԿՀՂ):

Իսկ ի կողմն Գառնոյ Դարունից մեծ (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ) եկեղեցին է, որ է Հայոց Թառ (), ուր կայ կենդանագիր պատկերն () փրկչական, եւ սուրբ աջն Թադէոսի առաքելոյն (ՁԷԸԼԽԿՀՄՊՓՄՆ), եւ ճկոյթն սուրբ Կարապետին (ՁԷԸԼԽԿՀՄՊՓՄՆ), եւ Այրի վանքն, ուր կայ գեղարդն սուրբ (ԸՄ) աստուածամուխ՝ ներկեալ արեամբ(ն) կենարարին, եւ տախտակն սուրբ տապանին Նոյայ նահապետին (ՁԷԸԼԽԿՀՂՄՊՓՄՆ) եւ նա է տուն հաւատոյ Հայաստանեայցս՝ հաստատեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն: Եւ Աղջոց վանք, ուր կայ սուրբ աջն Ստեփանոս քահանային եւ սուրբ աջն Արիստակէսի՝ որդւոյն Գրիգորի սուրբ Լուսաւորչին (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՄՆ): Անդ կայ եւ բազում վանորայք (ՁԷԸԺԻԼԿՀՄՊՍՓՆ):

Եւ մայրաքաղաքն Գառնի, ուր կայ գերեզմանն Գէորգայ հայրապետին (ՁԷԸԼԽԿՂՄՊՓՄՆ) եւ Մաշտոց վարդապետին (ՁԷԸԼԿՀՄՓՄՆ), եւ (Ն) գեղեցկաշէն եւ զարմանալի թախտն Տրդատայ (ՁԷԸԼԽԿՀՂՄՊՓՄՆ):

Կոտայք Երեւան քաղաքն է իւր վիճակովն, եւ Ջագավանքն անդ է, ուր կայ Գետարգել սուրբ Նշանն, եւ կայ (ԸԼՊՄՆ) Կիւրեանց (Դատեան) սուրբ Սարգիսն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՄՆ) եւ սուրբ Կիրակոսի աջն (ՁԷԸԼԿՀՂՊՓՄՆ):

Եւ ունի Այրարատ գետս Գ(3) (ՁԷԸԻԼՓՄՆ): Քասախ գետ (ԺԻԿՀՂՃ) Կարբոյ ջուրն է: Հուրաստան գետ Բջնոյ ջուրն է: Ազատ գետ Գառնոյ ջուրն է: Ախուրան գետ Անու ջուրն է (Ղ):

Վայոյ Ձոր Եղեգեց ձորն է, ուր կայ Կենսաբեր սուրբ Նշանն եւ Հերմոնի վանքն. եւ անդ կայ նշխարք Սիւնեաց տէր Ստեփաննոսին ի Թանահատի վանքն:

Եւ Գալու ձոր, ուր աթոռն է եւ վարժարան սուրբ վարդապետացն մերոց:

Գողթան գաւառն Ագուլիսն է Ջուղայովն:

Ատրպատական եւ Գանձակ շահաստան Թաւրէզ է: Զառաջինն շինեաց զնա (ՁԷԸԺԻԼԿՀՂՃՄՊՓՄՆ) Խոսրով՝ հայրն Տրդատայ, եւ անդ նստեալ առնոյր զվրէժ արեանն - որդւոյ իւրոյ (ՁԷ) - Արտաւանայ եղբօրորդւոյ իւրոյ (ԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՍ), զոր եսպան Արտաշիր (ԸԹԺԻԾՂՃ) որդին Սասանայ, եւ Ժ. (10) ամ աւերեաց զտունն Պարսից, եւ կոչեաց զանուն քաղաքին Դա վրէժ: Յետոյ Հուլաւու խանն շինեաց եւ (ՁԷՄ) նորոգեաց, վասն որոյ Հուլաւու թախտ կոչի այժմ (ՁԷԸԺԻԼԿՂՃՊՓՄՆ):

Խրամ քաղաք Շամբի ձորն է, ուր կայ նախավկայ սուրբ Ստեփաննոսն:

Հեր եւ Զարեւանդ գաւառն Խոյ է:

Արտազ գաւառն (ՁԷ) Մակու է, ուր կայ սուրբ առաքեալն Թադէոս:

Հացունեաց դաշտն մօտ է Նախչուան քաղաքին, ուր Սիւնեաց տիկինն շինեաց վանք, եւ անդ եդ զմասն ի Կենաց փայտէն, զոր էառ ի Հերակլայ յորժամ ազատեաց զխաչն ի գերութենէն Պարսից, եւ տարաւ ի Թավրիզու յԸստամպօլ: Ի Նախչուան է տապանն մեծ նահապետին Նոյի, եւ Նոյեմզարայ՝ ի Մարանդ:

Աղբակ եւ Սալմաստ յերի կալով դոցա, ուր կայ նշխարքն սուրբ առաքելոյն Բարդուղիմէոսի:

Եւ ի յՈրմի քաղաք՝ Յուդա Յակոբեան:

Իսկ ի հիւսիսոյ կողմն Հաշթարխանն Չանկզ ղանի աթոռն է հիւսիսական ազգին, եւ գայ հասանէ մինչեւ ի լեառն Կովկաս, ուստի ելին ազգն Թաթարաց:

Հոգթաղա խանն որդի է Չանկզ ղանին, որ եկն նստաւ ի յԱլանք, եւ զԳ (3) որդիսն առաքեաց ի վերայ Գ (3) բաժին աշխարհիս: ԶՄանկու ղանն առաքելոց (ԹԾՂՃ) ի վերայ Խորասանայ, զԱրղուն ղանն՝ ի վերայ Հոռոմոց, զՀուլաւու ղանն ի վերայ Հայոց եւ Վրաց եւ Բաբելացւոց, եւ առին զբոլոր աշխարհս:

Վրկանի աշխարհին Գրիմն է, ձգի մինչեւ ի Կասբից ծովն եւ ապա դաշտն Գազայ, ուր կայ սուրբ Սարգիսն, եւ Մշկայ վանքն եւ Մակարայ վանք, եւ բերդն Կայեն եւ Կայծոն (ԹԺԻԾԿՀՂՃ) եւ են (ՁԷԸԼՊ) ի վերայ Սաւորդաց Ձորոյ գետին է (ՁԷԸԼԿՀՄՓ) շինեալ հոյակապ եւ հռչակաւոր սուրբ ուխտ(ք)ն Հաղբատ եւ Սանահին, զոր շինեաց Խոսրովանուշ թագուհին՝ կինն Աշոտոյ Ողորմածին ի ՆԺ 410 թվին:

Տաշրացւոց գաւառն Բամպկի ձորն է, ուր կայ սուրբ ուխտն Որդաձորու սուրբ Նշանն:

Տաշիր Լոռի է, ուր կայ Քոբարն, եւ Հոռոմայրի սուրբ Նշանն, եւ Յոհան Օձնեցոյ () գերեզմանն սքանչելագործ սուրբ (ՐԹԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) հայրապետին (ՋԷՐԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՄՆ), որ եհան ի վերին աշխարհէս զազգն Հոռոմոց հրամանաւ գոռոզին (Ի) Օմար (ՐԹԾԺՂՃ) սուլտանին, զի ի խանգարմանէն Եզրի, որ հաւանեցաւ Հերակլի, այն որ ազատեաց զխաչն, որ Զ (6) ամ զերի եկաց ի Թաւրէզ, եւ Զ (6) կաթողիկոս ՁԴ (84) տարի Քաղկեդոնի դաւանութեամբն նստան յաթոռ սուրբ Լուսաւորչին մինչ(եւ) ի Յոհան Օձնեցին, որ երկրորդ լուսաւորիչ եղեւ եւ սրբեաց զազգս Հայոց ի յերկաբնակաց դաւանութենէն (ՋԷՐԹԼԾԿՀՃՄՊՓՄՆ), եւ արար ժողով ի Մանծկերտ, եւ կարգեաց զԴ. (4) աւագ տօնս, եւ ասաց «Մեղաք յամենայնիեն ի տօնի Դաւթի մարգարէին:

Խորխոռունիք Խոշոռնի է իւր վիճակովն:

Փայտակարան Տփխիս է: Վարդանակերտ Տփխեց վիճակն է:

Ափխազ Մազքթաց աշխարհին է. եզր(ն) է Վրաց աշխարհին:

Մծխիթա պատրիարգարանն է Վրաց:

Սամցխէ Ախլցխա է:

Իշխանաց երկիրն է օծեալ խաչն սուրբ հայրապետին Ներսէսի, որ այժմ Աճարա կոչի:

Տայոց գաւառն ի Վիրս է:

Իսպէր գաւառն սահմանակից է Տայոց, եւ այլ բազումք (ՐԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Կարնոյ քաղաքն Արզրում է, որ կոչի Թէոդուպօլիս, զոր պարսպեաց թագաւորն փոքր Թէոդոս, եւ էին վերակացուք գործոցն Մովսէս Քերթողն եւ Դաւիթ Անյաղթն:

Աղիովիտ եւ Քաջբերունի Արճէշ է, ուր կան սուրբ ուխտքն Մեծոփ, եւ Արծուաբեր, եւ Ուռընկարու սուրբ Նշանն ամենազօր:

Բագրեւանդ գաւառն Մանծկերտովն Վաղարշակերտ կոչի եւ Ապահունիք: Անդ զնաց ընդ առաջ սուրբ Լուսաւորչին թագաւորն Տրդատ մինչ(եւ) ի գիւղաքաղաքն Բագրեւան առ ափն Եփրատ գետոյն ի ստորոտ Նպատ լերինն, եւ անդ մկրտեաց զթագաւորն զօրօք(ն) իւրովք:

Առբերան եւ Տարբերունի Բերկրի է, ուր կայ սուրբ ուխտն տէր Յուսկայ որդւոյն:

Վասպուրական Վան է, ուր կան սուրբ ուխտքն Վարագայ. անդ կայ սուրբ Նշանն, զոր եբեր Հռիփսիմէ կոյսն, եւ սուրբ Նշանն Գետադարձ, զոր բերին որդիքն Սենեքարիմայ ընդ սուրբ մարմնոյն Պետրոս կաթուղիկոսին եւ անդ հանգուցին (ՋԷՐԼԿՀՊՄՓՄՆ), եւ Ձորապատ, որ է Սալնապատ:

Գաւառք են Վասպուրականի ԼԶ:

Ռըշտունիք Ոստան է, Տոսպ Անձեւացիք Քարպահ է (ԹԺԾՂՃ) ուր կայ սուրբ ուխտն Հոգ(ւ)ոց վանք, ուր կենդանագիր պատկերն է տիրամայր (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ) սուրբ Աստուածածնին, զոր եբեր սուրբ առաքեալն Բարդուղիմէոս, եւ անդ է գերեզմանն (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ) Տրդատայ թագաւորին եւ Աշխէն տիկնոջ եւ Խոսրովիդխտոյն, եւ կոչի սա Հաշտէն գաւառ, ուստի ելանէ գետն Տիգրիս, որ Դգլաթ կոչի: Եւ Անձեւացեաց եպիսկոպոսն էր մեծն Խոսրով՝ հայրն Գրիգորի Նարեկացւոյն:

Տրպատունիք, Երուանդունիք, Մարդաստան, Սեւան, Ակէ (Ղ) Նուան, Արտազ, Աղբակ Մեծ եւ Փոքր, այսոքիկ ամենեքեան Վասպուրական կոչին:

Եւ յՌըշտունեաց գաւառին կան սուրբ ուխտքն Նարեկ, սուրբ Յակոբ, սուրբ Վարդան, սուրբ Թումա (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ), Անձղնապատ, Նկարէն (ԸԼԿՀՊՓՄՆ), եւ ի սուրբ Թումայի վանքն կայ մարմին սուրբ առաքելոյն Թումայի, զոր բերին ի Հնդկաց (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ):

Եւ Աղթամար կղզի(ն) ի մէջ ծովուն (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ), ուր կայ սուրբ ուխտն (ՊՄՆ) Խաչն հրաշազարդ, զոր շինեաց Գագիկ թագաւորն Արծրունեաց:

Աղձնիս առ Տիգրիս գետով կայ:

Կորդուաց լեառն Կորճէից լեառն է, որ այժմ Կորճէք ասի անուն աշխարհին այնմիկ (ՁԷԸԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՄՆ):

Մոկաց գաւառն է իշխանանիստ, ուր կան բազում վանորայք: Նախ Ամենափրկիչն, ուր կայ գերեզման (ՁԷԸԻԼԿՀՄՊՓՄՆ) թագաւորին (ԸԻԼԿՀՂՄՊՓՄՆ) մոգուց Գասպարայ, եւ սուրբ Վարդանայ, եւ սուրբ Կանանց վանքն, որ այժմ ասի սուրբ Խաչ (ՁԷԸԻԼԿՀՄՂՊՓՄՆ), ուստի էր Անանիա կաթուղիկոսն Մոկացի:

Բզնունիք Արծկէ է, Խլաթ, Բաղէշ եւ Հիզան: Այս Դ. (4) քաղաքս իւրեանց երկրովն (ՁԷԸԹԼԾԿՀՂՃՄՊՓՄՆ) Բզնունիք կոչին: Եւ ի յԱրծկէ կայ սուրբ ուխտն Սքանչելագործ, անդ է եւ սուրբ ուխտն (ԸԹԺԼԿՀՂՃՓՄՆ) Երաշխաւոր, եւ այժմ աւերակ է (ԹԻԾՂՃ): Եւ ի Խլաթ Մատնէվանքն (ՁԷԸԹԻԼԿՀՂՃՄՓՄՆ), եւ Դեղուաց սուրբ Յովհաննէսն, ուր կայ գօտին մաշկեղէն սուրբ Կարապետին եւ սուրբ Խաչն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՄՆ) քարէ (ԸԼԿՀՂՓՄՆ) օծեալ ձեռամբ սուրբ Լուսաւորչին (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՍՓՆ): Եւ ի Հիզան կայ սուրբ Խաչն եւ Գամաղիէլ եւ Բարիձոր (ԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Տարօն Մուշ է, ուր կայ սուրբ ուխտն (ՁԷԹԽԿՀՂՃՄՊՓՄՆ) Մշու (ՁԷԸԹԺԼԽԿՀՂՃՄՊՓՄՆ) սուրբ Կարապետն (ԸԹԺԼՓԾԿՀՂՃՊՓՄՆ). եւ կայ անդ նշխարք սուրբ Կարապետին եւ (ՁԷԸԹԺԼԽԹԿՀՃՄՓՄՆ) Աթանագինէ եպիսկոպոսին, եւ Է. (7) խոստաճարակացն եւ Բ. (2) ճգնաւորացն Անտոնի եւ Կրօնիդեայ, եւ կոչի Իննակնեայ վանք վասն ինն ականցն աղբերաց, որք բղխեն (ՁԷՄ) քաղցրահամ, եւ կոչի Գլակայ վանք վասն առաջնորդի հօր վանացն: Եւ զառաջին պատարագն անդ արար սուրբ Գրիգոր (ԹԻԽԾՂՃ) Լուսաւորիչն, եւ Ղազարու վանքն Մշու (ԹԺԻԾՂՃՊ) սուրբ Առաքեալն է, ուր կայ ձախ աջն Պետրոսի եւ Պօղոսի, զոր եբեր Լուսաւորիչն Գրիգոր (Ղ), եւ այլ բազում սրբութիւնք: Եւ Եղրդուտի վանքն, որ է սուրբ Յովհաննէսն,

ուր կայ ի նշխարացն սուրբն Կարապետին, եւ շիշ իւղոյն զոր եբեր սուրբ առաքեալն Թադէոս եւ անդ պահեաց, զոր յետոյ (Ի) եգիտ սուրբ Լուսաւորիչն:

Վանդիրն սուրբ Աղբերիկն է, ուր կայ օծեալ խաչն ի տեառնեղբօրմէն Յակոբայ ի գաւառին Խութայ, եւ անդ է սուրբ բեւեռն Քրիստոսի ներկեալ արեամբն Քրիստոսի (ԶԷԸԼԽԿՀՂՄՊՓՄՆ):

Արծրունիք Սասուն է, զոր շինեաց Սանասար՝ որդին Սենեքարիմայ, որ փախուցեալ ի Նինուէէ վասն սպանման հօրն, եկն առ թագաւորն Հայոց:

Կոզովիտ եւ Մանանխու ձորն ի Սասուն է, որ այժմ ասի Հզու (Ժ), եւ անդ է ճկոյթն սուրբ առաքելոյն Պետրոսի:

Ծոփաց գաւառն Մեծկերտ է եւ Չմշկածակ:

Տիգրանակերտ Համիթ է, զոր պարսպեաց Տիգրան թագաւորն Հայոց, յորժամ եսպան զԱժդահակ Մարաց թագաւորն, եւ զքոյրն իւր զՏիգրանուհի, որ կին էր Աժդահակայ, էած անդ, եւ վասն քուերն շինեաց զքաղաքն, եւ յետոյ նորոգեցաւ ի Մեծէն Թէոդոսէ:

Ի լերանց Սասնոյ մինչեւ ի Մելտինոյ Հայոց, որ է Մալաթիա, այս ամենայն միջոցս Միջագետ ասի, զի ի մէջ Եփրատայ է եւ Տիգրիս գետոյ: (Ղ)

Եղեսիա Ուրհա է, ուր բերաւ անձեռագործ պատկերն Յիսուսի (Ժ) որ ի սուրբ դաստառակին:

Աւսիդ Թուլկուրան է, ուստի էր մեծն Յոբ (Ժ), եւ Բերիա Հալապ է: Իսկ միւս կողմն է (ԸԹԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) Մանդակունի յերի կալով Տարօնոյ:

Խորձունք Կեղի է:

Եկեղեաց գաւառն եւ Դարանաղեաց Եզնկան է եւ Կամախ (ԶԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ), որք միասահմանք են (ԶԷԸԼԿՀՄՓՄՆ), ուր կայ ի մէջ երկուցն (ԶԷԸԻԼԿՀՄՊՓՄՆ) գերեզման սուրբ Գրիգորի (Ի) Լուսաւորչին ի լեառն Սեպուհ (ԶԷԸԼԿՀՓՄՆ). եւ որդւոցն եւ թոռանցն նորին (ԹԺԻԾՃ) ի Թորդան կան (ԸԼԿՀՊՓՄՆ) հանգուցեալ առ ստորոտով (ԶԷԸԼԿՀՊՓՄՆ) լեառն (ԶԷ) Սեպուհոյ. Արիստակիկիսին եւ Մեծին (ԶԷԸԼԿՀՄՊՓՄՆ) Ներսէսի հայրապետին (ԹԺԻԾՃՊ) ի Թիլն աւանի: Եւ յաստուածաբնակ լեառն Սեպուհ, ուր հանգեաւ սուրբ Լուսաւորիչն. եւ անդ կայ Հաւիալունի կայծէ (Ի) թուրն Տրդատայ, զոր ետ նմա Կոստանդիանոս թագաւորն, եւ յորժամ խնդիր արար թագաւորն Տրդատ սուրբ (ԶԷ) Լուսաւորչին եւ զնացեալ եգիտ զնա (ԹԺԻԾԿՀՂՃ) ի լեառն Սեպուհ, եւ նա ասաց նմա զջնջումն ազգին Արշակունեաց, եւ առեալ զթուրն օծեաց որպէս զխաչ եւ եդ ի յօղն բանիւն Աստուծոյ, եւ ասաց թէ Յելանելն արիական ազգին Ֆրանկաց (ԶԷԸԼՊՓՄՆ) երեւի նշանս այս, զոր առեալ շրջեցուցանեն ընդ ինքեանս, եւ ինքն անդ վերափոխեցաւ առ Աստուած:

Անդ է եւ վանքն Սերովբէից, զոր առաքեաց Աստուած զսերովբէն առ հողեղէն քերովբէն յանդնդախոր ձորն. որ եղեալ էր ի մտի երթալ յԵրուսաղէմ ի վերայ ծնկաց (ԶԷԸԼԿՀՂՄՊՓՄՆ) իւրոց (ԶԷ) որ արգելաւ ի կիզանօղ սերովբէիցն

(ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ). զոր յետոյ Պլուզ վարդապետն Յոհաննէս շրջեցաւ ի տեղիսն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) եւ ել ի գլուխ լերինն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ), զոր այժմ Գոհանամ ասեն Մեպուհոյ ծայրին եւ (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) ետես զգալի աչօք (ՁԷԸԼԿՀՄՂՊՓՍՆ) զնշանն զայն, եւ համբուրեաց (ՁԷԸԹԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) եւ ասաց զԼուսաւորչի «Անձինքեն եւ զ«Լերինքն ի վերայ նորա ըստ այնմ Ձէն արքայական սպանմանն գործի կենաց արքային ի կեանսէ(): Եւ մերձ նորա կայ հռչակաւոր (ՁԷԸԼԿՀՂՄՓՍՆ) սուրբ ուխտն Աւագ (ԸԼԿՀՂՊՓՍՆ) վանքն (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) զոր հիմնարկեալ է առաքեալն Թադէոս (ՁԷԸԼԿՀՂՄՊՓՍՆ) եւ կայ ի (ՊՍՆ) յետ նորա ժառանգ որդին (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ) իւր՝ (ԸԼԿՀՊՓՍՆ) գտօղն կորուսեալ հօտիս՝ շինեաց յանուն սուրբ (ՁԷԸԼԿՀՊՓՍՆ) առաքելոյն (ԸԼԿՀՊՓՍՆ) Թադէոսի (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), եւ կայ ի նշխարաց նորա անդ (ՁԷԼՓՍՆ) զարմանաշէն Դեղաթափն (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ), եւ այլ բազում վանորայք շուրջ զսահմանաւ նոցա (ՁԷԸԼԿՀՄՊՓՍՆ):

Աթախ եւ Հենի, Դերջան եւ Բալու, ուր զգիրն եգիտ Մեսրոպ վարդապետն: Այսոքիկ Արշամունիք կոչին:

Ի Կամախ է անառիկ բերդն, ուր պահեաց Օտայ իշխանն (ՁԷԸԹԼԾԿՀՄ) դաստիարակն Տրդատայ եւ Խոսրովիդխտոյ՝ զՏրդատ եւ զքոյրն իւր եւ զգանձս եւ զկուռսն թագաւորացն (ԹԺԾ) Արշակունեաց յահէ Արտաշիրի որդոյ Սասանայ, եւ ի գալն Տրդատայ թագաւորին փառօք ելանէր ընդ առաջ նորա:

Եւ գետն Եփրատ յԵկեղեաց գաւառին է (ՁՁ), այլ այս է ճշմարիտ Եփրատ որ (ՁՁ բաց ի Ղ) մի ակն յԱրզրում է եւ երկրորդ ակն ի յԱրճէշ (Ղ) - ի սուրբ Ոսկեանցն լեռնէն (Ի) ելանէ եւ անցանէ ընդ Տարօն եւ գնայ անցանէ (Ղ) ընդ Աստրեստան, ընդ Հոռոմոց եւ Պարսից սինօռն (Ղ):

Սբաստիա Սեւաստ է, ուր կան սուրբ Քառասունքն եւ Վլասիոսի եպիսկոպոսի գերեզմանն (Մ) եւ գետն Ալիս: Անդ է եւ մարմին Պետրոսի Գետադարձին ի Սուրբ Նշանի վանքն, զոր շինեաց թագաւորն Սենեքերիմ, եւ Հրեշտակապետ, եւ այլ բազում վանորայք կան ի Սեբաստիա (Ղ):

Մաժակ քաղաքն եւ Կապադովկիա եւ Գամրաց Տունն Բարսեղ Կեսարացոյ քաղաքն է, որ ասի Կեսարիա (ՁԷԸԹԺԻԼՃՊ), ուստի էին սուրբն Գէորգ եւ սուրբն Սարգիս նահատակքն քաջք (ՁԷ) Քրիստոսի (ԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊ), եւ սա կոչի Առաջին Հայք: Եզընկան Կամախովն եւ իւր վիճակովն մինչեւ ի Մուշ երթայ (Ի) Երկրորդ Հայք: Եւ Մուշ Աղթամարայ ծովի բոլորովն՝ Երրորդ Հայք (ԸԺԻԼԿՀՊՓՍՆ) (): Եւ Հաշտէն գաւառովն (ԷԸԹԻԼԿՀՃՊՓՍՆ) Մոկս Հիզանովն մինչեւ Համիթ (ԷԹԺԻԼԿՀՃՊՍՆ)՝ Չորրորդ Հայք, եւ Այրարատ՝ Մեծ Հայք: Զայս Վաղարշակ առաջին թագաւորն Արշակունեաց այսպէս բաժանեաց, զի ի գալն Թադէոսի առաքելոյն զԹէոփիլոս աշակերտն իւր եպիսկոպոս ձեռնադրեաց Առաջին Հայոց, եւ վասն այս պատճառիս անդ գնաց Լուսաւորիչն եւ էառ ձեռնադրութիւն ի Ղեւոնդիէ (Ղ) իբր յիւրմէ առաքելոյ եւ այնպէս առնէին Հայք մինչեւ ի ժողովն Քաղկեդոնի (ՁՁ բաց ի ԸԼ): Այս այն Թէոփիլոսն է, որ ի Ղուկաս աւետարանչէն խնդրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս Առաքելոցն, եւ նա ելից զհայցուածս նորա եւ գրեաց զԱւետարանն եւ զԳործս (ՁՁ բաց ի ԺՊ) որպէս ասէ գիրն (ՊՓՍՆ). «Կարգաւ գրել քեզ, քաջդ Թէոփիլէ», եւ անտի եբեր Լուսաւորիչն Հայոց (Ը) զնշխարս սուրբ Կարապետին եւ զԱթանագինէ եպիսկոպոսին

(ԷԸԹԺԻԾԿՀՂՃՓՄՆ), եւ hանգոյց ի Տարօն. պարգեւեալ նմա ի Ղեւոնդիէ պատրիարգէն եւ Բ. (2) ճգնաւորքն՝ Անտոն եւ Կրօնիդէս եղ (Է) ի սպասաւորութիւն նշխարաց սուրբ Կարապետին եւ ուսուցիչ ճիւաղաբարոյ ազգին Հայոց:

Կիլիկէ, որ է Միս, ի մէջ կայ Ասորոց եւ Գամրաց. ունի քաղաքս եւ անուանի աւանս եւ բերդս բազումս՝ զբերդն Կոպիտառոյ, եւ զԲարձրբերդն մօտ ի Մօլեւոն, եւ վանորայս՝ զԴրազարկն, զԱրքակաղնին եւ զԳռներու սուրբ ուխտն եւ զՍկեւռայ անապատն, եւ այլ բազում վանորայս, եւ զԼամբռօն աւանն: Եւ մայրաքաղաք ունի զՏարսուս, որ է Միս, եւ Գերմանիկէ, որ է (Կ) զՄարաշ:

Եւ այս են աշխարհք եւ գաւառք Հայոց, զոր փոքր ի շատէ գրեցաք (ՁՁ բաց ի Է):

[Դ]

Ա, Գ, Դ, « եւ Ձ

Իսկ աշխարհին Պարսից Խորասան, որ ասի արեւելք, մեծ քաղաքն Հրէ եւ Մաշատ, ուր առաքեալն Քրիստոսի տարաւ զպատկերն Աստուած մօրն, եւ (ԱԳԴ) Նուշաւուր քաղաքն, ուր աթոռն է Պարսից թագաւորացն, ուր սուրբ Ղեւոնդեանքն նահատակեցան, Սամարղանդ եւ Բուխարա, եւ մեծ լեառն Սըրանդէլ, ուր պատուական ակակունքն լինին եւ (ԱԳԴ) Բալխ եւ Բատաշխան ասեն (Ա), ուստի գեղեցիկ լաճվարդն ելանէ. զոր առին ազգն Արշակունեաց եւ Պահլաւունիք կոչեցան: Կուրան եւ Բազաւրան ի խորին Խորասան է: Եազդ եւ Քաշան եւ Քիրման, Շիրազ եւ Լարստան, այս Քուշացոց երկիրն է (ԱԳԴ), Մազընդարան եւ Շիրազ է (ԵՁ). Ծօշ քաղաքն Իսպահան է, ուր Դանիէլ մարգարէն զտեսիլն ետես եկեալ ընդ Կուրոս թագաւորին Պարսից. Ղազպին եւ Սաւա եւ Նարդըստան, Զանգիան եւ Համադան եւ Սուլթանիա (ԱԳԴ): Ելիմացիք Իրաղա տունն է (ԱԳԴ) Պարսից ազգն է:

Իսկ ի կողմն հիւսիսոյ Գիլան եւ Մազանդարան եւ Ստախրա, ուստի գեղեցիկ ապըրշումն ելանէ, եւ Եզտ եւ Սմըրղանտ (ԵՁ), եւ այլ բազումս, զոր անօգուտ համարիմ գրել:

Սագաստան ի Պարսից աշխարհին է մօտ ի Համիան քաղաք:

Իսկ գաւառք Ասորոց եւ Մարաց Եկպատան Ամետի է աթոռն ազգին Մարաց, յորում թագաւորն Սարդանաբեղոս եսպան զԱրբակոս Մար, եւ յետոյ Նաբուգոդոնոսոր քակեաց զնա:

Նինոս Նինուէ է, զոր շինեաց Նինոս թագաւորն: Մինչ ի Նաբուգոդոնոսոր անդ նստէին թագաւորքն Ասորոց, եւ նա ի Բաբելոն փոխեաց զաթոռն, որդին Նապուպիլասարայ հայրն Բաղտասարայ (ԱԳԴ):

[ա]

Գ, Բ, Զ, Ջ, Ը, Թ, Ժ, Ի, Լ, Դ, Կ, Հ, Ղ, Ճ, Պ, Փ, Մ, Ն,

Իսկ ի կողմանէ Պարսից, սկսեալ յարեւելից, նախ Չինումաչին եւ Խաթա քաղաքն եւ աշխարհն, որ են զին բոլոր աշխարհին, եւ են ուղղափառ հաւատով (Ժ) քրիստոնեայք, եւ ունին թագաւորութիւն եւ քահանայութիւն. ունին արդար դատաստան եւ ճշմարտութիւն. ոչ որբն լայ եւ ոչ այրին յոգոց հանէ. եւ ունին գիրք միայն զՄատթէոս զլուխ աւետարանն. եւ պարարտ է աշխարհն եւ բարեխառն եւ բարելի. մի անգամ սերմանեն եւ Դ տարէն հաց լինի, քանզի մօտ է դրախտն. անտի գայ ամբար եւ անուշահոտ ծաղկունք դեղք զանազան ազնիւ (Ը) ցաւոց: Եւ անտի () գայ երկիրն Քուշանաց եւ ապա աշխարհն (Ժ) Ճենաց, ուստի էին ազգն Մամիկոնէից Բ եղբարքն Մամակ եւ Կոնակ փախուցեալք ի թագաւորէն (Ը) Ճենբակրոյ եւ եկին առ թագաւորն Հայոց Արտաշէս, եւ նա վասն քաջութեանց նոցա կարգեաց զօրավարս Հայոց զնդին. եւ կոչեցան Մամիկոնեանք. ուստի էր քաջն Մուշեղ, որ կոտորեաց զզօրսն Պարսից զնդին աղօթիւք սուրբ հայրապետին Ներսէսի ի դաշտն Նպատական, որ Ապաղի դաշտ կոչի այժմ. եւ սուրբն Վարդան որ (Բ) թոռն է նորին Մուշեղայ (Բ): Եւ այնպէս փարթամ է ազգն Ճենաց մինչ զի կերպաս զգենուն առհասարակ (ԲԸԺԾԶՃ) ամենեքեան:

Եւ ապա երկիրն եւ ազգն Թետալացոց, որ սահմանակից է Խորասանայ յեզր Հնդկաց ծովուն:

Իսկ աշխարհն Պարսից Խորասան (), որ ասի արեւելք, - մեծ քաղաքն Հրէ եւ Մաշատ, զոր առաքեալն Քրիստոսի Բարդուղիմէոս տարաւ զպատկեր Աստուածամօրն եւ (Բ) - Նուշաւուր () քաղաք, որ աթոռն է Պարսից թագաւորացն, ուր կան (Ժ) սուրբ Ղեւոնդեանքն որ անդ (Ժ) նահատակեցան. եւ երանելի մոգպետն նահատակեցաւ (Ի), որ հաւատաց ի Քրիստոս Ղեւոնդեանց նահատակութեամբն, եւ հրամանաւ թագաւորին տարան ի Կուրան եւ ի Բակուրան (), որ է խորին Խորասան, եւ ընկեցին ի վիրապն, եւ նա (ԲԹԾԶՃ) խնդրեաց յԱստուծոյ զի մի կորիցէ եւ (Ի) ծածկեսցի նահատակութիւն նորա, եւ աղօթիւք մոգպետին (Ժ) ել ջուր յատակս հորոյն, եւ այն է տարմաջուրն. ուր որ տանին եւ տարմ հաւուց զհետ երթան նմա անդադար (Զ) եւ ուտեն զմարախ թռչունն (Ժ). - Սմրղանդ եւ Բուխարա եւ մեծ լեառն Սրանդէլ, ուր պատուական ակունք լինին եւ (Բ) - Բալխ եւ Պատաշխան, ուստի զեղեցիկ լաճվարդն ելանէ. զոր առին ազգն Արշակունեաց եւ Պահլաւունիք կոչեցան: - Կուրան եւ Բազուրան խորին Խորասան է: Եւ Եզտ եւ Քաշան եւ Քիրման, Շիրազ եւ զԼարիստան (Բ) - Հրէ եւ Ստախրա, ուստի զեղեցիկ ապրիշումն ելանէ, եւ Եզտ, ուստի ազնիւ դումաշն ելանէ, Շիրազ, Ղում եւ Քաշան, Ղազվին, Յռէ եւ Շահրիարն եւ Մազանդարան, եւ գայ հասանէ մինչեւ ի Սուլթանիա, որ է քաղաք Հայոց (ԸԹԺԻԼԾԿՀՊՃՓՄՆ). ամենեքեան սոքա քաղաք են Պարսից, եւ Արաղ կոչին առհասարակ: Շօշ քաղաքն Ասպահան է, ուր Դանիէլ մարգարէն մարգարէացաւ (Ժ) զտեսիլն ետես եկեալ ընդ Կիւրոս թագաւորին Պարսից:

Ելիմացիք եւ Մոգուց ազգն (ԹԺԻԾԶՊՃՄՆ) Պարսից ազգն են:

Նարտստան եւ այլ բազում քաղաք, զոր անօգուտ համարիմ զգրելն դոցա:

Սամարղանդ աթոռն է Նետողաց ազգին, որ են Թաթարք (Ի), յայնկոյս Սարանկաս () գետոյն, որ Ջահան գետ եւ Ամու սու անուանի, զոր այժմ Քաչապաշ կոչի անուն ազգին:

Սագաստան երկիրն ի Պարսից աշխարհին է մօտ ի Համիան քաղաքն:

Իսկ զաւառք Ասորոց եւ Մարաց Եկպատան Ամէտի է աթոռ ազգին Մարաց, յորում զթագաւորն Սարդանաբաղոս եսպան Վարբակոս Մար, եւ յետոյ Նաբուգոդոսար քակեաց զնա:

Նինոս Նինուէ է, զոր շինեաց Նինոս թագաւորն որ ունէր կին զՇամիրամ որ երկուցեալ ի կնոջէն փախեաւ յԵլլադա եւ նա առաքեաց առ Արայ թագաւորն Հայոց զի երթիցէ առ նա եւ լինիցի նմա այր. եւ նա անարգեաց զնա եւ ոչ կամեցաւ զնալ: Եւ Շամիրամ բազում զօրութեամբ եկն ի վերայ Արայի, եւ պատերազմեալ սպան զԱրայն Գեղեցիկ (Զ), եւ ինքն թագաւորեաց Հայոց Ժ». տարի, եւ շինեաց զբերդն Վանայ, եւ կոչեաց զանուն քաղաքին Ամարաստան (), զոր յետոյ Երուանդ փոխեաց եւ եդ զանուն քաղաքին Երուանդաւան, զոր յետոյ, հրամանաւ Արտաշէսի, զԵրուանդն բարձան եւ մնաց անուն քաղաքին Վան. եւ յետոյ որդիքն իւր սպանին զՇամիրամ: Եւ մինչեւ Նաբուգոդոնոսոր ի Նինուէ նստէին թագաւորքն Ասորոց, եւ նա ի Բաբելոն փոխեաց զաթոռն, որդին Նապուպալսարայ, հայրն Պաղտասարայ: ()

[բ]

Տիզբոն եւ Բաբելոն Պաղտատ է, զոր Բէլ շինեաց եւ անուանեաց Բաբելոն, եւ յետոյ Նաբուգոդոնոսոր պարսպեաց զնա:

Աքաթարափաթ Մծբին է (), որ այժմ Նըսըպին ասի, որ աթոռն է սրբոյն Յակոբայ:

Սրուճ քաղաք ի Միջագետս է, ուստի էր Յակոբ Սրճեցին:

Սուբա Քէչուբահրա է ():

Անտիոք քաղաք ակն է տիեզերաց, ուր եղին առաքեալքն զհիմն հաւատոյ եւ անդ անուանեցին զհաւատացեալս քրիստոնեայս (ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) եւ Արաբիա կոչի անուն աշխարհին (ԶԶ բաց ի ԶԷ) մինչեւ ի Հռոմկլայն, որ աթոռն է Հայոց (ԶԷ) եւ դամբարան սուրբ հայրապետացն մերոց Գրիգորիսեանցն եւ Ներսէսեանցն (ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՍՆ) հովուացն Հայաստանեայց (ԶԷ):

Դամասկոս Դըմըշխ է եւ Արամ կոչի անուն աշխարհին այնորիկ, եւ ծովեզերքն Աքայիա (ԱԲԳԴԵ):

Իսկ Հոռոմոց աշխարհին քաղաքն են այսոքիկ:

Պոնտոս Տրապիզոն է իւր վիճակովն եւ թեմովն (Թ) եւ ծովեզերքովն:

Նիւսիա, որ է (ԱԲԳ) Նէոկեսարիա եւ այժմ ասի Նիկիսար (ԱԲ), Նիկիսար է, որ վիճակն է Գրիգորի Նիւսացոյն:

Սինօպն մարդակերաց աշխարհն է, որ այժմ ասի Թաթարիստան (ԱԲԳԴ), ուր գնաց Մատթէոս աւետարանիչն եւ առաքեալն Անդրէաս: Զմըռին քաղաք, որ ասի Իզմիր (ԸԻ), Լիկէացոց, որ է Ապամիա (ԹԾՂ), Նիկողայոս հայրապետին քաղաքն է, ի յՌուսն

է (ԱԲԳԴ), եւ այժմ (Բ) ոմանք (Ա) ճշմարտեն թէ Ռումելին է, զոր այժմ Սարու Սալթուխ ասեն (ԱԲ):

Բուզանդիոն Ըստըմպօլ է, զոր շինեաց Բիւզանդոս թագաւորն, եւ յետոյ Կոստանդիանոս թագաւորն (ԵՂ) շինեաց (ՁԷԸԼԿՀՊՓՄՆ) եւ նորոգեաց զնա (ԵԹԺՂՃ) եւ պարսպեաց զնա (ԱԲԳԴԵԷԿՀՂ), եւ կոչեաց յանուն իւր Կոստանդինուպօլիս՝ աստուածապահ քաղաք, բնակութիւն եւ հաւաքարան () ամենայն սրբոց. եւ տեղապահ թագաւորին Քրիստոսի Աստուծոյ (ԲՁԵՉԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՃՓՄՆ) մերոյ (ԲԾ) որպէս ի վերայ անդրի միոյ (ԲԵՉԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՃՓՄՆ) խաչ կանգնեաց Կոստանդիանոս, այս է սիւն կանգնեաց ի մէջ քաղաքին, եւ եդ ի ներքոյ սեանն զէ զամբիղն, () որ լցան յօրհնեալ հացէն Քրիստոսի, եւ ի վերայ սեանն պատկեր կանգնեաց եւ յաջ ձեռն պատկերին (ԲՁԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) խաչ նկարեաց (ՁԷՊՓՄՆ) եւ գրեաց ի վերայ (ԱԲԳԴԵՉԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃ) նորա (ԱԳ) թէ «Քրիստոս Աստուած ի քեզ յանձն առնեմ զքաղաքս զայս» Քրիստոս Աստուած (ԳԴ):

Ասիա Եփեսոս է իւր թեմովն, որ վիճակն է Յովհաննու աստուածաբան (ԵՉԺԻՂՃ) աւետարանչին, զոր աքսորեաց Դիմետիանոս արքայն ի Պատմոս կղզին, ուր ետես զտեսիլն աստուածային եւ դրեաց զաւետարանն եւ զԿինովպաս կախարդն ծովասոյզ արար, եւ յետոյ հրամանաւ Ներուայ արքային դարձաւ յԵփեսոս:

Եւ ի չորից աւետարանչացն աթոռոցն որ է առաջին Անտիոք Ասորոց, ուր Մատթէոս () գրեաց զտէրունական (ԳԴ) զաւետարանն յետ Է ամի վերանալոյն Քրիստոսի յեբրայեցի լեզու:

Բ. Աղեքսանդրիա, որ է Իսկանդարիա (ԱԲԳԴԵՉԸԺԻԼԾԿՀՂՃ), զոր շինեաց Աղեքսանդր Մակեդոնացին, ուր Մարկոս գրեաց զաւետարանն յետ Ժ» ամի վերանալոյն Քրիստոսի ի խպտի լեզու:

Գ. Դաղմատիա, ուր Ղուկաս գրեաց զաւետարանն յետ ԻԲ ամի վերանալոյն Քրիստոսի (ԸՊՄՆ) ի ֆրանգ լեզու:

Դ. Եփեսոս, աթոռն Յոհաննու աւետարանչին, որ գրեաց զաւետարանն յետ Հ ամի վերանալոյն Քրիստոսի (ԲԳԴՁԷՊՄՆ) ի յոյն լեզու, զոր յետոյ փոխեցին յԸստըմբօլ զաթոռն (ՁԷԾ):

Յաղագս ժողովոցն որ եղեն:

Զկնի ՅԺ» (315) ամի ծննդեանն տեառն եղեւ ժողովն Նիկիոյ ի Ժ (10) ամի թագաւորութեանն Կոստանդիանոսի ընդդէմ Արիոսի (ԲԳԴ), եւ պատրիարգունք էին Աղեքսանդրոս յԱղեքսանդրու (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ), Արիստակէս եւ Վարդանէս (ԵՉ) ի Հայոց (Ա) եւ սուրբ Յակոբ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) ի (ԹԺԿՀ) Հայոց (ԲՁԷԸԺԼԾԿՀՃՊՓՄՆ) եւ Նիկողայոս Զմըռնոյ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՊՓՄՆ) եւ այլք բազումք ՅԺԸ (318) հայրապետք:

Երկրորդն յետ ՀԴ ամի ի (ՁԵՆ) թագաւորութեանն Թէոդոսի Մեծին ընդդէմ Մարկիոնի (Բ) ի յԸստըմպօլ քաղաքն (Ա) եղեւ ժողովն ՃԾ հայրապետացն, եւ գլխաւորն էր

Ներսէս ի (ԲՂ) Հայոց (ԱԲԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) եւ Գրիգոր Աստուածաբանն (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) եւ այլ բազումք:

Երրորդն յետ Ի» (25) ամի եղեւ ժողովն Եփեսոսի Մ (201) եպիսկոպոսաց ի ԺԲ (12) ամի թագաւորութեան Թէոդոսի Փոքու ընդդէմ Նեստորի. եւ գլխաւորք էին Կիւրեղ Աղեքսանդրացին (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՊՓՄՆ) եւ Սահակ հայրապետն (ԱԲԵԶԻ) Հայոց թղթով միաբանեալ եւ այլք բազումք:

Թեսաղոնիկէ Սելէնիկ է (ՋԷԸ). Մակեդոնիա Ուռումելի (Ը) է, ուստի էր Աղեքսանդր Մակեդոնացին:

Պելոպոնիդա եւ Աքայիա Կորընթոս է իւր թեմովն:

Գաղատիա Անկուրիա է:

Ելլադա () յերի կալով Մակեդոնիայ ի մէջ Պեղագոսիցն:

Լաւոդիկէ է Լատիկ քաղաքն (ԴԵԶՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃ) է:

Նիկոմիդիա եւ Ամասիա եւ Անտաք թագաւորանիստ քաղաք են ի տունս Հոռոմոց (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Եւ Աթէնք քաղաք (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) առ ծովեզերն կայ ուր վարժարանն է իմաստասիրաց:

Բիւրիտոն ասի թէ Պալպաք է, որ ասի Պէլպէք (Ա.):

Եգիպտոս Մսր է, ուր գնաց տէրն (ՋԷԸԼԿՀՊՓՄՆ) Քրիստոս փախստական, եւ փախստական արար զչարութիւն ազգին Եգիպտացոց, մանուկ մատաղն Քրիստոս (ՋԷԸԺԼԿՀՊՓՄՆ) արկեալ զձեռն իւր ի ծակ իժին: Զի յանկանելն սատանային ի փառացն՝ անդ եդ զաթոռն իւր. այլ ի գնալն Քրիստոսի կործանեցաւ աթոռ նորա եւ ծաղկեցաւ (ԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԾԿՂՃՊՓՄՆ) անապատն Եգիպտոսի իբրեւ զդրախտն (ԲԵԺԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) Աստուծոյ (ԲԵԶԸԹԺԼԾԿՀՂՃՓՄՆ):

Հերմուպօլիս մօտ է Եգիպտոսի, եւ զառաջինն անդ գնաց Քրիստոս ի տուն այրի կնոջն, զոր լուաց եւ պատեաց շար մանդղով. եւ ասաց. «Նման է մայր քո Արուսեկի եւ դու նման՝ արեգականն», եւ այլ բազում գովասանութիւն ետ (ՋԷԸԼԿՀՊՓՄՆ) նմա (ՋԷԹ): Եւ Ջ ամ յԵգիպտոս եկաց (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) Քրիստոս (Ղ) Տէրն (ՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) մեր (Ղ): Եւ զլուացման ջուրն զոր թափեաց սուրբ Աստուածածինն անդ բուսաւ ծառն եւ տունկն պալասանի (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Աղեքսանդրիա քաղաքն (ԲՋԷԸԺԼԿՀՂՊՓՄՆ) յԵգիպտոս է (ՋԷԸԺԼԿՀՂՊՓՄՆ), զոր շինեաց Աղեքսանդր (ԲՋԷԸԺԼԾԿՀՂՊՓՄՆ) արքայն (ՋԷ) Մակեդոնացոց, ուր աթոռն է աւետարանչին Մարկոսի (ԲՋԷԸԹԺԼԾԿՂՃՊՓՄՆ):

Թեբայիդ եւ Սիկիւթ եւ Սինա անապատն յԵգիպտոս է, ուր բնակութիւն է սուրբ ճգնաւորացն, եւ դրախտն դիւաց անդ է, () զոր շինեցին կախարդքն Եգիպտոսի Յանէս

եւ Յամրէս զամս Ժ» (15) չարչարանօք որդոցն Իսրայէլի, եւ Տափնաս քաղաքն, ուր զԵրեմիաս քարկոծեցին, եւ այլ բազում անապատք եւ քաղաք կայ անդ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Փղիշտ ի հարաւոյ կողմն է Երուսաղէմի, գաւառ այլազգեաց, ուր կայ ծովակն, որ միեղջերուն բժշկէր (ԲԹԺԾՂՃՊՄՆ):

Երուսաղէմ քաղաք զոր շինեաց թագաւորն Սաղիմ հայրն Մելիքսեդեկի եւ յետոյ Յեբուս կոչեցաւ. զոր էառ թագաւորն (Ձ) Դաւիթ եւ արար քաղաք թագաւորական եւ անդ եդ զտապանակն ուխտին (Ա) եւ զայլ սրբութիւնսն: Անդ եւ տաճարն Աստուծոյ շինեցաւ ի Սողոմոնէ, եւ եբեր ոսկի յԵրջանիկն Արաբիոյ եւ այնու զարդարեաց զտաճարն. եւ անդ եկն դշխոյն Հեղինէ ի (ԱԲ) հարաւոյ Նսայ անուն () (ԴԵՁԸԻԼԿՀՊՓՄՆ) լսել զիմաստութիւնն Սողոմոնի: Անդ եւ բոլոր տնօրինութիւնն Քրիստոսի կատարեցաւ: Եւ անդ դատաստան Քրիստոսի (Ա) լինելուց է ի կալն Ուռնայի (): Անդ առաջին մարդն ստեղծաւ եւ ստեղծօղն (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) ամենայնի (Ժ) անդ մարդ եղեւ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Քափրաթա Եփրաթա է, որ է Բեթղահէմ:

Լաքիսա եւ Սիւքար եւ Սիւքեմ Սամարիա է:

Ազովտոս եւ Գաղա եւ Ասկաղոն եւ Ակկարոն գաւառք են այլազգեաց ի կողմն հարաւոյ Երուսաղէմի:

Քեբրոն է դամբարան նահապետացն, ուր եղան յայրին Սիկիմայ (ԲՁԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Ափրիկէ Փիւնիկէ է:

Եւ ունի Հրէաստան () աշխարհս Գ՝ զԳալիլիա, զՍամարիա եւ զԵդոմիա, եւ լիճս Բ՝ զՏիբերիա եւ զՄեռեալ ծովն, եւ գետն Յորդանան անցանէ ընդ նա եւ ոչ խառնի (ՁԷԸԼԿՀՊՓՄՆ), եւ ունի զքաղաքս բազումս եւ զմայրն քաղաքաց զքաղաքն (ՁԷԸԼՓ) Երուսաղէմ:

Ապառաժն Արաբիա () յերի կալով Եգիպտոսի եւ յարեւմտից կարմիր ծովուն ընդ որ անց Իսրայէլ:

Արաբիա Փոքր ունի աշխարհս Գ՝ զՏաճկաստան, զՓռանդիա եւ զՄաքա, զոր եւ (Ղ) տուն Աբրահամու կոչեն:

Սկիւթիա, որ Թուրք անուանին, ուստի սկսանի սահմանքն նոցա ի յԱթլ գետոյն մինչեւ ի Մուր լեառն. եւ ունի աշխարհս Թուխարիք, Հեփթաղք եւ այլ խաժամուժ ազգք:

Հետեւեալ 139-148 տողերը այստեղ կը գտնուին միայն ԱԲԳԴԵՁ ձեռագիրներուն մէջ

Իսկ ի կողմն արեւելից ի հիւսիսոյ Չինումաչին աշխարհն մօտ ի Բուլղարսն է, ուստի ելին ազգն Թաթարաց՝ Չանկզխանին որդին Հոգթա խանն, Հուլաւու խանն՝ որդի Հոգթաղա խանին. Հուլաւու խանին որդի՝ Աբաղա խանն, որ նստէր ի դաշտն Նպատական (ԳԴԵԶ), ուր քաջ սպարապետն Հայոց Մուշեղ, - որք էին ի Ճենաց ազգէն Բ. եղբարք Մամիկ եւ Կոնակ, որ եկին առ Արտաշէս թագաւորն Հայոց, փախուցեալք ի Ճենբակրոյ եւ կոչեցան Մամիկոնեանք - կոտորեաց զզօրս Արանց՝ ամենայն թշնամեաց գնդին աղօթիւք սուրբ հայրապետին Ներսէսի (ԳԴԵԶ) ի դաշտն Նպատական, որ Ապաղանի դաշտ կոչի այժմ:

Իսկ աշխարհն Հնդկաց Գ աթոռք են: Առաջինն Սինափաթան () քաղաք, որ Է տակ պարիսպ ունի, եւ ամէն պարսպի մէջն ՃՌ տուն է, որ է ԷՃՌ. եւ է նա աթոռն Հնդկաց թագաւորացն, ուր Աբենէր եւ Յովասափ նստէին: Բ աթոռոյն Մնդան է անունն, եւ Գ-ին Բեղար. եւ ունի Բ դուռն ծովու. մին դռնովն ի վեր ի Հրմուզ գան ի Խորասան վաճառականքն (ԲԶԷԸԹԺԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) եւ Բ դռնովն ի վերայ Քարկեդոն կղզոյն գան ի Բաբելոն: Երատացւոց անապատն ի Հնդստան է, ուստի եկն Բարաղամ Ճգնաւորն եւ լուսաւորեաց զՅովասափ (ԲԶԷԸԺԼԿՀՂՊՓՄՆ):

Իսկ ի կողմն արեւմտից հարաւոյ Հապաշստան է եւ աթոռ թագաւորաց նոցա: Մայրաքաղաք Եթովպիա է (ԲԶԷԸԺԼԿՀՂՊՓՄՆ):

Իսկ ի կողմն արեւմտից Ֆռանգստան է (ԲԺԼԿՀՂՊՓՄՆ):

Սպանիա Գ անկիւնի է, ուր կայ նշխարք սրբոյն Յակոբայ (առաքելոյն): Եւ անդ է բովն ոսկեհանաց, ուր չարչարեն զմահապարտսն, եւ յարեւմտից կողմանէ զնայ հասանէ յԱկանացւոց աշխարհն եւ անտի ի Պղնձէ քաղաքն, որ այժմ աւերակ է, եւ նա կոչի Լիւրիկէ, որ է եզր աշխարհիս, ուր գնաց Պօղոս առաքեալն: (ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Եւ ապա աշխարհն Ալամանաց, ուր կայ Եզր Աստուածածինն. եւ են նոքա յազգէն Արշակունեաց՝ յարիական ազգէն Տրդատայ, զոր խնդրեաց Կոստանդիանոս եւ Տրդատ պարեգեւեաց նմա (ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) ԴՃ () այր (ԹԺԻԾՂՃՊՄՆ):

Յարեւմտից ի հիւսիսոյ կողմն (ԱԲԳԴԵԶ) Գերմանացւոց () աշխարհն (ԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) յելից Գաղիոյ, եւ սահմանի յարեւմտից (ԱԲԳԴԵ) հիւսիսային ովկիանոսիւ առ ակամբք Դանուբար գետոյն (ԻՊՃ):

Դաղմատիա յելից կալով Գաղիոյ սահմանի յարեւմտից (ԱԲԳԴԵԶ) ակամբք Դանոբար գետոյն:

Իտալիա յարեւելից Գաղիոյ ի Դաղամատիոյ հարաւոյ կոյս է:

Եւ մեծն Հռոմ, զոր շինեաց Ռոմելոս թագաւորն, ուր կան արեգակունքն աշխարհի Պետրոս եւ Պօղոս, ուր աթոռ եւ պատրիարգարան է Լատինացոց, որք են Ֆռանգք:

Եւ Դ աթոռք կան յարեւմուտս. Հռոմ եւ Միլան եւ Անկլիզա եւ Փարէզ (ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) - Գ քաղաքն աթոռք են աշխարհակալ թագաւորացն (ԲԷԹԺԻԹԿՀՂՃՊՄՆ) - եւ Փարէզ քաղաքն (ԶԼԿՀՂՓ) դասատուն վարդապետաց (ԲԶԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Եւ ապա յայնկոյս Դանոբար գետոյն ազգն Գոթաց եւ ապա Ռռուսաց (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ), որ Մոսկով է անուն քաղաքին որ աթոռ է ազգին Ռռուսաց (ԲԹԺԻԼԿՀՂՃՊՄՆ), եւ Ուլախաց ազգն սահմանակից է նմին (ԲՋԷԸԹԺԻԼԿՀՂՃՓՄՆ), եւ ապա ազգն Բուլղարաց գայ հասանէ ի Սարմատացիք եւ անտի ի Վիրս: Այսոքիկ ամենեքեան յարեւմուտք են ի կողմն հիւսիսոյ (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Թրակացոց () աշխարհն յարեւելից կալով Դաղմատիոյ, եւ ունի Թրակիա փոքր աշխարհս «, գետք եւ քաղաք եւ կղզիք եւ ունի մայրաքաղաք զերջանիկն Կոստանդինուպօլիս (ԱԲԳԴԵՋ), եւ քաղաքն Սամանդրիա, եւ ի վերայ Լօվայ եւ Սէչովայ գայ հասանէ մինչ ի Կոստանդինուպօլիս (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ):

Եւ Վենէտիկն աթոռ է ի մէջ ծովուն, ուր քէմիադարն բանի եւ զարծաթն ոսկի ներկէ: Զի ԺԲ ազգ եւ լեզուք Ֆրանգն է, եւ Ը Հոռոմն եւ Ը Վրացին: Եւ Օշինթոս քաղաք է ի Թրակիա մօտ ի Ըստագիրա, ուստի Արիստոտէլ էր (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊԽՄՆ):

Եւ այլ բազումք ազգք (ԲՋԷԸԹԺԻԼԾԿՀՂՃՊՓՄՆ) եւ քաղաք եւ աշխարհք, զոր անօգուտ համարիմ զշարակարգելն դոցա. վասն որոյ ոչ կամեցայ գրել զամենայն (ԱԳԴԵՋ), զի մի ձանձրասցին լսօղքն (Ջ).

Եւ Քրիստոսի (ԲԷԹԺԻԾՀՃՊ) մարդասիրին (ԷԾԿՀՃՊ) փառք յաւիտեանս ամէն. (ԲԷԺԻԾՀՃՊ):

ՎԵՐՋ

Մեկնութիւն քերականի

[Ա]

[ԲԱՆ]

«Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերթողացն եւ ի շարագրացն իբրու բազում անգամ ասացելոց: Եւ մասունք են նորա վեց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ոմանք ներհակք ասացին, եթէ փոխանակ փարթամ երեւեցուցանելոյ զքերականութիւնն, նա ի յանբանութիւն եւ ի վատթարութիւն ածիք, զի ոչ ասացիք գիտութիւն, այլ հմտութիւն, այսինքն՝ ծանաւթութիւն կամ տեղեկութիւն. զի տեղեկութիւն չէ բոլորովին գիտութիւն: Առ որ ասեմք, եթէ գիտութեամբ ասաց զարուեստն. զի թէ հարցանեն ընդ քեզ անուն կամ բայ, որ է բանի մասն, նա հմտութեամբն, որ է հնմտութիւն, որ մտես ի յարուեստն զերդ ի գետի հուն, որ լինի հնմտութիւն: Նա հնմտութեամբն զքերթողացն եւ զշարագրացն տաս զպատասխանին զերդ զգիտուն, ապա թէ ոչ՝ դու ի նախնեացն անգիտացն անկար ի յոճ եւ ի սովորութիւն ըստ անասնոցն երթալոյ ի սովորական տեղիս: Եւ վասն այնոր ասի *հմտութիւն*, զի կատարեալ գիտութիւնն աստուծոյ միայն է. իսկ մարդկանս մասնաւոր միայն է գիտութիւն՝ կռած բանիւ կամ կոկ, զոր պարտ է կրթիլ ուսումնասիրացն ի բանս:

[ԲԱՆ]

«Նախ՝ վերծանութիւն ներկուռ ըստ առոգանութեանցն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Գիտութիւն կռած բանիւ պիտի ուսումնասիրացն կրթիլ ի բանս. եւ զոր ինչ ասէ կամ գրէ՝ նա տասն առոգանութեամբքն լինին՝ շեշտիւն կամ բթիւն եւ կամ այլովքն ի տասանցն՝ առ որ պիտանանայ ի բանն:

[ԲԱՆ]

«Երկիր՝ զրուցատրութիւն ըստ ներգոյս քերթողական յեղանակս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որ արուեստաւս զարուեստիս զբառսն տանիս, այսինքն՝ քերթողական եղենակաւս:

[ԲԱՆ]

«Երիր՝ լեզուաց եւ հնազէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որ զազգին հնացեալ Կորճայքն եւ զծռութիւնն ի լեզուացն հանէ, զի ի հնոցն ի վեր է հաստատած քերականութեամբ, որ է առձեռն բացատրութիւն ի յանուանցն ճշմարտութիւն, որպէս զբերանունն, զերդ զկայծառ եւ կամ զշաքր եռաց, որ են բերանունք:

[ԲԱՆ]

«Չորիր՝ ըստ ստուգաբանութեան գիւտ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որ համեմատես զՆոր կտակարանսն ընդ Հինն եւ կամ թէ ասես *Դաւթի* կամ *Դաւթայ*, եւ կամիս զազնիւն ասես: Եւ որպէս դէմընդդիմելն է համեմատելն:

[ԲԱՆ]

«Հինգերիր՝ համեմատութեան տեղեկութիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Դատելն «սահմանել» ասէ զասացուածսն, որ երբ գտնուս զումեք շարագրած, դատես՝ եթէ ուղղափառի՞ է, թէ՞ ոչ, կամ թէ բժշկական է, թէ՞ աստեղաբաշխական:

[ԲԱՆ]

«Վեցերիր՝ դատումն քերթածաց. նա եւ լաւագոյն է յամենեցուն, որք ըստ ներարհեստիս են»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս թէ այս բանս առաւել պիտանի է այս արուեստիս հետեւողացն եւ գիտողացն քան զամենայն:

[Բ]

[ԲԱՆ]

«Վերծանութիւն է մասն քերթածաց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վերծանութիւնն «գիտութիւն» ասի, իսկ քերականացն՝ մասնաւոր գիտութիւն, զի աստուծոյ գիտութիւնն միայն է ընդհանուր, իսկ մարդկային գիտելս ամենայն մասնաւոր է՝ շարագրածաց եւ ժամանա[կա]գրածաց:

[ԲԱՆ]

«Կամ շարագրածացն անվթար յառաջբերութիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կրկին գիտութիւն է՝ անսխալ տարբերութիւնն յասելն եւ ի լսելն:

[ԲԱՆ]

«Եւ վերծանելի է ըստ ենթադատութեան»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ենթադատելն «ենթակայ դատել» ասի, եւ *դատելն*՝ քննել զենթակայէ իմն է: Քննէ եւ զկերպէն տայ զպատասխանին եւ զխաւսսն ի գովեստ կամ ի պարսաւ:

[ԲԱՆ]

«Ըստ առոգանութեանցն, ըստ տասանց արուեստիցն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ ահա աստ պարզէ զվերին յիշեալ ենթադատութիւնն, որ դատես եւ պարզես զբանն վասն ո՛ւմ որ լինի, եւ բաժանես ըստ մարդոյն ոճոյն՝ եթէ գոռոզ եւ եթէ ողոք:

[ԲԱՆ]

«Ըստ տրոհութեան»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որ տաս այնմ, որում եւ կամիս՝ ըստ ոճոյն, որպէս եւ վերագոյն ասացաւ:

[ԲԱՆ]

«Քանզի յենթադատութենէն՝ զզաւրութիւնն, իսկ յառոգանութենէն՝ զարուեստն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ըստ արուեստաւոր խոհակերին, զի *խոհակերն* «մսագործ» ասի, որ իմաստութեամբ բաժանէ զոչխարին յաւդուածսն. եւ ամէն յաւդուած զիւր միսն ունենայ եւ չելնէ այնոր միսն ի յայն, կամ այնոր՝ ի յայն, եւ միւս անդամոյն՝ ի միւս այլ անդամն: Այս աւրինակաւ լինի ընթերցաւղն եւ խաւսեցաւղն, նաեւ զրագիրն եւս:

[ԲԱՆ]

«Իսկ ի տրոհութենէն զպարունակ միտսն տեսանեմք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսպէս բաժանես զզրոյցսն, որ չխառնես եւ աւերես զբանն:

[ԲԱՆ]

«Զի զողբերգութիւնն դիւցազնաբար վերծանեսցուք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Դին «աստուած» ասի, եւ *դիւցազնաբարն*՝ «աստուածաբար», որպէս եւ զրեալ էր, յորժամ որ սպանին տիտանեանքն զԴիոնեսիոս աստուածազզին եւ անդամ-անդամ կոտորեցին եւ յաւշեցին, նա տանէին զոչխարսն ի զոհն եւ յաւշէին անդամ-անդամ, եւ զոռզաձայն լային աստուածաբար եւ ասէին, թէ՝ *«Զերդ զքեզ ո՞վ լինի»,* եւ կամ՝ «Ո՞վ լնու զքո տեղն»:- Եւ ա'յդ է դիւցազնաբարն՝ թէ իմանաս:

[ԲԱՆ]

«Իսկ զկատակերգութիւնն՝ աշխարհաւրէն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կատակն բերանուն է. «կատակել» ասէ, եւ *կատակելն* աշխարհաւրէն ասել պարտ է: Եւ կարէ առանց քերականութեան ասիլ, եւ չէ' սնիկ առոգանութեանցն:

[ԲԱՆ]

«Եւ զղամբանականն՝ ուժգնակի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի զբաւթաձայնն կանչելով ասեն եւ անհեթեթ ձայնս արձակեն՝ վայիւ եւ կոռոչելով:

[ԲԱՆ]

«Եւ տաղն քաջոլորակի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տաղին եղանակն շարայարմար պիտի, որ քաղցր գայ ե'ւ ելն, ե'ւ էջն՝ ի տեղի եւ ուղղորդ, եւ զբառն՝ չափաւոր ըստ չորք արուեստին: Եւ յորժամ բառն եւ եղանակն եւ միտքն եւ տանցն չափն ի յոձի լինին՝ նա ապա լինին տաղքն պատշաճագոյնք եւ դիպաւորք:

[ԲԱՆ]

«Եւ զքնարական քերթութիւնն ներդաշնակապէս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Քնարն գործիքն է՝ զի'նչ որ լինին՝ թէ' երկուաղեան է եւ թէ' չորսաղեանն եւ կամ տասնաղեանն, որպէս Դաւթայն, եւ կամ զի'նչ եւ է հնար արուեստական հնչողաց ծնծղայից եւ այլոց: Իսկ ներդաշնելն [այն] է, որ դաշնես եւ ըղորդես զձայնդ եւ զերգն եւ զտաղն, որ խառնին յիրեար եւ որպէս զմի ելանեն եւ չելնեն խառն եւ անյարմար:

[ԲԱՆ]

«Եւ զխանդաղատականն թուլակի եւ աշխարապէս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Խանդաղատելն «ողոքել» ասէ, որ *ողոքականս* ձայն է՝ որպէս մայրն ընդ որդին, թէ՝ «*Մի', իմ հաւատ*», եւ կամ թէ՝ *«Ար[ի'], ե'կ իմ հոգի»* եւ այլ այսպիսիք: Եւ *աշխարելն*՝ «ողորմել», որպէս թէ՝ *«ողորմեաց ինձ վասն աստուծոյ»* եւ որ սոցին նման են:

[ԲԱՆ]

«Զի որք ոչ ըստ սոցայցն լինին խտրութեան եւ զքերթողացն արութիւնսն տապալեն, եւ զոյնս վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացուցանեն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ որ այսպէս չլինի՝ նա զքերթութեան արուեստն ո'չ պահէ եւ ո'չ գիտէ զընտրութիւնն, այլ տապալէ եւ աւերէ զքերթածացն զգիտսն եւ զքաջութիւն գիտնականացն ծիծաղելիս առնէ:

[ԲԱՆ]

«Ոլորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ոլորակ այս երեք առոգանութիւնքս են՝ *շեշտն, բութն, պարոյկն:*

Զի թէ ուժով վերացուցանել կամիս զձայնն՝ նա զշեշտն ի դէպ է դնել. եւ թէ հարթ՝ նա զբութն. եւ թէ ոլորակեւ զձայնն՝ նա պարոյկն: Իսկ բացագանչութիւնն հեռաձայնութիւն ասի, որպէս որ ասես, թէ «Արի'ե՝ զանչ կամ կանչ է, զի ա'յլ ուղղորդ է *կանչելն,* քան *զզանչելն*: Եւ *պատկանաւոր* ասելն «պատեհաւոր» ասի. եւ պատկանաւոր ձայնն մարդոյն միայն է, որ բանական արուեստիւ ուղղէ զձայնն:

[ԲԱՆ]

«Թէ ըստ վերսաստութեան՝ շեշտիւն, եւ թէ ըստ հարթութեան՝ բթիւն, եւ թէ ըստ պարբեկութեան՝ պարուկաւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հաւասարն է՝ որ ոչ երկար լինի եւ ոչ սուղ. բայց ի հաւասարին զբութն այլ պիտի դնել: Այլ պարբեկելն «շրջադարձել» ասէ, զի յորժամ զձայնն ի վեր տանիս եւ կտրես, նա շեշտին պիտոյանայ դնել, որ է ոյժ: Եւ երբ հաւասար՝ նա բթին պիտոյ է դնել, վասն զի եւ հաւասար տանելն ոյժ է, ապա ի շեշտէն եւ ի բթէն պարոյկն գոյանայ, զի ի վեր տանելով զձայնն եւ ի վայր բերելով լինի, որպէս ի սեաւ բրդէ եւ ի սպիտակէ՝ գոշն:

[ԲԱՆ]

«Կէտք են երեք. կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կէտն ու ոյժն անմասն իրք են, որպէս անհատն, զի թէ հատանես՝ ելնէ ի կերպէն: Զի եդ զկատարման զկէտն յառաջ քան զսկզբանն սակս տարակուսելոյ զաշակերտսն, որ աշխատին: Զի զկատարման կէտն եդ որպէս զթագաւոր, եւ զայլսն՝ որպէս զարքայից ծառայս եւ սպասաւորս, զի կատարման կէտ է:

[Գ]

[ԲԱՆ]

«Կէտ է տրամախոհութեան յանգեցելոյ նշան. եւ միջակ՝ յոգի սակս ընդունելոյ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տրամախոհութիւն բաժանումն իմաստից է, եւ աւարտեալ կէտն վճար եւ հանգիստ է բանին: Եւ յորժամ զայս երեք կէտս դնես՝ նա' կատարեցաւ իմաստական բանն, որպէս

եւ է', եւ սահմանեցաւ հանգիստն, որ առնուս հոգի, այսինքն՝ շունչ-ըստ աւրինի ճանապարհորդաց, որ նստին եւ հանգիստ առնուն. նոյնպէս եւ դու ի բանն յոր եւ լինիս՝ ի կատարմանն հանգի'ր եւ նստո' զկնտկտոց լեզուիդ՝ շունչ առնելով եւ հոգի: Եւ բանն վճարի ութ մասամբքն՝ սահմանեալ կիսաշնչաւքն: Իսկ ստորակէտ է, որ բանն, վասն որոյ է՝ չյայտնի, որպէս որ ասես ընդ մարդ, թէ՝ *զնա',* եւ չասես, թէ՝ ո'ւր, եւ կամ ասես, թէ՝ *ա'ռ,* եւ չյայտնես, թէ՝ զի'նչ առնու:

[ԲԱՆ]

«Եւ ստորակէտ է տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ, այլ ա'յլ եւս կարաւտացելոյ նշանի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ահա ի վերջին կէտն եկ եւ կու հարցանէ, թէ զի՞նչ իրաւք բաժանի կէտն ի ստորակիտէն. եւ առնէ ինքն զպատասխանին բարառնաբար՝ եթէ ամանակաւն, որ է մասն ի ժամանակէն, որպէս զբանն, զոր առնես. նա ի յընդհանուր ժամանակէն իւր մասն առնու՝ մինչ ուր կատարի:

[ԲԱՆ]

«Ի՞ւ առանձնանայ կէտն ի ստորակիտէն,- ամանակաւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեսանե՞ս, զի վասն տարակուսութեան աշակերտացն ի յետին եւ ի մեծ բացատն զնաց, զի յետին բացատն ամենեւին մեծ է, եւ առաջինն՝ ամենեւին փոքր. իսկ զմիջինն չասաց՝ վասն աշխատութեան ուսումնասիրացն: Եւ եթող զմիջինն քան զկատարմանն՝ սուղ, եւ քան զսկզբանն՝ երկար, որ լինի միջին:

[ԲԱՆ]

«Զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ո՞ր է առաջին կէտն.- ստորակէտն, որպէս որ ասես զայս աւրինակ, եթէ՝ *«Ինձ պիտոյ է ի քէն մկրտիլ, եւ դու առ ի՞ս գաս»:* Եւ չէ' պարտ ասել հեճկիւ կամ քամահանաւք «զառ իս գալն», այլ՝ խղճիւ, զի հեճկիւն հեշտ է քան զխղճիւն: Եւ բացատնին առաջինն փոքր է քան զմիջինն, եւ միջինն՝ քան զվերջինն:

[Դ]

[ԲԱՆ]

«Հազներգութիւն մասնաւոր է»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ կարէ արուեստս առանց հազներգութեան գոյանալ, բայց հանդիպի ժամանակ, որ պիտանայ իւրն եւ լնու զկարիս նորին:

[ԲԱՆ]

«Հազներգութիւն է մասն քերթածաց՝ ներպարառեալ ստորադրութիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի պարունակեալ է զինքն արուեստս եւ ի մէջ առեալ եւ պահէ. յորժամ ի պէտք լինի՝ յառաջ բերէ:

[ԲԱՆ]

«Եւ ոգեալ է հազներգութիւն ի հազնելոյ կարկատուն բանս, եւ կամ ի սարդենի մահակէ պար գալով երգել զհոմերական քերթածսն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կարկատուն բան է այն, որ կարաւտի յառակաւոր բան: Եւ կացուցանէ զառակաւոր բանն որպէս զճային առակն, զոր եւ հաւուց կամեցան դնել թագաւոր, եւ կան այլ ինչ առակք, որ կամ ասացած վասն կարեաց ինչ բանի:

Իսկ *հազներգութիւնն* «կատակերգութիւն» առ մեզ ասի ի մեր բառս, իսկ ի յունացի բառն՝ «զաւազաներգութիւն», որ է առասպելաբանութիւն, որպէս ասեն յառասպելն՝ զԱպողոն աստուածն ողորմեալ երիտասարդին՝ որ վասն կուսին էր տխրեալ, եւ ետ նմա սարդենի մահակ, այսինքն՝ գործիք ծնծղայլից եւ կամ այլ ինչ ի հնչողականաց եւ զՀոմերոնի զքերթածսն երկու գիրս, որ են ԻԴ ճառս դրուատած: Եւ ասաց նմա՝ ձայնի'ւ մխիթարի՛լ ի վշտացն, զոր վասն կուսին ունէր: Եւ այսու պատճառաւս զերծոյց զկուսութիւն աղջկանն: Այլ բանս այս երկար է, ո՜վ ուսումնասէր, բայց դու ե'րթ յիմաստասէրն եւ ուսի'ր ի նմանէ:

[Ե]

[ԲԱՆ]

«Տառ է անմարմին՝ որպէս զհոգի, եւ գրի է՝ որպէս զմարմին»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Իսկ բազմութիւն հայկական գրոյս երկու պատճառս ունի. առաջինն՝ զազգացն զԿորճայսն <է>, այսինքն՝ զբազմութիւն հայոց լեզուիս, զծռութիւնն եւ զթոթովախաւութիւնն զնչատացն: Երկրորդ պատճառն՝ լեզուիս հարստութիւնն:

[ԲԱՆ]

«Գիր է երեւումն եւ վեց՝ յայբէ մինչեւ ցքէ. եւ զիր ասի, վասն զի քերելով իմն գաղափարի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Գրելն քերել ասի, այսինքն՝ որ ծայրիւ գրչին քերէ զգրելին եւ ապա նկարեալ յաւրինէ զի՛նչ որ կամի:

[ԲԱՆ]

«Քանզի զրելդ քերել ասիւր առ նախնեաւքն, որպէս եւ ի Հոմերոնին՝ «Եւ [մակա]գրեալ իմ այժմ զոտին քո զարշապար, ունա՛յնս պանծաս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հոմերոս յիւր տաղսն գրեալ է, թէ ի տրոյական պատերազմին այր ոմն Դիոմիդէս նետիւ հարեալ զոտն Պարիսի Տրոյացւոյ, եւ գանչեալ <է>, թէ՝ *«Հարեալ իմ այժմ զոտին քո զարշապար, ունա՛յնս պարծիս»:* Եւ նորա պատասխանեալ, թէ՝ *«Նետ ի յաղջկանէ արձակեալ ինձ ոչ վնասեաց»:* Այս աւրինակ է գրելոյն, որ է՝ քերելոյն:

[ԲԱՆ]

«Նա եւ նոյնք իսկ տառք կոչին, վասն զի ունին տարրումն իմն եւ դասութիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս տարերքդ, որ ունին հակառակութիւն եւ հաշտութիւն, որ է միաւորութիւն, եւ իւրեանց միաբանութեամբն ծնանին զամենայն, նոյնպէս եւ գիրն ի ձայնաւորաց եւ յանձայնից միացեալք զոյացուցանեն զբանն ի լերկից եւ ի թաւաց, ի բթից եւ յայլոցն, որպէս յառաջ ունիս ուսանել կամ իբր վերոյ ասացաք: Արդ՝ զի՞նչ նմանի քերականութիւնս.- մարդոյ. տառն ի հոգի եւ գիրն ի մարմին: Եւ այս եւթն ձայնաւոր գրերս յեւթն զգայարանքս մարդոյս, որով յարդարի մարդութիւնս: Եւ ո՞ր են եւթն զգայարանքս.- աչքն, ականջքն, քիթն, բերանն, շաւշափականն, հոգին եւ մարմինն: Եւ որպէս ի յանդամսն ոմն քան զոմն պատուականագոյնք են, նոյնպէս եւ ի գրերոյս՝ է', որ պատուականագոյն է մինն քան զմիւսն, եւ առաւել զարդարէ զբանն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ի սոցանէ ձայնաւորք են եւթն՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, ւ: Եւ ձայնաւորք ասին, վասն զի ձայնս յինքեանց անպակաս ելուզանեն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս եւթն գիրս՝ թէ ունին լծակից եւ թէ ոչ՝ ինքեանք զիւրեանց ձայնն կու բերեն. եւ որպէս եւթն զգայարանքն աւգնեն հոգւոյն, նոյնպէս եւ այս եւթն գիրս՝ քերական արհեստիս:

[ԲԱՆ]

«Եւ ձայնաւորացն երկայնք են երկու՝ է, w»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս երկու գիրս աստուածայինք են, զի *էն* է, աւրինակ, որ միշտ է աստուած, եւ *աւ*-ն՝ գործոցն աստուծոյ ի զարմացումն եւ ի տեսութիւն:

[ԲԱՆ]

«Եւ սուղք են երեք՝ ո, ե, ւ:
Եւ սուղք ասին, զի քան զբուն երկայնսն՝ սակաւք են»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Իսկ այս երեքս սուղ վասն այն ասին, զի մարդկայինք են. եւ երկոքին *ոյերն*՝ մին *ոյ* է, եւ միւսն՝ *աւ,* զի *աւ*-ն բերանի բառ է, եւ *ոյն*՝ քթի եւ այս ինքն է. զի յորժամ ասես թէ *վոյ*՝ նա քնաւք ասի: Եւ վասն այսորիկ են սուղք եւ մարդկայինք:

[ԲԱՆ]

«Եւ երկամանակք երեք՝ ա, ի, ը:
Եւ երկամանակք ասին, զի երբեմն ձգտին եւ երբեմն ամփոփին եւ սղանան»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երկամանակք են՝ որ ունին ժամ եւ տեղի ձգտելոյ իբրեւ զբուն երկայնսն, եւ ունին ժամանակ, որ կարճին որպէս զբուն սուղսն: Իսկ ոմանք հակառակեցան, թէ երեք պարտ է ասել զամանակն՝ անցեալ, ներկայ եւ ապառնի: Բայց հաւանեալ ի ներկայն, զի ներկայն անցելոյն կատարումն է եւ ապառնւոյն սկիզբն,- եւ այսմիկ հաւանեցան իմաստասէրքն:

[ԲԱՆ]

«Եւ առաջաղիրք են վեց ձայնաւորք՝ ա, ե, է, ը, ի, ո:
Եւ առաջաղիրք ասին, զի նախադասելով զինիւն եւ զհիւնիւն՝ շաղաշար կատարեն, որպէս՝ աւ, ահ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս վեցս առաջ կարեն լինել բանից, եւ այնո'ւ ճանաչի արուեստաւոր գրիչն, զի յայս վեցէս դրեալ զառաջսն: Եւ այս նախադիրքս ի ձայնաւոր գրերոյն են առաջադիրք. բայց ի յանձայնիցն՝ ա'յլ եւս յոլովք կան: Եւ *հիւնն*՝ որ չլինի նախադիր, բայց թէ դնեն <զնա> հետ *այբի* կամ հետ *ինւոյ* եւ կամ *զկնի ոյի.* այսպէս՝ *աւ, ու, իւ.*- զի սոքա վերջադասք են. եւ թէ յաւարտ բանին զան՝ համ դնեն եւ խոհեմ երեւեցուցանեն զմարդն եւ զքերականն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ստորադասք են ի նոցանէ երկու՝ ի, ւ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ *իող* է' ուրեք, որ դասական է քան *զհիւնդ,* զի *իող* զամենայն զիր բառնայ, եւ *հիւնդ*՝ ո'չ զոք, վասն զի տկար է ըստ երկուց երեւմանց. իսկ եթէ հարկես՝ լինի բռնութեամբ, որպէս՝ *յիմաստութիւնդ* եւ *յարդիւնսդ:* Լինի կատարումն բանի, որպէս թէ ասես՝ *«Աւրհնեալ յամենայնի, զի շալկէ շալակ երթայ»:*

[ԲԱՆ]

«Եւ երկբարբառք են բունք հինգ՝ եւ, աւ, ու, այ, ոյ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ե'ն եւ այլք երկձայնք. իսկ այս բունք նախնականք են եւ յոլովիմաստք. եւ ոլորակք եւ առոգանութիւնք կրեն երկու զաւրեղք ի մի եկեալ, զերդ թէ՝ գնայի-մի ի նոցանէ:

[ԲԱՆ]

«Եւ բռնաբարբառք երկձայնք երկու՝ իւ, իւ:
Եւ այլքդ ամենայն բաղաձայնք են քսան եւ հնն՝ բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, վ, տ, ր, ց, փ, ք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բաղն մի ասի, զի յորժամ ընդ ձայնաւոր զիրսն միանան եւ խառնին՝ ձայն հանեն. իսկ առանց ձայնաւորաց եւ ո'չ զինքեանս կարեն անձնացուցանել: Եւ որպէս յարուէ միայն՝ առանց իգի ծնանել անհնար է, նոյնպէս եւ սոքա առանց ձայնաւորացն ոչ կարեն ծնանել բանս անձնաւորս:

[ԲԱՆ]

«Եւ շարաձայնք ասին, վասն զի սոքա յինքեանք ձայն ոչ ունին, բայց շարակցելով ընդ ձայնաւորսն՝ ձայն կատարեն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս երկիր, որ առանց խոնաւութեան եւ ջերմութեան՝ իւր ցրտութեամբն ամուլ է, այլ առեալ ցրտութեամբն իւր եւ չորութեամբն զգիջութիւնն եւ զջերմութիւնն պտղածին լինի եւ ծաղկաբուղխ, նոյնպէս եւ սոքա իւրեանց խառնմամբն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ե'ն ի սոցանէ նուրբք տասն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նուրբն բարակն է եւ նաւսրն, որ մերկ եւ ցոփ ձայն հանէ եւ չտանջէ կարի զբերանն ի ձայնելն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ստուարք՝ ինն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ստուարն հաստն է եւ թանձրն, որ ի զանչելն զբերանոյն մասունսն աւելի յիրեար բերէ եւ դժուարաւ հանէ զձայնն:

[ԲԱՆ]

«Եւ միջակք՝ եւթն: Եւ միջակք վասն այնորիկ անուանեցան, զի քան զնուրբսն յոյրք են, եւ քան զյոյրսն՝ նուրբք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս ի տարերցս միջինքն, որ են ջուրն եւ աւդն, ի մէջ հակառակացն հաշտութիւն առնեն, զի հողն՝ ծանր եւ ցուրտ, իսկ հուրն չոր է եւ թեթեւ: Եւ աւդն միաւորեալ է ընդ հրոյն թեթեւութեամբն եւ ջերմութեամբն, իսկ ջուրն միաւորեալ է ընդ երկիր ծանրութեամբն եւ ցրտութեամբն: Ե'ւ աւդն, ե'ւ ցուրտն միաւորեալ են շարժութեամբն եւ զիջութեամբն: Նոյնպէս եւ այս եւթն գիրս միջակք են եւ ի մէջ հաստիցն եւ բարակացն, ծանրիցն եւ թեթեւացն:

[ԲԱՆ]

«Եւ են միջակք եւթն ի մէջ բարակացն եւ յոյրիցն՝ բ, գ, դ, ժ, ձ, ղ, ճ: Եւ թաւք՝ ինն. թ, լ, խ, չ, ջ, ռ, ց, փ, ք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ թաւք ասին, վասն զի զբերանն թանձրացուցանեն յասելն:

[ԲԱՆ]

«Եւ նուրբք են տասն. զ, ծ, կ, մ, ն, շ, պ, ս, տ, ր:
Եւ են բարակքն՝ բենն ի մէջ մենի, պէի, եւ փիւրի, վասն զի քան զմենն եւ զպէն խաժ է, եւ քան զփիւրն բարակ:
Եւ զիմն ի մէջ կենի, քէի եւ խէի, զի քան զկենն թաւ է, եւ քան զխէն եւ զքէն՝ լեարկ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս զլուծս եզանց ի չժուժելն փոխել, նոյնպէս եւ զայս գրերս, զոր առ կարիսն փոխաբերեն՝ ոչ ձեռնարկելով ի յաւտարսն, այլ հարկաւ ի սոցանէ փոխաբերեն եւ լնուն զկարիսն:

[ԲԱՆ]

«Եւ դայն ի մէջ տիւնի եւ թոյի, վասն զի քան զտիւնն թաւ է, եւ քան զթօն լեարկ: Նոյնպէս եւ այլքն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս երկու պատճառաւ է դրած. մի՝ որ զլծորդսն ցուցանէ, եւ երկրորդ՝ որ զհաստն եւ զնաւսրն բաժանէ: Վասն զի այն, որ լեզուին ծայրիւն զայ ի յասելն եւ շրթանցն ծայրիւն՝ նա այն նաւսր է: Եւ որ լեզուին միջաւքն ասի կամ լնդաւքն՝ այն հաստ է եւ թանձր, որպէս *թօն* եւ կամ *քէն*: Իսկ որ լեզուին տակաւքն ասի՝ այն միջակ է, որպէս *զիմն* եւ կամ *կենն* եւ այլ այսպիսիքս:

[ԲԱՆ]

«Զայն միջակ է սէի եւ զայի եւ ցոյի. եւ դատն՝ լիւնի եւ նուի. եւ ճէն՝ ծայի եւ ջէի. եւ ժէն՝ շայի, չայի, զի քան զշայն թաւ է, եւ քան զչայն՝ լեարկ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Արա' ընտրութիւն, ո'վ ուսումնասէր, եւ բաժանեա' լեզուաւդ եւ բերանովդ, թէ ո՞ր են, որ լեզուին ծայրն առնու, եւ կամ զո՞ր՝ մէջն, կամ՝ ո՞ր են, որ տակաւք լեզուին ասին կամ շրթամբքն եւ կամ լնդաւքն: Այլ եւ ընտրեա' ի մէջ թաւացն եւ լերկիցն եւ միջակացն, զի ա'ստ է ամէն արուեստն:

[ԲԱՆ]

«Եւ են դարձեալ ի սոցանէ անձայնք ինն՝ բ, գ, դ, պ, կ, տ, թ, փ, ք:
Եւ անձայնք ասին, զի քան զայլսն չարաձայնք են, որպէս անձայն ասեմք զողբերգականն, որ վատաձայն է»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նոյն եւ այս իննն գիրս չարաձայնք են, այսինքն՝ անձայնք ասին. եւ տե'ս, զի չունին ձայն ի սկիզբն, որպէս թէ կամիս ասել ասել *բեն*. նա առժամայն շրթունքդ յիրեար խփին եւ ձայնն կորնչի, նոյնպէս եւ այլքն ի յըննիցս: Եւ թէպէտ որ ելանէ սակաւ մի ձայն՝ նա լինի թնդիւն եւ վատ ձայն:

[ԲԱՆ]

«Եւ կիսաձայնք են ութ՝ զ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Եւ կիսաձայնք ասին, զի փոքր ինչ քաջաձայնք են քան զանձայնսն ի մրմունջս եւ ի սռինչս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կիսաձայնք վասն այնորիկ ասին, զի սակաւ մի ձայնաւորք են յեղանակս եւ յերգս եւ յայլ ինչ ի խաւսս:

[ԲԱՆ]

«Եւ ի սոցանէ կրկնակք են ութ՝ լ, զ, խ, շ, չ, ջ, ռ, ց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կրկնակք վասն այնորիկ ասին, զի *ցօն* լնու *զսէին* ու *զտիւնին* տեղիսն, որպէս թէ կամենաս ասել՝ *աստուածազգեստ* եւ *աստուածազգեաց:* Նոյնպէս եւ այլքն ամենայն, որ ի կարգին:

[ԲԱՆ]

«Եւ կրկնակք ասին, զի մի մի իւրաքանչիւր ի սոցանէ յերկուց ձայնակցաց բաղկացեալ է. քանզի բաղկանայ զայն ի սէէ եւ ի ծայէ, եւ խէն՝ յերկուց քմակից քէից, շայն՝ յերկուց սէից, եւ ռայն՝ յերկուց րէից»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս ի վերոյ կրկնակացն է, որպէս թէ մի *խէն* զերկու *քէի* տեղ լնու. իբր կամենաս ասել *աքաար,* եւ ասես՝ *ախաար,* որ ասացաւ *քէիւ* եւ *խէիւ.* եւ զմի զաւրութիւն ունին բանքդ: Եւ կամ թէ ասես՝ *Սիմոն* եւ *Շմաւոն,* եւ այլ թէ կամենաս ասել՝ *տարր,* եւ ասես՝ *տառ,* կամ *Սարրա,* եւ ասես՝ *Սառռա,* կամ այլ եւս թէ ասես՝ *Ռամանոս* եւ <կամ> *Րրամանոս*:

[ԲԱՆ]

«Նոյնպէս եւ այլքն ամենեքեան մի մի յերկուց բա[րբա]ռակցաց շարակացեալ են»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս ամենայն վասն լծորդացն է եւ քմակայիցն, որ են քմակիցքն, այլ եւ վասն միջակացն եւս:

[ԲԱՆ]

«Եւ նայք են չորս՝ ղ, մ, ն, ր»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ նայք վասն այնորիկ ասին, զի միջակք են եւ դիւրալուրք, որպէս զմոմոյ բնութիւն, զի կարեն ի ջերմութենէն կակղանալ եւ ի ցրտոյն պնդանալ. նոյնպէս եւ ի սոցանէ լինին փոխադրութիւնք բառից: Իսկ *հօ* եւ *յի* ա՛յլ եւս պատճառս ունին:

[ԲԱՆ]

«Եւ վախճանականք անուանց են արուաց եւ իգաց եւ չէզոքաց ամենեքեան՝ բաց ի չորից,- յայբէ, եւ յեչէ, եւ յեթէ, եւ յոէ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բայց դու ազգ խոյզ արա եւ քննէ ի խաւսսն, որպէս յոյնք եւ ֆռանգք. եւ հելլենացիք, որ են մակեդոնացիք, զի մեծապէս աշխատին, մինչ որ հասանեն իւրեանց ջանիցն եւ կարեն ընտրութեամբ խաւսել եւ լսել զբառսն, թէ ո՛ր է՝ արո՞ւ է, էգ, եւ կամ թէ չէզո՞ք է, թէ՞ երկուորական:

Բայց ազգս հայոց յաղագս հարստութեան եւ փարթամութեան լեզուիս եւ գրիս ոչ հարկեցան ի յայս, այլ յոյնք եւ ազգք հարկաւորեցան վասն լեզուացն եւ գրոյն սակաւութեանն, եւ այնու լցին զպակասութիւնն: Իսկ չէզոքն, որ ոչ էգ լինի եւ ոչ որձ, որպէս երբ ասես *տղայ*՝ նա զէգն եւ զորձն պարունակեաց: Այլ դու տե'ս այբբենաւքդ, զի ամէն գրերդ բանի վերջ գան եւ լինին զատ ի չորիցդ:

[ԲԱՆ]

«Եւ են այս՝ ողբ, ազգ, մարդ, պարզ, բազէ, յաղթ, վարժ, բարի, լալ, խորխ, ինծ, տունկ, մահ, հանդերձ, Մանուէլ, կինճ, որմ, խոյ, Տարաւն, ուշ, ունչ, ամպ, որջ, կուռ, հիւս, Խոսրով, կոյտ, այր, ոյց, իրաւ, թուփ, կնիք:

Եւ բազմաւորականք յանգի անուանց են երկուք՝ *այք* եւ *քէ*»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ բազմաւորականք ասին, վասն զի զբանն բազմաւորակի բերեն, որպէս թէ՝ *սորա, դոցա, նոցա* եւ կամ *սոցա,*- այս այբիւն բազմացաւ: Իսկ *քէիւն,* որպէս՝ *քաղաքք, գեաւղք, տունք* եւ այլ այսպիսիք:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

[ԲԱՆ]

«Փաղառութիւն է իսկապէս պարառութիւն ձայնորդաց՝ ձայնաւորաւ կամ ձայնաւորաւք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Փաղառութիւնն «խառնառութիւն» ասի, որ զամենայն ի յարհեստիցս խառն առնու: Եւ ձայնորդն չէ ձայն, այլ՝ ձայնի ընկեր, որպէս զճանապարհորդ, զի թէպէտ ձայնորդ ասել, թէպէտ ճանապարհորդ, այլ *որդն* յորժամ ասես՝ նա լինի երկրորդ: Իսկ *պարառութիւնն* «պար առնուլ» ասէ, որ պատեալ են ձայնաւորքն զայլսն. եւ *ձայնորաւն*՝ որ լինի մի. իսկ *ձայնաւորաւքն* ասացեալ՝ լինեն բազումք, որպիսի՝ կար, գութ. կենն չէ ձայնաւոր, բայց այբն ձայնաւոր է, րէն չէ ձայնաւոր, եւ *գիմն,* եւ *թօն* չեն

ձայնաւորք. ոն եւ *հիւնն* ձայնաւորք են: Եւ այս է վերոյ ասացեալ փաղառութիւնն ի ձայնաւորսն եւ յանձայնաւորսն:

[ԲԱՆ]

«Իսկ պիտակապէս եւ ի նեզէ ձայնաւորէ է, որպիսի ՝ այբ, էչ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Պիտակն սոսկ իրք է եւ դատարկ:

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

[ԲԱՆ]

«Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեղանակս ութ. բնութեամբ ՝ երեք, եւ դրութեամբ ՝ հինգ:

Բնութեամբ ՝ <1> կամ յորժամ երկար տառիքն արտաբերիցի, որպիսի ՝ Մով-սէս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի յութ յեղանակս եդ զյոլով ձայնառութիւնս, եւ բաժանեաց զբնութեամբն եւ զդրութեամբն: Եւ է' բնութեամբն երեք, եւ դրութեամբն՝ հինգ. զի բնութեամբն այնք են, որ յինքեանց են գոյացեալք, որպէս զմովն, որ վանգ մի է երկայնաձայն, եւ յետքաշականք են սէսն, զի արգելաւղք են եւ ի յետ քարշեն որպէս զսէսն, որ լինի մեծաձայն՝ Մով-սէս:

[ԲԱՆ]

<2> «Եւ կամ յորժամ զմին յերկամանակացն ըստ յերկարման առեալ, որպիսի ՝ սիրով»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երկամանակ է՝ որ երբեմն ձգտի եւ երբեմն ի յետ գայ, որպէս *զսիրն* եւ *զովն.* զի *սին* երկար է, եւ *րովն* ՝ կարճ. եւ *զրէն* հարկ է ի *յովին* դեհն սահմանել, վասն զի երկարքն ի միադեհ գան, եւ կարճքն՝ ի մի. *րէն* կարճ է: Եւ երկամանակն պատճառ է երկայնիցն եւ սղիցն, եւ երկրորդ դասեցաւ ի վերոյ գրեալ ութիցն:

[ԲԱՆ]

<3> «Եւ կամ յորժամ զմի ի կոչեցելոց երկբարբառից, որպէս ՝ հաւ, ուկ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երկբարբառս, զի յերկուց խառնուած ձայնաւորացն ունին զգոյն, եւ երրորդ դաս է առ ի յութ վերոյ անուանեալ մասնէն, զի որ չափաբերական բան կամիցի շինել՝ վանգով չափեսցի:

[ԲԱՆ]

«Իսկ դրութեամբ՝ <1> կամ յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որպէս՝ աղց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Դրութեամբ՝ չորս է ի յութէն. եւ դրութեամբ վասն այնորիկ ասի, զի ըստ տեղւոյն յորժամ դնես եւ ըստ գրոյն. ի յոր գիր որ ի մաւտ դնես *զայբն*՝ նա առ այն զաւրութիւն ցուցանէ, որպէս աստ *զղատն* եւ *զցօն* զիւրեւ քարշեաց *այբն*, որ է *աղց*.

[ԲԱՆ]

<2> «Եւ յորժամ սղի եւ սղացելոյ ձայնաւորի վերաբերիցին երկու բաղաձայնքն, որպիսի՝ տատրակ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի մի քան զմի աստիճանաւ ի վայր են հինգերորդս ի յութէն, որ սուղ ասէ եւ սղացեալ. զի այբն յերկամանակացն է, որ ժամանակաւ սուղ լինի, եւ աւելի սղացոյց չորք լեարկ գիրն, որ է *տատրակ.* զի միշտ *տիւնն րէին* յառաջադիր է, որպէս՝ *տրգալ,* զի որպէս ի *յաղցն* յառաջ ձգեաց *այբն զղատն* եւ *զցօն,* նոյնպէս ի *տատրակիս զտիւնն* եւ *զրէն* ի վեր ձգեաց եւ *կենն* արգել անկաւ բանին:

[ԲԱՆ]

<3> «Կամ յորժամ ի պարզ ձայնորդն յանգեսցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, ուրպիսի՝ երկիր»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զվեցերորդս ի յութէն պարզ անուանեաց, զի *րէն* պարզ է, եւ չէ ի կրկնակացն, այլ եւ կէս է *ռային*: Իսկ պարզն բարակն է եւ յանգիլն կատարիլն է եւ ի *րէն* վճարի վանգն եւ զհետ զայ *ինին րէին* առջեւ, եւ զհետ *կենին* գնայ եւ լինի *երկիր*:

[ԲԱՆ]

<4> «Եւ կամ յորժամ ի կրկին ձայնակից վերաբերիցի, որպիսի՝ հեզիկ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զեւթներորդս ի յութէն կրկնակ ասէ. զի *զայն* կրկնակ է, որ ի *սէէ* եւ ի *զայէ* բաղկանայ ըստ յունացն. իսկ ըստ մեզ՝ ի *սէէ* եւ ի *ծայէ.* եւ յայսմ տեղւոջ երկու իրս վճարի՝ զաւրութեամբ *էչին* տայ ձեռն եւ կիտիւն *ինոյն,* թէ իւր բնութեամբն կարդաս՝ *հեզ* զայ, եւ *էչն* յինքն ձգէ եւ քարշէ, այսինքն՝ կիտիւ, եւ լինի *հեզիկ.* եւ առաջինդ վանգ լինի, այսինքն՝ *ի»,* եւ *զիկն*՝ փաղառութիւն:

[ԲԱՆ]

<5> «Եւ կամ յորժամ յերկայն ձայնորդ յանգեսցի, որպիսի՝ աջ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի յութերորդս երկայն կոչի ջէն, զի կրկնակ է՝ *ձէէ* եւ ի *ձայէ* գոյացեալ: Եւ ի յայս տեղիս *ջէն* է ի յածել զձայնն կիտիւն եւ զաւրութեամբն, զի թէ կիտիւն դնես՝ լինի *աջ,* եւ աւելի եհան զձայնն, զի լաւ եղբաւր դիպեցաւ:

[Զ]

[ԲԱՆ]

«Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկուս յեղանակս.
<1> Յորժամ ունիցի եզ ինչ ի բնէ աղաւտիցն, հիզան՝ նետող»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յերկարն զսուղն ցուցանէ աստ, վասն զի երկարն ութ մասն ունէր, եւ սուղս՝ երկու, վասն որոյ ի բնէ աղաւտից ասէ *էչ* եւ *ո*, զի *ոն* ի սղիցն է, եւ *էչն* ի մէջն է մտեալ *նուին* եւ տիւնին, որպէս՝ *նետ.* զի յո'ր կողմ *զտիւնն* դնես, նա փաղառութիւն գայ. *նետ*՝ այս մի փաղառութիւն, իսկ *ողն*՝ վանգ: Եւ կամ այսպէս եղեալ զկէտն՝ *նե-տող,* որ *զտողն* առնես փաղառութիւն,- արա' զոր եւ կամիս:

[ԲԱՆ]

<2> «Եւ կամ յորժամ ունիցի զմի ինչ յերկամանակացն ըստ ամփոփման ընկալեալ, որզան՝ աղաւտ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Կամէիր իշխանութիւն տալ արուեստաւորին՝ զբոլոր ենթակայն ի ձեռին ունելով զզիրն առեալ որպէ'ս եւ կամի: Թէ ինքն չափէ եւ թէ զայլոց արարած բան՝ արուեստիւն կոտորատէ - կիտիւն եւ առոգանութեամբն: Բայց զի ըստ ամփոփման ասաց եւ զմի աղաւտն յերկուս բաժանեաց, որ եղեւ մի աղաւտ: Տե'ս, զի դատն եւ տիւնն ամփոփեցին *զայբն,* որ երկամանակ է, եւ *այբն* պիտակ վանգ եղեւ միայն եւ սսւկ:

[Է]

[ԲԱՆ]

«Հասարակ վանգն լինի ըստ յեղանակս երիս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հասարակ վանգս ի Հոմերոնի ասացածն, զի մի' միտս բանին ծածկեցին վասն դժուարաչափոցն: Եւ հասարակ է՝ որ առնու ի յերկայնիցն եւ սղիցն ըստ պիտելոյն: Եւ

ւարինակս, ու յիշեալ է, չափածու բան է յիմաստնոց, զի թէպէտ եւ շա'տ շատ է, բայց հասարակ ամէնն վանգակոտոր չափած է. *«ինձ, բնաւ, ոչ, ես, դուն»:* Եչն յարուցեալ խորտակեաց *զդայն:* «Ի,րիք, պատ,ճառ, ա,րեւ, այլ, աս,տու,ածքն»: Տեսանե՞ս, զի յերկայնիցն եւ ի սղիցն է աստ ժողովեալ:

[ԲԱՆ]

<1> «Յորժամ ի ձայնաւոր յերկայն յանգիցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որզան՝ ինձ, բնաւ, ոչ, ես, դուն, ի, րիք, պատ, ճառ, ա, րեւ, այլ աս, տու, ածքն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Պրիամոս Տրոյացւոյ հարճն առաւ ի հելլենացւոցն ծառայ, եւ ապականեալ թողին զնա պղծեալ. եւ Պարիս, որդի նորա, տեսեալ ասէ ցկինն՝ *«Մի' ամաչեր, զի դու չես իրք արարեալ, այլ աստուածքն մատնեցին վասն մեղաց մերոց, որ չետուն մեզ յաղթութիւն. մի' ամաչեր, այլ եկեսջիր ի տուն քո»:*

[ԲԱՆ]

<2> «Եւ կամ յորժամ աղաւտի եւ աղաւտացելոյ ձայնաւորի վերաբերիցին երկու ձայնորդք, որոց երկրորդն նայ է, իսկ առաջնորդն եզական ձայն, հիզան՝ «Պատ,րոկ,ղէ, ինձ, հի,քոյս, կա,րի, յոյժ, սի,ր»,ցեալ անձ[ի]ն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Աղաւտ եւ աղաւտացեալ՝ *այբն* է, վասն զի երբեմն սուղ է, եւ երբեմն՝ երկայն, եւ այլ երկու ձայնորդքն, որ առան, սղացուցին զայբն: Իսկ այն, որ ասէ, թէ երկրորդ *նու* է, նա երկրորդ վանգն է՝ *րոկղէն,* զի *րէն* եւ *ղատն* ի նայիցն է, եւ նայն զէջ ձայնն է, որ են զէջքն՝ *ղ, մ, ն, ր*: *«Եւ ինձ հիքիս կարի յոյժ սիրեցեալ անձ[ի]ն»:* Եւ վանգիցն աւրինակ է՝ *Պատրոկղէ, Աքիլլեւս.* զի սա դայեկորդի էր եւ քաջութեամբ մեռաւ ի պատերազմի, եւ կինն, որ էր հարճն Աքիլլայ, զոր խոստացեալ էր տալ նմա, լայր զնա: Եւ Աքիլլեւս մխիթարել զնա կամելով ասէր, թէ՝ *«Ինձ հիքիս, այսինքն՝ ողորմելւոյս, ա'յլ աւելի վնաս նորա մահն է. մի' լար, ոչ ատեամ զքեզ»:*

[ԲԱՆ]

«Եւ կամ յորժամ սղիցի եւ եզերիցի ի մասն բանի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի՝ զՆես, տոր, ոչ, խա, բեաց, խաւ, շիւնն, թէ, պէտ, եւ, յումպ էր»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Սուղ զեչն ասէ, զի ի սղիցն է, եւ բանի եզեր զայ ի յառաջսն, եւ է', որ զյետինն ունիցի, այսինքն՝ որ ի հետն զայ ի ձայնորդէ հաւացեալ. այսինքն յանձայն զրէ սկսեալ զՆեստորն՝ ի *զայէ* եւ ի *նուէ,* եւ յայսցանէ սկսանի զաւրինակն՝ *«զՆեստոր ոչ խաբեաց»* եւ այլն: Եւ աւրինակն պատմութիւն է բան չափածու. զի Նեստոր ոմն, ծեր եւ իմաստ ի պատերազմի, եւ հարաւ ի պատերազմին: Եւ ետուն զնա ի բժիշկ ոմն Մաք[աւ]ոն անուն, եւ նա ետ նմա հաց եւ սեաւ զինի: Եւ մինչդեռ ի յումպ էր՝

կազմեցան զաւրք զաղտնաբար ի նմանէ, զի չիմանայ եւ զհետ երթայցէ եւ մեռցի ի վիրացն: Եւ ոչ կարացին վասն արիութեան նորա, զի թէպէտ եւ յումպ էր՝ իմացաւ զխաւշիւնն, եւ փիլիսոփայ ոմն ետես զայն այնպէս եւ նմա զով ասաց չափածու բանիւ:

[Ը]

[ԲԱՆ]

«Բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ բաղդատութեան բանի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բառն «ասումն» թարգմանի եւ գոյանայ յերկուց վանգից: Եւ սա' է սկիզբն եւ հիմն բանի՝ որպէս ողնափայտ նաւի կամ հիմն տան: Եւ ասաց ըստ բաղդատութեան բանի դուզնաքեայ, զի *բաղդատել* «համեմատել» ասի եւ կամ «կշռել» զբանն. եւ *դուզնաքեայն* «սակաւ» ասի, զի յորժամ զբառն ընդ բանն կշռես, նա փոքր է բառն քան զբանն: Եւ ա'յլ եւս փոքր վասն այնր ասաց բառին, զի ինքն փոքր է, եւ եզերութիւն մեծ ունի, զի ձայն ածելն փոքր է, բայց իւր զաւրութիւնն մեծ է, վասն զի ամենայն տարբերութիւնք ի նմանէն ելանեն:

[ԲԱՆ]

«Բան է հետեւակ բառի շարադրութեան ՝ զտրամախոհութիւնն ինքնակատար յայտնելով»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի վեր ել արուեստաւորս իբրեւ ընդ աստիճանս ի կատար շինուածոյս, զի ասէ վասն բառից, որ է մայր ամենայն բանի: Եւ «հետեւակ բառ» ասաց, որ զհետ ել եւ հետ իրերաց երթայ՝ հիւսելով բանն: Եւ շինի մարմին եւ անդամք որպէս զբնութիւն, այլեւ զներքսակայ իմաստքն կատարեն յայտնելով:

[Թ]

[ԲԱՆ]

«Եւ բանիս մասունք են ութ ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շաղկապ: Քանզի է' առասանութիւնդ իբրեւ տեսակ ընդ անուամբ ենթանկեալ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

«Մասունք» ասաց իմաստասէրս, եւ ոչ՝ «տեսակք». զի աստ «մասունքն» պատուականագոյնք են քան «զտեսակսն», վասն զի «տեսակքն» աւագ եւ կրտսեր հարկաւորին զոլ, բայց մասունքն՝ ո'չ: Զի բանն որպէս սեռ է, որ կարէ բազում մասունս ծնանիլ ինքնանման, որպէս ի յառաջ զնալով ուսանիս: Եւ ութ վասն այնր ասաց զմասունսն, զի համաւրէն իմաստասէրքն եւ Արիստոտէլ եւ Պորփիւր հինգ են

ասացեալ, որպէս ի Բնագիրքն գտանելոց ես: Եւ համաւրէն քերթաւղքն՝ ութ: Իսկ իմաստասէրքն հանեալ են ի յութէն զընդունելութիւնն, զդերանունն եւ զյաւդն, զի այս երեքս ընդ անուամբ եւ ընդ բայիւ անկանին: Այլ եւ Արիստոտէլ հինգ ասաց՝ *անուն, բայ, ստորասութիւն, բացասութիւն, բացերեւակութիւն:*

Տեսանե՞ս, զի Արիստոտէլ վասն այնորիկ եհան զերեքն յութէն, զի այն երեքն չեն մասունք, այլ՝ մասանց մասունք:

Իսկ ոմանք զառասութիւնն եդին եւ ինն արարին: Իսկ արուեստաւորս հանէ՝ ասելով, թէ ո՛չ է մասն բանի, այլ ընդ անուամբ անկեալ եւ յանունն գտանի, եւ անունն մասն է, իսկ առասութիւնն մասին մասն է ասացած:

[Ժ]

Աստ մեկնէ զմասունսն

[ԲԱՆ]

«Անուն է մասն բանի հոլովական՝ մարմին եւ իր նշանակելով. մարմին, որգան՝ քար. եւ իր, որպէս՝ խրատ:
Հասարակաբար եւ յատկապէս. հասարակաբար, որգոն՝ մարդ, եւ յատկապէս, որգան՝ Պաւղոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս սահման է անուան. ի բառէն եւ ի վանգէն այսիւ բաժանի. զի սա հոլովական է, եւ նոքա՝ ոչ, որպէս՝ *մարմին*: Տեսանե՞ս, աստ *մարն* բառ է, իսկ *մինն*՝ հոլովումն:

Եւ մարմին է այն, որ բռնի ձեռամբ եւ շաւշափի, որպէս՝ *քար* կամ *փայտ*: Եւ իրն անմարմին է՝ անըմբռնելի եւ անշաւշափելի, բայց միայն լսելեաւք, որպէս ինքն ասէ, թէ՝ *խրատ* կամ *հանճար* կամ *իմաստութիւն*: Իսկ յատկապէս՝ որպէս ճարտասան եւ կամ թուական եւ կամ այլ արհեստք, որ յատկապէս՝ առանձնանան եւ իւրեանց սահմանաւն երեւին: Իսկ *հասարակաբար* ասէ զընդհանուր *մարդն*: Եւ յատկապէս անուամբ՝ զի զմի ոք բաժանեալ ի յայլոց անուանցն:- Այս՝ ի վերայ մարմնոցն: Իսկ ի վերայ անմարմնոցն՝ որպէս *մակացութիւն* կամ *խրատ*, *աւրէնք* եւ կամ *իմաստութիւն*, որ են բանի զաւրութիւնք անմարմինք.- եւ այս հասարակաբարն է:

[ԲԱՆ]

«Եւ հետեւին անուան հինգ՝ սեռք, տեսակք, ձեւք, թիւք, հոլովք:

Եւ սեռք են երեք՝ արական, իգական, չէզոք: Եւ են ոմանք, որ յաւելուն ի սոսա ա՛յլ եւս երկուս՝ հասարակ եւ մակաւասար: Եւ է հասարակն՝ ձի, շուն, իսկ մակաւասարն՝ ծիծառն, աքիս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Սերքն «ազգն» է, զի աճելականք են սերմամբ երկոքինն ի միասին: Իսկ չէզոքն անհասարակն է՝ որպէս *տղայն.* եւ հասարակականն է՝ որպէս *ձին* եւ *շունն,* զի անուամբ ասին ձի՝ թէ'պէտ որձն եւ թէ'պէտ մատակն: Նոյնպէս եւ *շունն* հասարական մի անուն է՝ որձն եւ էգն, եւ վասն այսորիկ ասի «հասարակաբար»:

Իսկ մակաւասար է՝ որ ի վեր է քան զհաւասարն, որպէս *ծիծառն* եւ *աքիսն,* զի ոչ ոք կարէ ճանաչել ի ծիծառն կամ ի յաքիսն, թէ ո՞ր է որձն եւ կամ ո՞ր է էգն: Նաեւ վասն այսորիկ անուամբ իզականք կոչին:

[ԲԱՆ]

«Եւ տեսակք են երկու»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի վեր անդ *զսերն* մեկնեաց, եւ աստ *զտեսակն* կամի յայտնել:

[ԲԱՆ]

«Եւ նախազաղափար եւ ածանցական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նախազաղափար է՝ նոր եւ առաջին աւրինակ եւ կամ արուեստ, զոր նոր գործէ մարդ, զոր այլ չէ տեսեալ մարդ: Իսկ ածանցականն այն է, որ ի վերոյ գրեալ յաւրինակէ ա'յլ նոր գրես կամ ածես եւ յառաջ բերես զի'նչ եւ կամիս- թէ' ի ծնողաց եւ կամ ի յերկրէ բոյսք եւ կամ ի վարդապետաց աշակերտք,- եւ այսպէս արա զամենայն ինչ:

[ԲԱՆ]

«Եւ է' նախազաղափարն, որ ըստ առաջին զաղափարին կոչեցաւ. հիբար՝ երկիր:

Եւ ածանցականն է՝ որ յայլմէ զսեռութիւնն ընկալաւ, որպիսի՝ երկրային:

Եւ տեսակք են ածանց[ական]ացն եւթն. հայրանունական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեսանե՞ս զտեսակացն զյղլովութիւնն եւ զաճումնն. զի հայրանունական ասի, վասն զի քաջացն որդեացն հարկաւ զհայրական եւ զնախնեացն զանունսն յառաջ բերեն, եւ ոչ՝ զյատկականն, զի զոեհական եւ շինական է եւ այլաձեւ. զի որպէս բնութեամբ հաղորդ են նախնեացն, նոյնպէս եւ անուամբ պարտ է լինել եւ ասիլ:

[ԲԱՆ]

«Ստացական, բաղդատական, գերադրական, փաղաքշական, յարանուն, բայածական:

<1> Եւ հայրանունական է՝ որ ի հաւրէ իսկ ձեւացեալ է»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ստացականն այն է, որ ըստ անուանն նմանապէս եւ ստացուածքն կոչին, որպէս յառաջն ասացաւ, թէ՝ *Դաւթեան երիվարն, Պաւղոսական գիրն*։

Իսկ *բաղդատելն* «դէմ ի դէմ» ասէ, կամ հաւասարել, որպէս զԴաւիթ ընդ Սաւուղ կամ զԱմբատ ընդ Գրիգոր։

Իսկ հայրանունական է՝ որ ի ճշմարիտ հաւրէն ունենայ զանունն։

[ԲԱՆ]

«Իսկ պիտակապէս՝ որ ի նախնեացն, հիբար՝ Համազասպեան եւ Մանուէլ»։

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Պիտակապէս ասէ՝ որ ի նախնեացն անուանէ կոչեն, որպէս՝ *Հեթում* արքայի որդին *Լեւոն* կոչի ըստ նախնւոյն անուանն, եւ ո՛չ՝ ըստ հաւրն իւրոյ Հեթում։ Եւ կամ որպէս *զՀամազասպեանն,* որ *Համազասպայ* որդւոյն *Համաքսեան* դնի, որ զառաջին վանգն, այսինքն՝ *զՀամն* ի հաւրն ի յանուանէն առնու, եւ կամ որպէս ի *Մանուելեանցն, Մանան*՝ հայրն, եւ -էլն՝ որդին։

[ԲԱՆ]

«Եւ զաղափարք են հայրանուանցն արականացն վեց, որգոն՝ մէնն, էլն, իթն, ի զէնն, էճն, ակն, որպիսի՝ Սամէն, Մանուէլ, Մամիթ, Բաբգէն, Մանէն, Արտակ»։

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս վեցս է, որ զառաջին վանգն հաւրն տայ, եւ զվերջինն՝ որդւոյն դնէ, որպէս ի *Սամայ* հաւրէն որդւոյն *Սամէն* լինի, ի *մենէն* միայն է յատկութիւն որդւոյն ի հաւրէն *Սամայ,* եւ զայլսն *նուիւ* տես եւ մտածեա։

[ԲԱՆ]

«Եւ զորդէիցն զաղափար յատկական, որպէս՝ Մանայն»։

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի ահա ի գորդէիցն, այսինքն՝ ի ծոալեզուացն, որ *զՄանէճն Մանայճ* ասաց։

[ԲԱՆ]

«Եւ իգականացն՝ չորք. նին, ոյշն, նուհին, ոցն, որգոն՝ Վարդենի, Մանանոյշ, Տրդատուհի, Վարդոց»։

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յորժամ ի հաւրէն դստերաց անուանս կամենայ ոք իզացուցանել, նա զվերջին վանգն սոյն աւրինակաւս պարտ է առնուլ:

[ԲԱՆ]

«Եւ գիտասջիք, զի ընդ կանայս ոչ պձնէր Հոմերոս զհայրանուն տեսական, այլ՝ համբակագոյնքն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեղեակ առնէ, թէ Հոմերոս հարցն անուամբն ոչ զարդարէր զէգ ազգն, վասն զի չառնէր արժանի, որ հարցն անուամբն անուանէր զդստերսն, այլ ի յետոյ նորահաւսակ իմաստունքն ասացին, թէ որպէ՛ս ամենայնիւ հաւասարորդ եւ կարեկից են ի պէտս աշխարհիս, նոյնպէս եւ այսու այլ պարտ է պատուակից լինել եւ հարցն անուամբն պձնիլ:

[ԲԱՆ]

<2> «Իսկ ստացական է՝ որ ընդ ստացչիւքն ստորանկեալ է՝ ներբակառեալ զստացողէն, որգոն՝ Դաւթեան երիվարն, արքունի պատմուճանն, Պաւղոսական գիրն:

<3> Եւ բաղդատական է՝ որ հասարակութիւն ունի եզ առ մու նմանասեր, որգոն Դաւիթ արուորագոյն քան զՍաւուղ: Եւ կամ ի միոյ առ բազումս այլասերս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ աստ ցուցանէ, որ ստացուածքն անուամբն իմանին. եզ առ մու՝ ցուցանէ մեկ առ մէկ զնմանասերութիւնն, որպէս՝ *Դաւիթ արուորագոյն քան զգէթացիսն*: Երբ ի մի ազգէ երկու մարդ համեմատես՝ *նմանասերս*՝ որ ի մի ազգէ սերեցան, այսինքն՝ աճեցին, եւ մինն քաջ լինի քան զմիւս այլն, որպէս՝ Դաւիթ քան զՍաւուղ: Եւ յորժամ զմի ոք ընդ բազումս համեմատես, որպէս՝ Դաւիթ քան զգէթացիսն, եւ կամ Լեւոն քան զպարսիկս:

[ԲԱՆ]

«Եւ բաղդատականացն են զաղափարք երկու. ի զոյն, հիբար՝ արազագոյն կամ յամրագոյն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յորժամ ասես թէ՝ *Լեւոն քաջ է քան զՌուբէն,* դու մասամբ եւ զՌուբէն զովեցիր քաջ զոլ, վասն զի ասացեր, թէ «քան զՌուբէն»: Եւ յորժամ *զքանն* ասացեր՝ նաեւ զՌուբէն զովեցեր քաջութեամբն: Իսկ յորժամ ասես, թէ *Լեւոն քաջագոյն է քան զՌուբէն,* նա զամենայն քաջութիւնն Լեւոնի տուեր եւ զՌուբէն ունայն թողեր:

[ԲԱՆ]

«Եւ ի զին, որգոն՝ սաստկազին, ուժգին»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ամրագոյնն՝ որձացն է, *ամրագինն*՝ իգացն:

[ԲԱՆ]

<4> «Գերադրական է «մակսաստութիւննէ՝ միոյ առ բազումս յարառցեալ ըմբաղդատութեան. եւ գաղափարք են նորա երկու՝ եղն, որգոն՝ արագեղ, յամրեղ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Գերադրական ա'յն է, որ ի վերայ խստութեանն այլ խստութիւն դնես, եւ ի զարմանալիսն յաւելուս, որ է մակսաստութիւն, եւ զմին առ բազումս յաւելուս: Իսկ գաղափարն երկու աւրինակ է, որ է *յղատն,* եւ ի *յինն, յղատն* է՝ *զաւրեղ,* իսկ *ինին՝ սքանչելի:*

[ԲԱՆ]

«Եւ ելին, որպէս՝ սքանչելի, զարմանալի:

<5> Եւ փաղաքշական է՝ որ զնուազութիւն նախազաղափարին ընդ բաղդատականին յայտնէ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս *աղջիկն* անկատարութիւն է, նոյնպէս եւ այս նուազութիւն է անուանց: Բայց իմաստունքն եւ զայս ածեն ի բան՝ առ ի քաղցրացուցանելոյ զբառսն, որպէս՝ *մայրիկ, քուրուկ, եղբայրուկ, հայրիկ,* զի ողոքական եւ քաղցրագոյն բերէ զբառսն: Բայց անկատար ասի, որպէս՝ *աղջիկ,* զի աղջիկն անկատար ասի, նոյնպէս եւ այս բանս ցուցանի:

[ԲԱՆ]

«Որգոն՝ այրիկ, քարուկ, խոչկորակ:

<6> Եւ յարանուն՝ որ յար ինչ քերթողեալ է, որպիսի՝ Տիրիճան, խրախճան»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս վերոյ գրեցաք, *այրիկն՝ «մարդուկն», քարուկն՝ «քարն»: Քարն* նախազաղափար է, եւ *ուկն*՝ նուազութիւն. *քաղակ,* այսինքն՝ «քաւշակ», *խոչկորակ,* այսինքն՝ *«անմեռուկ». քերթողեալ*՝ «սրբեալ», «ողորկեալ», «քերեալ»: *Տիրիճան,* որպէս ի *յառաքինութենէն*՝ «առաքինի» եւ կամ տէր ծառայից՝ կարաւղ կամ բարձր եւ յաղթաւղ: Խրախճան՝ «խնդալ», «ուրախանալ», «բերկրիլ»:

[ԲԱՆ]

<7> «Բայածական է՝ որ ի բայէ ածանցեալ է»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսինքն՝ ի բայէ ածեալ եւ եկեալ յառաջ եւ յայլ եւս ի տեսակ ածեալ, որպէս ի *սիրելւոյն*՝ սիրուն, զի *սիրն* բայ է, եւ *ունն*՝ յառաջ ածաւղ:

[ԲԱՆ]

«Հիբար՝ սիրուն, իմաստուն, մարթուն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսոքիկ բայք են, որպէս իրք՝ որ ի լինելութենէն զեղեալն կացուցանէ, որպէս ի *զաւրաւորէն*՝ զաւրութիւնն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ձեւք անուանց են երեք՝ պարզ, բարդ, յարաբարդ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Պարզն «մեկնակ» ասի, եւ *բարդն*՝ որպէս որ այլ իրք դնես ի վերայ: *Պարզ*՝ յորժամ երբ ասես «Լեւոն», եւ *բարդ*՝ որպէս որ ասես, թէ՝ «քաջ Լեւոն». եւ *յարաբարդ*՝ որ ի բարդն այլ եւս իրս կացուցանես, որպէս զերդ երբ ասես, թէ *«քաջ առեւծ Լեւոն»:*

[ԲԱՆ]

«Պարզն, որգոն՝ Մանան. եւ բարդն, որզան՝ քաջ Մանան. եւ յարաբարդն, հիբար՝ քաջ Մանուէլ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

- *Էլն* յարաբարդիւն առաւել է, քան *զՄանանն*:

[ԲԱՆ]

«Եւ բարդիցն զանազանութիւնք են չորք, քանզի ե՛ն ի նոցանէ, որ յերկուց աւարտեցելոց են, որպէս՝ Նոր-այր»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս երկուքս կատարեալ բայք են, զի *նորն* բայ է կատարեալ, նոյնպէս եւ *այրն*:

[ԲԱՆ]

«Եւ ե՛ն, որ յերկուց պակասեցելոց են, որպէս՝ իմաստնա,պատում»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երկուքն պակաս զան, որպէս թէ ասես *իմաստնա* ՝ նա իրք չէ ի կացուցանել, նաեւ ո՛չ *ումն* չէ իրք. այլ յորժամ շարադրես ընդ իրեար, նա *իմաստապատում* լինի:

[ԲԱՆ]

«Եւ է՛ն ՝ որ ի պակասելոյ եւ յաւարտեցելոյ, որպիսի ՝ սիրա,մարգ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս մէկ բանս իրք է յառաջ եկեալ, եւ միւս այլն չէ իրք, վասն զի *սիրայն* իրք չէ, բայց *մարգն* անուն է:

[ԲԱՆ]

«Եւ է՛ն ՝ որք ի լիոյ եւ ի պակասելոյ, որպէս ՝ մարդ, իթ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նոյնպէս եւ այս *մարդս* լիանուն է, եւ *իթն* չէ իրք:

[ԲԱՆ]

«Թիւք ՝ երեք. եզական, երկական, յոքնական, որգոն ՝ Պետրոս, Պետրու, Պետրոսք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի յորժամ ասես *Պետրոս* ՝ վասն միոյ ասացեր, իսկ *Պետրոսք* ՝ յաղագս բազմաց: Իսկ *Պետրուն* զերկուորականն ցուցանէ, որպէս թէ առու եւ կամ այլ ինչ այսպիսի, վասն զի հելլենացիք, յոյնք եւ հռովմայեցիք յոյժ ընտրութիւն առնեն վասն միաւորին եւ երկուորականին: Իսկ մեր ազգս ոչ ունի այսպիսի քննութիւն՝ վասն փարթամութեան եւ արձակ լեզուիս մերոյ:

[ԲԱՆ]

«Եւ են ոմանք եզականք զծածք եւ ի վերայ բազմաց ասացեալք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Միաւորական անուն են գտեալ առաջինքն՝ դիմագրեալ եւ նշանակեալ ի գիրս սակս ուսումնասիրացն, թողեալ ի յիշատակ իւրեանց, որպէս եւ ասեն, թէ *տոհմ* կամ *քաղաքն* կամ *զէհն* կամ *ազգն* եւ այլ եւս, որ սոցին հետեւեալ՝ նմանին ի բանս:

[ԲԱՆ]

«Հիզան ՝ տոհմ, պար, ամբոխ:

Եւ յոքնականք ի վերայ եզականացն եւ երկականացն ասացեալք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վասն զի *քէն,* յորժամ ի յաւարտ բանին զայ՝ յոքնական եւ բազմաւորական ասի, նոյնպէս եւ *ցռն* եւ *սէն,* որպէս իրք՝ որ անունն մի լինի, եւ յոլով իրս ցուցանէ, որպէս՝ *տոհմն, զի տոհմին* անունն մի է, եւ թիւն՝ բազում. եւ կամ որպէս՝ *պարն* եւ կամ *ամբոխն,* եւ *յոլով* անունն զյոլովս պարունակէ:

[ԲԱՆ]

«Որզան՝ խոյարան»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեսանե՞ս, զի *խոյարան* միաւոր է, բայց յորժամ *խոյարանք* ասես՝ նա *քէիւն* բազմաւորական լինի:

[ԲԱՆ]

«Եւ երկականացս, որպիսի՝ երկու:

Իսկ հոլովք անուանց են վեց. ուղղական, սեռական, տրական, առաքական, հայցական, հոշական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վասն երկականացն վերոյ ասացաւ. իսկ սեռականն որպէս ընդհանուր՝ *կենդանին.* եւ տրականն՝ որպէս *Աստուածատուր* կամ *Տիրատուր.* առաքականն՝ որպէս դեսպան կամ առաքեալ. հայցականն՝ որպէս խնդիրք կամ յոյզք. իսկ հոշականն հիացական ասի եւ կամ կոչած իրք եւ եկած:

[ԲԱՆ]

«Եւ ասի ուղղականն անուանական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ուղղական ասէ, զի անուամբ ուղղի ամենայն: Եւ անու[ա]նականն պարզ է, որպէս որ ասես՝ *Սմբատ, Գրիգոր*:

[ԲԱՆ]

«Եւ պարզեւք՝ սեռական, ստացական եւ հայրենի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս տարօնացի, սելեւկացի եւ կամ կեսարացի, եւ կամ որպէս ի հայրական սեռէ, որպէս՝ *Պահլաւունի, Բագրատունի* եւ կամ այլ այնպիսիք:

[ԲԱՆ]

«Եւ տրականն՝ պատուիրական, եւ առաքականն՝ ցուցական, եւ հայցականն՝ խնդրական, եւ կամ ըստ հելլէն լեզուին՝ ստացական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տրականն ըստ յունացն «թղթական» ասի, որպէս զերդ ասես «թղթաւոր» եւ կամ «թղթաբեր». եւ ըստ մեզ՝ *տրականն* «պատուիրական» ասի, իբր թէ տուեալ լինի ումեք իշխանութիւն եւ առաքեալ ի գաւառ եւ յաշխարհ հրամանաւ թագաւորի կամ հայրապետի, եւ ըստ այնմ իրացն եւ զանունն կոչեն՝ ասելով *նուիրակ* կամ *պատուիրակ*: Իսկ հայցականն, որ ասի խնդրական, որպէս՝ Աննա, որ զորդւոյն անունն *Սամուէլ* կոչեաց, որ թարգմանի «խնդիրք», զի հայցեաց յաստուածոյ եւ էառ: Եւ որ ասէ ըստ հելլենացւոց լեզուին *փաստական,* որ է «պատճառական», իբր թէ կոչես զոք ի բարի կամ ի չար, զի բարին եւ չարն պատճառ է կոչեցելոյն. զի թէ ասես, թէ միայն՝ *ե՛կ,* այդ անփաստ է. եւ թէ ասես՝ *ե՛կ ի չար* եւ կամ ի *բարի,* ապա զփաստն ասացեր՝ յայտնելով զպատճառն, թէ յինչ կոչեցեր՝ *ի յո՞րս, ի հո՞ւնձ* եւ կամ թէ՝ *ե՛կ ի պահ*:

[ԲԱՆ]

«Եւ հոչականն՝ առասական: Ենթանկաւ անուամբ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հոչականն «կոչական» ասի. եւ զի՞ ասէ զհոչականն «առասական», որ է հասարակ անուն, որպէս յորժամ ասես՝ *«Մա՛րդ կոչեա առ իս եւ կամ կին»,* որ է հասարակ անուն, երբ չասես, թէ՝ *կոչեա՛ զԼեւոն կամ զՍարգիս, զՇուշան եւ կամ զԹամար.* եւ իսկական անուամբն, որպէս որ ասէ «ենթանկաւ անուամբն», այսինքն՝ առընթեր՝ մերձակայ անուամբն. զի մարդն մերձաւոր անուն է, քան *զՎարդանն* եւ *զՍմբատն,* որ է յատուկն:

[ԲԱՆ]

«Եւ ա՛ռք, որք եւ սոքա տեսակք կոչին. իսկ, առասական, մակդիր, առինչունակ, համանուն, փաղանուն, բերանուն, երկանուն, մականուն, ազգական, հարցական, անորիշ, վեր՚բերական, որ եւ նմանական, ցուցական եւ դերհատուցական կոչի, բազմաձական, մակբաշխ, պարունակ, քերթեալ, սեռական, յատուկ, դասական, թուական, բացարձակ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Իսկ այս անուանցս տեսակք թուով քսան եւ երեք են. ոչ որպէս ի սեռէ հատեալ տեսակք կոչեաց, այլ որպէս նշանակք անուանց՝ որ ի յամենայն իրաց վերայ ասուին, զոր եւ ինքն փիլիսոփայն մեկնէ որպէս *զկերպարան:*

[ԲԱՆ]

<1> «Իսկ է՝ որ զինքեան զոյացութիւն ցուցանէ, որպիսի՝ Մարկոս:

<2> Առասական է՝ որ զհասարակաց զէութիւնն ցուցանէ, որգոն՝ մարդ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Սակս *իսկիդ* եւ *առասականիդ* վէճ եղեւ, վասն զի Պղատոն *զառասականն* յառաջ ասաց, քան *զիսկն* ժամանակաւ՝ որպէս ընդհանուր եւ նախազաղափար: Եւ Արիստոտէլէս *զիսկն* յառաջ ասաց՝ զՄարկոսն կամ զՍմբատն, զի զո'ր տեսանես՝ ա'յն է հաստատն. զքո մերձակայն՝ քան զանցած մարդկութիւնն, զլուեալն եւ զչտեսեալն. զի զարեգակն չկարէ ոք ուրանալ զոր տեսանէ, բայց զչտեսած իրն բազումք ուրանան: Եւ *իսկն* ի ստոյգն, յատուկն, մէկն, եւ առասական է ընդհանուրն, հասարակն եւ ազգն:

[ԲԱՆ]

<3> *«Մակադրական է՝ որ ի վերայ իսկիցն եւ կամ առասականացն եդեալ է. եւ յայտ է զով կամ պարսաւ: Եւ ձաւնձի եռակին՝ ոգւոյն, մարմնոյն եւ արտաքնոցն»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

«Մակդիր» ասաց ի թուելն, եւ ի մեկնելս՝ «մակադրական», զի մէկ են. *մարդիրն* «վերադիր» ասի, եւ *մակադրականն*՝ «վերադրական», որպէս ինքն մեկնէ, թէ որ ի վերայ իսկիցն եւ առասականացն դնի, եւ յայտնի ասէ՝ զով կամ պարսաւ: Զի երեք իրաւք գովի մարդ եւ պարսաւի.

<ա> *հոգւոյն* բարուովն, որ ասի՝ «խոհեմ» կամ «ողջախոհ». կամ հոգւոյն չարութեամբն պարսաւի՝ «անզգամ» կամ «վաւաշոտ»: <բ> Իսկ *մարմնական* բարեաւքն՝ «արագ» կամ «գեղեցիկ», եւ պարսաւի՝ «հեղգ» կամ «գազրելի»: <գ> Այլեւ *արտաքին* բարութեամբն գովի՝ «հարուստ», «փարթամ», եւ պարսաւի՝ «աղքատ» կամ «տնանկ»: Բայց մեծ է հոգւոյն քան զմարմնոյն, եւ մարմնոյն՝ քան զարտաքնոցն, որպէս ասի՝ ձաւնձի եռակի, այսինքն՝ բաժանումն հոգւոյ, մարմնոյ, արտաքնոցն:

[ԲԱՆ]

«Հոգւոյն՝ իբր թէ «ողջախոհ», «բխջախոհ», եւ մարմնոյն՝ «արագեղ», «յամրեղ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ արտաքնոցն՝ *«փարթամ», «աղքատ»,* որպէս յստակագոյն վերագոյնդ ասացաւ:

[ԲԱՆ]

<4> *«Առինչունակ՝ իբր թէ հայր, ուստր, սիրելի, աջողակ»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Առինչունակն այն է, որ զմինն յիշելով անուամբ լծակցի եւ յիշուի միւս եւս այլ՝ որպէս աւրինակդ է, զի հայր ասելն ցուցանէ, որ որդի ունի. եւ թէ զորդին յիշես՝ հայրն զհետ գայ. եւ երբ սիրելի ասես՝ յատնեցեր զատելին. եւ երբ աջ ասես՝ նաեւ զձախն յայտնեցեր:

[ԲԱՆ]

<5> *«Իբրառինչունակ է, <այսինքն> իբր թէ զիշեր՝ յաւր»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Իբրառինչունակդ նման է առընչին, եւ չէ' նոյնպէս. զի առինչքն բառնան զմիմեանս, որպէս *հայրն*՝ զորդին, եւ *որդին*՝ *զհայրն,* որ զմիմեանս բերեն, եւ իբրառինչունակն՝ ոչ. զի թէ ասես զիշեր մի՝ չբերէ *զաւրն,* բայց *իբր* է՝ «նման» է, զի *զիշերն աւուրն* է, այլ *աւրն*՝ չէ զիշերոյն: Եւ կամ թէ ասես՝ *«Գրիգորն զերդ Սմբատն է»,* նա *«զերդն»* որոշեաց, որ չէ Սմբատն, այլ նման է Սմբատին:

[ԲԱՆ]

<6> *«Եւ հոմանուն է՝ որ ի վերայ բազմաց հոմանունակի եղեալ է. ի վերայ խսկիցն, որպէս՝ Յովհաննէս Զաքարեան, եւ Յովհաննէս Զեբեթեան: Եւ ի վերայ առասականացն՝ որպէս մուկն ծովային եւ մուկն երկրային»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հոմն՝ «մէկ» ասի, եւ այն է հոմանունն, որ երկուք լինին. հասակաւ՝ այլեւայլ, եւ անուամբ՝ մի, որպէս աւրինակդ է. ի *Յովհաննէս* երկոքին ի յայլեւայլ հաւրէ եւ յազգէ. *Յովհաննէս Զաքարեայ որդին Ղեւտացին,* եւ *Յովհաննէս Զեբեթեայ որդին զԱբուղովնացին.* եւ բազումք են սոցայց անուանակիցք: Է եւ այլ տեսակք հոմանուանց, որ անուամբ մի են, եւ բնութեամբ՝ այլեւայլք, որպէս կենդանի մարդն եւ ի քարն նկարեալ դեղով, եւ կամ յայլ ինչ:

Եւ *առասական* է, որոյ գոյութիւնն եւ բնակութիւնն որիշ են, եւ անուամբ՝ մի, որպէս՝ *մկունքդ ջրային եւ երկրային,* եւ կամ *շունքդ ջրային եւ ցամաքային,* այլեւ *շունք երկնայինք:*

[ԲԱՆ]

<7> *«Եւ փաղանուն է՝ որ ի զանազան անունս զնոյնս ցուցանէ, որգոն՝ խաղ, ղալապր, մարտոց, վաղակաւոր, սուսեր, նրան»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ճարտասանի գործ է այս եւ զաւրութիւն, որ զմէկ իրքն բազում անուամբ ցուցանէ եւ հարուստ, զոր քերթաւղքն «բազմանուն» ասացին, եւ այլ իմաստասէրքն՝ «փաղանուն»: Եւ զհոմանունքդ ըստ երկուց իրաց ասացին ըստ պատահման՝ յորժամ պատահէ, որ նկարեն թռչնոյ կերպ եւ անուն ի փայտի. կամ մտածութեամբ՝ յորժամ յուսով սրբոց անուն դնէ իւր որդւոյն եւ կամ պատուեն զոք եւ արեգակն անուանեն կամ Լեւոն կամ այլ ինչ: Եւ փաղանուն դարձեալ՝ որպէս *կենդանին* զբազում բնութեանց անուանս փաղեաց, այսինքն՝ ժողովեաց եւ արար մի:

[ԲԱՆ]

«Բերանուն է, որ յիմեքէ պատահմանէ եղեալ է, հիբար՝ վանեալ, մեծաւուզ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որ ի յիրացն բերմանէ կոչի, յաղթութենէ՝ *յաղթաւղ,* եւ երբ յաղթեալ լինին՝ *վանեալ* կոչին, եւ իբր ի գաղութ ծնեալ տղայն *գաղթայր* կոչի:

[ԲԱՆ]

<9> *«Երկանուն է անուանք երկու ի վերայ միոյ խսկի դասեալ, որգոն՝ Եղիազարոս, որ եւ՝ Աւարեան. այլ սակայն ոչ անդրադարձի բանս, քանզի ոչ եթէ ո՛ր Եղիազարոս՝ նո՛յն եւ Աւարեան կոչի»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երկանուն ասէ զայն, որ մէկ մարդ երկու անուն ունենայ, որպէս՝ *Պետրոս եւ Կեփաս,* կամ Սմբատ եւ Սպարապետ, որպէս որ ասէ, թէ՝ ո՛չ որ *Եղիազարոս*՝ նաեւ *Աւարեան* կարէ կոչիլ, զի այս *Եղիազարոս Յուդայ Մակաբեանց* եղբայր էր, որ ի յաւարառութեան ժամանակին ծնաւ, վասն որոյ եւ *Աւարեան* կոչեցաւ:

[ԲԱՆ]

<10> *«Մականուն է՝ որ եւ երկանուն կոչի, որ հանդերձ այլով խսկիւ ի վերայ միոյ ասացեալ է, որգոն՝ Բաներեգէս Յովհաննէս եւ Ձայն գոչման Յովհաննէս»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այնու բաժանին երկանունն եւ մականունն, զի մականունն առաւելումն է, եւ երկանունն հարկաւոր պիտոյանայ եւ յետոյ դնուի: Իսկ զմականունն թէ՛պէտ յետոյ դիր, թէ՛պէտ յառաջ՝ որպէս զսպարապետականն ասես, թէպէտ որ թուի մականունն զոլ, բայց զանազանութիւն ունի. զի երբեմն զառաքինութեան անունն դնէ յառաջ եւ երբեմն զբուն անունն, որպէս եւ աստ ասէ՝ Բաներեգէս Յովհաննէս եւ Յովհանէս Բաներեգէս. զի Բաներեգէսն «Ձայն գոչման» ասի եւ «Որդի որոտման», որ իբրեւ զձայն որոտման գոչեաց զաւետարանն, վասն որոյ եւ ի վերայ իսկ անուանն զայս անունն ընկալաւ հաւաստի:

[ԲԱՆ]

<11> *«Ազգական է՝ որ ազգի է յայտական, որպէս՝ գողերձական, տուի, վրացի»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ազգական ասէ, որ միով անուամբ զբովանդակ ազգն յայտնէ, որպէս աւրինակդ որ յիշէ՝ *գողերձական* եւ *տուի,* վրացի եւ *հայ* կամ *հոռոմ:*

[ԲԱՆ]

<12> *«Հարցական է՝ որ հարցանելով կոչի, ըստ հարցմանն ասացեալ՝ ո՞, ո՞րք, ո՞րքան, ո՞րչակ, ո՞րչան»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հարցական ասէ, որ ինքն տարակոյս ունի եւ յայլմէ կամի ուսանել: Նախ՝ միաւոր ասէ, թէ՝ ո՞,- զտեսակն հարցանէ, եւ *ո՞րք*-որք ի տեսակէն հարցանէ, եւ *ո՞րքան*՝ զթիւն հարցանէ, եւ *ո՞րչակ*՝ զքանակն հարցանէ. եւ *ո՞րչան*՝ զնշանն հարցանէ: Իսկ որ ի տեսակէն են՝ նաեւ զանուանսն հարցանէ:

[ԲԱՆ]

<13> *«Անորիշ է՝ որ հարցականին հակառակ ասի, որգոն՝ ո'ր ոք, ո'րպիսի ոք, ո'րքան, ո'րչափ»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Անորիշ ասէ *զանյայտն,* որ ձայնէ, եւ զանունն չասէ եւ զովն, այլ խրոխտալով ասէ եւ սպառնալով. *ո'ր ոք են, ո'րպիսի ոք են, ո'րքան կարեն:* Վասն որոյ ասաց, թէ «հարցականին հակառակ» է, զի որ հարցանէ՝ հանդարտ հարցանէ, զի ուսանել կամի: Իսկ աստ բարկացեալ անարգէ, որպէս որ ասեմք՝ *ո'վ են Հոռոմնին եւ ո'վ են վրացիքն, ո'րքան է նոցա կարողութիւնն եւ զաւրութիւնն:*

[ԲԱՆ]

<14> *«Վերբերական է՝ որ եւ «նմանական» եւ «ցուցական» եւ «դերհատուցական» կոչի՝ նմանութիւն իմն ցուցանելով, որգոն՝ այսանակ, այսպիսի, այսչափ, այսքան»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վերբերական ասի այն, որ հաստատ զիրքն չգիտէ, բայց իմաստուն է եւ յիւր իմաստիցն ի վեր բերէ զո'ր ինչ իմանայ, եւ նմանական բանիւ ցուցանէ զեղած բանն կամ զլինելոցն, փոխանակ աչաց տեսութեան՝ մտաւք վճարէ զխաւսսն, զի *դերհատուցականն* «փոխհատուցական» կոչի, վճար հաւանականին՝ *այսանակ, այս աւրինակ, այսքանակ, այս կերպիւ,* այսչափ լինի լիեալ իրքն, *այսքան* մարդ լինի:

[ԲԱՆ]

<15> *«Բազմաձական է՝* որ եզական թուով բազում ինչ ցուցանէ, որգոն՝ *տոհմ, պար, հոյլ, ջոկ, գեհ*»։

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բազմաձական ասի «բակառական», որպէս որ բակն յոլով կենդանիս ժողովէ, նոյնպէս բազմաձական անունն, որ է հաւաքողական, որպէս աւրինակդ՝ ջոկ, խաշն եւ ոչխար։

[ԲԱՆ]

<16> *«Մակբաշխ է՝ որ յերկուց եւ կամ յաւելեաց ի մին ունիցի զվերաբերութիւնն, որգոն՝ երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Մակբաշխն «կրկնաբաշխ» ասի, կամ «վերաբաշխ». իրք հրամայեսբաշխել եւ թէ երկու մարդոյ կամիս տալ, ասես ձորտոյն՝ տո՛ւր *երկաքանչիւրոցն:* Եւ թէ ա՛յլ աւելի քան զերկուսն, ասես՝ տո՛ւր *իւրաքանչիւրոցն.* առաջին եւ վերջին վանգն ի մի վերաբերին, զի յառաջսն ունի զբաժանիլն։

[ԲԱՆ]

<17> *«Պարզունակ է՝ որ երեւեցուցանէ ինչ յինքեան պարփակեալ, որգոն՝ որթոց, կուսաստան, մարդաստան, ընկուզուտ, կթոց»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս յայտնի է *պարունակ* անունս, զի *որթոցն*՝ «այգին» է, որ զորթսն պարունակէ, եւ *կուսաստանն*՝ հաւատաւորացն զկուսանսն, եւ *կթոցն*՝ զխաղողն, եւ այլ պարունականք։

[ԲԱՆ]

<18> *«Քերթեալ է՝ որ ըստ հնչմանն յատկութեան նմանակի ասացեալ է, որգոն՝ խա՜զմ, վրդո՜վ, յո՜յզ»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Որպէս ի քաղցր իրացն *քաղցրութիւն* ասի, եւ ի դառնէն՝ *դառնութիւն,* նոյնպէս եւ Հոմերոս դիպեալ ի պատերազմի՝ քերթեաց նման պատահմանն, զի լսեաց Հոմերոս խառն ձայն ի պատերազմին եւ հնարեցաւ քերթութիւնս, եւ զպատերազմին անունն եդ *վրդո՜վ*՝ նման պատահմանն ըստ հնչելոյն եւ յուզմանն եւ թնդմանն եւ պղտորմանն եւ պատերազմականացն խառնակմամբն զարհաւիրսն։

[ԲԱՆ]

<19> «*Սեռական* է՝ որ կարէ ի բազում տեսակս կոտորիլ, որգոն՝ *կենդանի, տունկ*»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վասն զի *կենդանին* սեռ է, որ յոլով տեսակս ունի յինքեան՝ զչորքոտանիս եւ զերկոտանիս, զբանաւորս եւ զանբանս: Նաեւ *տունկն* բազում ազգս ծառոց պարունակէ՝ ընկուզի, խնձորի, նռնենի, ձիթենի եւ զայլսն:

[ԲԱՆ]

<20> *«Յատկական է՝ որ ի սեռէն է զատեալ, որգոն՝ եզն, ձի, խղենի»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յատկական զանհատսն ասէ, իսկ *անհատն* երեք ազգ է. մինն ըստ կարծրութեան նիւթոյն եւ պնդութեան՝ որպէս ադամանդն, եւ միւսն ըստ մանրութեան՝ որպէս զփոշին ի շողն. եւ միւսն ըստ անխառնութեանն՝ որպէս ձիոյն ի յառաջոյն տեսակ: Նաեւ այլ յատուկ է՝ *մի ձի, մի եզն, մի ձիթենի եւ մի մարդ:*

[ԲԱՆ]

<21> *«Դասական է՝ որ զդասն յայտնէ, որգոն՝ առաջին, երկիր, երիր:*

<22> *Թուական է՝ որ զթիւն նշանակէ, որգոն՝ մի, երկու, երեք»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զանազան են դասն եւ թիւն ի միմեանց, զի *դասն* է կարգաւորութիւն աստիճանաց, որպէս՝ թագաւոր եւ իշխան եւ ձիաւոր, որ առաջինն վերջին չէ, եւ ոչ վերջինն՝ առաջին պատուով: Բայց թիւն մի պատիւ է, թէպէտ ի ներքուստ ի վեր սկսանի, թէպէտ ի վերուստ ի վայր՝ անհակառակ են միմեանց ի յարուեստս յայս:

[ԲԱՆ]

<23> «*Բացարձակ* է՝ որ առանձինն իմանի, որգոն՝ *աստուած, բան*»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Աստուած անունն բացարձակ է, զի ոչ տեսանի գոյութիւնն եւ ոչ ըմբռնի արարչական զաւրութիւնն, բայց միայն ի հեռուստ հաւատով ճանաչի, զի ի բացեայ է եւ արձակ, զի գիտութեամբ ոչ կապի: Նոյնպէս եւ *բանն* բացարձակ է, որպէս զպտուղս հոգւոյն՝ սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն, որ ի բաց արձակի ի շրթանց ի լսելիս, եւ ի յայս ազգ բանս այլ գիր չկապի, զի յանձնէ բաւական է:

Դարձեալ բացարձակ ասի՝ *հրեշտակ, հոգի, շունչ, իմացումն,* զի անմարմինք են: Եւ բանն յորժամ գրի՝ ի մարմին կապի, եւ երբ առանց գրոյ ասի՝ բացարձակ է եւ անմարմին:

[ԲԱՆ]

«Եւ անուանն հաստա[տա]դրութիւնք են երկու. ներգործութիւն եւ կիր:

Եւ ներգործութիւն է՝ իբր դատաւոր, ընտրաւղ:

Եւ կիր՝ իբր թէ դատեալ, դատեցեալ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի յերկարեաց ի մասունս ճառիս եւ յիշատակէ աստ զանունն, զի ծանուցէ, թէ անուանն են ասացեալ ամենայն մասունքս: Եւ երկու եղանակաւ, ասէ, զամենայն անուանակոչութիւնս հաստատուն եղեալ, զոր հաստա[տա]դրութիւն ասէ: Եւ են ամենեքեան կա'մ ներգործական եւ կա'մ կրական, որպէս ինքս ասէ զաւրինակն՝ *դատաւոր, ընտրաւղ* կամ *տէր* եւ *իշխան, սպարապետ, հազարապետ* եւ կամ *արարիչ* եւ *ստեղծիչ* եւ այլք:

Իսկ կիր է՝ *դատեալ, հարեալ, զանեալ,* եւ կամ տէրունի կամ իշխանի սպահ՝ որ է զաւրք կամ *հազարապետն* ներգործական անուն է, եւ հազարն՝ կրական, զի զո'ր նայն հրամայէ՝ նոքա կատարեն: Եւ ամենայն՝ որ ընդ այլոց ձեռամբ է եւ ընդ հրամանաւ՝ զո'ր ինչ որ մեծամեծքն գործեն՝ ներգործական է, եւ զո'ր հնազանդեալքն առնեն՝ կրական կոչի. նոյն եւ այլն ամենայն:

[ԺԱ]

[ԲԱՆ]

«Բայ է բառ անհոլով, ընդունական ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, որ ներգործութիւն եւ կիր յարկացուցէ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նախ՝ զանունն ասաց, եւ ապա՝ զբայն, զի անունն էութիւն է, իսկ բայ՝ պատահումն: Եւ յառաջ է էութիւնն, քան զպատահումն: Եւ չասէ, թէ բայ մասն է բանի, զի անդ ի վերն ասաց, թէ բանի մասունք են ութ՝ անուն, բայ ....

Եւ բայն «ասութիւն» ասի:

Եւ զի՞ ասէ, թէ բայ է բառն:

Բառն յերկու եւ յերեք վանգից գոյանայ. զաւ-րու-թիւն բառ է. բայց ասէ, թէ անհոլով <է>, այսինքն՝ անտապալ, անշուրջ: Զի *զաւրու* բայ է, եւ թէ *զթիւնն* դնես՝ հոլովի եւ բառ լինի:

Եւ դարձեալ անհոլով ասաց, զի զատուցէ յանուանէն, վասն զի անունն հոլովական է՝ *Դաւ-իթ* անուն է. *դաւն* բայ է՝ ընդունակ ամանակաց, դիմաց եւ թուոց:

Երբ ասես, թէ *գրեցի*՝ զանցեալ ամանակն նշանակեաց եւ ընդունեցաւ, եւ զքո դէմդ եւ թիւ՝ մի, զի դու միայն գրեցիր: Եւ թէ ասես, թէ *գրենք*՝ ժամանակ զապառնւոյն ընդունեցաւ բանն, եւ դէմք՝ զքոյդ եւ զայլոց, թուով՝ բազումք, զի ասացեր *գրենք:* Եւ թէ *եմք* ասես՝ *գրեմք,* զներկայն ժամանակ նշանակեցեր:

Եւ որ ասէ՝ «ներգործութիւն եւ կիր յարկացուցէ»,- ներգործութիւն՝ *տանջեմ,* կիր՝ *տանջիմ.* «յարկացուցէ», այսինքն՝ միշտ, հանապազ եւ զամէն՝ կամ գործ եւ կամ կիր յարկացուցէ՝ «կեց[ու]ց[ա]նէ»:

[ԲԱՆ]

«Եւ յարեւանայ բայի ութ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յարեւանալն «զհետ երթալն» ասէ, այսինքն՝ թէ հետեւի ութ մասն:

[ԲԱՆ]

«Խոնարհմունք, տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, դէմք, ամանակք, լծորդք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Փիլիսոփայս մեծացուցեալ բարգաւաճ առնէ զբայս. եւ որպէս եղ բանին ութ մասն, նոյնպէս եւ բայիս դնէ, զոր ինքն ի կարգի պարզէ՝ ասելով զառաջին մասն զխոնարհմունսն:

[ԲԱՆ]

«Խոնարհմունք են հինգ՝ սահմանական, աներեւոյթ, հրամանեան, ըղձական, ստորադասական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի հինգ դէմս խոնարհի բայն. ի սահմանականն՝ յորժամ ասես *կոփեմ,* զի կատարումն դրեր: Եւ թէ ասես *կոփել*՝ աներեւոյթ է, զի թէ ո՞վ կոփէ եւ կամ ե՞րբ՝ չյայտնեցաւ:

Իսկ հրամանեան՝ յորժամ հրամայես՝ *կոփեա՛*:

Իսկ ըղձականն՝ *կոփիցեմ,* որ ցանկալով ասես՝ *ա՜նէ թէ կոփիցեմ*:

Իսկ ստորադասականն, նախ *կոփիցեմ* կամ *առնեմ* ասես եւ կամ *գործեմ*:

[ԲԱՆ]

«Տրամադրութիւնք են երեք. ներգործութիւն, կիր, միջին:
Ներգործութիւն՝ զանեմ, իսկ կիր՝ զանիմ. եւ միջին է՝ որ երբեմն ներգործութիւն, երբեմն կիր յարկացուցէ, որգոն՝ մեռանիմ, տանջիմ, խոնարհիմ, սփածայ, մոռացայ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տրամադրութիւնն «փոխադրութիւն» ասի, որ փոխես. եւ երբեմն *մեռանիմ* ասես՝ որ կիր է, եւ երբեմն *տանջեմ*՝ որ ներգործութիւն է, որպէս *խոնարհիմն* եւ *սփածայ* եւ *մոռացայ*՝ կիր է. եւ թէ *խոնարհես* զայլս եւ *զզեցուցանես* կամ *մոռացնես*՝ քո գործ է, եւ նոցա՝ կիրք:

[ԲԱՆ]

«Տեսակք՝ երկու,- նախազաղափար եւ ածանցական:
Եւ նախազաղափարն, որզոն՝ ոռոգեմ, եւ ածանցականն, որպէս՝ ոռոգանեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեսակք, այսինքն՝ կերպ[ք], երկու լինին. ա) նախազաղափար՝ նախաւրինակ, երբ դու *ոռոգես,* եւ բ) ածանցականն՝ երբ ի քէն ի յայլս անցանէ հրամանն, եւ միջնորդիւ՝ *ոռոգանեմ* ասի կամ *կտրատեմ*:

[ԲԱՆ]

«Եւ ձեւք են երեք՝ պարզ, բարդ, յարաբարդ:
Եւ պարզն, որզոն՝ զիտեմ:
Եւ բարդն, որկէն՝ ըստզիտեմ:
Եւ յարաբարդն, որզան վարդապետեմ կամ սահմանաբանեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Երեք ասաց զձեւս բայի, որպէս յանուանն. պարզ՝ նախազաղափարն, մեկնակն, որպէս՝ *զիտեմ,* բարդ՝ *ըստզիտեմ, քաջ զիտեմ* ըստ բնութեանն: Յարաբարդ՝ *աստուածաբանեմ.* զի զՍա[հ]ակն մեր աստուածաբան ասէին յառաջ, ի պարզն յաւելեալ բարդ եւ նման նմա եւ յար եւ այլ յաւելեալ յարաբարդէ:

[ԲԱՆ]

«Թիւք երեք. եզական, երկական, յոքնական:
Եզականն, որզոն՝ զանեմ:
Երկականն, որպիսի՝ զանոմ
Եւ յոքնականն, որզան՝ զանեմք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յայտնի է, զի յոլով անգամ ասացած է, որ երկուորականն կարկատ է եւ բռնադատութիւն է յիմաստնոց, զի չկայ ըստ մերում լեզուիս: Իսկ *զանեմն* եւ *կոփեմն* շինած է վասն հասկացնելոյ. դու զինչ քեզ պիտի, զայն ասա՝ *գրել, գործել, բրել, ընթեռնուլ*:

[ԲԱՆ]

«Դէմք՝ երեք. նախ՝ յո՛րմէ բանն. երկիր՝ առ ո՛վ բանն. երիր՝ յաղագս ո՛յր բանն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Դէմք, այսինքն՝ մարդ, որ պատճառ լինի բանին՝ երեք են. նախ՝ յո՛րմէ բանն,- այն ասաւղն է. եւ առ ո՛վ բանն՝ լսաւղն է, որ ի մաւտ լինի. եւ յաղագս ո՛յր բանն՝ պատճառն է բանին, որ հեռաւոր լինի.- թէ ի հրապարակս ումն զովէ զոք կամ պարսաւէ, եւ այլքն միտ դնեն, եւ յաղագս որոյ խաւսին՝ չլինի մաւտ:

[ԲԱՆ]

«Ամանակք երեք. անցեալ, ներկայ, ապառնի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսքան են հաւաստի ժամանակն, զոր բայն ցուցանէ. *գնացի*՝ անցեալն, *գնամ*՝ ներկայս, որ ի ներս կամք, *գնալոց եմ*՝ ապառնին, որ ապա առնի եւ դեռ չէ: Բայց ոմանք երիցագոյն զանցեալն ասեն վասն նախ եղելոյն. եւ կէսք՝ զներկայս, զի ընդ երկուսն ի յառաջէ անցեալ որպէս աւագ, զոր եդ արուեստաւորս նախ զներկայս:

Հարցաւ յիմաստնոց, թէ ժամանակ ի գոյի՞ց է, թէ յոչ գոյից: Որք ի գոյից ասացին՝ ա՛յս պատճառաւս, թէ լուսաւորացդ շարժմունք եւ բնաւ լինելութիւնք եւ աճմունք աշխարհական իրաց եւ ամենայն ինչ ի ժամանակի կատարի: Իսկ Արիստոտէլէս յոչ գոյից ասաց, որպէս զյուշկապարկացն եւ զեղջիւրաքաղուն համբաւ՝ անուամբ միայն ասացեալ, եւ ոչ՝ ճշմարտութեամբ, զի անցեալն իբրեւ էանց՝ ապականեցաւ, իսկ ներկայս աներեւութաբար անցանէ՝ որպէս ջուր ի խողովակէ իջանէ յաւազին տեղի եւ անյայտ լինի, այսպէս մեք ի զբաւսանս կամ ի քուն կալով ամանակ ծախի անզգայաբար: Եւ ապառնին ոչ եւս է, այլ յուսով միայն իմանի:

[ԲԱՆ]

«Եւ ի սոցանէ անցեալն ունի զանազանակս չորս՝ յարաձգական, յարակայ, գերակատար, անորիշ, որոց բաղազանութիւնք են երեք. ներկային ընդ յարաձգին, յարակային ընդ գերակատարին, անորիշին ընդ ապառնւոյն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յարաձգական է՝ որ մասն ինչ անցեալ է, եւ մասն ինչ՝ դեռ է, որպէս ասեւ՝ դեռ *առնէի զայս իրքս*:

Եւ *յարակայ* է՝ որ յերէկ եւ կամ մէկ այլ աւր եւ կամ երեք աւուրբ յառաջ գործեցաք ինչ, եւ յարակայ՝ ամանակն չէ հեռացեալ, շատ աւր չէ անցեալ:

Եւ *գերակատար* է՝ որ գեր ի վերոյ քան զքսան կամ զերեսուն ամ կատարեցաք գործ ինչ:

Եւ *անորիշ* է՝ որ լոկ ասես, թէ կատարեցաք զայս իրքս, ու չցուցանես ժամանակ, թէ ի քանի՞ աւուրն կատարեցաւ, որ հասարակ զամէն ժամանակն առնու եւ ոչ որոշէ զմի ոք ի ժամանակաց. այս է զանազանակն չորս, այսինքն՝ որոշմունք:

Իսկ *բաղազանութիւնք* են, ասէ երեք՝ ազգակցութիւնք կամ միաբանութիւնք կամ միաւորութիւնք. <ա> ներկային ընդ յարաձգին՝ մասն մի արարաւ եւ մասն մի կու առնենք դեռ: <բ> Յարակային ընդ գերակատարին՝ որպէս հուպ է յարակայն, որ երկու աւուրբք եւ կամ մի շաբաթով յառաջ եղած է, յարաձգականն՝ որ դեռ յառնում ենք: Նմանապէս եւ <գ> անորիշն ընդ ապառնւոյն միաբանութիւն ունի, որպէս յորժամ ասես՝ *«Ընդ մեզ է տէր»,* նա զամէնն էառ՝ զերեք ամանակն պարունակելով:

[ԺԲ]

[ԲԱՆ]

«Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւնք բայից»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Լծորդութիւնս խառնուած է բայի. յորժամ կարգաւ խոնարհեցուցանես զլծորդ գրեարն, կարի աւգնէ քեզ՝ ի ստուգաբանութիւն զբայսն խառնելով:

Եւ լծորդք ասին, զոր աւրինակ՝ յորժամ որ ելանէ մէկ եզն ի լծէն, նա մէկ մի այլ դնեն ի լուծն, որ բառնալ կարէ: Այսպէս, յորժամ *պէն* չկարէ հերկել զբանն եւ զսերմն պտղոյ մեկնութեանն յայտ բերել՝ դնես *զբենն* կամ *զկենն*, նո՛յն եւ զայլ ամենայն լծորդսն:

[ԲԱՆ]

«Եւ են լծորդութիւնք շեշտոլոր բայից ութ, որոց առաջինն արտաբերիցի բենիւ, պէիւ, մենիւ, փիւրիւ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Շեշտն սուրն է եւ մի է յառոզանութեանցն, յորժամ սոսկ ասես *«Զբանն բերեմն*՝ չղրեր ոլորակ. իսկ յորժամ ասես՝ *«Զայս իրքս բերեմն*՝ ոլորեցեր շեշտիւ զբայն եւ ի յայտ ածեր լսողին:

[ԲԱՆ]

«Եւ բենիւ, որգոն՝ ջամբեմ. մենիմ՝ ծամեմ, պէիւ՝ ընպեմ, փիւրիւ՝ չամփեմ:
Երկիրն՝ զիմիւ, կենիւ, քէիւ, խէիւ, որպիսի՝ կարգեմ, փակեմ, կնքեմ, ախեմ:
Երկիրն՝ դայիւ, տիւնիւ, թօիւ. որպիսի՝ ազդեմ, աւարտեմ, յաղթեմ:
Եւ քառորդն՝ զայիւ, սէիւ, ցոյիւ, ձայիւ, որզան՝ կորզեմ, առեմ, հայցեմ, փորձեմ:
Եւ զհինգերորդն՝ ժէիւ, շայիւ, չայիւ, որպիսի՝ շարժեմ, մաշեմ, կոչեմ:
Եւ վեցերորդն՝ լիւնիւ, ղատիւ, նուիւ, որպիսի՝ ծաղեմ, մաղեմ, մանեմ:
Եւթներորդն՝ ծայիւ, ճէիւ, ջէիւ, որգոն՝ կարծեմ, կարճեմ, տանջեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Առանց ծուլութեան յիշեցուցանէ զամենայն լծորդքդ ի յանուանէ, զի յոլով շահս տացէ ուսումնասիրացն, զի ոչ միայն ի ստուգաբանութիւն եւ ի մեկնութիւն անուանց պիտանացու է, այլեւ ի տաղաչափութիւնս, զի որ սահմանական չափով տաղ կամի շինել՝ կարի գեղեցիկ է լծորդաւք շինել զբանն տաղին, որպէս այս՝ *գ, ս, ց. գ*արմանազեղ հասակ. *ս*տապինդ Սմբատ, *ց*անկապատեալ շնորհիւ. եւ զայլդ նո՛յնպէս արա՝ որպէս տեսերդ:

[ԲԱՆ]

«Եւ ութերորդն երկուորեակ յատուկքն բէիւ, ռայիւ. որպիսի՝ բերեմ, վառեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զբէ եւ *զռա* երկուորեակ ասէ, զի *ռայն* յերկուց *բէից* գոյանայ, որպէս՝ *տարր* եւ *տառ*. Եւ յատուկ՝ զի սոցայց միայն է երկուորեակս եւ սոքաւք իմանաս զերկուորեակսն»:

[ԲԱՆ]

«Եւ իններորդն՝ հոյիւ, որգոն՝ պահեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հատոյց եւ ծախեաց առհասարակ զանձայն գրեարն, եւ *հո* միայն մնաց, վասն որոյ զայս «միաւոր» ասաց, զի չունի աւգնականս. բայց թէ ուրեք հանդիպի *հիւնն*՝ այլ ո՛չ կատարելապէս:

[ԲԱՆ]

«Եւ տասներորդն՝ մաքուր էչիւ, որպէս՝ դիեմ, գովեմ, արշաւեմ, հովուեմ, հրամայեմ, համբաւեմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վճար եղեւ բաղաձայնիցն, կամի եւ զձայնաւորսն ի նոյն դասակարգել, վասն որոյ եւ մաքուր կոչէ զտասն թիւն եւ *զէչն,* զի տասանորդն աստուծոյ բաժին է, մաքուր է եւ *էչն,* զի պարզ եւ *մեն* առանց լծորդի է, եւ այսքան բառեար շինեաց ի յետին վանգին՝ դի*եմ*, գով*եմ* եւ այլն. այն ա՛յլ զաւրութիւն է, որ մի ձայնաւոր գրով ի վերջին վանգին դնելով բան շինէ, որպէս ասացն եւ որպես յոտանաւորն:

[ԲԱՆ]

«Եւ պարոյկ բայից լծորդութիւնք են երեք, որոց առաջինն արտաբերի յառաջին եւ յերկուս դէմս այբիւ երկայնիւ. որգոն՝ զամ, զաս, զայ, եւ երկրորդն ոյիւ երկբարբառով, որգոն՝ առնում, առնուս, առնու»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Տեսակ է եւ այս խաւսից իմաստնոց, զոր պարոյկ անուանեաց, որ լինի պարոյկն ի սրէ եւ ի բութ գրերոյ. զի զիմն բութ է, եւ *մենն,* եւ *սէն,* եւ *յին* ՝ սուր. եւ *այբն* ՝ որպէս հոգի սոցա, զոր երկայնիւ ասաց, զի երկամանակ է *այբն* ՝ ձգտի եւ ամփոփի. այլ աստ *յերկայն* տեղն է՝ զամ, զաս, զայ:- Եւ արուեստաւոր խաւսք լինի այսցեղս որպէս այս լծորդքս ՝ *բ, պ, փ- բ*ազուկ, *պ*ազուկ, *փ*ազուկ: Եւ թերալեզուքն զմէկն կարեն ի յայս լծորդացս ասել, եւ յայտնեն զբանն լսողացն իմացիւք:

[ԲԱՆ]

«Եւ երրորդն էչիւ եւ այբիւ դարձեալ, որզան ՝ զեամ, զեաս, զեայ: *Եւ ըստ լեզուաց* ՝ ոյիւ, *որզոն* ՝ զոմ *եւ* յղոմ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զէչ եւ *զայբ* դասէ ի միում հեզի եւ զԿորճէիցն յայտնէ մեզ զթանձր եւ զբարբարիկոն բառն, զի նոցայց է այս բառ՝ *զեամ,* զոր մեք *զամք* ասենք, զի զայս բարզուշատեցին ասէ եւ զորոզացին: Եւ *զյղարկեմն* եւ *զյղեմն* ՝ յղոմ, եւ զլոյսն՝ *լուս* ասեն ոմանք, եւ *զզայլն* ՝ *զոյլ,* եւ *զզառնն* ՝ *զոռնի*: Բայց ասեն, թէ կայ առ մեզ եւս զեղեցկաբանութիւն, զոր այլք չունին յազգաց՝ *սոցա, նոցա դոցա,* որք առ իս կան՝ *սոցա* ասեմ, եւ զոր առ քեզ՝ դոցա. եւ որ յիսնէ եւ ի քենէ հեռի են՝ *նոցա* ասեմ. բայց յետոյ զտաւ այս արուեստաւոր բառս:

[ԺԳ]

[ԲԱՆ]

«Ընդունելութիւն է բառ ընչունական բայից եւ անուանց յատկութեանց, եւ յարեւին նմա այսք, որք եւ բային, թարց դիմաց եւ ներխոնարհութեանց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ընդունելութիւնդ հաւասարակ ասի զոյանալ ի բայէ եւ յանուանէ՝ մասն մի անտի եւ մասն մի աստի առեալ, որպէս ասեմք՝ *Սմբատ գրէ*, զի *Սմբատն* անուն է, եւ *գրէն* ՝ բայ:

«Եւ յարեւին սմա այսք», այսինքն՝ հետեւին սմա այսք, որք եւ բային, «թարց դիմաց եւ ներխոնարհութեանց», այսինքն՝ բային մասունք եւ ընդունելութեանս մասունք են. «թարց», որ է «առանց» դիմաց. զի զդէմքն չյայտնէ ընդունելութիւնն եւ ոչ զխոնարհմունսն, ապա այլքն հաւասարակ է: Ընդունելութիւն է՝ *շինեալ, արարեալ, բերեալ.* ահա դէմք ոչ ցուցանէ, թէ ով շինէ կամ առնէ, այլ որպէս կենդանին զտեսակս յինքեան ընդունի, եւ երկինք՝ զաստեղս, եւ մարմին ախտական՝ զմարդիկ, նոյնպէս ընդունելութիւն՝ զանուն եւ զբայ:

[ԺԴ]

[ԲԱՆ]

«Յաւղ է մասն բանի հոլովական նախադասեալ <եւ ստորադասեալ> ներխոնարհութեան անուանցն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յաւղն «կցումն» եւ «միաւորութիւն» կոչի. որպէս ջիլք եւ կապք մարմնոյն, այսպէս եւ յաւդ՝ բանի: Բայց ասելն «հոլովական նախադասեալե՝ ըստ յունին առաւել բանի, քան մեզ, զի հոլովեն արական բառովն նախադասելով՝ *ո՛վ Գրիգորիոս, ո՛վ Գէորգիոս,* որպէս եւ աւէ.

[ԲԱՆ]

«Նախադասական է այս, որգոն՝ ո. եւ ստորադասական է այս, որգան՝ որ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յունացն բացարձակ մէկ գիր է՝ w, որ զարականն նշանակեն. իսկ մեք չառնեմք փոյթ. եւ դիւրին է մեզ ասել զնոյնն՝ *ո՛վ Տրդատիոս, ո՛վ Սմբատ*: Երբ միաւոր է՝ *ո* նախադասական է, երբ որ է՝ ստորադասական է. զի *որ* երկու գիր է, եւ մէկն ի ստորեւ է դասեալ եւ իգական կարեմք ասել՝ *ո՛ Մանի ո՛ Նունի*, զի *ո* ասելն փաղաքշական է. մանկական է՝ տղայական: Այլ մեք զյաւդն առաւել յաւարտն ունիմք քան ի սկիզբնն, որպէս՝ *երկնային, երկրային, ծովային, ցամաքային*,- այսպիսիքս հոլովական յաւդք են, եւ այս յառատութենէ լեզուիս է, զի չկարաւտանամք բռնադատել ի նախադասականն եւ յառաջն դնել զյաւդն, այլ միշտ եւ յաճախ ի վճարն:

[ԲԱՆ]

«Եւ յարեւին սմա այսք՝ սերք, թիւք, հոլովք:
Եւ են սերք, որգոն՝ արարաւղ, արարած, արարուած:
Թիւք՝ երեք. եզական՝ այս, այդ, այն.
Երկուորական՝ այսու, այդու, այնու.
Յոքնականք՝ այսք, այդք, այնք:
Եւ հոլովք՝ այսոյ, այսր, այսմ, այսու, զայսով»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասացաւ, թէ հայք չունին զնախադասականն յաճախ յաւդդ՝ որպէս յոյնք եւ իսմայելացիք, եւ չէ' պակասութիւն, զի որ չգիտէ ասել երկոտասան՝ ի՞նչ պակաս է ի յասելն տասնեւերկու:

Իսկ «յարեւանալն» զհետ հետեւիլն է:

«Սերք» ոչ է սեռն, այլ արուեստին կամ առնաւղքն, որպէս աւէ՝ *արարաւղ*՝ բանին առնաւղն է, եւ *արարած*՝ արուեստն, եւ *արարուած*՝ արուեստն, եւ արուեստիւն արարեալ՝ բանն եւ գործն:

Եւ եզական թիւն երեք՝ այս, այդ, այն, որպէս երեք միակ ասեմք ի վերայ աստուծոյ. *մի, եւ մի, եւ մի*:

Եւ եզական թիւն երեք՝ *այս, այդ, այն,* որպէս երեք միակ ասեմք շրջեցեր. եւ *այսմ*՝ ի մենին տապալեցեր *այսու*՝ ի վերայ *հիւնին* բերեր, եւ *զայսովդ* յայտնեցեր:

Ե՛ւ երկուորականն, ե՛ւ յոքնականն՝ եւ ա՛յլ եւս ասին, զի մերս ի վախճանին զայ նշանաւոր յաւդդ, իբր թէ՝ *ձին* եւ *ձիդ* եւ *ձիս*, զի թէ ասես *ձիակն*՝ ոչ նշանակեցեր, թէ ինչ ասացեր, իսկ դնելով զյաւդն եւ ասիցես *ձին*՝ անդէն նշանակեցեր, զի յաւդն է, որ նշանակէ զյաւդն զիրին թէ՛ յառաջն եւ թէ՛ ի յետո. զի թէ այլք դնեն ի սկիզբնն, մեք՝ ի վերջն. այսպէս՝ *կոյսն յղացի, հովիւն քաջ, գիտութիւն էակացն, կիլիկեցին,* եւ գիտեմք անդէն զնշանակեալն նուիւն կու յարակայանայ յաւդն:

[ԺԵ]

[ԲԱՆ]

«Դերանունութիւն է բառ փոխանակ անուան առեալ՝ որոշեալ դիմաց յայտնական, փոխանուն, թերանուն, հասարակ անուն:
Եւ հետեւին դերանունութեան վեց՝ դէմք, սեռք, թիւք, հոլովք, ձեւք, տեսակք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Գիտելի է, զի որպէս անունն նախադասեցաւ քան զբայ, նոյնպէս եւ դերանունութիւնս՝ քան զմակբայ: Եւ ասի *դերանունն* «փոխանուն»:

Եւ ընդէ՞ր ասաց երեք՝ դերանուն եւ թերանուն եւ փոխանուն. զի երեքս զմէկ իրք յայտնեն. զմէկն ասաց փոխանակ ճշմարիտ անուանն, այսինքն՝ զդերանունն:

Եւ *զթերանունն* ասաց, զի չկարաց դերանունն զճշմարիտ անունն յայտնել, վասն որոյ թերանուն ասաց, այսինքն՝ թերի:

Եւ *զփոխանունն* ասաց, վասն զի ի վերայ հասարակին առեալ լինի արականին, իգականին եւ չէզոքին՝ փոխանակաւ ի դէպ տեղւոջ, որպէս՝ մարգարէք եւ արդարք եւ սարկաւագունք, արք եւ կանայք եւ մանկունք, որ ի զրոց վկայեցան:

[ԲԱՆ]

«Եւ դէմք նախազաղափարացն՝ ես, դու, նա: Եւ ածանցացն՝ իմ, քո, նորա: Եւ սերք նախազաղափարացն ձայնիւ ոչ ընտրին, այլ յատուկ ի վերայ ինքեանց ցուցցին»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նախազաղափարն առաջին աւրինակն է, որ յառաջն ի մենէ սկսանիք՝ *ես, դու, նա,* որ միաւոր է եւ պարզ. եւ ածանցացն՝ որ ի քէն ի քո ստացուածն անցանէ, եւ յինէ՝ յիմն. *իմ բանն, քո բանն, իմ այգին կամ իմ ձին*: Եւ զի՞ ասէ, թէ սերք նախազաղափարացն ձայնիւ ոչ ընտրին. այս է, որ ասեն ձայնիւ՝ *ես, դու, նա.*- զազգն

չցուցանէ, թէ արո՞ւ է, թէ՞ էգ, այլ յատուկ ի վերայ մեր երեւի նշանակն եւ յաչաց տեսանին:

[ԲԱՆ]

«Իսկ ածանցական, որգոն ՝ իմն, քոյն, նորայն,
Եւ թիւք նախագաղափարացն ՝ <եզական> ես, դու, նա. երկուորական ՝ մոնք, դոնք, նոնք. յոքնական ՝ մեք, դուք, նոքա:
Եւ ածանցացն, եզական ՝ իմ, քո, նորա. երկուորական ՝ իմէն, քովրա, նովրա. յոքնական ՝ իմք, քոյք, նորայք:
Հոլովք նախագաղափարացն.
ուղղակի ՝ ես, դու, նա.
սեռական ՝ իմոյ, քոյոյ, նորայոյ.
տրական ՝ ինձ, քեզ, նմա.
առաքական ՝ ինեւ, քեւ, նովաւ.
հայցական ՝ զիս, զքեզ, զնա.
հոշական ՝ դու.
ածանցանցն ՝ իմ, քո, նորա, նոյր.
իմոյ, քո[յ]ոյ, նորա.
իմում, քում, նորում.
իմով, քով, նով.
զիմ, զքո, զնորայն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զոր աւրինակ, որ *մարդ* անունն ի վերայ բոլոր *տեսակին* ասուի, նոյնպէս եւ դերանունս ի վերայ ամենայնի երթայ՝ եզականաց եւ երկուորականաց եւ յոքնականաց, մաւտաւորաց եւ հեռաւորաց, զի երբեմն զհեռաւորն յիշեմք՝ ասելով, թէ նա աստ էր, կարաւղ էր կատարել զայս իրքս, <բայց> չասաց, թէ ո՞վ. լուկ ասաց, թէ *նա*, ու այն դերանուն է: Եւ այս անուանն նմանութիւն է եւ յիրաւի ասի թեարնուն, զի զգոյութիւն բնութեանն ոչ ցուցանէ ասելն, թէ՝ *նոցա, նոքա, նա, իմոյ, քոյոյ, նորա*: Բայց զհոլովն այլ ուրեք չէ ի պարզել քան աստ, զի աւելի մասն դերանունութեանս յոլովականք են, որպէս՝ *իմոյ, քոյոյ, նորայոյ, սորայոյ*: Բայց եւ տիրանուն ասի դերանունս, այսինքն՝ ճշմարիտ անուն, զի ասեն այս հին է եւ մշտնջենաւոր՝ *ես, դու, նա, նորա, նոցա, նոքա,* քան *զՄովսէս* եւ *զԱհարովն* եւ *զՊաւղոս* եւ *զՊետրոս* կամ *զՊղատոն* եւ *զՍոկրատ,* զի սոքա յետոյ եղան եւ ոչ կան եւ մնան յաւիտեան. եւ ստոյգ անունն անժամանակ, անդէմ եւ անտեղի է, որպէս դերանունս ցուցանէ, զի միշտ էր եւ ոչ անկանի ի յէութիւն, զի ասելն՝ *ես, դու, նա, նոքա, նոցա* ՝ գոյութիւնք են, եւ ոչ սոսկ անուն, որ այսաւր ասի եւ վաղիւ ոչ վախճանի, զի դրականք են, եւ ո՛չ՝ բնութեամբ. այլ աւրինակդ շատ է կրկնած:

Իսկ սեռականն, որ ասէ՝ *իմոյ, քոյ, նորա* - զազգն ցուցանէ. *իմոյ ազգին, քոյոյ ազգին, նորա ազգին* կամ *նախնեացն*:

Եւ տրականն «թղթական» կոչի. *թուղթ է բերած ինձ, քեզ, նորա*, կամ թէ՝ *Ետ արքայ զայս ինչ ՝ ինձ, քեզ, նմա*:

Առաքականն՝ *ինեւ, քեւ, նովաւ: Ինեւ երթայ այս անուն, քեւ երթայ:*

Հայցականն՝ *զիս առաքէ յայն բան, զքեզ առաքէ, զնա առաքէ:*

Հոչականն «կոչնական» թարգմանի, որպէս ասէ՝ *դո՛ւ, այսինքն՝ ե՛կ*, կամ՝ *Դո՛ւ կոչեա զայս անուն, Դո՛ւ կոչեցեր զիս*։

[ԲԱՆ]

«Ձեւք պարզք, որգոն՝ իմ, քո, նորա: Եւ բարդ՝ անձին իմոյ, անձին քոյ, անձին նորա»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Խրատ տայ, թէ ի հոլովեցուցանելն զանունն զդերանուան տեսակն նախ պարտ է ի պարզէն առնել սկիզբն՝ *իմ, քո, նորա,* եւ ապա յողջականէն՝ *անձին իմոյ, անձին քոյ, անձին նորա.* զի բոլոր էութիւնն յիշուի անձամբն՝ *Անձին իմոյ հանգիստ ի տեառնէ կամ պարզեւք եւ կամ փառք եւ պատիւ:*

[ԲԱՆ]

«Եւ տեսակք՝ զի ոմանք են նախազաղափար՝ ես, դու, նա. եւ ոմանք՝ ածանցականք, որպէս ամենայն ստացականք, որք եւ երկդիմիքն կոչին»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զգուշացաւ իմաստասէրս, զի մի' երկայնաբան կոչեսցուք վասն կրկնելոյն յոլով անգամ. ասաց, եթէ երկդիմիք կոչին. այս, որ աստ յիշեաց՝ ա'յլ է. զի է' ժամ, որ ասես՝ *իմ ստացուածն, իմ այգին:*- Եւ այս մէկ ածանցութիւն է, որ ի քէն ածանցին: Իսկ յորժամ ասես՝ *իմ այգւոյն բերն, իմ ստացուածոցն աճն,* որ ի քո ածանցացն ածանցի՝ ունելով այլ տեսակս:

[ԲԱՆ]

«Եւ ածանցացն եզական է, որ մու զստացուղն յայտնէ՝ *իմ, քո, նորա:* Եւ են, որ ներկականաց՝ *նովքա* - «երկու»: Եւ յոքնական, որ բազումս՝ *մեք, մեր:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եզական, որ միայն զստացուղն յայտնէ՝ Սմբատաշէն. եւ երբ դու ասես՝ *իմ բերդն,* թէպէտ որ զանունն չասես՝ ճանչուի, այլ յայտնի է:

[ԲԱՆ]

«Եւ ի դերանուանսն ե՛ն՝ որ բաղյաւղք են, որպէս՝ իմս, քոյդ. եւ ոմանք՝ անբաղյաւղք, որպէս՝ իմ, քո»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասեն, թէ սխալանք է այս արուեստաւորիս զայս աստ յիշելս, զի յիւրում տեղւոջն ասացեալ է վասն յաւղիդ, զի բաղյաւդ է՝ որ մի յաւդ ունի, որպէս *Սմբատն,* զի զիր մի յաւղեցաւ յանունն. իսկ անբաղյաւդ է՝ որ առանց յաւղի ասի՝ *Սմբատ,* եւ չունի յաւդ ի յաւարտն՝ որպէս յառաջն:

[ԺԶ]

[ԲԱՆ]

«Նախադրութիւն է բառ նախադրեալ յամենայն մասունս բանի ըստ բարդութեան եւ ի բաղդասութեան, եւ ե՛ն ամենայն յիսուն՝ ներ, արտ, ատր, ապ, բաց, ին, ըն, բար, բաղ, շար, շաղ, մուշտ, զով, ջոկ, պատ, նախ, կանուխ, վաղ, առ, արդ, վեր, ըստ, ընդ, ենթ, ստոր, խուն, ունջ, զկնի, յետ, տար, մատ, յար, քող, զաւ, թափ, պար, կարա, փար, բակ, հեռ, թեռ, հակ, դեր, փոխ, մակ, քան, գեր, աւել, վասն, յաղագս:
Եւ ստորադասք են ի սոցանէ երեք՝ սակս, կից, որդ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Նախադրութեանս անուն եւ տեղի հակառակ են միմեանց, զի թէ նախդիր է՝ նա յետոյ է՞ր է դրած. եւ երբ յետոյ եդաւ՝ նախադրութիւն է՞ր կոչի. այլ թէ սխալանք էին՝ ո՛չ վարէին այսու մինչեւ ցայսաւր:

Եւ հաւաստի՝ այսպէ՛ս. նախդիր ասի այնր աղագաւ, զի նախ եդեալ լինի եւ յառաջ քան զանուն եւ զբայ եւ յամենայն տեղիս՝ ո՛չ իբրեւ զպատուաւոր, այլ իբրեւ զսպասաւոր, զի վասն այսորիկ յետոյ եդաւ տեղեաւ, զի սպասաւոր է: Եւ իբրեւ զկարապետ նախադասեալ լինի յամենայն մասունս բանի, որ չէ պատուական քան զթագաւոր, եւ յաղագս զարդու եւ գեղեցկութեան իմացեալ եղեւ նախադրութիւնս, եւ բաւուք իմացեալ եղեւ. զի իրք՝ որ սահմանաւ բաժանի, պարտ է, որ անուամբ զանազանի՝ որպէս նախդիրս, զի սահմանաւ եւ անուամբ կատարեցաւ յայլոցն, զի թէ ըստ մասին զամենայն ինչ քննես՝ առաջին եւ վերջին գտանես, որպէս մեր ելն յաշխարհէս չէ առաջին, եւ որդին վերջին է հաւրն, եւ յերկս մշակաց նախ սերմանելն է, եւ ապա՝ հնձելն: Այլ ի հոռոմին նախդիրդ յիսուն՝ պարզ է, եւ երկոտասան՝ բարդ: Իսկ ի մերս վասն առատութեան լեզուիս՝ անբաւ, եւ ոչ միայն՝ յիսուն:

Եւ ստորադասքս մէկդ նախդիր կարէ լինել եւ ստորադաս. յորժամ ասես՝ *սակս քո եւ քո սակս. կից*՝ որպէս *գրկակից, հաղորդակից,* եւ *որդ,* որպէս՝ *ճանապարհորդ:* Եւ նախադրականս յառաջ է քան զմակբայն, զի նախադրութիւնն անուան մասն է, եւ մակբայն՝ բայի, զի եւ լինի ծառայ հարուստ քան զտէր, այլ չէր քան զնա պատուական: Եւ նախադրութիւնս թէպէտ որ յառաջ է՝ պակաս է քան զմակբայ: Իսկ զի՞ ասէ ի բարդութեան. երբ ասես *տուր*՝ պարզ է, եւ երբ ասես, թէ *վաղտուր*՝ բարդ է: Եւ բաղդատութիւն առնես, թէ ո՛ր աղէկ նախդիր է՝ զա՛յն դնես. դու քեզ շինէ զյիսունն:

զՆերն՝ ներքոյ եւ արտաքոյ իշխան եւ տէր.
Արտաքոյ տարրեղինացս շնորհաւորեալ.
Ատրագեղ որակութեամբ փայլատակեալ.
Ապենիազն՝ աննուազ ձեռամբ պարսպեալ.
Բարձողին զբնաւս բազկաւ պսակեալ.

Ի նմանութիւն աստեղազեղ փառաւք երեւեալ.
Ընդ լուսոյ համեմատեալ, տէր իմ արքայ.
*Բար*եբոյս զաւակաւք ծաղկաւետեալ.
*Բաղ*հիւսածոյ թելաւք ոստայնեալ.
*Շար*մարգարտակուռ ուլամբք պճնեալ
Մուշտ բազուկ ուժամուխ հարեալ յերեսս իմայելի.
*Զուվ*արար սիք ամարայնոյ քաղցրութեամբ մեզ տուեալ:
Զայլդ դու շինեա աստուծով:

[ԺԷ]

[ԲԱՆ]

«Մակբայ է մասն բանի անխաղաց ի ստոր բայի ասացեալ եւ կամ մակասացեալ բայի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

«Անխաղաց» ասաց զմակբայս, զի ոչ ունի խոնարհմունս իբրեւ զբայ եւ ոչ հոլովս իբրեւ զանուն: «Ի ստոր բայի ասացեալ եւ կամ մակասացեալ բայի»: *Մակբայն* «կրկնաբայ» ասի կամ «վերնաբայ», որպէս թէ ասես՝ *զայս շինեմ* եւ կամ *շինեմ զայս.* «զայսն» բայ է, եւ «շինեմնե՝ մակբայ: Թէ ի ստորեւ դնես զբայն կամ ի վերջէ՝ մակբայ կոչի եւ անսխալ զբանն յայտնէ: Եւ վասն վերջադասութեանս մակբայի ասացաւ ի նախադրութեանն:

[ԲԱՆ]

«Եւ մակբայիցն ոմանք պարզք են, եւ ոմանք ՝ ջոկադիրք: Եւ են պարզք ՝ վաղ, նախ. եւ ջոկադիրք ՝ վաղվաղ, նախավաղ:
<1> Եւ ե՛ն, որք ամանակի են յայտնիչք, որգոն ՝ այժմ, յայնժամ:
Եւ դարձեալ ընդ սոքաւք իբրեւ զտեսակս դասելի է զամանակի յարակայականն, որպիսի ՝ սերկ, վաղիւ, ցայս, ցայն, ցայնժամ, ցայսքան, մինչեւ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Իսկ աւրինակդ պարզ է՝ զոր ասէ ի կարգին. *վաղ* ՝ անցեալ իրքն, *նախավաղ* ՝ յառաջ քան զամենայն եւ վաղ ժամանակաւք. *այժմ* ՝ որ է ներկայ, յայնժամ՝ զանցելոյն, դարձեալ եւ ապառն[ւ]ոյն ունի: Յարակայ ժամանակի, որպէս ասենք՝ *այսաւր, յայգուց, յառաւաւտէ մինչեւ ցայս ժամս* եւ այլ սոյնպիսիք:

[ԲԱՆ]

<2> *«Եւ միջակութեան, որգոն ՝ բարւոք, յատկապէս, բնաւ, ամենեւին, համաւրէն»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Միջակութիւն ասէ զիրքն՝ որ ի միջի կայ. եւ շաղկապով եւ այլեւայլ բառիւ հաստատեւ. *բարւոք* ՝ որպէս յարեւելք բարի ասեն եղեալ իրացն, եւ ստոյգ՝ որ անսուտ լինի: *Յատկապէս* ՝ թէ այսցեղ. այլ չէ լիեալ՝ *բնաւ, ամենեւին. համաւրէն* ՝ ողջապէս եղեւ իրքդ եւ հաւաստի կատարեցաւ:

[ԲԱՆ]

<3> *«Եւ քերթութեանն, որպիսի ՝ բռնցի, մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն, տարմաբար»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յորժամ քերթողաբար խաւսիս՝ պաճուճազարդ, եւ ոչ՝ գեղջկապէս, որպէս աւրինակս զոր եդ առաջի, զոր ասեն, թէ քերթողի աշակերտ ոք կատարեալ ուսեալ՝ գնաց ի դրախտն միրգ բերել իւր վարդապետին: Եւ առեալ ծեծեցին զնա եւ արիւնաշաղախ թողին. եւ տեսեալ վարդապետին՝ հարցանէր զպատճառն: Եւ նա քերթողապէս քերածու բանիւ եւ չափածու վանգիւք պատմեաց զեղեալ գործն, թէ ի՛նչ ազգ ծեծեցին եւ ի՛նչ նիւթով: Ասաց՝ *բռնցի, մուրցացի-* «մատանցն կոճերովն», *ծղացի* ՝ բազկացն ծղաւքն եւ արմնկամբքն, *աքացի* ՝ ոտաւքն, *ողկուզաւրէն* ՝ զերդ զխաղող կոխեցին, *տարմաբար* ՝ ի վերայ դիմեցին բազմութիւնքն առհասարակ:

[ԲԱՆ]

<4> «Եւ քանակութեանն, որգոն ՝ բազում անգամ, սակաւ անգամ:
<5> Եւ թւոյ յայտականն[ն] ՝ երկիցս, երիցս, չորիցս:
<6> Եւ եղեղականն ՝ վերին, ստորին, որոց կայք երեք ՝ ներտեղւոջ, կամ <ի> տեղի կամ ընդ տեղ[ւ]ոյր, որգոն ՝ ներտան, ի տուն, ընդուստ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Քանակն «չափն» է, որպէս ասեմ՝ *բազում անգամ աղաչեցի*: Եւ որ զթիւն յայտնէ՝ *երիցս առ նա գնացի* կամ *չորիցս*:

Եւ *եղեղականն* զտեղին յայտնէ եւ ցուցանէ զներքինն եւ զվերինն. կալն՝ զոտն կալն եւ զնստիլն ի տուն կամ ըստ տեղւոյն ուր եւ իցէ ասել՝ *անդուստ զամ,* կամ զտեղին միայն ցուցանէ՝ լեառն եւ կամ դաշտն:

[ԲԱՆ]

<7> «Ըղձից նշանակք են ՝ ի՞բր, թէ՞, իցի՞ւ, ա՞ւշ, զո՞յշ, մարտա՞ն:
<8> Եւ խրոխտականն ՝ ի՞շտ:
<9> Եւ սպառնականն ՝ տի՛ր, տի՛:
<10> Եւ հեշտականն ՝ վա՞շ, յա՞յ:
<11> Եւ շնորհակալուն ՝ զէն, արզէն, դրուատ:
<12> Եւ ողոքականն ՝ փոխան, փարելի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ըղձական է ցանկալին. երբ լսես աւետեաց լուր, ասել յաւժարիս այսպիսի բան՝ *հցի՜ւ, յո՜հ թէ լինէր,* կամ՝ *երանի՜, ա՜ւշ թէ, զո՜ւշ, մարտա՜ն,* զոր «մակար» ասեմք:

Եւ *խրոխտականն* ՝ իշտ. յորժամ մարդոյ սպառնաս՝ *իշտ թէ* ի ձեռս անկանէիր:

Եւ *սպառնականն* ՝ երբ ի մաւտ լինի զայրացուցիչն զակնդ ածես եւ զձեռքդ այս դեհս եւ յայն, եւ ի խիստ զայրացմանէն կատարեալ բան չկարես ասել, այլ՝ *տի՜ր, տի՜,* որպէս թէ ասել կամիս՝ տե'ս զլրբութիւնն. եւ երկու կիս որ լինի բանն ի դողալոյ եւ ի կաղկանծելոյ շրթանցն:

Եւ *հեշտականն* ՝ յորժամ սրտահեշտ եւ անոյշ բան լսես եւ կամ տեսանես՝ *վա՜շ* ասեն տեսողին եւ լսողին, եւ զքո անուշութիւնն ցուցանես, ասելով՝ *յա՜յ,* որ շունչն արձակ ելնէ, եւ դիւրանաս, կամ երբ կերակուրն թուի ախորժ:

Եւ *շնորհակալուն* ՝ ի զէն, արզէն. ի *զէնն* «պատիւ» է, եւ *արզէնն* ՝ «մեծութիւն», եւ *դրուատն* ՝ «գովութիւն», որպէս եւ ասացին հրեայքն Կոստանդիանոսի մաւրն Հեղինեայ՝ *«Արզէն ի զէն քեզ տիկին»:*

Եւ *ողորքականն* ՝ որ ողորքես զորդի եւ կամ զսիրելի. *«Ես քո փոխան. իմ փարելի, որ միշտ փարի զինեւ սէր քո»:*

[ԲԱՆ]

<13> «Եւ ապաշնորհենին ՝ *դժմիտ, ձառաղէմ, ապաժաման:*
<14> Եւ աւաղականն ՝ *ո՜ւհ, ո՜ւխ, վա՜խ, խա՜յ:*
<15> Եւ եղկականն ՝ *վա՜յ, աւա՜ղ, աղէ՜տ, եղո՜ւկ:*
<16> Եւ հրաշականն ՝ *ի՜հ, ո՜:*
<17> Պասքական ՝ *բէք ասէ, ջէք ասէ:*
<18> Եւ հենզնականն ՝ *ո՜ւհ, ա՜հ, է՜հ:*
<19> Եւ ուրացութեանն կամ ապերախտութեանն ՝ *չէ', ո'չ, ո'չ իւիք, եւ ո'չ միով իւիք»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ապաշնորհենին «ապաշնորհին» է. մարդ լինի «անհեթեթ», «փցուն», «անշնորհք», «լիրբ», «դժմիտ», «խոժոռամիտ», «ձառադէմ», «լրբադէմ», «ապաժաման» անժամ զաս:

Իսկ *աւաղականն* ՝ *ուհ, ուխ, վախ, խայ.* ցեղացեղ <լինի> ըստ լեզուաց եւ ըստ իւր բառին աւաղէ, երբ տեսանէ զոք ի վշտի եւ ի ցաւս խիստս:

Եւ *եղկական է,* երբ բաւթ լսէ իւր պակասութեան եւ զինքն վայ եւ եղուկ ասէ:

Իսկ *հրաշականն* ՝ որ ասէ «պաքսական», եւ ասեն, թէ «դարբնական» ասի, զի ի հրաշապէս եւ յուժգին հարկանելն եւ ի բախելն ի վերայ սայլին ուռամբն պիտի որ շատ շունչ կլանէ եւ ի դուրս բերէ շատ եւ թանձր շունչ եւ զհետին անհեթեթ բան ասէ՝ *ջէք* ասէ, *բէք* ասէ, *ջէք բէք,* որ զբերանն յիրեար բերէ *ջէքն* ՝ էջք, եւ *բէքն* ՝ պայքար:

Իսկ *հենգնականն* «արհամարհանք» է՝ երբ տեսանես, որ մարդ սուտ ի պարծել լինի եւ կամ իւր մեծ եւ փառաւոր թուի, նա դու ծաղր առնելով ասես՝ *«Ուհ, ահ, է, ի՞նչ քաջ ես, եւ ո՞վ է քո ընկերն»:*

Իսկ *ուրացութեանն*՝ որ ուրանայ զվնասն, զոր գործեալ լինի, եւ կամ ապերախտ լինի առ իւր երախտաւորն եւ ասէ՝ *«Ոչինչ ես արարեալ ինձ բարի, ոչ, ոչ իւիք»:*

[ԲԱՆ]

<20> «Եւ բաղստ[որ]աղրութեան՝ այո, հայո:
<21> Եւ ապաստութեանն՝ մի՛, մի՛, մի՛ իւիք, մի՛ եզով իւիք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բաղստ[որ]աղրութիւնն միաւոր յանձնառութիւն է, որ զինչ ասեն՝ յանձին կալնու եւ իրաւունք տայ՝ *այո, հայո,* որ յանձն առնու զիհլայքն:

Ապաստութիւն է լռարարութիւն, որ մարդոյ խաւսիլ չտայ զոր ինքն չախորժէ՝ *մի՛, մի՛, մի՛ իւիք, մի՛ եզ իւիք,* որպէս ասելով՝ *մի՛* եւ *մի՛ իւիք,* զի եզն մի է եւ միաւոր ասի:

[ԲԱՆ]

<22> «Եւ զգուշականն՝ զգոյշ, զուցէ:
<23> Եւ մարտարկացն կամ ճշգրտութեանցն, որպէս, զիպէս, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն:
<24> Եւ դիպուածոյն՝ թերեւս, ինձ թուի, ի դէպ:
<25> Եւ դասականն՝ յետ այսորիկ, զկնի սորա, զատ առանձինն, մի ըստ միոջէ:
<26> Եւ ժողովոյն՝ միանգամայն, խումբ, համբաւ, համուռ, հոյլ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զգուշական է, որ պատրաստեցնես զոք՝ *«Զգոյշ կաց, զուցէ վնասիս»:*

Եւ *մարտարկացն* է այն, որ մարտ եւ վէճ արկանեն ի բանն, թէ ի՞նչ ցեղ եւ կամ ո՞րպէս լինի, ըստ որո՞յ իրաց, որպէս սուրբ կոյսն ցԳաբրիէլ ասաց՝ *«Զիա՞րդ լինիցի ինձ այդ, զի զայր ոչ գիտեմ»,*- զճշմարիտն հաստատելոյ աղագաւ եւ ոչ հակառակելոյ,- որպէս ասաց, թէ՝ կամ ճշգրտութեանցն, որ ճշգրտել կամի զիրքն:

Եւ *դիպուածոյն*՝ որպէս թէ զոք ի բան յղարկես, եւ <նա> յամելով գայ, ասես՝ *«Թերեւս պատճա՞ռ անկաւ, ինձ թուի՝ ծուլացար. դէ՞պք եղաւ ինչ ցաւոց»:*

Դասական է՝ որ խաւսք մի վճարէ եւ մէկ այլ խաւսից շաղկապ դնէ, առաջք արկանէ եւ ասէ՝ «Ե՞րբ այս եղաւ»,- զկնի այսոր, յետ այսորիկ, զատ աստի, առանց այսոր. մի ըստ միոջէ կարգաւ խաւսեցաք զբանն որպէս ձեր կաճղ է, որ ասես ի զրոյցն, թէ կաճ ի սա ու ի սա եղաւ:

Եւ *ժողովոյն*՝ շատ մարդ ի մէկ բան երթան. երբ հարցանեն, ասես՝ *միանգամայն* գնացին, *խումբ* արարին, *համուռ, հոյլն* ամէն գնաց զիետ նոցա:

[ԲԱՆ]

<27> «Եւ մատիրամանոյն՝ աղէ, թող, ած, եկ, բեր:
<28> Եւ բաղդատականն՝ առաւել, նուազ:
<29> Եւ հարցականն՝ ուստի՞, ե՞րբ, զի՞բր, ի՞բր, զի՞բար, հի՞զան:
<30> Եւ սաստկութեանն՝ յորդ, յոյժ, կարի, շատ, սաստիկ, մանաւանդ, յաւէտ:
<31> Եւ ապերդմնականն՝ տա՜, քա՜ւ:
<32> Եւ խունէրդմնականն՝ հա»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Մատիրամայն թուի, որ վարանական է. յորժամ մեծ բարւոյ չհանդիպի՝ մարդ վարանեալ տարակուսի առ վայր մի եւ ապա ասէ. *«Աղէ, թող զայս առնենք»* եւ ածն, թէ՝ *«Զպակասդ բեր, որ յայտորմէ այլ չզրկինք»:*

Եւ *բաղդատական* է՝ որ զշատ եւ զսակաւ համեմատես:
Եւ *հարցական* է՝ *ուստի՞ զաս, ե՞րբ եկիր, զի՞բր կաս, ի՞նչ ցեղ կեաս* եւ այլն նոյնպէս:
Եւ *սաստկութեանն,* որ շատցն ես զիրքն եւ ասես՝ *«Շատ անձրեւ եկեր եւ յորդ». յոյժ, եւ կամ՝ կարի, խիստ, մանաւանդ, որ է «առաւել»:*

Ապերդմնականն ասէ, որ աներդնուլ հաւանական բանիւ հաւատարիմ առնէ զիրքն՝ «տա'«, «քա'ւ», որպէս՝ *«Տա՛ քեզ տէր քաւութիւն, մեղք կու խաւսիս, քա'ւ եւ մի՛ լիցի».*

Եւ *խունէրդմնականն,* այսինքն՝ պակասն: *Հա* որպէս մեք ասեմք փոխանակ *այոյի*:

[ԲԱՆ]

<33> «Եւ հաստատութեանն՝ յայտ:
<34> Եւ դրականն՝ ամուսնանալի, քետաղիմելի, տամկացելի:
<35> Եւ մոլութեանն՝ ե՜հ, ը՜հ, հը՜, ըհը՜»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի *հաստատութեան* բանի վերայ ասես՝ *յայտ է, երեւելի է* ամենոյ:

Եւ *դրականն*՝ զինչ ամուսինքն ասեն ընդ իրեարս խաղալով եւ կատակաբանելով: Դրական խաւսք են շինել՝ *քետաղիմելի,* որ է «հեշտալի», *տամկացելի*՝ «կակղագոյն շունչ բերեն արտաքս ի հեշտացեալ փորոտեացն»:

Եւ *մոլութեանն*՝ որ պոռնիկքն եւ չարագործքն ի խառնից ժամն թալացեալ ի գիջութենէն, այսցեղ թանձր գոլորշով հեզ հանեն շրթամբքն՝ դարձեալ երկիւղն աստուծոյ ի սրտիցն, եւ խոզացեալք ի տղմի գարշութեանն՝ *եհ, ըհ, ըհը,* ուստի պահեսցէ տէր *զձեզ*:

[ԺԸ]

[ԲԱՆ]

«Շաղկապ է բառ, որ կապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ զմեկնութեանն փեռեկումն յայտնէ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Շաղկապս՝ որ ի վերջէ դասեցաւ. գիտելի է, զի ոչ ամենայն ի վերջէ դասեալքն պատուական են, եւ ոչ բնաւ՝ անարգ, զի ահա կառավարն ի վերջէ մտանէ, եւ առաջոյն նստի ո՚չ վասն պատուոյ, այլ զի տեղին զայն պահանջէ: Նոյնպէս եւ շաղկապս ո՚չ պատուոյ աղագաւ աստ եդաւ, այլ զի նախ այլեւայլ իրք հաւաքել արժան է, եւ ապա՝ կապել: Նախ ամենայն մասունք քերականիս, եւ ապա՝ շաղկապ. զի կապն միոյ իրի ոչ լինի եւ ոչ ասի. վասն որոյ ասէ՝ «*շաղկապ է*, որ կապէ զտրամախոհութիւնն ոճով»: *Տրամախոհութիւնն* իմաստքն եւ բանին միտքն է, զոր շաղկապն կա՚մ յառաջքն մեկնէ, կա՚մ ի վերջքն ոճով, իբր թէ ասես *«Գնամք ի Հռովմ ես եւ դու»,- եւ* զմեկնութեանն փեռեկումն յայտնէ, այսինքն՝ զբանն տարածանէ, որ մեկնութիւնն չթաքչի:

Բարւոք դաս կալաւ շաղկապս ի յայսմ տեղւոջ, զի յառաջ՝ նիւթ, եւ ապա՝ կապ, այսպէս, նախ՝ անուն եւ բայ եւ այլն, եւ ապա՝ շաղկապս:

Եւ «շաղկապ» ասի ի շաղղելոյ իմն եւ միաւորելոյ եւ կապելոյ ի կարգի զբառն ընդ բառն եւ զմիտս ընդ միտս, զի զմեկնութիւն բանին յայտնեսցէ, եւ ոչ զայն մեկնութիւնն՝ որ մեծապէս լուծմանց է կարաւտ, այլ զսովորական խաւսից, եւ բառն ի սմա որպէս սեռ իմանի:

Իսկ ջոկամանդ անհուն իմն է ըստ երկուց աւրինակաց. կա՚մ որ ի սկզբանէ աշխարհի լիեալ են իրք մինչեւ ցայժմ ի մէջ առնուցուս՝ վերաբերելով եւ ջոկջոկ ամանես ի լսաւղսն, եւ կա՚մ՝ ի քէն ինչ մտածելով խորհինս բաներ ամանես ի քեզ եւ ի պատեհ տեղւոջ յառաջ բերես:

Եւ է դարձեալ ջոկամանս միաբանութիւն առ իրեարս առաջի արկեալ դիմացն՝ որպէս աւրինակդ ցուցանէ:

Ասի *շաղկապդ* եւ «ոգի», զի զկապն դնելով կենդանացնէ զբանն եւ շունչ եւ ոգի կլանէ ինքն ի յասելն, որպէս՝ *ես, դու* բաժանած բանք են. իսկ *ես եւ դու* ՝ միաւորեաց *եւ*-ն:

Իսկ անջատականն ընդդէմ սմին զդէմսն որոշէ, այլ զմիտսն ոչ բաժանէ, որպէս թէ՝ *առնեմ, արա,* եւ չկապես ընդ գործն՝ թէ զայս իրքս արա:

[ԲԱՆ]

«Եւ շաղկապացն ոմանք ջոկամանք են, եւ ոմանք ՝ անջատականք, ոմանք բաղմատք, եւ ոմանք ՝ տարբաղմատք, փաստ[ա]բանականք, տարակուսականք, բաղբանականք, թարմատարք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եցոյց զհանգամանս շաղկապիս, թէ որք են ջոկամանիդ իմանալի, որպէս ասացաւ ի մակբային կամ ի սկզբանէ աշխարհիս բուռն հարկանել զգոյացութենէ աշխարհիս ինչ եւ զալ կարգաւ եւ որ ինչ եղեն ընդ ժամանակս ժամանակս՝ ի մէջ առնուլ եւ լնուլ ի լսաւղսն եւ ջոկ առնուլ, այսինքն՝ հաւաքել եւ կամ ի քո խորհուրդդ ծնանել խորհնս ինչ եւ ճառել ի լսաւղսն: Եւ է ջոկամանս իբրեւ զմիաւորութիւն եւ զմիաբանութիւն:

Իսկ *անջատական* է՝ որ զմիտս իրին ոչ բաժանէ, այլ զդէմսն միայն. թէ ասես՝ *ես եւ դու,_* զդէմս ցուցեր, այլ չասացեր, թէ ի՛նչ առնենք,- այս է անջատական: Եւ երբ ասես՝ «Ես եւ դու երթանք առ թագաւորն»,- ջոկամանք են, եւ միտք յայտնեցաւ:

Իսկ *բաղմատ* է՝ որպէս ի վերայ ճանապարհի հաստատուն իրք ասես, եւ զիրքն չասես, թէ քա՞ր է, թէ՞ ծառ: Եւ երբ ասես *«Լուսաւորեա՛է* ՝ «զարեկազն» նշանակեցեր, բայց զգոյութիւնն յայտնի չասացեր, թէ արեգա՞կն կամ լուսի՞ն կամ ա՞ստղ:

Արդ՝ բաղմատ է, որ իրք յայտնէ, եւ գոյութիւն՝ ոչ, այսինքն՝ յայտնիչ իրք առանց գոյութեան:

Իսկ *տարբաղմատ* է յայտնիչ իրաց՝ գոյութեամբն հանդերձ, որ չասես իրք ի վերայ ճանապարհին, այլ զգոյութիւնն ոճով յայտնես, որպէս ասես, թէ՝ *«Արեգակն կամ լուսին կամ աստեղս՝ որպէս զայս բանս արարեր դու զիս, ուրախ արարից եւ ես զքեզ»:*

Իսկ *փաստաբանականն* «պատճառական» է, որպէս որ յամեալ ի յորս եւ յետոյ եկեալ՝ հարցանես զպատճառն յամելոյն:

Իսկ *տարակուսական* է՝ որ դու չհարցանես զճանապարհորդն, թէ ի՞նչ էր պատճառն յամելոյն, այլ դու յանձն տարակուսիս քեզ ընդ քեզ ասելով՝ *«Արդեւք ի՞նչ եղեւ, զի՞նչ եղեւ, է՞ր յամեաց թշուառականն»:*

Իսկ *բաղբանական* է «պատճառադրականնե՝ յորժամ շատ բաղբաղէ ճանապարհորդն զպատճառ յամելոյն, եւ ի բազում ասելոյն զպատճառադրականն հաւանիս եւ ասես՝ *«Ապա ուրեմն ա՛յդ էին պատճառքն. հեմա՛յ զիտացի զիրաւաբանութիւնդ»:* Որպէս եղբարքն Յովսեփայ զպատճառ յամելոյն յԵգիպտոս ասացեալ՝ հաւանեցուցին զՅակովբ զհայրն իւրեանց, եւ եգիպտացիքն փորձի ուսեալ զեւթնամեայ սովոյն իրքն, ասէին՝ *«Ուրեմն այս էին երազքն Փարաւոնի»:* Եւ Յակովբ ասէր ՝ *«Ուրեմն ա՛յս էին երազքն Յովսեփայ»:* Իսկ *«ապա ուրեմն»* ասելն յետ տարակուսանաց լինի, երբեմն եւ է', զի ի տարակուսանս:

Իսկ *թարմատարդ* «անհարկաւոր» թարգմանի, այլ որպէս եւ անուանի, նոյնպէս է'. եւ աստ ոչ հարկաւոր պիտոյիք եդաւ, այլ որպէս ճամուկ ի մեկնոցի, այսինքն ի հանդերձի՝ ոչ զպէտս հանդերձին վճարէ, այլ զգեղեցկութիւնն ցուցանէ. նոյնպէս եւ թարմատարն՝ կա՛մ միայն զտեղին լնլոյ աղագաւ եդաւ, եւ կա՛մ պայծառացուցանելոյ եւ զարդարելոյ աղագաւ եդաւ, եւ ո՛չ՝ ի պէտս հարկաւոր պիտոյից, զի ըստ աշխարհականաց *թարմատարն* «վայրապար» ասի, եւ *ճամուկն,* զոր դուք «տրէզ» ասէք:

[ԲԱՆ]

<1> «Եւ ջոկամանք են, որ զմեկնութիւնն յանհունս արտաբերեալ ջոկամանեն, եւ են այսոքիկ ՝ եւ, զի, այլ, թէպէտ, անքեցիկ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս է *ջոկամանս,* զոր ինքս մեկնէ, որ ի լինելութենէ արարածոց երթաս մինչեւ ի կատարած աշխարհիս, եւ երբ խաւսք մի վճարես՝ եւ դնես, որզան՝ «Գնացի եւ եկի»: *Գի* յորժամ ասես՝ *«Գիտե՞ս»,* կու հասրկնաս եւ այս հայնց բառ է *զի,* որպէս որ կիլիկեցիք *կաճ* ասեն՝ *զհաճն* կարճելով, որպէս որ ի զրոյցն ասես շաղկապ, թէ *կու հասկնա՞ս* կամ *զիտե՞ս,*- եւ ա'յս է. *այլ, թէպէտ* ՝ եւ ի խաւսից մէջ դնես զայս, զի *«Թէպէտ զաւրաւոր էր, յաղթեցաք սուլտանին»:* Իսկ *անքեցիկն* բառ է՝ «զոնեայ» կոչի, զի՝ *«Թէ երէկ չեկիր, զոնեայ այսաւր եկ»,* զոր դուք «բարէ» ասէք:

[ԲԱՆ]

<2> *«Եւ անջատականք են ՝ որ եզ անգամ զայլս շաղկապեն, բայց սակայն յիրէ յիր խտրոցեն, եւ են այսոքիկ ՝ կամ, եւ կամ, կամ թէ»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Անջատականք են, որ զդէմսն բաժանեն, բայց զմիտսն՝ ոչ. եզ անգամ, մի անգամ զայլս մակշաղկապեն՝ *կա'մ դու, եւ կա'մ ես, եւ կա'մ թէ չէ դա:* Բայց սակայն «յիրէ յիր խտրոցեն», այսինքն՝ թէպէտ անջատականքն զմիտքն բանին չյայտնեն, այլ յիրէ յիր խտրոցեն, այսինքն՝ միջոցեն, կտրատեն, որպէս թէ՝ *դո'ւ եւ դա',*- թէպէտ զմիտսն չասացեր, թէ ի'նչ առնէք *դու եւ դա,* բայց *զեւն* դնելով զերկուքն բաժանեցեր եւ արարեր հանգիստ բանին:

[ԲԱՆ]

<3> «Եւ բաղմատք են ՝ որ զոյութիւն ոչ յայտնեն, այլ ոճ իմն նշանակեն, եւ ե'ն այսոքիկ ՝ թէ, թէպէտ, զի թէպէտ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասացաւ աւրինակ բաղմատիդ յառաջագոյն, եւ զի ասէ՝ «ոճ իմն նշանակեն», *«Թէ դու չգնաս, դա' գնայ»,* զի *«Թէպէտ որ խելաւք ես, այլ զքեզ չգիտես»:*

[ԲԱՆ]

<4> «Եւ տարբաղմատք են, որ[ք] ընդ զոյութեանն եւ ոճ յայտնեն:

<Եւ են այսոքիկ ՝> քան, քան[զ]ի, <վասն>, վասն զի»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

xՄտաւոր պիտի այսպիսի խաւսաւղն, որ ի յայն իրացն դնէ զայս ազգ շաղկապս, որ գոյութիւն եւ ոճ յայտնեն, այսպէս՝ *«Քանզի դու բերեր ինձ ոսկի, տամ ես քեզ ակն պատուական». ոսկին եւ ակն* ՝ գոյութիւն, եւ *«դու ՝ ինձ, եւ ես ՝ քեզե-* այս ոճ է:

[ԲԱՆ]

<5> «Եւ փաստականք <են>, որք ի բացատրութեան սակս բաղայս յարառոցեն. եւ են այսք ՝ զի, որպէս, եթէ, արդ եթէ, վասն, յաղագս. վասն որոյ, վասն զի, վասն ոյր, ըստ որոց, ըստ որքան, որքան, մի անգամ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասացաւ, թէ պատճառականք են փաստականքն, եւ զի ասէ՝ «ի բացատրութեան սակս բաղայց յարառոցեն»: Առաքեալ ի քէն մարդ թղթատար, եւ յամեալ, ի բացատրութեան սակս եւ ուսանելոյ սակս *բաղայս* ՝ պատճառս յարես խաւսից եւ ասես՝ *«Զի՞ եղեւ քեզ, ո՞րպէս յուշացար, եթէ արգելի՞ն զքեզ»:* Արդ՝ եթէ չկար պատճառ, *վասն որո՞յ* յամեցեր, *վասն զի՞* չվախեցեր, ըստ *ո՞րքան* ուժոյ չերկեար դու»:- Միանգամ միով բանիւ յայտնեա:

[ԲԱՆ]

<6> «Եւ տարակուսանք են ՝ որք տարակուսեալք յերկբայս սովորեցաք մակշաղկապել. եւ են այսք ՝ արդեւք, ապա, ապաքէն, ապա ուրեմն, իսկ ընդէ՞ր, էրո՞ւմ, զմէ՞»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասացաւ եւ այս, որ յառաջ քան զգալ մարդոյն դու քեզէն տարակուսիս՝ *«Արդեւք ի՞նչ եղաւ, ապա ուրեմն հիւանդացա՞ւ, իսկ ընդէ՞ր առաքեցի զնա, զմէ՞ անզիտացայ, զի ծոյլ եւ անարի էր»:*

[ԲԱՆ]

<7> «Եւ բաղբանականք են, ոյք առ մակբերսն եւ առ շաղկապսն բացատրութեան քաջ տրամակային. եւ են այսք ՝ արդեւք, ուրեմն, այլ, այլ սակայն, այսուհետեւ, վասն որոյ, յաղագս որոյ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վերագոյն ասացաւ եւ բաղբանականս, թէ որ զայ ի գործոյ ինչ հեղգացեալ եւ կամ զրպարտեալ ինչ՝ կամիցի արդարանալ բանիւ, եւ շատ պատճառ միաբանէ եւ առաջի դնէ, զի բազն մի ասի, վասն որոյ առ մակբերսն եւ շաղկապսն. *մակբերն* «վերնաբերն» եւ «կրկնաբերն» է, ի վերայ բերէ նմանագոյն պատճառս եւ շաղղէ, այսինքն՝ խառնէ առակ եւ աւրինակս բազումս բացատրեալ, որ քաջ տրամակային, այսինքն՝ ստուգին եւ իմացեալ լինին, մինչ հաւանիս եւ ասես՝ *«Արդեւք ա՞յդր աղագաւ յամեցեր, ուրեմն չէին իրաւ զրպարտաւղքն քո, այսուհետեւ հաւանեալ եմ քեզ, վասն որոյ այլ ոչ եղից ունկն քոյոց թշնամեացն, զի դու ճշմարիտ ես»:*

[ԲԱՆ]

<8> *«Եւ թարմատարք են՝ որ ի չափու սակս կամ զարդու յարառոցեալ* լինին. եւ են այսք՝ *իգն, մակ, իբր*»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Լիով ասացաք եւ զայս զթարմատարս, որ վասն զտեղն լնլոյ եւ զարդու աղագաւ եդաւ, եւ ոչ՝ ըստ կարեաց, զոր եւ ինքս ասէ. իգն՝ բանիատ է այս, զերդ որ ասես՝ թէ *«Ինչո՞ւ ի գաս, ինչո՞ւ ի գնաս, իգն գաս, իգն գնաս, իգն ասա ընդ այս անուն մարդ»:* Իսկ եւ *մակս* այլ է բանիատ, զերդ ասուքն եւ ընցայն եւ կաճն, նոյնպէս եւ *համայն. «Համայն լսէ, համայն ասա զայս»:*

[ԲԱՆ]

<9> «Եւ են ոմանք, ոյք առաղրեն եւ ընդդիմակս, որպիսի՝ սակայն, համայն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զայլս ասէ այսմ պատճառ, զի սովորութիւն է իմաստնոց զստոյգն յանձանց միայն կարգել, իսկ զկարծելիսն ոչ ինչ յերկուց վերայ կայ, որպէս թէ այլք ասացին, եւ ես չանարգեմ, որ թէ գայ ժամանակ՝ վարին նովաւ, եւ որ աղէկ լինի եւ լաւ՝ հետ այնոր երթան, որպէս թէ հեղգն զհետ արագին, եւ անգործն՝ զկնի գործաւորին, որպէս ասել՝ *«Սակայն թէպէտ որ կռուաւղ էր, յաղթեցի»: «Համայն թէեւ արագ էր, յառաջեցի ես զնա»:*

[ԲԱՆ]

<10> «Եւ վարանականք են՝ ոյք ակամայ ընտրելի առնեն զերկրորդն, որգոն՝ գէթ, գոնէ, փարթար»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հաւաստէ եւ ինքս արուեստաւորս զմիտք բանիս, եւ մեք եւս վերագոյն ցուցաք, թէ յորժամ ի յառաջին բարւոյն վերջանան, զերկրորդն յանձն առնուն՝ վարանեալ եւ չգտեալ զառաջինն գէթ. *«Թէ մեկնիչ քաջ ոչ եղէ՝ [գէթ] ինձ բանիկ ուսանիմ» եւ «Թէ կարդացաւղ չկարեմ լինել գովելի, գոնեայ յամաւթոյ զերծայց» եւ «Թէ ի քաղաքն չհասի, փարթար փութալի է, զի ի գեաւղ հասից ի յորս»:*

[ԺԹ]

[ԲԱՆ]

«Առոգանութիւնք են տասն՝ շեշտ, բութ, պարոյկ, երկար, սուղ, թաւ, սոսկ, ապաթարց, ենթամնայ, ստորատ:
Եւ առոգանութիւնք սեռականք են չորք՝ ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք: Եւ ի սոցանէ

ոլորակք են երեք՝ շեշտ, բութ, պարոյկ: Ամանակք՝ երկու. երկար, սուղ: Հագագ՝ երկու. թաւ, սոսկ: Կիրք՝ երեք. ապաթարց, ենթամնայ, ստորատ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Առոգանութիւնն «առովասութիւն» ասի. եւ դարձեալ կոչի «արուեստ» եւ «զարդ» բանի, զի որպէս ամենայն որ ի ներքոյ երկնից բովանդակի ի տասն ստորոգութիւնս, նոյնպէս եւ տասն են, որով բաժանին եւ գեղեցկանան ամենայն բանիւ բովանդակեալ իմաստք: Իսկ ասելն, թէ առոգանութիւնք են տասն՝ զքանի'ս սորա յայտնեաց հանդերձ անուամբք. իսկ զզաւրութիւնս սորա ես բացայայտեցից:

Արդ, ասի շեշտ՝ սուր, բութ՝ ծանր կամ խոնարհ կամ մանր, պարոյկ՝ շուրջառ, երկարն՝ երկայն, սուղ՝ կարճ կամ սոսկ, թաւ՝ խոշոր կամ թանձր, սոսկ՝ ողորկ կամ լեաշկ, ապաթարց՝ առանց, ենթամնայ՝ ներքսադրական, ստորատ՝ ներքեւահատ:

Եւ զի՞ ասաց առոգանութիւնք սեռականք են երեք, զոր պարտ էր չորս ասել. զի յառաջիկայս բաժանի ոլորակն ի շեշտ եւ ի բութ եւ ի պարոյկ, ամանակն՝ յերկար եւ ի սուղ, հագագն՝ ի թաւ եւ ի սոսկ, կիրքն՝ յենթամնայ եւ յապաթարց եւ ի ստորատ:

Բայց *ենթամնայդ* եւ *ստորատդ* հակառակ են միմեանց, զի ենթամնայդ խառնիչ է բանի, իբր թէ՝ Գամաղիէլ *աւրէնսուսոյց.* իսկ ստորատդ ի բաժանել զսոյն, թէ՝ *աւրէնս ուսոյց:*

Իսկ *ապաթարցդ* եղեալ ի տեղի նշան՝ վասն ունելոյ զձայնաւորն առ ի պարզ ասելոյ զբանն, որպէս անունդ յայտնի՝ հանել այբի եւ դնել զդա ի վերայ տեղւոյն՝ ասասցես ապադարձ:

Եւ ասելն՝ թէ առոգանութիւնք են սեռականք երեք, այսինքն՝ առովասութիւնք ազգականք. առովասութիւնք վասն այնորիկ ասի՝ սակս այսր եւ անդր դառնալոյ բանին եւ զբազումս ամփոփելոյ: Իսկ *ազգական* վասն այնորիկ ասի, զի ազգ ի բազումս հատանի՝ ի հայր եւ ի մայր, յեղբայր եւ ի քոյր եւ կամ որք մի անգամ ասին յարենէ քումմէ, այնպէս եւ սոքա:

Դարձեալ՝ *ոլորակն* թարգմանի «վերացեալ ձայն» կամ «ցուցումն»: Եւ զի ասէ, թէ յերեք բաժանի առոգանութիւնն. եւ մին ոլորակն է, այսպէս եւ *ոլորակ* անունն բաժանի յերեք՝ ի շեշտ եւ ի բութ եւ ի պարոյկ. *ամանակն*՝ յերկար եւ ի սուղ. *հագագն*՝ ի թաւ եւ ի սոսկ. *կիրքն*՝ յապաթարց եւ յենթամնայ եւ ի ստորատ:

Իսկ *ամանակն*՝ «ժամանակ», *հագագդ*՝ բառ, եւ *կիրդ*՝ պատահումն: Արդ՝ ոլորակդ այսգոյն ծնանի զշեշտ եւ զբութ եւ զպարոյկ. իսկ ժամանակն զկարճն եւ զերկարն. իսկ բառդ՝ զողորկն եւ զխոշորն. իսկ պատահումն՝ զբարձբարձումն գրոյ ի միջոյ վանգին կամ կցեալ զգիրն ի յանգի վանգին եւ կամ ի բաց բառնալ դարձեալ ի վանգէն:

Արդ՝ ոլորակն աւրինակաւ ասացաւ ի տեղւոջ իւրում, իսկ զողորկ եւ զխոշորին բառ ի գրոց թաւացն իմասցիս. յորս թաւքն պատահին ի վանգս՝ եւ նոքա թաւք ասին. իսկ յորս լեարկքն՝ եւ նոքա ողորկք. իսկ յորժամ զիր ինչ յանգի անուան դիցես՝ յաղագս ցուցական զիրքն առնելոյ, որպէս՝ *մարդս, մարդն* եւ կամ *մարդքս* եւ կամ *մարդքն* եւ

կամ *մարդքդ*,- այսոքիկ ենթամնականք են: Եւ արդ՝ այս քեզ յաղագս տասն առոգանութեանցն:

[ԲԱՆ]

«Շեշտոլոր անուն է, որ յանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ Սահա՛կ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ասաց դարձեալ զորպիսութիւն եւ զզանազանութիւն ոլորակացդ ճշմարիտ եւս աւրինակաւք, եւ ա՛յս է ուսումնդ:

Արդ՝ ասէ, թէ շեշտոլոր անուն է, որ յանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ *Սահա՛կ*: Այսպէս ամենայն անուն, որ ի վերջին վանգին *զայք* կամ *զէչ* կամ *զին*՝ ամենեքեան նոքա յանգաշեշտք ասին, որպէս՝ *Սա[հ]ա՛կ* կամ *Սմբա՛տ* կամ *Կոստանդի՛ն* կամ *Աւշի՛ն* կամ *Քաղէ՛փ:*

[ԲԱՆ]

«Յարաշեշտոլոր անուն է, որ նախ եզով <վանգիւ> յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ Պե՛տրոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եւ *յարաշեշտ* է՝ որ նախ եզով, այսինքն՝ որ յառաջին վանգն մի ձայնաւոր ունի՝ *էչ* կամ *այբ* կամ *ին*. յարաշեշտ ասին. որպէս՝ *Սի՛մովն, Պե՛տրոս, Յա՛կովբ* եւ այլն սոյնպէս:

[ԲԱՆ]

«Նախ[ա]յարաշեշտոլոր անուն է, որ նախ երկուք <վանգիւք> յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ Դի՛կղիկոն կամ Սի՛մէովն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսինքն՝ ամենայն անուն, որ երկու հեգով յառաջ քան զվերջին վանգն ունին *զայբ* կամ *զէչ* կամ *զին,* ամենեքեան նորա առաջնայարաշեշտք ասին, զի յար՝ որ է «միշտ» այնպէս լինի:

[ԲԱՆ]

«Պարոյկ անուն է՝ որ յանգին ունի զպարոյկն, որպէս՝ Երակղէ՞ս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Արդ՝ ասէ յաղագս *պարուկին,* թէ ամենայն անուն, որ ի վերջին հեգին ունի *զէ* կամ *զաւ,* ամենեքեան նորա յանգապարոյկք ասին:

[ԲԱՆ]

«Յարապարոյկ անուն է՝ որ նախ հեգով յանգէն ունի զպարոյկն, որպիսի՝ Պա՞ւղոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այսինքն՝ ամենայն անուն, որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի *զէ* կամ *զաւ,* կամ զմի ոք յերկբարբառացն, ամենեքեան նոքա յարապարոյկք ասին: Իսկ որ մի անգամ յառաջ քան զվերջին երկու հեգաւք ասին, որգոն՝ *Յո՞վսէպոս* եւ կամ *Կղա՞ւդէոս,* ամենեքեան սոքա յարապարոյկք ասին: Իսկ չորքհեգեան կամ հինգհեգեան անուանք, որ յառաջին հեգին ունի *զէ* կամ *զաւ* կամ *զմի* ոք յերկբարբառացն, ամենեքեան սոքա նախապարոյկք ասին: Իսկ յաղագս բութ ոլորակին վասն այնորիկ ոչ եդ զաւրինակն, զի դիւրին է գիտութիւն նորա ի սոցանէ, վասն զի ամենայն անուանք յորս ոչ են շեշտ եւ պարոյկ ձայնաւորք եւ կամ երկբարբառքն, այլ *եթի,* ոյիւ են շինեալ՝ ամենեքեան նոքա բութք են:- Այսոքիկ են խրատք վերծանութեան:

[Ի]

[ԲԱՆ]

«Ոտք են պարզք երկոտասանք. եւ ի սոցանէ են երկշարավանգք չորս, եւ եռավանգք՝ ութ:
Եւ երկ[շար]ավանգքն են այս՝
ա) համ-բոյր՝ ներկուց ներկայնաց, քառամանակ, որգոն՝ մ<->աշ-դ<->ոց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ի վերջոյ դնէ զհանգամանս ոտից, զի ոտք վերջին մասն է ամենայն կենդանւոյ: Եւ հարկաւոր է ոտք այսմ արուեստի, զի որպէս առանց ոտից ոչ կարէ ի հաստատութեան կեալ կենդանին յայլոց մասանցն. զի թէ այլ մասունս պակաս ունիցի՝ կարէ հայթա[յ]թել զկեանս իւր, բայց առանց ոտից յոյժ տառապի, այսպէ'ս եւ քերթութեան արուեստ ի սա հաստատեալ ունի զկատարելութիւնն. եւ երկոտասանն թիւ բովանդակէ զձանրութիւնն մարմնոյ արուեստիս: Եւ պարզք վասն այնր ասին, զի թէ խառնես եւ շարադրես եւ թանձրացնես՝ չլինի առատ եւ պարզ եւ առողջ ոտք, այլ թանձրացեալ՝ անբանի ոտք լինի կամ ցաւածի: Եւ ասէ «երկշարավանգք չորս», զի այս չորս ոտքս յերկուց վանգից կազմին, երկու վանգ ի մի շարեալ՝ *մաշդոց,*- յերկուց երկայնաց ասաց *զմաշդոցն,* եւ քառամանակ՝ *այբն* եւ *ոն* են յերկար. եւ ամանակ զձայնն է յասելն, զի *մաշդոցն* չորս գիր ձայն են ի հանել՝ *մենն* եւ *շայն* եւ *դայն* եւ *ցոն* - դու տես աղէկ: Եւ համբոյր ասէ, զի հաւասար են վանգերն եւ ամանակքն:

[ԲԱՆ]

<բ> *«Մեծասարն՝ ներկայնէ եւ նաղաւտէ, եռամանակ, որգոն՝ Դ<->աւ<(>իթ»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Մեծասարն մեծասկիզբն ասի, որ սկիզբն երկայն է, որպէս՝ Դ<->աւ<(>իթ, եւ երկայն ին է, եւ աղաւտ՝ *ւիւնն. հիւն* չէ պատեհ ասել, այլ *ւիւն.* եռամանակ, երեք գիր են յազդել զձայնն՝ *Դ', ւ', թ'*:

[ԲԱՆ]

<գ> «Մեծավերջն՝ նաղաւտէ եւ ներկայնէ, եռամանակ, որպէս՝ Կ<(>որ<->իւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Մեծավերջն, որ վերջին հեգն ունի զոյժն, երկայն ին եւ աղաւտ ւիւնն՝ Կո˜րիւ˜ն, եռամանակ՝ *Կ', ր', ն':* Այս երեքս են յառնել զամանակն:

[ԲԱՆ]

<դ> «Անզայտ[ն]՝ ներկուց նաղաւտաց, երկամանակ, հիպէս՝ Ե<(>ն<(>ոք»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Անզայտն «թոյլ» ասի եւ «կակուղ», յերկուց աղաւտաց՝ *Ե<(>ն<(>ոք - «, ո.* այս երկուսս աղաւտք են եւ երկամանակք՝ *ն, ք* - այսք են յածել զսուղ ամանակն:

[ԲԱՆ]

<2> «Եւ եռավանգք՝ ութ, որգոն՝ <ա> ստեղն ներկայնէ եւ յերկուց աղաւտաց, քառամանակ, որբար՝ <->Աբր<(>ահ<(>ամ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Եռավանգ ասէ զանունն, որ յերեք վանգէ լինի շինած, որպէս <->Աբր<(>ահ<(>ամ, եւ չորս ամանակ ունի՝ բ', ր', հ', մ'. իւր չափաւքն ամանակ ծախեն յասելն. առաջին *այբն* աղաւտ հանէ ձայն, եւ վերջինն՝ երկայն:

[ԲԱՆ]

<բ> «Վերջատանջ՝ ներկուց աղաւտաց եւ նեզէ երկարէ, քառամանակ, որգոն՝ Ս<(>աղ<(>ոմ<->ովն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Վերջատանջ է՝ որ վերջն երկայն է, որպէս՝ Ս<(>աղ<(>ոմ<->ովն, որ տանջէ զշունչն՝ ձգելով զձայնդ եւ չորս ամանակ առնէ- *Ս', ղ', մ', ն'. այբն* եւ մէկ *ոն* աղաւտ է, եւ միւս *ոն*՝ երկայն- Ս<(>աղ<(>ոմ<->ովն:

[ԲԱՆ]

<գ> *«Քողաբորբ՝ ներկարէ եւ նաղաւտէ եւ ներկայնէ, հինգամանակ, որպիսի՝ <->Ամբ<(>ակ<->ում»:*

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Քողաբոյր է՝ որ առաջքն հաստ է, որպէս՝ <->Ամբ<(>ակ<->ում,- հինգամանակ՝ *մ', բ', կ', մ'. ոն* յերկար է, եւ *ւինն* ՝ աղաւտ:

[ԲԱՆ]

<դ> «Քողաղաւտ ՝ նաղաւտէ եւ ներկարէ եւ նաղաւտէ, քառամանակ, որգան ՝ Փ<(>իլի<->պպ<(>ոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Քողաղաւտն ՝ որ առաջն սակաւ է՝ *Փ<(>իլի<->պպ<(>ոս*, քառամանակ, Փ', լ', պ', ս'. առաջին *ինին* աղաւտ է, եւ միջին *ինին* ՝ երկար, եւ վերջին *ոն* ՝ աղաւտ:

[ԲԱՆ]

<ե> «Հաւեղն ՝ երկուց երկարաց եւ նաղաւտէ, հինգամանակ, որգան ՝ Յ<->ով<->սէպ<(>ոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Հաւեղն, որ առաջն երկայն է՝ *Յ<->ովս<->էպ<(>ոս,* հինգամանակ՝ *Յ', վ', ս', պ', ս':*

[ԲԱՆ]

<զ> «Աւարտեղն ՝ նաղաւտէ եւ ներկուց երկարաց, հինգամանակ, որպիսի ՝ Ստ<(>եփ<->ան<->ոս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Աւարտեղն, որ վերջն, այսինքն ՝ աւարտն երկայն է, որպէս ՝ Ստ<(>եփ<->ան<->ոս, հինգամանակ ՝ Ս', տ', փ', ն', ս':

[ԲԱՆ]

<է> «Ներգեւն ՝ երից աղաւտից, եռամանակ, որպիսի ՝ <(>Իս<(>ահ<(>ակ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ներգեւն «միաչափ» ասի, որպէս՝ *<(>Իս<(>ահ<(>ակ*, եռամանակ՝ *Ս, հ, կ.* յիրաւի ասաց միաչափ, զի յերից աղաւտից ասաց, որք են այսք՝ *Ի, ա, ա*:

[ԲԱՆ]

<ը> «Սոնքն ՝ ներից երկարաց, վեցամանակ, որպիսի ՝ Յ<->ովհ<->անն<->էս»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Սոնքն ստուարն է եւ թանձրն, *Յ<->աւհ<->անն<->էս* ՝ *աւ* է եւ *Է* յերկարք են. յերից երկարաց ասաց եւ վեցամանակ՝ *Յ', վ', հ', ն', ն', ս',* վեցամանակ ծախեն: Ոտանաւորին ոճն այս է, որ գիտես, թէ քանի' եւ յորո'ց ոտից կամիս հաստատել զէութիւն բանին:

[ԻԱ]

[ԲԱՆ]

«Բայ սահմանական, ներգործական, պարզ լծորդութեամբ, առաջնոյ շեշտոլոր բայից, ամանակի յայտական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բազմիմաստ եւ շատախել արուեստաւորս եւ այլ իմն շահաւոր եւ արդիւնարար նիւթ դնէ առաջի մեր, որ է խոնարհմունք բայի: Թէպէտ անդ ի վեր ասաց յաղագս սորա, բայց յաճախագոյնս կրթէ. թագաւոր հեզ եւ խոնարհամիտ առ ամենայն ոք խոնարհի եւ սահմանէ զմեծամեծս եւ զփոքունս՝ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճից, որպէս եւ արքայաշուք եւ հեզահայեացս բայ յամենայն ինչ խոնարհի եւ սահմանէ. որպէս եւ ասէ՝ «բայ է սահմանական»: Ի վեր անդ ասաց, թէ խոնարհմունք բայի հինգ են՝ սահմանական, աներեւոյթ, հրամանեան, ըղձական, ստորադասական: Ի տեղւոջն ասացաւ եւ լուծմունքն. բայց աստ դարձեալ ի հնգէն զմէկն՝ զսահմանականն ի մէջ առնու եւ ասէ՝ «բայ է սահմանական», որ զինչ որ պիտի սահմանէ. *ներգործական* ՝ որ զգործն յայտնէ. *պարզ* ՝ որ մեկնակ մեկնակ դնէ զբանն. *լծորդութեան* ՝ որ լծէ զձայնաւոր եւ զանձայն զիր եւ հերկ առնէ բանի արաւրով:

Առաջնոյ շեշտոլոր բայից ի բազում տեղիս ոլորի շեշտն, այլ առաջին եւ պարզ շեշտ աստ յայտնի ի խոնարհմանց բայիս. ամանակի յայտական, այսինքն՝ զամանակն ցուցանէ:

[ԲԱՆ]

«Ներկայի, ապառնւոյ, անցելոյ»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Զի խաւսքն յայս երեք հատածի ժամանակս փորձուի:

[ԲԱՆ]

«Դիմաց եւ թուոց»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ոչ միայն զմասունս ժամանակի ցուցանէ, այլ եւ զդէմս, այսինքն՝ յումմէ' խաւսքն է ասացած, այլ եւ զթիւս, զքանի'ս գործողացն կամ խաւսողացն:

[ԲԱՆ]

«Եզական, երկական, յոքնական»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Յայս երեք ոճս բովանդակի ամենայն բանական արուեստք, որ եւ ասէ ի կարգիս:

[ԲԱՆ]

«Ներկայիս եզական՝ կոփիմ, կոփես, կոփէ.
երկուորական՝ կոփոմ, կոփոս, կոփոյ.

յոքնական՝ կոփեմք, կոփէք, կոփեն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Գիտացեալ արուեստաւորս, զի ամենայն բանական հանճարս ի վերայ երից ժամանակաց երթայ եւ երեք ոճով՝ կա՛մ միոյ, կա՛մ յերկուց եւ կա՛մ ի բազմաց՝ թէ՛ գործք, թէ՛ կիրք, թէ՛ բան: Եւ զայս ուսմանց կարգս կարճեալ եւ չափաւոր բանիւ համառաւտեալ դիւրընկալ եւ հեշտուսոյց արարեալ: Բայ է զիտ չափածու չափաւոր, որ յամենայն իրք խոնարհիլ կարէ՝ կակղանալով եւ կարճելով համառաւտէ, որ է կոփելս, եւ այսու փորձէ եւ վարի կարգաւ: Թէ կամիս, դու ասա՝ *ազդեմ, ազդես, ազդէ* կամ *առնեմ,* կամ *գործեմ,* կամ *հրամայեմ,* կամ *պատուիրեմ*: Ապա *կոփելս* խոշոր եւ չոր է՝ խարխափելով գնայ եւ կակղի եւ հեշտ հասկանուի եւ դիւրաւ պահի. թէ դու եւ կամ երկու մարդ այլ զժամանակիս զներկայս, որ ի ներքս կանք, զբանն եւ զիոգքն հոզալ կամիք՝ ա՛յս է կերպն, որ միաւոր խաւսիս վասն երեք անհատի յատկի՝ *խաւսիմ, խաւսիս, խաւսի* դա, *կոփեմ, կոփես, կոփէ.* եւ թէ վեց մարդ էք՝ ջուխտ-ջուխտ, դու այն կերպովն ասա, եւ թէ շատ էք՝ իբր զբազմաց ասես, ըստ ասացելոյդ:

[ԲԱՆ]

«Ապառնւոյն եզական՝ կոփեցից, կոփեսցես, կոփեսցէ.
երկուորական՝ կոփոնք, կոփուք, կոփոյք.
յոքնական՝ կոփեսցուք, կոփե[ս]ջէք, կոփեսցեն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Թէ զապառնւոյ հատածէն կամիս ասել զո՛ր ինչ գործելոցն ես, կամ էք երկուք կամ բազումք՝ զաւարտն բանին այնպէս արժան է ասել. այլ գիտեա՛, զի երկուորականս բան բռնադատած է իմաստնոցն աթենացւոց եւ շինած, թէ չէ ի սովորական խաւսքս չկարուի ասիլ եւ առ մեզ չկայ:

[ԲԱՆ]

«Անցելոյն եզական՝ կոփեցի, կոփեցեր, կոփեաց.
երկուորական՝ կոփու, կոփոցեր, կոփիցար.
յոքնական՝ կոփեցաք, կոփեցիք, կոփեցին»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ա'յս է սահմանականին աւրինակն, որ սահմանէ զժամանակին հատածն եւ զեղեալ բանն եւ զգործն՝ յորժամ զգործով սահմանեալ իրքն բանիւ սահմանես զայս ոճս պահելով:

[ԲԱՆ]

«Յարաձգականի եզական՝ էկոփէի, էկոփէիր, էկոփիւր.
երկուորական՝ էկոփուիւր, էկոփուր, էկոփոյ.
յոքնական՝ էկոփէաք, էկոփէիք, էկոփիւն»:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Այս զերեք ժամանակին զիրք առնու թէ' բան, թէ' գործ, որպէս ասես՝ *դեռ առնէի, դեռ վարդապետէի, զնայի ի գործ պատերազմի,* որպէս վասն անվճար գործոյ եւ հատ ժամանակի խաւսք պահանջեն:

[ԲԱՆ]

«Ներգործական՝ կոփեցի, կրաւորական՝ կոփեցայ, ըղձական՝ կոփիցեմ արդեւք, հրամայական՝ կոփեա'«:

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Ներգործական է, որ յայլս գործես բարի կամ ցաւ եւ վէրք: Եւ *կրաւորական* է, որ յայլոց առնուս: *Ըղձական է,* որ ցանկաս իրաց եւ ասես, թէ հասանիցե՞մ այս իրացս: *Հրամանական* է, որ հրամայես՝ *«Արա' զայս ինչ», «Գնա' յայս անուն տեղ»:* Քան զայս առաւել կոփք գտանես, բայց աւելի շահ ոչինչ,- զի բովանդակեաց զհարկաւորն ասացեալ բանքս:

Պատմութիւն

[յԱռաջաբան]

Թախանձեալք 'ի բազմաց յառտնին եւ յօտարազգի բանասիրաց՝ չարայարել տպագրութեամբ զկարգ պատմագրաց մերոց, անտես առնելով առ վայր մի զընտրությամբ ոճոյ եւ բանակարգութեան հայերէն խօսիցն, ուշ ունել ծանօթութեան անցից եւ դիպաց, մանաւանդ միջին անուանեալ դարուց ժամանակաց, յոր առաւել իմն սերտիւ պնդութեամբ դեգերին այժմուս պատմաբանք եւ հնախօսք, ձեռն արկաք նախ յ'առ 'ի բազմաց ըղձացեալն եւ 'ի չեւ եւս տպագրեալ, 'ի Վարդան պատմիչ, որոյ

համբաւ մեծ հռչակի յազգիս, որպէս գերազանցելոյ առ ժամանակակցօքն եւ անհաւասար մնացելոյ առ ՚ի յետնոցն։ Յոր սակս, միանգամայն եւ յորոշումն յայլոց համանուանցն մերձաւորաց ժամանակաւ, Մեծ կոչի Վարդանն այս վարդապետ, եւ ամենապատիւ մակադրական անուամբք մեծարի յամենայն յիշատակագրաց որպէս, Ամենագով, արդիւնական, պանծապայծառ, հոգիապայծառ, մեծիմաստ, իմաստախոհ, եռամեծ, գիտնական, տրամաբան, աստուածաբան, մեծ սոփեստոս, աշխարհալուր, աշխարհաքարոզ, տիեզերալոյս, սուրբ, եւ այլն։ Բայց այս ամենայն կոչմունք պատուականք չեղեն բաւական առ անխառն պահել զգործս եւ զգրուածս նորին ընդ այլոցն. եւ յոլովից յարանուանց վաստակք պիտանի եւ անպէտ՝ միոյ այսմ վերընծայեցան։ Եւ ոչ միայն յիրս եւ ՝ի գիրս, այլ ինձ թուի եւ ՚ի հայրենեացն կոչումն սխալեալ, որոց Բարձրբերդցի զսա ասեն. քանզի ոչ ոք ՚ի նախնեաց անտի կոչէ զնա այսպէս, այլ մանաւանդ բանք նոցին ցուցանեն յարեւելից Մեծաց Հայոց լինել զնա, եւ ամս ինչ պանդխտութեամբ կեցեալ ՚ի Հռոմկլայ եւ ոչ ՚ի Բարձրբերդ. զայլ ոմն Վարդան Բարձրբերդցի ցուցանելով ժամանակակից նորին կրսեր, որպէս յիշէ մատենագիծ ոմն յամի 1286, որ է իբր վեշտասան ամաւ յետոյ քան զմահ մեծիս այսորիկ Վարդանայ։ Իսկ զմիւսն զայն զկրսեր՝ Երկրորդ Վարդան կոչէ Ղազար Ջահկեցի կաթուղիկոս, եւ նմա ընծայէ զՀամառօտ մեկնութիւն չորից աւետարանաց, զԱռակսն, զՀամառօտ աշխարհագրութիւնն, զՄեկնութիւն քերականի. որոց յետինքդ կարծին երրորդի ուրումն կրսերագունի Վարդանայ գործք։

Արդ մերս այս պատմագիր թուի հայրենեօք յարեւելեայ Հայոց ՚ի սահմանակցութենէ Աղուանից տան, ուր եւ աշակերտեցաւն Վանականայ վարդապետի, եւ նախապատիւ ծանուցաւ քան ղերեսին եւս աշակերտակիցս իւր ձեռասունս հռչակելոյ վարժապետին, (յորոց մի պատմիչն Կիրակոս, եւ միւս՝ Յովսէփ արքեպիսկոպոս առաջնորդ Թադէի վանաց), եւ առ կենդանեաւ իսկ նորուն համբաւեցաւ զգօնութեամբն եւ հմտութեամբ. որպէս զի յերթն յԵրուսաղէմ ուխտազնացութեան աղագաւ հանդիպելով ՚ի Կիլիկիա, բազում մեծարանօք ոչ միայն ընկալեալ եղեւ ՚ի Հեթմոյ թագաւորէ եւ ՚ի Կոստանդեայ կաթուղիկոսէ, այլ եւ զամս հինգ եւ աւելի բռնադատեալ ասպնջականեցաւ ՚ի յետնոյս, յօժանդակութիւն կարեւոր գործոց հայրապետանոցին. որպէս եւ խոստովանի գովութեամբ կաթուղիկոսն ՚ի շրջաբերականի թղթին՝ զոր առաքեացն առ արեւելեայս ՚ի ձեռն նորին ինքեան Վարդանայ. «Առաքեցի առ ձեզ զարդիւնական վարդապետն զՎարդան՝ փոխանակ անձին իմոյ, զոր ետ նախախնամութիւնն Աստուծոյ ձգելով առ իս ՚ի կողմանց ձերոց, ՚ի հինգ ամաց հետէ. զոր իբրեւ տեսի՝ ճանաչելով ըստ կարի՝ կապեցի զդա միջնորդութեամբ Աստուծոյ ընդ անձին իմոյ կենօք եւ մահուամբ, մեծաւ հարկիւ եւ սիրով բեւեռեալ ընդ իս յաւիտեան… որ ունի զիմ սիրտ եւ զբան յամենայն իրսե։ Ընդ թղթոյն տարաւ յարեւելս եւ զկանոնս ժողովոյն Սսոյ՝ գումարելոյ յամի 1243, յորում բազմէր եւ ինքն ընդ եպիսկոպոսունս եւ ընդ վանահարս Կիլիկիոյ. եւ թուի ՚ի նշանակեալ թուականէդ յետս երթալով հասանել ՚ի սկիզբն հնգամեայ բնակութեանն յարեւմտեան Հայս, ՚ի թագաւորութեան Հեթմոյ. յորոյ խնդրոյ արար մեկնութիւնս եւ լուծմունս, որպէս եւ գրէն առ նա ինքն. «Յիշեա զոր ՚ի» ձեռն Թորոսի հրամայեցիր, վասն Եղաբերիցն կանանցն» գրել ձեզ, եւ ՚ի խորհուրդ պատարագին. եւ ապա երեսօք» յանդուլն հրամայեցիք, որ գրէաք ձեզ ժղլանք ՚ի մեկնութենէն քերականին. եւ ես այլ աւելի սիրով՝ գրել» ձեզ ձեռամբ լուծմունս յաւետարանէն եւ յարարածոցն». այսպիսի պարզ եւ ռամկական ոճով գրեալ են լուծմունքդ եւ ժղլանքդ (զրոյցք) իբր վաթսուն եւ վեց թուով. եւ մեծավ համարձակութեամբ իբրեւ ընտանի առ ընտանի, կամ

դաստիարակ առ արքայ մանուկ, որում ասէ, «Աստու–եծով տղայահասակ եւ մտօք եւ աչօք զօրաւոր էք», առ 'ի կարող լինել ընթեռնուլ զիւր խսկագիր անսեթեւեթ գրածն. զոր եւ աղերսէ մնալ առ դշխոյին Զապելայ յիւր յիշատակ. «Թող թագուհի պահէ, եւ 'ի պիտոյ ժամս առնոյք 'ի նմանէ:

Զգիր կաթուղիկոսին եւ զկանոնս ժողովոյն բերեալ յարեւելս յամի 1246, եւ ընկալեալ զձեռնագիր հաւանութեան առաջնորդաց տեղւոյն՝ դարձաւ եբեր առ հոգեւոր տէրն, եւ այլ եւս ժամանակս ինչ յամեալ առ նմա, յայսմ նուազի յամի 1248 թարգմանեաց կամ յերիւրեաց 'ի հայ զփոխեալն յասորւոյն զընդհանուր Պատմութիւն Միխայէլի պատրիարքի, 'ի ձեռն Իշոխայ ուրումն երիցուի Ասորւոյ: Յետ երկրորդ անգամ դարձին 'ի Կիւլիկիոյ՝ եկեալ յարեւելս դադարեաց յԱնդրէի վանս 'ի Ձորն Կայենոյ. եւ անդ, կամ այնուհետեւ յօրինեաց զգլխաւորս 'ի մատենագրութեանցն զոր արդ 'ի ձեռին ունիմք. եւ զի յառաջ քան զայն հռչակեալ էր անուն նորա, հարկ է թէ եւ յառաջագոյն հրատարակեալ էր այլ գիրս եւ ճառս, որք կամ չհասին առ մեզ կամ ոչ անուամբ նորին: Կարեւոր վաստակք Վարդանայ են մեկնութիւնք սուրբ գրոց, հաւաքեալք յառաջնոց մեկնչաց, յորս ժամանակի երիցութեամբ, թուի Ա. Դանիելի մեկնութիւնն համառօտ, 'ի խնդրոյ եղբարց միաբանից. Բ. Սաղմոսաց մեկնութիւն, համառօտ քան զԼամբրոնացւոյն, 'ի խնդրոյ առաջնորդին Հաղբատայ՝ տեառն Յովհաննու, որ ոմանց նախորդն Համազասպայ կարծի, եւ ինձ յաջորդ նորուն, որ նոյնպէս Յովհաննէս կոչիւր. Գ. Մեկնութիւն Հնգամատենին Մովսիսի, 'ի խնդրոյ տեառն Համազասպայ, աւարտեալ յամի 1261. Դ. Մեկնութիւն Երգոց երգոյն, 'ի խնդրոյ աշակերտակցին իւրոյ Կիրակոսի վարդապետի պատմչի, գրեալ յամի 1265, եօթն ամաւ յառաջ քան զմահ իւրեանց, յորոյ վերջաբանին մտերիմ խանդաղատանօք խօսի ընդ ուսմնակցին եւ ծերակցին. «Իսկ դու մշակդ մորենեաց եւ աղտաղտ անբուսաբեր վայրաց, անոյշ մեզ ճաշակ յարաժամ եւ յոյս յԱստուած, վարդապետ Կիրակոս, որ հարկեցուցիչ հրամանաւ եւ զուժիւն մահու քեզ՝ ասել զմերն մերձակայ, մուծեր զմեզ 'ի տուն զինւոյ եւ իւղոյ, խնձորոյ եւ նռնենեաց, շղթայից արժանաւոր ոտիւք, հայել լսել եւ խօսել, հոտոտել եւ շօշափել զկեանս եւ զանմահութիւնն: Առ այսոսիկ որք ծանօթք են մեզ եւ բազմաց, յաւելոյր ոմն եւ զմեկնութիւնս Դատաւորաց եւ Յեսուայ. եւ զմարգարէիցն Եսայեայ եւ Երեմիայ, զոր այլուստ չէ մեր լուեալ յանուն Վարդանայ: Կրկնակի պատուական են մեզ գրուածքդ. մի, զհարց նախնեաց, զորոց զոմանց չունիմք արդ լիովին զգործս, 'ի սմա գտանելով զէթ զհատուկտիրս բանից, յորս սիրելագոյն մեզ Եղիշեայ բանքն 'ի մեկնութեան գրոց Մովսիսի. եւ միւս՝ չափ եւ կուռ համառօտութիւն իմաստից եւ լուծմանց յորում ոչ սակաւ զգօնութիւն եւ ճարտարութիւն երեւի հաւաքողին. եւ յառաջաբանք եւ վերջաբանք գրոցն, որպէս եւ պատմագրութեանն, խոհականք են եւ գորովականք, եւ ախորժագոյնք յընթերցումն. յորոց եւ քաջիկ մարթ է 'ի վերայ կալ հանճարոյ եւ ոճոյ արձակ գրութեան հեղինակին, քան 'ի սեղմ եւ 'ի համառօտ մեկնողական բանիցն, որպիսիք են վերոյիշեալքդ, եւ Մեկնութիւն տէրունական աղօթիցն, Հաւաքածոյ 'ի Հարանց վարուց, եւ այլն: Իսկ ճառիցն եւ խրատական բանից՝ յորոց մարթ էր լիովին դատել զնա, ընդ երկբայութեամբ է հարազատութիւնն. վասն որոյ եւ զանց առնեմք զնոքօք առ տեղեաւս. բայց 'ի Ներբողէ Լուսաւորչին, զոր գրեալ է 'ի խնդրոյ նախանշանակեալ տեառն Համազասպայ, որ եւ չափաւոր ճաշակօքն 'ի զովութիւն կրթի նորա: Զնոյն առաւելութեամբ հաստատեն եւ շարականք նորին, Որ նախիմացն. Ի յանսահմանն առաքելոցն, Թարգմանչացն եւ Ս. Սարգսին. չորեքին եւս յառաջին կողմանէ ձայնի (ԱԿ), դանդաղագնացք յերգ եւ յ'եղանակ, թերեւս հանդարտ բարուց երգողին ցոյցք.

նմա ընծայեն ոմանք եւ զԱնթառամ ծաղիկ երեք տուն շարական պերճաբան, իսկ այլք զմեկնութիւն նորին: Վասն սոցին Առաքէլ Սիւնեցի ՛ի չափաբանեալ անուանակարգութեան յօրինողաց շարականի՝ կոչէ,

Սուրբըն Վարդան յուսոյ տեղին:

Այսոքիկ հաւաստի երկասիրութիւնք Վարդանայ. իսկ գործք եւ անցք կենաց նորին յետ դարձին ՛ի Կիլիկիոյ, չեն նշանակեալք ըստ բաւականին. յիշատակի գովութեամբ յամի 1255 մեծ վարդապետ եւ աստուածազգեաց այրն Վարդան, նախ ՛ի Վիրապին վանս նստեալ ուսուցչապետ, ապա ՛ի Սաղմոսավանս եւ ՛ի Թեղենիս, այլ ոչ ունիմք հաստատատել՝ թէ սոյն իսկ մերս իցէ: Նոյնպէս եւ Վարդանն վարդապետ որ ընդ տեառն Գրիգորիսի Դաղիվանից առաջնորդի գնաց ՚ի հերքումն եւ ՛ի յանդիմանութիւն Դաւթի դիւապատիր մոլորեցուցչի, ոչ է մերս այս, որպէս համարի նոր պատմահայրս Չամչեան, զի Կիրակոս պատմիչ իրացն՝ զՎարդանդ զայդ եւ զԳրիգորիս զոյդ Յօժարորդիս աւէ մականուանեալ: Քաջանշան եւ սխրալի դէպք կենացն այն է՝ զոր ինքնին պատմէ մերձ յաւարտ գրոցն, որ եւ վկայ է մեծի համբաւոյ նորա առ իւրսն եւ առ օտարս, մինչեւ ՛ի դուռն աշխարհակալին արեւմտից Ասիոյ՝ Հուլաղու ղանի, յորմէ եւ կոչեցաւ ընդ թագաւորս եւ ընդ աւագ իշխանս. եւ համարձակագոյն քան զամենայն ոք, ըստ շնորհաց իմաստութեանն եւ ալեւոր հասակին՝ խօսեցաւ ընդ ահեղին այնմիկ, լուաւ զգաղտնիս նորա եւ թելադիր եղեւ խորհրդակցութեամբ: Բազում ինչ կարեւոր եւ հետաքննելի իրք են յայս դէպս, որ եւ քան զամենայն մասունս պատմութեանն հաճոյագոյն գտանի դեգերելոցն ՛ի քննութիւն արեւելեան անցից այնր ժամանակի: Ի դարձի անդ իւրում ՛ի դրանէ ղանին՝ թուի հանդիպել աւազակաց Հարամեաց, եւ անկանել զրենոյն ՛ի ձեռս նոցա եւ յաջողութեամբ թափել զնոսին: Զյետին ամս կենացն՝ հաւանօրէն՝ եկեաց ՛ի Հաղբատ, ուր եւ գրեացն ՛ի խնդրոյ Կիրակոսի զմեկնութիւն Երգոցերգոյն, յամի մահուան Հուլաղուի. յետ երկուց ամաց վախճան արար պատմագրութեանն, եւ յետ չորից ամաց, այն է յամի Տեառն 1271, յորում ամի եւ ամոլակիցն իւր Կիւրակոս, վախճանեալ թաղեցաւ ՛ի Հաղբատ. եւ զգերեզման սորա համարիմ իբրեւ ուխտատեղի կամ պատուելի յիշել Թոմայի Վանանդեցւոյ ընդ այլոց հոյակապ արանց անդ թաղելոց,

Վարդան մեկնիչըն քաջաբան.

քանզի անդէն թաղեալ է եւ այլ ոմն Վարդան վարդապետ նշանաւոր՝ երիցագոյն ժամանակաւ, այն՝ յորոյ խնդրոյ Ներսէս Շնորհալի գրեաց զմեկնութիւն բարձրացուցեաց ճառի:

Պատմագրութիւնս այս Վարդանայ, յետին գրաւոր վաստակ նորա, եւ գլուխ գործոց հեղինակին համարեալ ՛ի յոլովից, թերեւս ՛ի նախահռչակ համբաւոյն ստացեալ է զայդ վարկ, քան յիւր ուրոյն արժանեաց. զի ոչ գեղեցկաբան ինչ շարամանութեամբ լեզուին եւ ոչ մանրապատում ծանօթութեամբք կամ նկարագրութեամբք ախորժական ընծայի. զի թէպէտ եւ ՛ի հասարակի չափաւոր, այլ եւ ուրեք ռամկօրէն վարի ոճով, որպէս ՛ի պատմութեան անդ տեսաւորութեան ընդ Հուլաղուի, թերեւս ՛ի հասկացումն ծանօթից իւրոց աշխարհիկ իշխանաց գրեալ: Դարձեալ եւ ըստ քանակի գրոցն, զվեցհազար ամաց պատմութիւն ամփոփել կամելով յերկվեցեակ թերթս, հարկաւորէր իմն կարգել ցամաք բանս եւ ուրեք լոկ շարս անուանց եւ թուոց. եւ զի այս ոճ

պահանջէ աչալուրջ քննութիւն եւ ճշդութիւն ժամանակագիր թուոցն եւ կարգաց յաջորդութեան աթոռոց եւ գաւազանաց, ոչ անվրէպ եւ յայսմ գտանի հեղինակս, կամ առ ծերութեան հասակին ոչ բաւեալ մանրախուզել ՙի ստոյգ պատմչաց, կամ առաջնոց ընդօրինակողաց գրոցն զնոյն սխալեալ. որով բազում ուրեք պակասաւորք են կարգք օտար եւ հեռաւոր թագաւորաց եւ սխալ ամք իշխանութեան նոցին. զոր եւ ուրեք ուրեք ազդ առնելով ծանօթութեամբք՝ զտյլովքն զանց արարաք. զի ոչ համարիմք ՙի հեղինակէ աստի ուսանել զայնոցիկ կարգս, մինչդեռ առձեռն պատրաստ գտանին խնդրողաց՝ այժմու ստուգաքնին ժամանակագիրք: Բայց ստուգագոյն է ՙի յիշատակս ազգայնոց իրաց եւ դրացեաց մերոց, յորս են են արդարեւ եւ ՙի համառօտութեան անդ ոչ սակավ կարեւոր գիտելիք, եւ դէպք աննշանակք առ ՙի յայլոց, արգասիք մեծի մատենայած հմտութեան հեղինակին եւ ծանօթութեան գիտնոց արանց ժամանակին, առ որս ընտանութիւն եւ մուտ եւ ել ունէր. եւ դարանք հռչակեալ դիւանաց Հաղբատայ եւ Սանահնի եւ այլոց վանորէից Ձորոյգետոյ եւ Աղուանից եւ տան կաթուղիկոսարանին՝ օժանդակք աննախանձք կային նմա. եւ ըստ այսմ երախտապարտ գտանիմք Վարդանայ, որ տայ մեզ ծանօթս եւ զոմանց կորուսելոց արդ պատմագրաց մերոց՝ յանուանէ կամ անանուն. յակն արկեալ իւր զրեթէ զամենայն երիցագոյն պատմիչս մեր, զերկուց նախ քան զիւրն դարուց դէպս առնու յոլովակի ՙի Սամուէլէ եւ ՙի Մխիթարայ Անեցեաց, յՈւռհայեցւոյն Մատթէէ, յԱսորւոյն Միխայելէ, եւ ՙի Վրաց պատմութենէ եւ այլուստ. իսկ զիւրոյ՝ զ' ԺԳ դարու դէպքն՝ ՙի լրոյ եւ ՙի տեսութենէ: Այդքան բազումս ունելով օրինակագիրս եւ առաջնորդս, մեծարէ յաճախ անխտրապէս եւ զկարծիս նոցին. մանաւանդ ուր ազգին եւ նշանաւոր կամ սրբազան անձանց շքոյ եւ պատւոյ եւ կրօնից վարդապետութեան իրք կայցեն, դիւրահաւան գտանի առ հաճոյն եւ պանծալին եւ առ հրաշանշան երեւոյթս. զնոյն եւ յայլ գիրս նորին է տեսանել. իսկ ՙի պատմագրութեանս յայդպիսեաց սակի են պատմեալքն ինչ զԼուսաւորչէն եւ զդաշնակցութեանց կամ թղթակցութեանց ընդ գերագոյն գահու Հռովմայ, եւ տեսիլք վարդապետաց ոմանց. առ որովք հարկ համարեցաք ազդ ինչ առնել կամ ծանօթաբանել: Զնոյն յայտ արարաք եւ երբեմն լռկով. նշանակաւ(!), ուր դժողովոյն կամ զհաւատոց Քաղկեդոնի բանք էին, եւ սպրդեալ ինչ էր անճահ ՙի լուր՝ ոչ միայն մերումս ողջմտութեան, այլ եւ ոչ ինքեան՝ յայլսն ըզգուշաւոր եւ բարեպաշտ հեղինակին, եթէ յետնոցս հառեալ էր ժամանակաց, յորս պարզագոյն եւս բացատրի եւ ճանաչի դաւանութիւն սրբոյ ժողովոցն, համաձայն նախագումար երիցն ժողովոց եւ մերոց երիցագոյն Հարց եկեղեցւոյ. եւ եթէ կամեցեալ էր կամ կարող լեալ՝ առաւել անաչառապէս քան կանխակալ մեծարանօք զյառաջ քան զինքն կացեալ վարդապետսն քննել, յորոց ոչ սակաւք նովին թերուղիղ այլ անչար մտօք խաբեալք կամ անհասք նրբութեան խնդրոյն՝ խորշէին ՙի քաղկեդոնտկանաց, քստմնելով ՙի կարծեցեալ նեստորական բաժանմանց՝ որ յանձն եւ ՙի բնութիւնս աստուածայրականին Քրիստոսի: Բայց եւ զայս արժան է ազդել զբարեսէր հեղինակէս, զի թէպէտ եւ իւր հարազատ բանս համարեցուք զգրեալսն զքաղկեդոնականաց, տակաւին հեզագոյն եւ հանդարտ գտանի քան զյոլովս յայլախոհիցն, եւ ոչ թերանայ ՙի մեծարելոյ զհարս ժողովոյն եւ զայլս նոցին հետեւողս արժանաւոր անձինս: Գրելով զայսմ խնդրոյ առ Հեթում արքայ, յառաջաբերեալ զբանս Աթանասի եւ Կիւրղի եւ զԳրիգորի Աստուածաբանի, որք երկուս ասեն բնութիւնս, եւ ընդունելով զնոյնս՝ ասէ. «Ամէն բան տեղի եւ պատճառ ունի. զի որպէս լսողին եւ կարեացն պէտք եղեալ՝ խօսեցեալ են. զի ա՛յլ է կռւոյ բանն, եւ այլ է ճշմարիտ խոստովանութիւնն ՙի խաղաղ ժամու. զի Աթանաս ասացեալ է ընդդէմ Արիոսի երկու բնութիւն… Իսկ Աստուածաբանին՝ որ ասէ ՙի ճառին որ առ Կղաւդոնիոս, Բնութիւնք

երկու, քանզի Աստուած եւ մարդ, բայց որդիք ոչ երկու. եւ այս վէճ է ընդդէմ Ապողինարի, որ մի բնութիւն ասէր զՔրիստոս..: Իսկ Կիւրեղ ընդդէմ Եւտիքի դիւաբերանի, որ առաջօք ասէր եւ կերպարանօք զտեառն երեւումն եւ մի բնութիւն, այսինքն ոչինչ առեալ ՛ի մէնջ, ասաց, Երկուք եւ ոչ միե: Արդ որպէս Կիւրղիդ՝ նոյնպէս եւ ժողովակցացն ՛ի Քաղկեդոնի՝ են բանքն, ո՞վ վարդապետ. եւ թէ նոքին իսկ Հարքն որք յառաջ եւ որք յետոյ ժողովոյդ՝ զանազանելով մի կամ երկուս ասեն բնութիւնս, ըստ քո իսկ վկայելոյ՝ «Ամէն բան տեղի եւ պատճառ ունի». եւ որ կամի ոք քննել՝ իբրեւ զհաւատոյ սրբազան իրս, որպէս եւ էնն իսկ ամենայն իրօք, պարտի քննել, յստակ եւ անկիր մտօք, եւ մի, ընդ եկեղեցւոյ վարդապետութեան խառնել զազգային խտիրս եւ խնդիրս, կամ ընդ Հոգւոյ Աստուծոյ՝ զհոգի մարդոյս, հակառակողի ընդ մարդոյ, որով եւ աստուածամարտ գտանի բազում անգամ:

Զայսոսիկ առ յուշ ինչ արժան համարեցաք ազդել աստանօր, որպէս զի եթէ եւ յետ այսորիկ առ պատմական եւ ուսումնական օգտի հրատարակիցեմք եւ զայլս ՛ի պատմչաց կամ ՛ի գրչաց, առ որս շատ կամ սակաւ խծբիծք գտանիցին զայսմ աստուածաբանական խնդրոյ, ծանիցեն քաջ հանդիպողք մատենիցն՝ զմերս տեսութիւն. որոց՝ սիրելի է նախնեացս մատենագրութիւն եւ մատենագիրք՝ բարեկամք, այլ բուն սէր եւ բարի՝ ճշմարիտն միայն, որ է ուղիղ վարդապետութիւն. զոր եւ ցանկամք եւ խնդրեմք ուխտիւք նոյնպէս լինել ամենեցուն, եւս առաւել մերոցս համազգեաց, որպէս եւ զհարդ ընկալցին զմեր իղձ:- Եւ զի վերագոյնդ իբր երկբայութեամբ իմն ասէաք թէ արդարեւ հարազատ բանք հեղինակիդ իցեն ասացեալքն, եւ մի իբրու այլայլեալք յիրահամարձակ եւ ՛ի կողմնասէր գրչաց, ոչ եթէ իսպառ օտար ՛ի կարծեաց նորին համարիմք զայնս, մանաւանդ զի եւ օրինակք գրոցն հնագոյնք են, այլ զի եւ ՛ի հինս անդ օրինակս մատենից հեղինակին՝ զոն խարդախեալ բանք: Օրինակի աղագաւ, յԱրարածոց մեկնութեանն, ուր զՀոգւոյն սրբոյ ելումն եւ բղխումն յիշէ ըստ Եղիշեայ բանից ուղղափառ դաւանութեան, որում եւ ինքն հաւանի յիւրումն պատմութեան, եւ մատենագիր ոմն ՛ի յաջորդ դարու սաստիկ նախանձայոյզ հռոմէական՝ բերէ զովութեամբ զնոյն վկայութիւն յըմբերանումն ոմանց հակառակողաց յիւրումն ժամանակի, զնոյն վկայութիւն գտանեմք ակներեւ եւ անհեդեդ այլայլեալ յօրինակս ինչ գրոցն, որք սակաւ ամօք զկնի մահուան հեղինակին են գրեալք: Զայսր կողմնատար եւ թիւրեալ հոգւոյ առհաւատչեայ ընծայէին ուրեք եւ օրինակք պատմագրութեանս, ըստ իւրաքանչիւր կրից ընդարձակելով կամ սաստկացուցանելով զբանս հեղինակին. զոր արդարեւ ոչ է դիւրին ընտրել եւ ջոկել՝ որոյ այլուստ չիցեն հաւաստի վարք եւ միտք հեղինակացն. եւ յայսմանէ խաբին ոմանք թանձրապէս (ընդ Գալանոսի), մինչեւ մերոյս Վարդանայ վերագրել զանալի եւ զլուտական թուղթ հոմանուանն Սեաւլեռնցոյ, որ եւ յաւէտ Վահրամ կոչի, զգրեալն առ Հեթում, պարսաւանս Լատինաց, իբրեւ ՛ի պատասխանի թղթոյ քահանայապետին Հռովմայ, զոր եբեր առ արքայն Հայոց՝ սպանիացի նուիրակն Տիմանջ, յամի 1247:

Արդ այսորքիկ բաւ, թէ շատ եւ թէ սակաւ՝ առ տեղեաւս. դարձցուք անդրէն առ պատմագիր մեր. եւ յաւելցուք ընդ թերութեանցն՝ ՛ի գովութիւն, զնոյն ինքն իսկ զհամառօտութիւնն. այսինքն զճարտարութիւն՝ զայնքան հարուստ ամաց եւ զզանազան ազգաց եւ յեղանակաց դէպս զլխաւորս՝ յեռուլ եւ ՛ի շար արկանել. որով յիրաւի յայս ոճ վիպասանից մերոց նախամեծար գտանի. զի եւ ոչ մի ոք ՛ի սոցանէ յետ Ժ դարու՝ այսքան ճոխ եւ ՛ի համառօտութեանն՝ հաւաքեաց զընդհանուր պատմութիւն. եւ քաջ ՛ի ճահ գործոյն յարմարի վերնագիրն, զոր ընտիր Բ օրինակս

մեր ունէր. Հաւաքումն պատմութեան մեկնողօրէն համառօտ եւ բովանդակ, դիւրահաս ընթերցողաց. յԱդամայ հետէ թուելով ըզժամանակսն. պատմելով զկիրս նոցին որ ՚ի նմա. նա եւ զ՚ի բազմաց տարակոյսն ՚ի բազում տեղիս լուծեալ խորահայեաց խորհրդով եւ քննիմաց իմաստութեամբ, որոց պատահիս յանձնիւրսն: Ոչ է յայտ երբ սկսեալ իցէ հաւաքել զհամառօտս զայս, այլ աւարտեալ է յամի 1265, որպէս եւ ասէն իսկ, յետոյ քան զերթն առ Հուլաղու ղան եւ զառաջնոց քան զայն երեսնից ամաց դէպս (1235եւ1265) համառօտիւ յոյժ նշանակեալ կամ ՚ի բաց թողեալ, վասն ոճով գրելոյ զայնս Վանականայ եւ Կիրակոսի յիւրեանց պատմագիրսն. սակայն յետ դարձին ՚ի ճամբարէ Թաթարաց, վերստին ձեռն արկեալ է՝ զնշանաւորն զայն տեսութիւն եւ զրուցատրութիւն ընդ աշխարհակալին՝ յերիւրել ՚ի կարգս բանիցն առաջնոցն, շաղկապ ընդ երկուսն արկանելով եւ զայլ հանդիպեալսն ՚ի միջոց ժամանակին: Յետ այնորիկ դարձեալ յիշատակէ զմահ ղանին, եւ զհարուածս Կիլիկիոյ յԵգիպտացւոց, եւ զմահ ասպնջականին իւրոյ մեծարողի՝ զԿոստանդեայ կաթողիկոսի, եւ սրտառուչ ողբովք ՚ի նոյն՝ կնքէ զգիրսն. ոչ ժամանեալ նշանակել, թերեւս եւ ոչ իսկ լսել՝ եւ զմահ մտերիմ մեկենասի իւրոյ՝ թագաւորին Հեթմոյ, որ մեռաւ յելս հոկտեմբերի 1270 ամին, իսկ պատմիչս ՚ի յետագայ տարւոջ՝ յառաջ քան զհասարակել նորին, որպէս մեզ թուի:

Սուղ ինչ եւ զգրչագիր օրինակաց մատենի պատմագրութեանս ասասցուք, յորոց զտպագիրս ընծայեմք. զանց արարեալ զնորագիծ զաղափարօք՝ յերկուց հնագրաց եւեթ արարաք զընտրութիւն ընթերցուածոցն. յորոց մին՝ Ա. կամ Հ. եւ յոլովակի Հին Օ. (օրինակ) նշանակեալ ՚ի ծանօթութիւնս, է արդարեւ հնագիր եւ հնատառ, եւ հնացեալ յստէպ կիրառութենէ, որպէս երեւի, այլոյ նշանաւոր պատմչի, Ստեփանոսի Ուռպելեան, վասն որոյ իսկ գրեալ է, իբր քսան ամօք աւելի կամ պակաս՝ յետ մահուան հեղինակին. որ եւ անթերի եւ բովանդակ ունի զպատմութիւնն. բայց յուղղագրութեանն եւ ՚ի հարազատութեան ստորեւ զտանի քան զ՚ Բ Օ. այսինքն Բնագիր օրինակն կամ Երկրորդ. զի զսա յաւէտ կալաք մեզ առաջնորդ, վասն ճարտար եւ անսխալ գրչութեան եւ ուղղութեան թւոց, եւ զլխովին իսկ շարաբանութեանն. եւ սա իսկ հին է, գրեալ յամի 1307, որ է երեսուն եւ վեց ամ յետ մահու հեղինակին. եւ զի դադարէ սա, ուր նախ աւարտեալ էր Վարդանայ զպատմութիւնն, թուի թէ յիսկագրէ անտի յօրինողին կամ յայլմէ կանուխ ուրեմն զաղափարելոյ՝ առեալ է հաւասար: Իսկ ՕՕ. նշանակէ զի երկոքին եւս կամ ամենայն օրինակք այնպէս ունէին զընթերցուածն:

ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՀԱՒԱՔՈՒՄՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Նախ քան զամենայն խնդիրս Հայցեսցուք եղեալքս զէն, եւ սկսեալքս զանսկիզբնն, եւ ստորնայինքս զվերնայինն. ոչ զորքանն զամէնն, որ ինքեան միայնոյն է, այլ յանհասական փառացն փայլակն ինչ երեւման՝ որով ուղղեսցուք զբաղձանս մեր, եւ այն միջնորդիւ եւ ոչ անձամբ իշխեցեալ. եւ է նա բարեկամն Աստուծոյ մեծն Մովսէս: Եւ զի հեզ է քան զամենայն մարդիկ, մի զարշեսցի ՚ի մէնջ տալ մեզ զձեռն, եւ զզաւազանն որ Աստուծոյ, յորմէ բուռն հարեալ իմաստնասցուք: Որպէս նա ՚ի հարցանել զանուն Տեառն լուաւ եթէ նա է Որ Էնն, յորմէ բացան խորք իմաստից նորա, եւ անտի վստահացեալ կոչեաց զնա Աստուած եւ տէր, արարիչ եւ ստեղծող ամենայնի. զի թէպէտ եւ լուաւ ՚ի նմանէ զիւրաքանչիւրն, այլ էիւն հասկացեալ հաւատաց զի Աստուած է նա, որով է՛ է, զի աստ ածող է. եւ անուն նորա տէր է, զի

յիւրմէ եղելոցն իշխան եւ դատաւոր է։ Եւ զի մի՛շտ է՛ է, ոչ է եղեալ. քանզի զգոյութիւնն յայտնէ Էն, եւ Աստուածն՝ զարարչութիւնն. որպէս եւ զանուն գրոյն առաջին՝ Արարածք եւ Ծնունդք կոչեաց, զի առինչք են սոքա, որպէս յայտնիչք եւ քարոզք, արարածք՝ արարչին, եւ ծնունդք՝ ծնողին։ Եւ գիտաց թէ մի եւ միակ է Էն, քանզի եղեալքս բազում են, եւ ոչ է բազմութիւն առանց միոյն, բայց մինն է առանց բազմութեան. եւ ոչ թաքեաւ ՚ի նմանէ իմաստք Երրորդութեանն, քանզի ծանեաւ եթէ Էն երեք է, որպէս եւ յառնելն զմարդն եւ ՚ի բաժանել լեզուացն եւ յայլսն՝ խոստովանի զերեքն։ Եւ այլ եղեալքս կամ ՚ի վեր են քան զմինն եւ կամ աւելի են քան զերեքն, զի անկատարք են։ Իսկ Էն երեք է, սկիզբն ունելով եւ միջոց եւ կատարումն. քանզի նա է Աստուած՝ առաջին, միջին, եւ վերջին. եւ թէ այլ ինչ գտանին այսպիսիք՝ նմանութիւնք են, եւ ոչ իւիք հաւաստիք։ Իմացաւ իսկ զԷն սկիզբն ամենայնի. քանզի ամենայն ինչ որ եղեալ է եւ լինի, նախ էութիւնն է սկիզբն եւ յԷէն էանայ։ Այլ եւ գիտաց եթէ պարզ է Էն. որովհետեւ զեղեալքս պատմեաց, թանձր եւ մարմնականս ծանեաւ։ Իսկ եթէ բարի է Էն, եւ անփոփոխ եւ անվախճան, եւ անորակ եւ անքանակ, եւ անորպիսութիւն. քանզի Էն բարի ոչ կամեցաւ միայն ունել զբարին, այլ արար բարի արարածս, վայելել յանծախելի բարիս արարչին։ Զոր սկսանի այսպէս։

[Ա]

Ի սկզբանէ արար Աստուած զերկին եւ զերկիր։ Ոչ պատմելով սոցա նիւթ, զի անկարօտ է արուեստաւորն, սակայն արար չորս սկզբունս. ջերմ եւ թեթեւ, զհուր եւ զօդ. ցուրտ եւ ծանր, զջուր եւ զերկիր, ունելով ցամաքութիւն եւ զիջութիւն։ Եւ իսկզբանէ ասաց, զի անժամանակ ցուցցէ զառնելն. քանզի երեք իրօք պատկերացոյց ինքեան զեղեալն, անժամանակութեամբն եւ անբաւութեամբն եւ անտեղութեամբն։ Զի իսկզբանէն ոչ ունի ժամանակ, ոչ տարի եւ ոչ օր եւ ոչ ժամ եւ ոչ մասն հատածի, եւ ոչ ոք է բաւական գիտել զեղեալքս ամենայն. եւ ոչ է ՚ի տեղւոջ վերայ. որպէս ինքն Աստուած է։ Իսկ փոփոխմամբ եւ շարժմամբ եւ քանակաւ եւ որակութեամբ եւ եղելութեամբն, զատչին ՚ի բնութենէ արարչին։ Արդ իմաստութիւնն Աստուծոյ՝ արուեստ, եւ զօրութիւնն՝ առնօղ, եւ բարութիւնն՝ նիւթ անմարմին, զոր նիւթացոյց եւ տեսակացոյց կամքն առատ եւ հնարաւոր, եւ յոչէից ընչացոյց զձեւ երկնի եւ երկրի յանպատրաստ հիման վերայ եղեալ։ Քանզի երեք կամարք են մի քան զմի վերագոյն, հրեղէն, եւ ջրեղէն ՚ի վայր քան զնա, եւ օդեղէն՝ որ է հաստատութիւնն։ Որք երեքեան հողմով խառնեալ շուրջ զան բոլորեալ զերկրաւս, եւ երկիր ՚ի վերայ ինքեան ունի զջուր՝ հաստատունն, հողմով անդուստ ՚ի վեր փչեցեալ. զոր իւր բնական ծանրութիւնն ՚ի վեր չթողու թռչել, եւ յանդնդոց ՚ի վեր փչումն ՚ի վայր չթողու անկանել, եւ Բանն Աստուծոյ բարձեալ կրէ թեթեւութեամբ զբոլորն։ Եւ ընդ լինել երկնի, կենդանածնեցաւ հրեշտակօք հրեղինօք, որպէս եւ զաւառն է նոցա հրեղէն. տասնեակ դասուք զետեղեալք. տեղեաւ եւ փառօք եւ զօրութեամբ զանազանեալք, արտաքոյ չորիցս տարերց, ըստ որում անայլայլականք են, եւ անմահք. եւ է երկինն վերին վարագոյր ընդ մէջ նոցա եւ Աստուծոյ, որ է անասելի օրինակն։

Եւ ասեն իմաստունք՝ եթէ յառաջին շուրջն երկնից գոյացաւ Բնութիւնն, որ է արուեստն Աստուծոյ, արարօղ զօրութիւն յետ Աստուծոյ. թերեւս ներգործութիւն տարերացս չորից։

Եւ երկրորդն շուրջ՝ կառոյց զհաստատութիւնն, եւ վերացոյց զկէս ջրոյն առ երկու իրս պիտանացու, զի բարձցէ զծանրութիւն երկրի զառաւելն, եւ զի արգելցէ զկիզողութիւն հրեղէն երկնիցն ՚ի մարմնաւորացս:

Եւ երրորդ շուրջն՝ ակնարկելով կամացն Աստուծոյ՝ շարժեաց զբոյսս եւ զբանջարս, որոյ սկիզբն բորբոս հողոյն, եւ կատարումն սերմն որ ՚ի նմա, եւ զծառս՝ որոյ սկիզբն մամուռն մօտ ՚ի բոյսս, եւ կատարումն արմաւենին մերձ ՚ի կենդանիս՝ յորս արու եւ էգ է:

Եւ ՚ի չորրորդ շրջմանն եղեւ հրաման Տեառն ՚ի վերայ լուսոյն, որ խզածն է յարփւոյն. եւ եհատ զնա յերիս մասունս, եւ յամանս բազումս, յարեգակն, եւ ՚ի լուսին, եւ ՚ի բազմութիւն աստեղաց. եւ երկոտասան կենդանատեսակք եղեն ճանապարհ արեգական եւ լուսնի, եւ եօթն այլ եւս աստեղաց. երիւքն առնէ արեգակն գարուն, եւ յայլ եւս յերիսն բարձրացեալ՝ առնէ ամառն, եւ ՚ի կշիռն ելեալ ցածնու. եւ երիւքն գործէ աշուն. եւ եւս ցածեալ ընդ հարաւ կազմէ ձմեռն: Եւ յաղագս կարի բարձրութեան եւ ցածութեան աշխարհաց՝ աճէ տիւն մինչեւ ՚ի քաներորդ ժամն, եւ պակասի մինչեւ ՚ի չորրորդն: Եւ որպէս ասեն իմաստունքն չորեքտասան կլիմ է աշխարհս, այսինքն բաժինս. եւ եօթն կլիմն անբնակ է մարդկան. զի վասն յոյժ ցածութեան երկրին՝ ցուրտ է եւ խաւար. զի միշտ վեց ամիսն տիւ է ՚ի խոյէն մինչեւ ՚ի կշիռն, եւ վեց ամիսն գիշեր ՚ի կշռէն մինչ ՚ի ձուկն: Իսկ խորին Հնդիկք միշտ հասարակ է, ոչ աճեն ժամքն, եւ ոչ պակասեն, այլ մնան երկոտասանք:

Իսկ ՚ի հինգ շուրջն եւ ՚ի վեցն, եղ հրաման ՚ի ջուր եւ յերկիր վասն կենդանեաց, սկսեալ ՚ի կառաբոյսս եւ ՚ի սպունգս, եւ կատարեալ ՚ի մարդն ՚ի կատարեալ կենդանին բանաւորութեամբ, ՚ի հազար ազգս, զլխաւորօքն իւրեանց լեւիաթանաւ որ ՚ի ջուրս, եւ բեհմովթաւն որ ՚ի ցամաքային անապատս. եւ այս է ըստ Արիստոտելի հոգի ընդհանուր տուող գոյութեան ամենայնի:

Եւ արդ բնութիւնն շարժէ զգունդն երկնից, եւ նա զժամանակն, եւ նա զտարրն, եւ նա զտունկս եւ զկենդանիս. եւ զհալական նիւթս, զոսկի եւ զարծաթ, եւ զակն, եւ զայլսն զոր գործէ բնութիւնն ծծմբով, եւ ժիպակաւ՝ որպէս ասեն գիտողք:

Իսկ ՚ի գլուխն հասուցեալ զանդամոցն յօրինուած, որպէս քաջ պատկերագիրքն՝ զի յոտիցն սկսանին, հրաշագործէ իմն նոր յօրինելով բնութիւնս յերկնէ եւ յերկրէ, եւ որ ՚ի մէջս են, վեցից ձեռաց խոնարհելոց ՚ի միոյ պատկերի շինուած, զի մինն նման իցէ երիցն, որովք մի հաւատացի ստեղծողին բնութիւն եւ էութիւն եւ աստուածութիւն. գիտելով որ ինչ լինելոցն էր զմեղանսն, այլ ոչ կարէր արգելուլ նախագիտութիւնն զշարժումն յորդառատ բարերարութեանն. այլ եւ ՚ի նոյն իսկ բարերարութենէն ոչ հրաժարէր ուտիք գալ հիւանդատես այնմ զոր ձեռօքն ստեղծ, եւ տուեալ զնա երկրի, մատնէ դահճին մահու կարճել զմեղսն, եւ հանել զչարութիւնն ՚ի նմանէ, եւ ցուցանել նմա զվնասս օձին եւ զնենգութիւն չարին, զի այլ մի՛ լուիցէ նմա, գիտելով զոր ինչ առնելոց էր՝ զվերստին նորոգումն. այլ եւ ոչ ետ նմա զութն իւր կատարել զվճիռ մահուն՝ զոր եհատ նմա, զի ահա ոչ մեռաւ հոգին, այլ հողն հող եղեւ, եւ բնակիչն մնաց: Եւ արուեստաւորն կարող է եւ գթած, եւ նիւթն ՚ի ձեռին նորա, եւ ժամանակ յարութեանն անմոռաց ՚ի նմա:

[Բ]

Արդ սրբէիւք բոցապատ արարեալ Աստուծոյ զդրախտն՝ որ կայ ընդ արեւելս, յերկրի արմատացեալ ՙի կատարս լերինն բարձու, որ հաւասար է գնդին լուսնի, անծորելի պտղով եւ անթառամ սաղարթիւք, ուր ոչ ներգործէ արեգակն տիւ եւ գիշեր, այլ յարփւոյն պայծառանայ, եւ կամ նշողիւք փառացն Աստուծոյ, որպէս զմեծ գործ նորա, եւ հրաշալի տեղի. որում ոչ համարեցաւ արժանի զանցաւորն տեսլեան անգամ, այլ յամենայն կողմանց վառեաց զնա հրով՝ ՙի կողմանց եւ ՙի վերուստ, որպէս զշանթական հուրդ, որ յորժամ անկանի՝ զինքն եւ զտեղին ծածկէ յաչաց, զի մի՛ ժպրհեսցի ոք խնդրել զնա առանց կամացն Աստուծոյ: Ուստի զամս երեսուն ողբացեալ Ադամայ Եւայիւ զանխորհրդութիւնս իւրեանց կուսութեամբ, ապա գիտացին զմիմեանս յանասնոցն անկեալ յանարգանս, եւ ծնան զԿայէն հիւանդ ծնողացն ցաւած ծնունդ, որպէս ասեն բժիշկք, քերբ միով Կլիմաս կոչեցեալ. եւ զկնի երեսուն ամաց ծնան զԱբէլ, եւ զԱբելուհի քոյր նորա: Եւ զկնի այլ եւս երեսուն ամի սպան Կայէն զԱբէլ. քանզի ուսեալ ՙի ծնողացն պատուել զԱստուած պատարագօք պատուականաց եւ առաջնովք, եւ վասն սիրելոյն զմիմեանս՝ ընդ անձին եւ ընդ եղբօրն մատուցանել: Իսկ Աբելի ածեալ յանդրանկաց զառանց եւ ՙի պարարտաց զիւր եւ զեղբօրն, վասն որոյ հայեցաւ Աստուած նախ ՙի Հաբէլ եւ ՚ի պատարագս նորա, եւ ՙի Կայէն ոչ նայեցաւ, զի զյոռին եբեր, ընդ անձին միայն, եւ ոչ զմասն եղբօրն. եւ ոչ եղեւ ընկալեալ ՙի վերուստ հրով, որպէս զՀաբելին. վասն որոյ ՙի կարծիս եղեալ Կայէն վասն Աբելի, թէ առնու զնա ՙի դրախտն Աստուած վասն ընդունելի պատարագին, եւ նախանձու վառեալ՝ սպան զնա: Եւ իմացեալ Ադամայ եւ Եւայի, սգացին զնա ամս հարիւր եւ քառասուն: Եւ ՙի կոչելն Աստուծոյ զԿային ողորմութեամբ յապաշաւանս, ստեաց եւ յաւել մեղս ՙի վերայ մեղաց, եւ առեալ պիսակ ՙի ճակատն, որպէս ասեն, եւ դողդոջումն յամենայն անդամսն, եւ ծնեալ որդիս եւ թոռունս, յերկարակեաց եղեալ տանջանօք եւ նախատանօք մեռանի: Եւ զի որդիք նորա Ենովք եւ Գայերիդադ եւ Մայաէլ եւ Մաթուսաղա եւ Ղամէք նման հօրն չարք էին. որպէս Ղամէք խոստովանի կանանցն, այր եւ երիտասարդ սպանեալ, զոր ասեն եղբարք արդարոյն Ենովքայ, զոր սպան եւ առ զկանայս նոցա, եւ ոչ թէ զԿային եւ զորդի նորա, որ նման հօրն ասեն, զոր Աստուած ասաց ոչ ումեք սպանանել զնա: Այս Ղամէքայ որդիք, Թովբէլ եւ Յուբաղ, եւ քոյր նոցա Նոյոմի, արարին քնարս եւ երգս, եւ սնգոյրս, եւ գտաւ ՙի նոցանէ դարբնութիւն պղնձոյ եւ երկաթոյ:

[Գ]

Իոկ զկնի երկերիւր եւ երեսուն ամաց ելիցն ՙի դրախտէն, եղեւ որդի մխիթարութեան Ադամայ Սէթ, որ յետ երկերիւր եւ հինգ ամին՝ ծնանի զԵնովս, որ եւ վարս ուղիղս ցուցեալ յուսացաւ յԱստուած հատուցանել նմա, եւ կոչեաց զանուն տեառն Աստուծոյ յօգնութիւն. եւ արար գիր, եւ գրեաց յերկուս տախտակս պղնձիս եւ խեցիս, եւ մարգարէացաւ եթէ երկու անգամ անցանի աշխարհ, ջրով եւ հրով, եւ գրեաց զայս, եւ զանուանս ամենայն իրաց, զորս եդեալ էր Ադամ զի պահեսցին ՙի պնակիտսն, ՙի ջրոյն՝ ՙի պղինձն մնայցէ ասէ, եւ ՙի հրոյն թրծեալ աղիւսն խեցեայ. եւ վասն այսորիկ աստուած կոչեցաւ, եւ որդիք նորա՝ որդիք աստուծոյ: Այլք ասեն՝ յորդւոց նորա երկերիւր անձինք յիշեցին զկեանս դրախտին, եւ ելին ՙի լերինս պահել կուսութիւն, եւ աստի կոչեցան որդիք Աստուծոյ. եւ ապա ձանձրացեալք իջին ՙի լեռնէն Աւհերմոնի. եւ հալածեցին զնոսա եղբարք իւրեանց: Եւ որդիքն Կայենի եւ դստերքն ՙի քնարս եւ ՙի

սնգոյրս պատրեալ զնոսա՝ առ ինքեանս դարձուցին, առնուլ կանայս զորս ընտրեսցեն. եւ արարին այնպէս, անցեալք զուխտիւն Աստուծոյ, որ եղեալ էր նոցա մի՛ առնել խնամութիւն ընդ նոսա։

[Դ]

Եւ ասեն զկնի հազար ամին ելիցն ՚ի դրախտէն, որդիքն Կայենի եղին իւրեանց թագաւոր, Սամիրոս անուն, նոյնպէս եւ որդիքն Սեթայ՝ Աղորոս անուն, որ եգիտ զթիւ կենդանակերպիցդ եւ զմոլորակացդ, եւ ՚ի նմանէ անուանեցաւ քաղդէութիւնն, որ է հմայութիւն աստեղաց. եւ անտի թուեն տասն թագաւոր, եւ ժամանակ նոցա հազար հարիւր եւ ութսուն ամ։ Ենովս հարիւր եւ իննսուն ամաց ծնանի զԿայնան. Կայնան հարիւր եւ եօթանասուն ամաց ծնանի զՄաղաղիէլ. Մաղաղիէլ հարիւր վաթսուն եւ հինգ ամաց՝ ցնանի զՅարեդ. Յարեդ հարիւր վաթսուն եւ երկու ամաց՝ ծնանի զԵնովք։ Ենովք հարիւր վաթսուն եւ հինգ ամաց՝ ծնաւ զՄաթուսաղա. Մաթուսաղա հարիւր վաթսուն եւ հինգ ամաց՝ ծնաւ զՂամէք. Ղամէք հարիւր ութսուն եւ ութ ամաց՝ ծնաւ զՆոյ. եւ լեալ եօթն հարիւր եօթանասուն եւ երեք ամաց՝ մեռաւ նախ քան զհայրն քանեւինն ամօք։ Ի հազար վեցհարիւր վաթսուն եւ վեց ամի ելիցն Ադամայ ծնաւ Նոյ. յորում ժամանակի բազմացան չարիք, եւ յաճախեաց անիրաւութիւնն։

Զի նախ եգիտ սատանայ իւր զէն զորկորամոլութիւնն, ապա զկնասիրութիւնն, ապա զսպանութիւնն. եւ արար զայս սատանայ, զի ՚ի շատ խառնիցն լինին կանայք անծնունդք եւ կենդանիքն սպանանեն զմիմեանս, եւ բառնայ մարդկութիւն։ Քանզի քառասուն այր մեռանէր վասն միոյ կնոջ, եւ ընդ կանայսն միայն ունէին խաղաղութիւն, ասէ սուրբ հայրն Եփրեմ։ Իսկ խնամք Տեառն ընդդէմ չարին՝ զբազում խառնսն առնէր պատճառս ծնանելոյ հսկայիցն անճոռնեաց. եւ զի ՚ի կանանցն եղեւ կամաց ախտն, ՚ի ծնանել զյաղթանդամ կորիւնսն՝ մեռանէին մարքն, եւ ապրէին ծնեալքն. որ եւ աճեցեալք, եւ ՚ի կոյտս իւրեանց հասակին հայեցեալք, հպարտացեալք՝ յաւիտենից արք անուանէին զինքեանս։ Վասն որոյ զի Աստուած բազմակեաց արար զնոսա, զի փոխանակ զրոյ լինիցին զաւակացն, եւ շատս ծնանիցին, նոքա վիսացեալք բնաւ ակն ոչ ունէին մահու. զոր կարճեալ արարչին, եւ առեալ յաղտեղեալ անձանց նոցա զհոգւոյն շնորհին, ասաց՝ եղիցին տարիք դոցա հարիւր եւ քսան, եւ հոգի իմ մի՛ մնասցէ ՚ի դոսա. եւ հարիւր եւ քսան ամ՝ ոչ հասարակաց մարդկան յայնմհետէ, այլ արանց ժամանակին ներումն ապաշաւանաց։ Եւ եղեալ Նոյի հինգ հարիւր ամաց անբամբաս կենօք յանապատի բնակելով կուսութեամբ, հրամայէ Աստուած կին առնուլ, եւ որդիս ծնանել, եւ արկղ շինել՝ որ վերաբերի ջուրցն։ Եւ եղեն իրքն. զհարիւր ամն ապաշխարութեան տուեալ ժամանակին. եւ զի ոչ ապաշաւեցին՝ կարճեաց զքսան ամն. զոր ասեն յիննհարիւր վաթսուն եւ երկու ամացն Մաթուսաղայի յաւելեալ եւ անցեալ ՚ի ներքոյ ջրոյն. վասն որոյ ՚ի վեցհարիւրերորդի ամին Նոյի եղեւ ջրհեղեղն, եւ կորոյս զամենայն կենդանիս, բայց յայնմանէ՝ որ ընդ Նոյի կային ՚ի տապանին, ընդ ութ բանականսն։

[Ե]

Այլ զթիւ յամելոյն Ադամայ ՚ի դրախտին ոչ ոք կարէ ասել. մի՝ զի ժամանակագործ արեգակնս այս ոչ սպասաւորէ դրախտին, եւ երկրորդ՝ զի որքան անմեղ էր Ադամ՝ ընդ անմահսն էր նորա վիճակն, որք չեն ընդ տարեօք։ Իսկ զկնի յանցմանն՝ ոչ յամեաց

՝ի դրախտին. զի ընդ մահու վճռաւ եմուտ, եւ Աստուծոյ մեռաւ, եւ գերեզմանի պէտք էին, եւ դրախտն անմահից էր տեղի, վասն որոյ յերկիր հանեալ՝ մտանէ ընդ ժամանակաւ: Եւ անտի համարէ Հոգին զտարիսն ՝ի ձեռն Մովսիսի. որ լինի ըստ եօթանասնիցն թարգմանութեանն յելիցն ՝ի դրախտէն մինչեւ ցջրհեղեղն՝ երկու հազար երկու հարիւր քառասուն եւ երկու ամք. եւ ըստ եբրայեցւոցն՝ հազար վեց հարիւր յիսուն եւ վեց ամք, պակաս հինգ հարիւր ութսուն եւ վեց ամօք. եւ զպատճառն ասեն թէ կնասէրք էին Հրեայքն, կարճեցին զտարիս ամուսնանալոյ առաջնոցն, զի մի՛ ոք արգելցէ զնոսա ՝ի տղայութեանն առնուլ կանայս. քանզի անմիաբանութիւն նոցա նախ քան զամուսնանալն է: Զի զԱդամ հարիւր եւ երեսուն ամաց ասեն ծնանել զՍէթ, եւ Սեթայ հարիւր եւ հինգ ամաց ծնանել զԵնովս. իսկ զյետ ամուսնութեան ժամանակն զոյգ բերեն եօթանասնիցն. եւ ՝ի Յարեդին եւ ՝ի Մաթուսաղային եւ ՝ի Ղամեքային միաբանին դարձեալ. որ առաւել յանդիմանէ զնոցա ստութիւնն, զի թէ կրտսերքն շատ պահեցին զողջախոհութիւնն, քանի՛ առաւել աւագքն եւ լաւքն: Արդ Նոյ լեալ ամաց հինգ հարիւր՝ ծնաւ զՍեմ, զՔամ եւ զՅաբեթ, որովք ապրեցաւ ՝ի ջրոյն, որ եղեւ ՝ի վեցհարիւրերորդի ամին իւրոյ, եւ զկնի ելիցն ՝ի տապանէն եկաց այլ եւս երեքհարիւր եւ յիսուն ամ. եւ ծնաւ ասեն որդի մի այլ Մանիտոն անուն, եւ դուստր մի Աստղիկ անուն, որոց եւ բաժանեաց զամենայն աշխարհս. նախ յերիս հատեալ բաժինս՝ ըստ երից որդւոցն որք ելին ՝ի տապանէն, յԵւրոպիա, ՝ի Լիբիա, յԱսիա: Եւրոպիա՝ մասնեալ ասի, քանզի մասնեաց Նոյ զարեւմուտս կցելով ՝ի նա յարեւելից յԵմաւոն լեռնէ, եւ ետ զնա Յաբեթի, որ ձգեցան եւս մինչեւ ցլերինս Կասբից եւ Կովկասու եւ լցին զկղզիս. եւ մասն ինչ յարեւմտից հատեալ՝ ետ Մանիտոնի, որ ասեն խնդրեաց յոսկերացն Ադամայ, զոր ունէր Նոյ ՝ի տապանն. եւ ետ նմա զլսռունս ծնգացն, եւ զնաց. որ եւ եգիտ զիւաւահմայութիւնն. եւ նա է հայր բնակչաց Բիւրիտոնացւոց: Եւ Լիբիա լիաբաժին ասի, որ է մեծասահման կողմն հարաւոյ, Եգիպտոս, եւ ամենայն Հնդկաստան եւ Եթէովպիա, զոր ետ Քամայ. եւ զերկիրն խնկաբեր, որ կոչեցաւ Երջանիկ Արաբիա, ետ Աստղկայ դստեր իւրոյ, ուստի եկն տիկինն Սաբայ, զի յայնմհետէ կանայք ժառանգեն զնա: Իսկ Ասիա աստուածային ասի, որ է արեւելք. տայ զնա Սեմայ, ՝ի Կարմիր ծովէն եւ յԵւիլայ եւ ՝ի Պաղեստինայ եւ յԱսորեաց մինչեւ ցՊարթեւս եւ ցՎրկան, եւ ցելսն արեւու: Տայ նմա եւ զոսկերս նախաստեղծիցն արկեղբ, զոր ՝ի բռնանալն Քամայ ՝ի վերայ նորա, թաղէ ՝ի Գողգոթա եւ ՝ ի Բեթղեհէմ. եւ եդ նզովս զի մի յափշտակեսցեն զմիմեանց:

Յետ աշխարհաւեր ջրոյն յերկրորդում ամին ծնաւ Սեմ զԱրփաքսադ ՝ի հարիւրերորդի երկրորդի ամին իւրոյ. Արփաքսադ ՝ի հարիւրերորդի երեսներորդի եւ հինգերորդի ամին ծնաւ զԿայնան. սա բազմացոյց զքաղդէութիւն եւ եգիտ զկախարդելն աստեղօք, վասն որոյ որդիք իւր աստուած համարեցան զնա, եւ արարին նմա պատկեր ՝ի կենդանութեանն եւ պաշտեցին զնա: Կայնան հարիւր եւ քսան ամաց ծնաւ զՍաղա. Սաղա հարիւր եւ երեսուն ամաց ծնաւ զԵբեր. Եբեր հարիւր երեսուն եւ չորս ամաց ծնաւ զՓաղէկ, որ է բաժանումն, քանզի անհաւան լեալ վիճակացն տուելոցն ՝ի Նոյէ, վիճէին մինչեւ դարձեալ բաժանեցին, ըստ բազմին եւ ըստ սակաւին աճման ազգի մարդկան. եւ ապա միաբանեալք ընդ միմեանս սիրով խորհեցան զնալ յարեւելս, տեսանել զդրախտն՝ զոր լուեալ էին եթէ անտի ելին նախաստեղծքն: Եւ իբրեւ չոգան զշատ աւուրս, եւ ահա ծով լայնանիստ անջրպետեալ էր զնա յերկրէ. եւ դարձան անտի խորհելով ՝ի սնոտիս, եթէ վասն մեղաց ջուր աւերեաց զերկիր, եւ անց ծով ընդ մէջ դրախտին, եւ մեղքն այն գտանի այսօր առ մեզ եւ ոչ պակասի յաշխարհէ. եւ արդ եկայք շինեսցուք մեզ աշտարակ պահել զմեզ ՝ի զալ պատուհասի մեղաց ջրոյ: Եւ էր

Փաղէկ ամաց հարիւր երեսուն եւ երից եւ ծնաւ նմա Ռագաւ. եւ եկեալ իշխանաց աշխարհի յերկիրն Սենայար, ՙի դաշտն Քաղանէ, արկին հիմն քաղաքի, եւ շինեցին զնա վաղվաղակի, եւ սկսան ապա զաշտարակն յառաջին ամին Ռագաւու. ասեն ոսկեղէն եւ արծաթեղէն սարսխօք շուրջ դնելով աղիւս, խորովեալ հրով, զանգեալ բռով, կրով եւ կպերբ, արձակահիմն, խորամէջ, լայնափողոց, բացեալ պատուհանօք լուսաբերօք. ասեն եւ ակունս լուսարձակս դնել առ պատուհանօքն: Անխոնջ վաստակօք զամառն եւ զձմեռն գործէին, եւ հող տեղւոյն ձեռն տայր. շար իմն մրջմանց յամենայն կողմանց ելողաց եւ իջողաց, այր զայր գրգռէր, եւ կին զընկեր իւր: Եւ ոչ ոք ասէր եթէ ես շատ գործեցի քան զքեզ, այլ եթէ դու շատ գործեցեր քան զիս. զի դեռ անախտ եւ անցաւ ունէին բնութիւնս. եւ մինչեւ ցքառասներորդ ամն Ռագաւու՝ ոչ առին պարապ գործոյն, մինչեւ հասուցին յօդն անտես, յործուտն եւ ՙի մղձկուտն եւ ՙի սատակողն, յոր թռչուն ոչ վերանայ, եւ թէ ձկտի՝ թեւակիզեալ անկանի. եւ ասեն թէ զոսկին յատակացն սկսեալ տարան ընդ մէջն մինչ ՙի վեր, եւ հալէր ՙի ջերմութենէն, եւ մարդիկն ջանային եւս հնարիւք անկէզ մնալ, եւ ոչ կասել ՙի գործոյն, մինչ ինքն Տէր ողորմեալ դադար տայր առնուլ յանօգուտ ջանիցն. եւ գտանին զրոյցք ՙի տանն Նեբրովթայ, եթէ նախ հրեշտակ եկն առ Նեբրովթ, որ իշխան էր, եւ որսայր շինողացն կերակուր, եւ ասէ ցնա. Ես եմ հրեշտակ Աստուծոյ, կողմնապետ արեւելից. այսպէս ասէ տէր Աստուած երկնի եւ երկրի, լռեցէք դադարեցէք ՙի գալոյդ առ իս, զի ոչ կարէք. այլ ես եկից առ ձեզ ՙի ժամանակի, եւ տաց ձեզ սանդուխս որով կարէք եւ դուք գալ առ իս: Եւ ոչ լուան հրեշտակին. ապա ինքն ասաց ցէակիցսն իւր. Եկայք մեք իջցուք եւ բաժանեսցուք զլեզուս նոցա. եւ զի ստեղծուածք ձեռաց նորա ՙի ցասմանէ զարհուրեալք փախչէին առ նա, ոչ պատժեաց զնոսա, այլ հոտով դրախտին արբեցոյց զնոսա. զի հանդէպ կայր դրախտին գլուխ բրգանն: Եւ այսպէս մխիթարեալք զմայլմամբ յանճառելի բուրմանէ հոգւոյն, մոռացան զառաջին լեզուն. եւ չարար զնոսա վաստակ միւսանգամ քակելով, այլ հողմոյ հրամայեաց գործ, եւ ոչ զոք սպան ՙի նոցանէ. զի ոչ շրջեաց՝ այլ հոսեաց: Եւ շատ ինչ բարի եղեւ. մի զի ծանեան մարդիկ զիւրեանց տկարութիւնն. եւ դարձեալ պատճառք իմաստից եւ գեղեցկաբանութեան, ՙի խոշոր լեզուէն առաջնոյ եւ ՙի կոպտաձեւ. փափկազոյնն Ելլենացւոց, եւ սաստկագինն Հռովմայեցւոց, Հոնն սպառնական, եւ Ասորին աղաչական, Պարսիկն պերճական, եւ Ալանն գեղեցկաձեւ, Գուդն ծաղրական, Եգիպտացին խարափաձայն, եւ Հնդիկն ճճուող, Հայն համեղ եւ ամենազարդ եւ համենական. եւ որպէս աղդի ազգի գոյնք գեղեցկութիւն առնեն, եւ զանազանութիւնք հասակաց, այսպէս եւ լեզուաց զանազանութիւնք: Եւ առաջին լեզուն մնաց առ Եբերայ, որ ոչ միաբանեաց ընդ այլսն, եւ որպէս մեղքն բաժանեաց յերկու տուն զմարդիկ, ՙի Կայենին եւ ՙի Սեթայն, նոյնպէս եւ աստ, յերկու եղեն ազգ մարդկան, յԵբեր, եւ յեօթանասուն եւ երկու տանուտէրսն. որպէս մի Աստուած միազոր, համակ քաղցրն ՙի մէնջ հարկեալ եւ տանջէ եւս, եւ կոչի Աստուած եւ տէր: Եւ եթէ ՙի յարութեանն հասարակի յԵբերայն խօսին, բայց զայս է ասել, եթէ ցեղացեղ եւ բազմակարօտ մեր բնութիւնս եւ յոքնանուն, երբ մաքրի եւ պարզի՝ անկարօտ լինի. զլեզուս հրեշտակաց առնու, ասէ սուրբն Եղիշէ, որով ընդ Աստուած եւ ընդ միմեանս խօսին: Այլ Տէրն ելից զկարօտութիւն մարդկան, զխաչն տուեալ աշտարակ յերկինս ելից, եւ զաստիճանս առաքինութեան զօրինակն Յակոբայ ցուցեալ, եւ անդ իսկ կոչեաց Հոգին որ փոխեաց զլեզուս նոցա, հրեշտակս Աստուծոյ փոխանակ մարդկան, զի յօժարեսցին առ հրեշտակս ելանել: Կացոյց ասէ զսահմանս ազգաց ըստ թուոյ հրեշտակաց Աստուծոյ, թուեաց ՙի հրեշտակս եւ յայլ ամենայն լեզուաց կացոյց վերակացուս ՙի հրեշտակաց Աստուծոյ, զի մի՛ օտարասցին ամենեւին յԱստուծոյ հեթանոսք:

[Զ]

Բայց Բէլ հպարտացեալ յանճոռնի հասակն վաթսուն կանգուն, հնազանդեցոյց ինքեան զամենայն իշխանսն որպէս աստուծոյ, եւ ապա արձակեաց, բաց 'ի Հայկայ՝ որ էր որդի Թորգոմայ, որդւոյ Թիրասայ, որդւոյ Գամիրայ, որդւոյ Յաբեթի, որդւոյ Նոյի, որ ոչ պաշտեաց զնա աստուած, այլ եւ շուն կոչեաց զնա. եւ զի եկն 'ի վերայ նորա ծանր ամբոխիւ, եւպան զնա Հայկն նետիւ հարեալ զսիրտն՝ պղնձեօք տախտակեալ։

Իսկ որդիքն Քամայ 'ի գնալն յերկիրն կալուածոց իւրեանց, տեսին զՊաղեստինեայ եւ զկողմանսն Յորդանանու զի պարարտ եւ յուռթի էր. բնակեցան անդ ուժովն Բելայ ազգականին իւրեանց եւ զրկեցին զորդիսն Սեմայ, եւ եղեւ պատերազմ սաստիկ։ Այլ եւ որդիքն Յեկտանայ, Սաբա եւ Եւիլա եւ Ուփիր, իմացան զկազմած զինուց, եւ խնդրէին իւրեանց տեղի ընդարձակ, զի աճեցին 'ի բազմութիւն։ Եւ յերեւաց նոցա զաղթէին մարդիկ յամրոցս ինքնագործս, եւ ապա սկսան շինել բերդս, եւ պատերազմողքն զտին զմեքենայս առման ամրոցացն, մինչ ձանձրացեալ ազգացն յընտիր առնեն նոցա զերկիր զոր եւ կամեցին. եւ առ Սաբայն զխնկաբեր երկիրն, զոր Սաբա կոչեաց, եւ Ուփիր զաշխարհին ոսկեհանաց, որ է Հնդիկք. եւ Եւիլա՝ զերկիրն պատուական ականց եւ անուամբն իւր կոչեաց Եւիլատ։

Այլ Ռաքաւ հարիւր երեսուն եւ երկու ամաց ծնաւ զՍերուք. Սերուք հարիւր եւ երեսուն ամաց ծնաւ զՆաքովր, եւ շինեաց Սերուք զՍրուճ. Նաքովր ամաց եօթանասուն եւ ինունց ծնաւ զԹարա. Թարա եօթանասուն ամաց ծնաւ զԱբրահամ։ Յայնմ ժամանակի ասեն լեալ զԱմազոնս, որ է կանանց զինուորութիւն. քանզի զկին ոմն ասեն յազգէն Թորգոմայ ժառանգ մնացեալ թագաւորութեանն ազգին, հատեալ զարու զաւակացն, եւ էր քաջասիրտ եւ արի, եւ աւերէր զազգս բազումս, եւ եղեւ գժտութիւն 'ի զօրացն, եւ կոտորեաց զնոսա, եւ ստացաւ զօրս 'ի կանանց, եւ նոյնպէս առնէր եղեալ զաթոռ թագաւորութեան իւր յԱլիօն քաղաքի։

[Է]

Յիշեցուք համառօտիւք եւ զմերն նախնին Յաբեթ, որ զկնի ջրոյն ծնաւ զԳամիր, ուստի Գամիրք, եւ զՄագոգ, յորմէ Կեղտք եւ Գաղատացիք, եւ զՄեդա, որ զՄարս շինեաց, եւ զԹոբէլ, յորմէ Թետալք, եւ զՄոսոք որ ա՛ռ զԼիւրիկիա. եւ զԹիրաս՝ յորմէ մերն Աստքանազ եւ Թորգոմ. եւ Յաւանայ՝ Յոյնք, եւ 'ի Թարշշայ՝ Վիրք եւ Տիւրենացիք. եւ 'ի Կիտիմայ Հռովմայեցիք եւ Լատինացիք։ Եւ Թորգոմ ծնաւ զՀայկն, եւ զեօթն եղբարս նորա, զՔարթլոս, զԿովկաս եւ զայլսն, որք ժառանգեցին զհիւսիսի։ Եւ 'ի Հայկայ Արամանեակ, յորմէ կոչեցաւ լեառն Արագած, եւ յԱրմանեկայ Արմայիս, որ շինեաց զԱրմաւիր։ Եւ Արմայիս ծնաւ զԱմասիա, յորմէ կոչեցաւ Մասիս լեառն. եւ Ամասիա ծնաւ զԳեղամ, որ շինեաց զԳեղարքունի. Գեղամ ծնաւ զՍիսակ, յորմէ Սիւնիք, եւ զՀարմա, որ ծնաւ զԱրամ, յորմէ ամենայն ազգ կոչէ զմեզ Արմէն։ Զի սա ընդարձակեաց զսահմանս Հայոց, որ զԿապադովկացիս եւ զՊոնտոսն եւ զկլիմայն ընդ իւրեւ նուաճեալ, Արամանեակ կոչէր։ Եւ յԱրամանեկայ եւ 'ի Պոնտոս՝ Առաջին Հայք. եւ 'ի Պոնտոսէ 'ի քաղաքն Մելտենի՝ Երկրորդ Հայք. եւ անտի 'ի Ծոփաց գաւառն՝ Երրորդ Հայք. եւ անտի 'ի քաղաքն Մարտիրոսաց եւ յԱղձնիս՝ Չորրորդ Հայք. եւ

զսեփական աշխարհին իւր կոչէ Մեծ Հայք։ Սա ծնաւ զԱրայն գեղեցիկ, որ մեռաւ ՚ի Շամիրամայ, թողլով որդի զԱնուշաւան. որոց կարգի ազգն այսպէս։

Պարէտ, Արբակ, Զաւան, Փառան, Սուր յաւուրս Յեսուայ, Յոնակ, Համբակ, Առնակ, Նորայր, Վստամ, Կար, Գոռակ, Հուան, Ընձակ, Գոռակ, Հաւան, Զարմայր, որ յԻլիական պատերազմին ընդ Եթովպացւոց զօրուն մեռանի։ Պերճ յաւուրս Դաւթի արքային. Արբուն, Հոյն, Յուսակ, Կայպակ, զոր պսակէ Վարբակէս Մար, որ հանեալ զթագ ՚ի Սարդանապալլեայ, տիրէ Ասորեստանի եւ Նինուէի։ Առ սա եկին որդիքն Սենեքերիմայ եւ պատուեցան եւս ՚ի Պարոյրայ։ Զոր յաջորդէ Հրաչէ՝ որդի իւր, որ էր ընդ Նաբուգոդոնոսորայ յԵրուսաղէմ, եւ ած զՇամբատ ընդ իւր ՚ի Հայս, յորմէ ազգ Բագրետունեաց։ Եւ յետ Հրաչէի Փառնաւազ, Պաճոյճ, Կայինակ, Փովա, Հայկակ, Երուանդ, որ ծնաւ զմեծն Տիգրան, որ սպան զԱժդահակ, եւ զԿրիսոս ըմբռնեաց եւ արձակեաց. Բաբ, Տիրան, Վահագն, Առաւան, յորմէ Առաւեղեանք, Ներսեհ, Զարեհ, Արմոգ, Պայգամ, Վան, Վահէ, զոր սպան Աղեքսանդր Մակեդոնացին։

Իսկ ՚ի Քամայ որ մնաց մեզ ասել, Քուշ, Մեստրիմ, Նեբրովթ, որ է Բէլ, Բաբ Աներիս, Արբէլ, Քայաղ միւս Արբէլ, Նինոս այրն Շամիրամայ։

[Ը]

Ասասցուք եւ զկարգ թագաւորացն։ Առաջին թագաւորեաց Նեբրովթ ՚ի Բաբելոն հիւսածոյ թագաւ պսակեալ եւ ոչ կռածու, ՚ի յիսուն եւ վեց ամին Սերուքայ. սա շինեաց զՇօշ քաղաք, որ ասեն Ասպահան, եւ սա սպանաւ ՚ի Հայկայ, որդւոյ Թորգոմայ։ Եւ թագաւորեաց Թիրոս քաղդէացի. յաւուրս սորա գտաւ արուեստ ոսկեհանութեան եւ արծաթագործութեան։ Եւ յետ նորա թագաւորեաց Սամիրոս յազգէն Սեմայ ամս եօթանասուն եւ երկու. սա սկսաւ դահեկան եւ դրամ գործել անուամբ զրոյ, եւ առ սովաւ գտաւ քանդուած նկարու, եւ կազագործութիւն եւ չափ եւ կշիռ, եւ ամենայն բարեկարգութիւն։ Զսմանէ ասէ Մենադրոս մոգ եթէ երիս աչս ունէր։ Ի քսան եւ հինգ ամին Նաքովրայ էր ճգնութիւնն Յոբայ որդւոյ Զարեհի, որդւոյ Ռագուելի, որդւոյ Եսաւայ, որ զամս երեսուն եւ ութ պատերազմեալ ընդ սատանայի, յաղթեաց համբերութեամբ եւ փառաւորեցաւ։ Յեօթներորդ ամին Թարայի թագաւորեաց Արփիազատ ամս ութեւտասան. եւ զկնի նորա Վիլօս Աթուրացի ամս վաթսուն եւ երկու, հանեալ զպատիւն ՚ի Բաբելոնէ յԱթուրիայ, որ է Նինուէ. բայց Քսարոս ոմն թագաւորեաց ՚ի Բաբելոն։ Եւ Սահերոն եղբայր Թարայի սպան զնա, վասն հանելոյ ՚ի նմանէ զԿայնան կուռքն, զի էր քրմապետ։ Աստ շինեցաւ Դամասկոս յԱրամայ Հիթացւոյն։ Աբրահամու մօրն Մալքաթու էր անունն. եւ յետ տասն ամի ծնանելոյն Աբրահամու, ծնաւ Թարա զՍառա ՚ի Զմրութայ կնոջէ իւրմէ, եւ ոչ ՚ի մօրէն Աբրահամու, որպէս ինքն ասաց ցԱբիմելէք. Քոյր իմ է, ասէ, ՚ի հօրէ եւ ոչ ՚ի մօրէ։ Եւ լեալ Աբրահամ հնգետասան ամաց, սկսաւ խնդրել զԱստուած, մինչեւ ցեօթանասուն ամն. քանզի պարարտ եւ բազմաշահ երկիրն Քաղդէացւոց զրգռեաց զնոսա յամենայն չարիս, յորում այց արար Աստուած, եւ արածել հրամայեաց ճայից բազմաց զանդս եւ զայգիս նոցա բազում ժամանակս, եւ իւրաքանչիւր ոք սակաւ ինչ վաստակէր եւ պահէր իբրեւ զտարածոցս, եւ անկան յաղքատութիւն։ Եւ Աբրահամ էր պահապան ՚ի հայրենիս իւր եւ ուսանէր ՚ի գիշերի զաստեղագիտութիւն, եւ զտիւն վաստակէր ՚ի պահել զանդս. եւ զամենայն զոհս եւ զուխտս եւ զաղօթս կատարելով պաշտեցեալ դիցն իւրեանց, եւ ոչ լինէր դիւրութիւն. զնոյն եւ Աբրահամ առնէր, եւ մտախոհ լինէր

ապա յինքեան թէ չէ պատուհասս 'ի մերոցս պաշտելեաց, վասն զի ոչ կարեն բառնալ. այլ եւ յարուեստէ աստի յաստեղացս պարտ է ճանաչել՝ զի 'ի շարժման կան միշտ, եւ 'ի ներքոյ հարկի, եւ յայտ է թէ զոյ ոմն կառավար սոցա մեզ անծանօթ: Եւ ապա սկսաւ պաղատանօք ասել. Անծանօթ Աստուած ամենայնի արարիչ, եւ այս թռչնոցս, դու հալածեա՛ զսոսա. եւ նոյն ժամայն անյայտ եղեն: Եւ ասաց Աբրամ. Ահա գտաք զԱստուած. օրհնեալ է տէրութիւն քո եւ փառք քո լցցէ զամենայն երկիր. եւ պատմեաց 'ի տան հօր իւրոյ, եւ անփոյթ եղեւ նոցա զիրացն: Յայնմ ժամանակի մեռաւ Վիլօս թագաւոր եւ ա՛ռ զթագն Նինոս որդի նորա, որ շինեաց զկուռս հօր իւրոյ ոսկեղէն, եւ ընդարձակեաց զԱթուր քաղաք, եւ յանուն իւր կոչեաց Նինուէ:

Ի սորա ժամանակս շինեաց Մելքիսեդեկ զԵրուսաղէմ, եւ Աբրամ ոչ դադարէր 'ի խնդրելոյ զերեւումն Աստուծոյ. եւ լուաւ նմա, եւ ըստ տանելոյ նորա յայտնեցաւ նմա, եւ ասէ. Ե՛լ յերկրէ քումմէ եւ յազգէ եւ տարայց զքեզ 'ի զրկեալ վիճակն ձեր, եւ քեզ եւ զաւակի քում տաց զնա. եւ ասաց զբանն հօր իւրում: Եւ ել ընդ նմա, եւ եկին մինչեւ զԽառան, եւ ստացան անդ տուն. եւ շինեաց անդ Թարա մեհեան կռոց, եւ այրեաց զնա Աբրամ, եւ Առան եղբայր նորա կամեցաւ շիջուցանել, եւ այրեցաւ անդէն. ոմանք ասեն թէ զիշակէսն նա հնարեցաւ, եւ մեռաւ 'ի Տեառնէ:

Եւ դարձեալ լինի առ Աբրամ ձայն Աստուծոյ ելանել 'ի Խառանէ, եւ ել ըստ բանի Տեառն. ասեն ա՛յլ կին ունել Աբրամ, եւ որդի Ովրեստէս անուն, զորս թողեալ զամենեսեան գնաց 'ի Պաղեստինեայ եօթանասուն եւ հինգ ամաց, եւ ութսուն եւ եօթնամեայ էջ յԵգիպտոս. եւ ել անտի անմռռաց 'ի Տեառնէ. եւ հարիւր եօթնեւտասն ամաց լեալ՝ած զորդին 'ի զենումն. եւ հարիւր քառասուն եւ ութ ամաց առ զԿենտուր, եւ վեց որդիս ստացաւ 'ի նմանէ. 'ի հարիւր եօթանասուն եւ հինգերորդին վախճանեցաւ, յերեսներորդի եօթներորդի ամին Յակոբայ: Ի քառասուն ամին առ Իսահակ զՌեբեկա, եւ 'ի վաթսուն ամին յղացաւ եւ գնաց հարցանել 'ի Մելքիսեդեկայ, եւ նա ասէ. Երկու ազգ է յարգանդի քում, եւ երկու ժողովուրդք: Յեօթանասներորդի երկրորդի ամին Սահակայ՝ հնգետասաներորդ հարստութիւն իշխանացաւ յԵգիպտոս Ապիս, եւ աստուած կարծեցաւ. զնա Սարապիս ոմանք ասացին: Ի հարիւր երեսուն եւ եօթն ամին Սահակայ գնաց Յակոբ 'ի Խառան առ Լաբան, եւ ութսուն ամաց ա՛ռ զԼիա դուստրն Լաբանայ: Յաւուրս Յակոբայ Փորոն թագաւոր Եգիպտոսի օրէնս եւ դատաւորս եդ, եւ Ովգեգիս շինեաց զԵլեւսինեա յԱտտիկէ: Յակոբ 'ի հարիւր ամին ել առ Իսահակ հայր իւր, եւ մետասան ամաց էր Ղեւի. զի յութսուն եւ իններորդի ամին ծնաւ զնա: Յեօթնեւտասաներորդի ամին վաճառեցաւ Յովսէփ, յերեսներորդի ամին եկաց առաջի Փարաւոնի: Ի հարիւրերորդի երեսներորդի ամին էջ Յակոբ յԵգիպտոս. հարիւր քառասուն եւ եօթն ամաց մեռաւ: Ղեւի քառասուն եւ վեց ամաց ծնաւ զԿահաթ: Ոմանք զփորձանքն Յոբայ աստ ասեն: Կահաթ վաթսուն ամաց ծնաւ զԱմրամ: Ամրամ եօթանասուն ամաց ծնաւ զՄովսէս: Յովսէփ հարիւր տասն ամաց վճարեցաւ 'ի վեցերորդի ամին Ամրամայ, եւ աւետեացն Աստուծոյ երկուհարիւր վաթսուն եւ վեց. յորում ամի թագաւորեաց յԵգիպտոս Քեբրոն ամս երեքտասան, եւ յետ նորա Մենափթիս ամս քառասուն եւ երեք. սա առնէր զետասոյզ զտղայսն Իսրայելի. յորմէ ապրեցաւ Մովսէս՝ բարձեալ զնա Թերմոթեայ դստեր նորին թագաւորին, որ եղեւ կին Քանդարայ թագաւորին Մեմփիս քաղաքի. եւ երեքհարիւրերորդ յիններորդ ամ էր աւետեացն Աստուծոյ. եւ տասնամեայ լեալ Մովսէս՝ տուաւ յուսումն Յանէսն եւ Յամրէս: Ի քաններորդի երկրորդի ամին Մովսեսի սկսան զկաւակոխութիւնն որդիքն Իսրայելի. 'ի քաններորդի ութերորդի ամին՝

Մովսէս իշխան եղեւ, եւ շինեաց զքաղաքն Թերմուպօլիս, անուամբն Թերմոթեայ, զոր եւ Մառիս կոչէին։

[Թ]

Իսկ Եթէովպաւոցն՝ որ էին հարկատուք Եգիպտացւոցն՝ ապստամբեալ ասպատակեցին եւ գերեցին զԵգիպտոս, եւ զմայրագիրն Մովսէսի. եւ գնացեալ Մովսէս պատերազմեցաւ տասն ամ. եւ ա՛ռ զթագուհի նոցա զԹեսբաս, եւ զմայր իւր, եւ դարձաւ յԵգիպտոս. եւ նախանձեցաւ ընդ նմա այրն Մառեայ, որ է Թերմոթիս. եւ ՛ի մեռանելն Մառեայ, թաղեաց զնա Մովսէս։ Եւ առաքեաց այր նորա զՔսանթիս չարչարիչն Իսրայելի սպանանել զՄովսէս. եւ սպան զնա Մովսէս եւ փախեաւ ՛ի Մադիամ. եւ Յանէսն եւ Յամրէս առին զորդիսն Իսրայելի եւ տարան զնոսա հնգետասան աւուր ճանապարհ ընդ անապատն, եւ շինեցին զդրախտն իւրեանց, զհնգետասան տարի. եւ ՛ի կատարման շինուածին՝ յորդւոցն Իսրայելի առին տղայս իննիարիւր եւ ութսուն, եւ զոհեցին դիւաց. եւ հաւաքեցան առ նոսա, եւ եդին պահապանս դրախտին. եւ յայնմհետէ առաւել հնազանդեցան դեւք կախարդաց. եւ չորեքհարիւր դեւք, ասեն, ոչ հնազանդեցան, մինչեւ կրկին զոհեցին յանուն նոցա, եւ ապա եկեալ առին հաւանութիւն. բայց զշւօտ ամիսն անհնազանդեալ գործեն զկամս իւրեանց տանելով զոմանս ՛ի մարդկանէ։

Իսկ Մովսէս ա՛ռ ՛ի կնութիւն զՍեփովրա դուստր Ռագուելի, որդւոյ Դադանայ, որդւոյ Յեկսանայ, յորդւոց անտի Կենդուրայ, եւ ծնաւ ՛ի նմանէ երկու որդիս։ Եւ աստ ասեն լեալ առ Դեւկալիոնիւ ջրհեղեղ ՛ի Թեսաղիա, եւ առ Փայեթոնիւ յԵթէովպիա հրայրեայցք, եւ այլ բազում ապականութիւնք ՛ի տեղիս տեղիս, որպէս պատմէ Պղատոն։ Իսկ Դեւկալիոն Պառնասացւոց կողմանցն թագաւորէր։ Մովսէս լեալ եօթանասուն ամաց՝ արժանի եղեւ երեւմանն Աստուծոյ, եւ հրամայէր գնալ յԵգիպտոս եւ հանել զԻսրայէլ. եւ նա յապաղէր զտասն ամ. եւ եղեալ ութսնամեայ, գնաց յԵգիպտոս, ՛ի չորեքհարիւրերորդի երեսներորդի ամի աւետեացն Աստուծոյ։ Յեօթանասներորդէ հինգերորդէ ամէն Աբրահամու՝ երկերիւր եւ հինգ ամ մինչ ՛ի մտանելն Յակոբայ յԵգիպտոս, եւ երկերիւր քսան եւ եօթն ամ կացին յԵգիպտոս. եւ տասն հարուածովք հարեալ Եգիպտացիքն, ստիպով հանին զորդիսն Իսրայելի յերեք հազար ութհարիւր քառասուն եւ երկու ամի ելիցն ՛ի դրախտէն. եւ ելին ՛ի հինգշաբաթօջ, եւ ՛ի կիրակէի անցին ընդ ծովն Կարմիր, եւ աստի կոչեցան Եբրայեցիք. զի Եբրայն անցիկ թարգմանի. եւ առին նոր լեզու պարգեւօք, եւ այնու երգէին զօր հնեացուքն, եւ էր նման հայրենի լեզուին։ Եւ եօթն ամիս շարժեցաւ Եգիպտոս, եւ տապալեցան յոլով շինուածք եւ ելին արտաքս ՛ի շինուածոցն բնակիչքն։ Ի նմին ամի պարտեցաւ Ամաղէկ ՛ի Յեսուայ, եւ ՛ի նոյն ամի՝ յամսեանն երրորդի՝ ել ՛ի լեառն Սինա Մովսէս։ Ապոլիմոս իմաստասէրն եբրայեցի ասէ, եթէ նախ Մսվսէս յԱստուծոյ իմաստնացեալ գիր արար քսան եւ երկու, եւ այնու գրեաց Աստուած զտասն պատգամն, եւ ետ ցՄովսէս, եւ նովիմբ գրեաց Մովսէս նախ զԵլից գիրսն, եւ ապա զքսան եւ երկու արարածսն ՛ի Ծննդոց գիրսն եւ զայլ երիս գիրսն. եւ զօրինակ արարածոցս զգալի խորանաւն եցոյց, որ գործեցաւ եօթն ամիս ընդ եօթնօրեայ արարածոցս։ Եւ ունին հինգ գիրք Մովսէսի զրոյցս երեք հազարաց եւ եօթն հարիւր եւ երեսուն ամաց ըստ Եւսեբեայ։

[Ժ]

Աստուածածանօթն Մովսէս կատարեցաւ հարիւր եւ քսան ամաց, եւ առ զզաւազան նորա Յեսու Նաւեայ ամս քսան եւ եօթն: Ի վեցերորդի ամին Յեսուայ Դանաւոս եղբայր Եգիպտոսի թագաւորի Եգիպտացւոց յիսուն դստերօք զյիսուն որդիս եղբօր իւրոյ կոտորեաց, եւ Լինգոս զերծեալ թագաւորեաց, զոր ասեն ամենայն ուստեք աչացեալ, զի իմաստուն էր: Յութեւտասն ամին Յեսուայ Փինիկս եւ Կադմոս ՚ի Թեբացւոց յԱսորիս եկեալ թագաւորեցին, եւ աշխարհին կոչեցաւ Փինիկէ, եւ տուն Կադմեայ: Եւ սոքա բերին անդ զիմաստութիւն, որպէս Կիկրոփս էած ՚ի Մեմփիս քաղաքէ բնակիչս Աթենայ եւ եղեւ տուն իմաստից, եւ Կեկրոփս արար զիր Յունաց, զոր այլք զԿադմոս ասեն: Կատարեցաւ Յեսու հարիւր եօթն ամաց, եւ դատաւոր եղեւ Գոթոնիէլ ամս քառասուն: Ափրիկանոս երեսուն ամ դնէ ՚ի մէջ Յեսուայ եւ Գոթոնիէլի, եւ Յոյնք յիսուն ամ ասեն Գոթոնիէլի. զի ութ ամ ծառայեցին Քուսայ, զոր սմա հաշուին: Աստ թագաւորեաց Արգիացւոցն Պելապոս, ուստի Փիլոդոսն էր, բարոյախօսն ամենայն կենդանեաց: Զկնի Գոթոնիէլի ծառայեցին Իսրայելացիքն Եգղոմայ արքային Մովաբու ամս ութեւտասն, զոր կցեն յամսն Աւոդայ, որ դատեաց զԻսրայէլ ամս ութսուն: Աստ լցաւ չորեքհազար ամն յԱդամայ:

Յետ Աւոդայ ծառայեցին այլազգեացն ամս քսան. եւ զօրացաւ Սամեգար, եւ սպան ՚ի Փղշտացւոց վեցհարիւր այր մաճով արօրոյն: Եւ դատեաց զԻսրայէլ Բարակ Դեբորայիւ ամս քառասուն, յարելով զծառայութիւն այլազգեացն: Յաւուրս սորա Յովն կացեալ սպարապետ Աթենացւոցն, Յոյնք անուանեցան եւ նոքա: Յաւուրս սորա հարիւր իմաստասէրք տեսին զմի տեսիլ ՚ի միում գիշերի, եօթն արեգակն. զոր Սաբիլէ կին մեկնեաց ՚ի վերայ եօթն դարուց, եւ զվեցերորդն ՚ի Քրիստոս մեկնեաց, որոյ ճառագայթն թագուցանէր զայլսն: Զկնի Բարակայ իշխեցին Մադիանացիքն ամս եօթն, եւ դատեաց զԻսրայէլ Գեդէոն ամս քառասուն յարելով զայլազգեացն: Դեդաղոս հիւսն եւ նկարիչ աստ երեւեցաւ, որ ասեն թէ շարժէր պատկերն զոր գործէր թուեցուցեալ: ԶԳեդէոնի զեօթանասուն որդիսն կոտորեաց Աբիմելէք եւ դատեաց զԻսրայէլ ամս երեք. եւ զկնի նորա Թովղա ամս քսան եւ երկու: Եւ Հերակլէս ասեն զԻլիոն աւար հարկանէր, սպանանելով զԱնտէոս, զոր երկրածին համարէին: Յայիր Գաղադացի, ամս քսան եւ երկու. յետ սորա ծառայեցին այլազգեացն ամս ութ, ոմանք ութեւտասն ասեն, եւ յայլս յարեն: Յեփթայի, ամս վեց: Աղեքսանդրոս զԵլենէ առեւանկեաց, եւ տասն ամ պատերազմ վասն այնր, եւ առնուլն զԻլիոն. եւ Հերակլէս խոցեալ՝ ընկեաց զինքն ՚ի հուր: Եսեբոն ամս եօթն: Եւ յետ նորա Ելոն տասն ամս, որ չկայ յեօթանասնիցն, այլ յեբրայեցին. Լաբդոն, ամս ութ: Եւ թագաւորեցին Հռոմայեցիքն. առաջին թագաւոր Անիաս անուն: Զկնի Լաբդոնի ծառայեցին Փղշտացւոցն ամ քառասուն. եւ ապա յարեաւ Սամփսոն փրկեալ զնոսա, ամս քսան: Ի հինգերորդի ամին սորա եղեն իրքն Հռութայ: Յաւուրս սորա մեռաւ Զեւս եւ թաղեցաւ ՚ի Կրետէ, զոր ասեն կեցեալ ամս ութհարիւր եւ յիսուն, զի յաղագս բազմակեցութեանն Զեւս կոչեցաւ, որ ՚ի ծննդենէ Դիա ասիւր: Եւ Եբրայեցիքն քառասուն ամ ասեն զՍամփսոնի դատաւորութեանն: Յոհանէս յետ Սամփսոնի կարգէ զոմն դատաւոր Եմագոր անուն քառասուն ամաւ: Բայց Ափրիկանոս ասէ՝ թէ զքառասուն ամ ոչ գոյր դատաւոր. եւ էր խաղաղութիւն: Հեղի ամս քսան ըստ եօթանասնիցն, եւ ըստ Ասորւոց՝ քառասուն: Բայց գիտասցես, զի սուրբ առաքեալն չորեքհարիւր եւ յիսուն ամ կարգէ մինչեւ ՚ի Սամուէլ, եւ այն լինի յորժամ զՅեսուայ ամքն եւ զՍամուէլին ոչ առնուս ՚ի համարս. քանզի դատեաց զԻսրայէլ Սամուէլ ամս քառասուն ըստ եբրայեցւոցն, եւ ըստ եօթանասնիցն քսան. զի ՚ի քսաներորդի ամին նորա խնդրեցին թագաւոր. եւ յայնմհետէ կարգին ժամանակք թագաւորացն: Բայց Սաւուղայն՝ որչափ կենդանի էր

Սամուէլ՝ նմա է համարեալ ՙի կենացն Սաւուղայ, որ չէր հաճոյ Աստուծոյ, բայց յերկու ամացն: Սաւուղ թագաւորեաց ամս քառասուն: Ի տասներորդ ամի թագաւորութեան Սաւուղի ծնաւ Դաւիթ. եւ ՙի քսաներորդ երրորդն՝ օծաւ, եւ քսանեւութ ամաց էր ՙի սպանանելն զԳողիաթ: Յերեսներորդ ամի ծննդեանն Դաւթի մեռաւ Սամուէլ. եւ զկնի հինգ ամի մահուանն Սամուէլի սպանաւ Սաւուղ, եւ Յովնաթան. եւ թագաւորեաց Դաւիթ ամս քառասուն: Ի տասներորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ՝ եհան զտապանակն ՙի տանէն Աբեդդարայ, եւ էր քահանայապետ Աբիաթար, եւ մարգարէք՝ Գադ եւ Ասափ եւ Նաթան, որ յանդիմանէր զԴաւիթ: Յերեսներորդի ութերորդի ամի թագաւորութեանն իւրոյ՝ ընտրեաց Դաւիթ հարիւր ութսուն եւ ութ անձինս ՙի Ղեւտացւոց անտի, եւ արար քսան եւ չորս դաս, երկոտասան այր ՙի դաս մի սաղմոս ասացս, եւ սպասաւորս տապանակին Տեառն:

Եւ կեցեալ ամս եօթանասուն վախճանի, տուեալ զթագն Սողոմոնի, ամս քառասուն. եւ էր երկոտասան ամաց, եւ յառաջին ամին եղեւ նմա Ռոբովամ, ՙի Նամայէ կնոջէ յամանացւոյն: Ի չորրորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ սկսաւ շինել զտաճարն, ՙի չորեքհարիւրերորդի ութսներորդի ամի ելանելոյ նոցա յերկրէն Եգիպտացւոց, ըստ թագաւորութեան գրոց եօթանասնիցն ասացեալ, զոր Եբրայեցին չորեքհարիւր քառասուն ասէ. բայց անսխալ այսպէս է. քառասուն ամ Մովսեսին, քսան եւ եօթն ամ Յեսուայն, որ է վաթսուն եւ եօթն ամ. եւ չորեքարիւր եւ յիսուն ամ դատաւորացն, ծառայութեամբ այլազգեաց՝ որ է հինգհարիւր եւ եօթնեւտասան. յետ որոյ Շմուէլ եւ Շաւուղ քառասուն ամ, եւ քառասուն ամ Դաւթի, լինի իննսուն եւ եօթն, եւ չորս ամ Սողոմոնին, եւ լինին միանգամայն ամք վեց հարիւր եւ մի: Եւ չափ տաճարին վաթսուն կանգուն, եւ քսան լայն, եւ հարիւր եւ քսան բարձր: Եւ շինեաց քաղաքս եօթն. եւ առ սա եկն դշխոյն հարաւոյ, եւ զովեաց զպաշտօնեայս տաճարին. զքսան եւ չորս դասն զԴաւթի կարգեալն, զոր Սողոմոն երկոտասան դաս յօրինեաց, քսան եւ չորս հազար այր ՙի դաս մի, եւ զվեց հազար դատաւորսն, եւ չորս հազար քնարերգական, եւ զչորս հազար դռնապանսն, եւ զայլ ամենայն յօրինուածսն. եւ գնաց ՙի նմանէ տիկինն: Եւ մեղաւ Սողոմոն յերեսուն եւ եօթն ամի թագաւորութեանն իւրոյ, եւ մեռաւ յիսուն եւ երկու ամաց: Եւ էին մարգարէք Սադովկ, եւ Աքիաս եւ Սամեա: Եւ իմաստասէրք՝ Հոմերոս, եւ Սիդոս. եւ քահանայապետ՝ Սադովկ ՙի ցեղէն Եղիազարու, կէսք ՙի Թամարայ ասեն, որպէս կայ ՙի գիրս թագաւորութեանցն: Կայ ՙի գիրս Փիւնիկեցւոցն, եթէ տաճարն յԵրուսաղէմ շինեցաւ հարիւր քառասուն եւ երեք ամօք յառաջ քան զշինելն Տիւրացւոցն զԿարքեդոն. եւ գրեն առակս ինչ առ միմեանս Սողոմոն եւ Քիրամ, եւ ոչ կարէր Քիրամ լուծանել զՍողոմոնին. բայց գտաւ այր ոմն, Աբգամանոս անուն ՙի Տիւրոս՝ որ կարողանայր առեղծուլ, այլ եւ գրէր առ Սողոմոն, եւ տարակուսէր Սողոմոն:

[ԺԱ]

Ռոբովամ որդի Սողոմոնի թագաւորեաց զկնի հօրն ամս եօթնեւտասան ՙի վերայ Յուդայ եւ Բենիամենի, եւ այլ տասն ցեղքն թագաւորեցուցին յինքեանց զՌոբովամ՝ որդի Նաբատայ՝ յազգէն Եփրեմի: Յաւուրս սորա՝ ել Սաւսակիմ արքայ Եգիպտացւոց եւ կողոպտեաց զտաճարն Տեառն եւ գնաց: Զկնի Ռոբովամայ թագաւորեաց Աբիա որդի նորա ամս երեք. եւ յետ նորա Ասա որդի նորա ամս քառասուն եւ մի: Իսկ զկնի Ռոբովամու, թագաւորեաց Իսրայելի Նաբատ որդի նորա ամս երկու. եւ յետ նորա Բաասս ամս քսան եւ չորս. յաւուրս սոցա մարգարէք՝ Աքիա, Սամեա, Յովէլ, Ազարիա,

որ եւ Աղդով, եւ Անանիա. Յովան, զոր այլք Զաքարիա ասեն, եւ Եպիփան Իուդ ասէ, զայն զոր սպան առիւծն: Ի քսան եւ իններորդ ամին Ասայ թագաւորեաց 'ի վերայ Իսրայելի Եղաս ամս երկու. եւ Զամբրի ծառայ նորա սպան զնա, եւ թագաւորեաց աւուրս եօթն. եւ ա՛ռ զթագն Ամրի, ամս երկոտասան. որ շինեաց զՍամարիա, որ կոչեցաւ նա Սեբաստիա, եւ արդ ասի Մամլուզ. իսկ զկնի Ասայ թագաւորեաց Յովսափատ, ամս քսան եւ ինն. եւ զկնի երկու ամաց թագաւորեաց Իսրայելի Աքաաբ որդի Ամրեայ ամս քսան եւ երեք, որ էառ կին զԵզաբէլ, դուստր Իքթիլ թագաւորի Սիդոնի: Ի քսան եւ ութերորդ ամին Յովսափատու թագաւորեաց Իսրայելի Ոքոզիա ամ մի, եւ զկնի նորա եղբայր նորա Յովրամ ամս երկոտասան, եւ զկնի նորա Յէու ամս քսան եւ ութ, եւ յետ նորա Յովաքազամս եօթն եւ տասն: Եւ թագաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ Յովրամ ամս ութ. եւ զկնի նորա Ոքոզիա ամ մի. յեօթներորդ ամին Յովրամայ վերացաւ Եղիա: Զկնի Ոքոզիայ՝ մայր նորա Գոդողիա, որ էր դուստր Եզաբէլի, եւ ապա թագաւորեցոյց Յովիդեա քահանայապետ զՅովաս որդի Ոքոզիայ եօթնամեայ 'ի վերայ Յուդայ, եւ եկեաց Յովիդեա միայն զկնի Մովսեսի, ամս հարիւր եւ երեսուն. որոյ որդին Ազարիա մարգարէանայր, եւ եղեւ քահանայապետ զկնի հօրն, եւ սպան զնա Յովաս յերեսներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ. եւ յերեսուն եւ եօթներորդ ամին մեռաւ Եղիսէ. եւ 'ի քառասներորդ ամի թագաւորութեան իւրում, սպանաւ Յովաս 'ի ծառայից իւրոց, եւ թագաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ Ամասիա քսան եւ ինն ամ: Ի սորա տասներորդ ամին թագաւորեաց Իսրայելի Յովաս ամս վեշտասան. եւ զկնի նորա Րոբովամ՝ ամս քառասուն. ոմանք ասեն թէ սպան զԱմասիա, եւ քակեաց 'ի պարսպէն Երուսաղեմի չորեքհարիւր զիրկ. եւ թագաւորեաց 'ի վերայ Յուդայ Ոզիա ամս յիսուն եւ երկու: Ի քսան եւ իններորդ ամին նորա թագաւորէ Իսրայելի Զաքարիա ամս վեց. եւ զկնի նորա Սելլում ամիս մի, եւ զկնի նորա Մանասեմ ամս տասն: Ի քսաներորդ չորրորդ ամին բորոտեցաւ Ոզիա, եւ լռեաց Եսայի մինչեւ ցմահ նորա քսան եւ ութ ամ, եւ վերստին մարգարէացաւ Եսայի վաթսուն եւ մի ամ. եւ նախ քան զլռութիւնն քսան եւ չորս ամ: Յերեսներորդ չորրորդ ամին Ոզիայ եկն Փուա, եւ ա՛ռ 'ի Մանասեմայ հազար քանքար ոսկւոյ. եւ 'ի քառասներորդ ամին Ոզիայ, թագաւորէ Իսրայելի Փակէէ միւս ամս տասն: Ի քառասուն եւ ութերորդ ամին Ոզիայ ել Թակղաթփաղասար, եւ գերեաց զմեծ մասն տասն ցեղիցն: Զկնի Ոզիայ թագաւորէ Յովնաթան որդի նորա ամս տասն: Պորփիւրոս պուետէս ճանաչիւր, եւ մարգարէք՝ Եսայի, Յունան, Ամովս, Ովսէէ. եւ Կուկր Եգիպտացւոց օրէնս դնէր. առ որով զառն խօսեցաւ: Եւ յետ Յովնաթանու թագաւորէ Աքազ ամս վեշտասան. յաւուրս սորա Փակէէ եւ Հռասոն արքայ Դամասկոսի կոտորեցին յԵրուսաղէմ երկոտասան բիւր. եւ Աքազ վարձեաց զԹակղաթփաղասար, եւ եկեալ ա՛ռ զԴամասկոս, եւ սպան զՀռասոն արքայ Դամասկոսի, եւ գերեաց զԵղոմ: Յերկրորդ ամին Աքազու Ովսէէ սպան զՓակէէ, եւ թագաւորեաց ամս ինն: Յութերորդ ամին Աքազու ել Սաղմանասար, եւ հարկ եդ Իսրայելի եւ գնաց:

[ԾԲ]

Յետ Աքազու թագաւորէ Եզեկիա. յերրորդ ամին սորա՝ եկն Սաղմանասար, եւ ա՛ռ զՍամարիա, եւ գերեաց զտասն ցեղսն, եւ տարաւ 'ի Բաբելոն, եւ բարձաւ թագաւորութիւնն Իսրայելի, տեւեալ ամս երկերիւր եւ յիսուն. լինին յԱդամայ չորեք հազար երեք հարիւր եւ երեսուն ամք: Րոբովամ, Նաբատ, Բայաս, Եղա, Զամբրի, Ամրի, Աքաաբ, Ոքոզիա, Յովրամ: Յէու՝ որ սպան զՈվրամ եւ զԵզաբէլ մայր իւր, Յովաքազ, Յովազ, Րոբովամ, Զաքարիա, Սելլում, Մանասեմ, Փակէէ, Փակէէ, Ովսէէ վերջին: Ի

վեցերորդ ամին Եզեկիայ զերեցաւ Իսրայէլ. որ թագաւորեաց ՛ի վերայ Յուդայ ամս քսան եւ ինն: Յիններորդ ամին սորա Հռոմելոս շինեաց զՀռոմ: Մանասէ ամս յիսուն եւ հինգ, Ամոն՝ ամս եօթն եւ տասն. Ովսիա՝ ամս երեսուն եւ մի. Յովաքազ՝ ամիսս երեք. Եղիակիմ եղբայր նորա ամս մետասան. Յեքոնիա՝ ամիսս երեք. Սեդեկիա՝ ամս մետասան, որ զերեցաւ, եւ աւերեցաւ տաճարն: Ամենայն ժամանակ թագաւորացն Յուդայ են չորեքհարիւր երեսուն եւ երկու ամ. եւ տեւեաց տաճարին շէն չորեքհարիւր քառասուն եւ երկու ամք:

Յութերորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ Նաբուգոդոնոսոր տարաւ զՅեքոնիա եւ եդ ՛ի բանտի, երեսուն եւ հինգ ամ. քանզի Նաբուգոդոնոսոր որդի Նաբուպալասարայ՝ թագաւորեաց ամս քառասուն եւ երկու. յութերորդ ամին զերեաց զՅեքոնիա, եւ եդ ՛ի բանտի զամենայն ժամանակս իւր, որ է երեսուն եւ չորս ամ մնացեալն, զոր փոխեալ Իլմարովդակ զաթոռ հօր իւրոյ ամս երեք, եւ յառաջին ամին իւրոյ թագաւորութեանն եհան զԵքոնիաս ՛ի բանտէ, եւ ուտէր ՛ի սեղան արքայի: Յետ որոյ եղբայր նորա Բաղտասար ամ մի, առ որով Դանիէլ զգիր բառնալոյ թագաւորութեանն Քաղդէացւոց ընթերցաւ, զոր էառ Դարեհ արքայն Մարաց, որ թուի թէ Աժդահակն է զի երկանուն ասեմք զնա, որ յերեսներորդ վեցերորդ ամի թագաւորութեանն իւրում ՛ի վերայ Մարաց, ա՛ռ եւ զՔաղդէացւոցն ամս երկու. եւ Կիւրոս պարսիկ սպան զնա, եւ տիրեաց Մարաց եւ Պարսից եւ Քաղդէացւոց եւ Ասորւոց ամս երեսուն: Զոր ասեն թէ յառաջին ամին չարչարեաց զՀրէայսն եւ սպան զԱնանիանսն, եւ չարչարեաց զնա Տէր ՛ի տեսլեանն, եւ սպառնացաւ նմա. յորմէ զարհուրեալ՝ ետ հրաման արձակել զգերին Հրէից, տալով զսպասս տաճարին ցՍամանասար հանդերձապետ Յուդայ արծաթի եւ ոսկի ամանս հազար չորեքհարիւր քառասուն եւ երեք. բայց ոչ բերաւ յԵրուսաղէմ, մինչեւ ցԶօրաբաբելի գալն: Եւ աստ լցաւ եօթանասուն ամացն վճիռն, յԵրեմիայէ ասացեալն, որ հաշուեալ լինի յութեւտասներորդ ամէն Ովսիայ արքայի, որպէս Եզեկիէլ երեսուն ամ ասէ ՛ի հինգերորդ ամի գերութեանն Յեքոնիայ, յորում սկսաւ մարգարէանալ. քանզի Յովսիա երեսուն եւ մի ամ թագաւորեաց, եւ յութեւտասներորդ ամին վճիռն հատաւ եօթանասուն ամին, չորեքտասան Ովսիայն, եւ մետասան Յովակիմայն՝ լինի քսան եւ հինգ, եւ հինգ գերութեանն՝ լինի երեսուն. եւ երեսուն եւ չորս ամ Նաբուգոդոնոսորայն, մնացեալն լինի վաթսուն եւ չորս. երեք՝ Իլմարոդայն. մի՝ Բաղդասարայն, եւ երկու Դարեհին, լինի եօթանսուն. եւ զի լցեալ էր եօթանասունն, եւ Կիւրոս յապաղէր, բարկացաւ նմա Տէր. եւ Դանիելի ասէր հրեշտակն թէ իշխանն Պարսից կռուի ընդ իս, չտալով թոյլ արձակել զգերին ըստ աղօթից քոց: Եւ յառաջին գալն էին Հրեայքն հինգ բիւրք, որք կանգնեցին սեղան, եւ արկին հիմն տաճարին, եւ նեղեալ ՛ի շրջակայ ազգացն, մնաց անկատար մինչեւ ցԴարեհ արքայ: Յետ Կիւրոսի Կամբիւսոս որդի նորա ամս ութ. Հրեայք Նաբուգոդոնոսոր զսա կոչեն. Մոգքն երկու եղբարք, ամիսս եօթն. Դարեհ Վշտասպ ամս երեսուն եւ վեց. Քսերքսէս Դարեհի որդի, ամս քսան եւ մի. ՛ի սորա հօրն յերկրորդ ամն Զօրաբաբէլ եկ յԵրուսաղէմ, եւ շինեաց զտաճարն. առ որով լցաւ երկրորդ անգամ եօթանասունն յաւերմանէ տաճարին, երկու ամ աւելի. Նաբուգոդոնոսորի եւ որդւոցն՝ երեսուն եւ երկու, եւ երկու Դարեհ մարին, եւ երեսուն եւ ութ Կիւրոսին եւ որդւոյն, լինի եօթանասուն եւ երկու. եւ զԴարեհին երկրորդն եդեալ՝ լինի եօթանասուն եւ չորս. որ լինի աւելիքն չարութեանն եւ ծուլութեանն Հրէից, եւ ոչ Աստուծոյ քաղցրութեանն:

[ԺԳ]

Արտաշէս երկայնաբազուկ քառասուն եւ մի ամ. առ սովաւ Եզրաս եւ Նոյեմի տակառապետ եկին յԵրուսաղէմ եւ շինեցին զպարիսպն: Դարեհ հարճորդի ամս իննեւտասն. Արտաշէս, ամս քառասուն, առ սովաւ Իսթեր: Արտաշէս Ոքոս, ամս չորս. Դարեհ Արշամայ, ամս վեց. զոր սպան Աղեքսանդր, եւ եկեաց ինքն այլ եւս ամս վեց. յերկրորդ ամէն Դարեհի Վշտասպեայ մինչ 'ի մահն Աղեքսանդրի՝ լինին ամք հարիւր եօթանասուն եւ մի: Զկնի որոյ թագաւորեաց Պտղոմէոս յԵգիպտոս, որ Լագոսեանն կոչի, ամս քառասուն. Պտղոմէոս Փիլադելփոս, ամս երեսուն եւ ութ. առ որով թարգմանեցան Հրէից գրեանն: Պտղոմէոս Եւերգետէս, ամս քսան եւ չորս. Պտղոմէոս Փիլուպատոր, ամս քսան եւ մի. Պտղոմէոս Եպիփանէս, ամս քսան եւ երկու. Պտղոմէոս Փիլոպատովր, ամս երեսուն եւ երեք. առ որով Անտիոքոս Եպիփանէս նեղէր զՀրեայսն, որ թագաւորեաց ամս մետասան: Անտիոքոս Եւպատոր ամս երկու. 'ի սոյն ամի եւ 'ի Փիլոպատոր Պտղոմեայ եօթնեւտասներորդն, ամբարձաւ Յուդա Մակաբեայ ամս երեք. եւ լինի 'ի թագաւորութենէն Զօրաբաբելի մինչեւ ցՅուդա Մակաբեայ՝ ամք երեքհարիւր երեսուն եւ երկու: Յուդա Մակաբեայ, ամս երեք. Յովնաթանէս, ամս տասն. Շմաւոն, ամս ինն: Հիւրկիանոս՝ որ եւ Յոհաննէս, ամս քսան եւ վեց. Արիստաբուլոս, ամ մի. Յաննէոս, որ եւ Աղեքսանդրոս, ամս քսան եւ եօթն. Աղեքսանդրիա կինն, ամս ինն. Հիւրկանոս, ամս երեսուն եւ չորս. Հերովդէս այլազգի, ամս երեսուն եւ եօթն: Յերեսներորդ երկրորդ ամի սորա ծնանի Քրիստոս Աստուած: Լինի 'ի Յուդայէ Մակաբեայ մինչեւ 'ի ծնունդն Քրիստոսի հարիւր յիսուն եւ մի ամք. եւ 'ի Զօրաբաբելէ մինչեւ ցՀերովդէի յերեսներորդ երկրորդ ամն, յորում Տէրն ծնաւ, չորեքհարիւր ութսուն եւ երեք ամք: Իսկ ըստ Դանիէլի եօթներորդացն, որ ասէ եօթներորդք եօթն եւ եօթներորդք վաթսուն եւ երկու, որ լինի վաթսուն եւ ինն. եւ եօթներորդ մի, եւ կէս եօթներորդի. զմի եօթներորդն 'ի վերայ հաշուեալ, եօթանասուն եօթներորդք է, որ լինի չորեքհարիւր իննսուն. եւ զի յայս թուոյս, որ չորեքհարիւր ութսուն եւ երեք է, մոզքն եօթն ամիս կացին թագաւորք, այն մի եօթներորդն եօթն ժամանակ է, այն չէ հաշուած, զայն 'ի վերայ չորեքհարիւր ութսուն եւ երիցդ դիր, եւ լինի չորեքհարիւր իննսուն. զի այս միաւոր եօթնս՝ ամսօք է, իսկ կէս եօթներորդի՝ երեսուն եւ երեք տարի եւ կէսն է, յորում սպանաւ Օծեալն: Զի այլ եօթներորդքն քառասուն եւ ինն, քառասուն եւ ինն է հաշուած, եւ այս կէս է, զի դեռ չէ 'ի լիմն. քառասուն եւ ինն այլ կէս է, այսինքն պակաս է. զի սովոր եմք կէս ասել թերոյն: Թէ կամիս ընկալ, թէ ոչ՝ թողութիւն շնորհեա:

[ԺԴ]

Հայրն բազմորդի մեծն Աբրահամ եղեւ ազգիս մերոյ ըստ մարմնոյ եւ ըստ հոգւոյ հայր պարծանաց, քանզի վեց որդիս ստացաւ 'ի Կենդուրայ, զԵմրան, եւ զԵկսան, զՄադան, զՄադիման, զԵսբոկ եւ զՍովիէ: Իսկ երէց որդին Եմրան՝ սպան զԵկսան եւ զՄադան. եւ վասն այսորիկ արձակեաց զնա հայր իւր յարեւելս, յԻսահակայ որդւոյն իւրմէ. յորմէ սերեցան ազգն Պարթեւաց, ուստի քաջն Արշակ. որ զկնի վաթսուն ամաց մահուանն Աղեքսանդրի, ապստամբեալ 'ի Մակեդոնացւոցն՝ թագաւորեաց յերկրին Քուշանաց, 'ի Բահլ շահաստանի ամս քսան եւ վեց, տիրեալ ամենայն արեւելից եւ Ասորեստանեայց, սպանանելով զԱնտիոքոս, հալածէ 'ի Բաբելոնէ եւ 'ի Քաղդէացւոց երկրէն զՄակեդոնացիս: Ասեն թէ սա էր որդի Արշաւրայ, որ էր Մարաց արքայ: Սա էառ կին յազգէ որդւոցն Մովսիսի՝ որ բնակեալ էին 'ի Տափնաս, եւ խնամացեալ ցեղին Տաճկաց, եւ եկեալ բնակեցաւ 'ի մէջ Մարաց եւ Պարսից, Հայոց եւ Քուշանաց: Եւ զի 'ի դիմաց եւ 'ի թիկանց, յաջմէ եւ 'ի ձախմէ թեւեալ էին չորք ազգք, Պարթեւք կոչեցան,

պարունակեալք 'ի չորից ազգաց, եւ վասն Բահլ քաղաքին արքունական՝ Պահլաւք կոչեցան:

Զսա փոխէ Արշան որդի իւր, որ եւ Արտաշէս ասի, չքնաղ այր եւ անձնեայ եւ գոռ պատերազմող. սմա լինի որդի Արշակ, որ կոչեցաւն Մեծ. զորմէ ասեն տիրել երրորդ մասին աշխարհիս, Ասիոյ, Լիբիոյ եւ մեծ բաժնի եւրոպայ: Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ 'ի վերայ Հայոց, եւ սահման հատանէ նմա զՊաղեստին, եւ զԱսորեստան եւ զՄէջերկրեայս, եւ զԹետալիա 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչեւ ցուրանօր Կովկաս յարեւմտական ծովն խառնի, եւ այլ եւս, ասէ, որչափ իմաստութիւն քո եւ զէն հատանէ: Սորա սպանեալ զՄարնեւփիլիկա, որ բռնացեալ ունէր զկողմն Պոնտոս եւ հաստատեալ կազմէ զթագաւորութիւնն տանուտէրական ցեղապետութեամբ՝ զորս կոչէ յաստիճանս նոցա անուն պերճանաց. Բագրատունիս զթագադիրսն՝ յանուանէն Բագարատայ, որ 'ի յազգէն Սմպատայ հրէէ, 'ի ցեղէն Յուդայ. եւ Քնթունիս զզգեստողն իւր, յազգէն Քանանու. եւ Խորխոռունիս, զթիկնապահն իւր 'ի ցեղէն Հայկայ. եւ Վարաժունիս եւ Արծրունիս եւ Գնունիս եւ Գաբեղեանս եւ Զինականս եւ Հաւունիս, եւ Սիսակեանս՝ զտեարսն Սիւնեաց, եւ Մուրացանս՝ զոր երկրորդ իւր կարգէ, յարենէն Աժդահակայ Մարաց արքայի. եւ Մուրցանն Տէր ասի. եւ Աղուանիս, եւ Առանիս՝ 'ի թոռանցն Հայկայ: ԶԱռան ոմն կողմնապետ արեւելից հիւսիսոյ կացուցանէ, յորմէ սերեցան ազգն Ուտիացւոց եւ Գարդմանացւոց եւ Գարգարացւոց եւ Ծօդացւոց. եւ Գուշարացիս՝ յորդւոցն Շարայի մնացելոց, որոց տայ զլեառն Մթին, զԿանկարս, եւ զկէս մասինն Ջաւախաց: Եւ զկողմնակալն հիւսիսոյ Կովկասու բդեաշխ կոչէ Գուգարացւոց, եւ կարգէ զնա 'ի վերայ զերւոցն Վիրացւոց, զոր ած Նաբուգոդոնոսոր 'ի Վիրիոյ յարեւմտից Լիբիացւոց, յորոց մասն ինչ առ ծովուն Պոնտոսի բնակեցուցանէ: Եւ Դունին կոչէ զմեծ նահապետն Բասենոյ 'ի զաւակէն Հայկայ. եւ Անգեայս կոչէ զկողմնակալն արեւմտից զՏուրքն հայկացի, զոր հարիւր քան փղի ոյժ ասեն ունել, եւ զորձաքարս ձեռամբն ձեւել ըստ կամաց, եւ բլրաձեւ վիմաւ կորուսանել բազում նաւս յեզր ծովուն Պոնտոսի: Եւ կուսակալին արեւելից հարաւոյ Շարշանայ, Սասանական կոչէ, զոր կացուցանէ 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ. եւ զՄոկացին 'ի նմին գաւառէ, եւ զԿորդուացին, եւ զԱնձեւացին, եւ զԱկայեցին, եւ զՏրպատունին, եւ զԱնձտայն. եւ այլ այսպիսիս. կորովին այն եւ խոհեմամիտ արքայն, դպիրս եւ դռնապանս, եւ բարեյիշեցուցիչս արքայի 'ի բարկութեան ժամու:

[ԺԵ]

Բայց լուաք եւ տեսաք զրով, եթէ որդի էր սա Արշակայ մեծի, եւ ոչ եղբայր: Եւ էր բանն այսպիսի, եթէ թագաւորն Պարսից խնդրեաց զսիւնն կճեայ՝ որ 'ի Մծբին յապարանս արքայութեանն Հայոց. եւ 'ի յառնուլն գտաւ գիր յունարէն, եթէ Ես գրեցի Ագաթանգեղոս. զի մեծն Արշակ ունէր չորս որդիս. զառաջինն թագաւորեցոյց Թետալացւոց, եւ զերկրորդն Լիւրիկեցւոց, եւ զերրորդն Պարթեւաց. զչորրորդն Հայոց, տալով նմա զսահմանն՝ զոր Հայկն ստացաւ զաւակօքն իւրովք, եւ որդւովք եօթն դստերաց իւրոց:

Արդ կարգաւորեալ զարքունիսն Վաղարշակայ, պահէ առ ինքն զԱրշակ զորդի իւր, եւ զԱրտաշէս որդի նորա, եւ զայլ արքայազունսն առաքէ 'ի Հաշտեան գաւառն: Եւ եղեւ այս 'ի կրօնս ամենայն թագաւորաց, զմի ոք ունել ընդ ինքեանս ժառանգ եւ զայլսն 'ի Հաշտէնս առաքել, զի կայցեն յազատութեան: Թագաւորեալ Վաղարշակայ ամս քսան

եւ երկու, մեռանի ՙի Մծբին. եւ թագաւորեաց Արշակ որդի նորա ամս քսան եւ երեք: Սա կառոյց զնիզակն յորձաքարի յեզերս ծովուն Պոնտոսի, մխեալ արեամբ թիւնաւոր սողնոց, զոր պաշտեցին Պոնտացիք իբրեւ զգործ աստուծոյ: Զկնի նորա թագաւորեաց Արտաշէս որդի նորա ամս քսան եւ չորս, յերրորդ ամի Արշականայ Պարսից արքայի. զոր իւր երկրորդ կացոյց եւ տիրեաց բոլոր ցամաքի, եւ անց յայնկոյս ովկիանու, եւ եհաս մինչեւ ՙի Սպանիա, եւ դարձաւ ձերբակալ արարեալ զԿրիւսոս Լիդայ թագաւորն. առանց թուոյ ունելով զօրս. եւ ՙի յերկրորդ անգամ գնալն յարեւմուտս, մեռանի ՙի ծովուն: Եւ առնու զթագն Տիգրան որդի նորա, ՙի քսաներորդ եւ եօթներորդ ամի թագաւորութեանն Արշականայ. սա գերեաց զԵրուսաղէմ, եւ սատակեաց զԿրասոս զօրավարն Հռովմայեցւոց, եւ կացուցանէ զՄիրդատ ՙի Մաժաք. որոյ որդին ապստամբեալ երթայ առ Հռովմայեցիս, առեալ զՊերգեա քաղաք, եւ զՄաժակ ընդարձակեալ կոչէ յանուն Կայսեր. եւ զկնի Բարզափրան վերստին գերէ զԵրուսաղէմ, ածեալ գերի զՀիւրկանոս քահանայապետ՝ բնակեցուցանէ ՙի Վան: Այլ Տիգրան թագաւորեալ ամս երեսուն եւ երեք, մեռանի. եւ առնու զթագն Արտաւազդ որդի նորա, եւ բնակեցուցանէ զեղբարս եւ զքորս իւր յԱղիովիտ եւ յԱռբերանի, որպէս զայլ Արշակունիս՝ ՙի Հաշտէնս. ինքն խաղայ ՙի Միջագետս, եւ Անտոնինոսի լուեալ զայ կոտորէ զզօրս նորա, եւ զնա գերեալ տանի յԵգիպտոս՝ պարգեւ Կղէոպատրայ դշխոյի: Եւ առնու զթագն Արշամ որդի Արտաշիսի, եղբայր Տիգրանայ, եւ տայ հարկս ՙի Միջագետաց Հռովմայեցւոցն, յաւուրս Հերովդի, զոր կացոյց Անտոնինոս արքայ Հրէից, եւ յաւուրս Արշաւրայ Պարսից թագաւորի յոյժ տղայոյ, որ չկարէր օգնել Արշամայ. վասն որոյ հնազանդեցաւ կայսեր, եւ գործաւորս տայր Հերովդի, սալակապ առնել զփողոցն Անտիոքայ: Սա թագաւորեալ ամս քսան՝ մեռանի, եւ առնու զթագն որդի նորա Աւագայրն, զոր Ասորիք Աբգար կոչեն: Ի սորա երկրորդ ամին ծնաւ Տէրն, եւ ել հրաման յՕգոստոս կայսերէ աշխարհագրութեան, եւ բերաւ պատկեր նորա ՙի Հայս, եւ ամենայն Հայք մտին ընդ հարկաւ. սայապէս եւ Ասորեստան եւ Եգիպտոս եւ ամենայն Մէջերկրայք: Եւ էր յելիցն Ադամայ, ըստ Հրէիցն՝ չորեք հազար, եւ ըստ եօթանասնիցն՝ հինգ հազար հարիւր իննսուն եւ ութ. ըստ Ենանոսի՝ հինգ հազար իննսուն եւ մի. ըստ Ասորւոց՝ հինգ հազար քսան եւ վեց. եւ տարին երկոտասանալուսնեայ:

[ԺԶ]

Եւ Օգոստոս երկրորդ ինքնակալ զկնի Յուլիոսի զոր ասեն Փորահան, որ եւ Կայսր կոչեցաւ, եւ թագաւորեաց զկնի չորս հարիւր վաթսուն եւ երկու ամի խափանելոյ արքայութեանն Հռոմայ. եւ Օգոստոս եւս մեծացաւ ՙի ծնանել մեծին Աստուծոյ եւ ամենակալ արքային. յորում աւուրս եկին մոգքն երկոտասան հազար հեծելովք, եւ լուեալ եթէ սով է ՙի Պաղեստին, թողին զզօրսն առ Աբգար, եւ ինքեանք որ մեծք էին գնացին երկոտասան իշխանօք, եւ հազար հեծելօք. Մելքոն Պարսիկ, Գասպար Հնդիկ, Բաղտասար Արաբ. ոսկի, կնդրուկ, զմուռ ընդ ինքեանս ունելով: Զայս գրեաց Լուկիանոս ոմն Փռանկ, որ կայր յԱսորիս, առ կայսրն Օգոստոս. Գիտացէ ինքնակալութիւնդ քո, զի եկին ՙի հարաւոյ արեւելից արք մեծաշուքք եւ երկրպագեցին տղայոյ միոյ ծնելոյ ՙի Պաղեստին, հրաման առեալ ՙի վերուստ յաստեղէ մեծէ, որ առաջնորդէր նոցա: Իսկ ՙի գնալ մոգուցն ընդ այլ ճանապարհս, յաշխարհին իւրեանց, կոտորեաց Հերովդէս հազար չորեք հարիւր վաթսուն եւ երկու մանկունս յերթալն Տեառն յԵգիպտոս: Եւ Օգոստոս երթայ յԵգիպտոս, եւ սատակէ զԱնտոնինոս զօրավարն իւր, որ ապստամբեալ ՙի նմանէ թագաւորեաց: Եւ Աբգար շինեաց զՈւռհա,

եւ անդ փոխեաց զաթոռն իւր եւ զդիւանն ՚ի Մծբնայ, որպէս Տիգրան շինեաց զՏիգրանակերտ, որ ասի Ամիթ։ Յերեւներորդ երրորդ ամի Տեառն մերոյ ծննդեանն, մեռաւ Արշաւիր թագաւորն Պարսից, թողեալ երեք որդի եւ դուստր մի, որք վիճէին ՚ի վերայ թագաւորութեանն, զորս խաղաղացոյց հաշտութեամբ Աբգար՝ անդ գնալով. զաւագ որդին Արտաշէս՝ թագաւորեցուցանէ, եւ զՍուրէն եւ զԿարէն եւ զԿոշմ քոյր նոցա՝ պատուէ Պալհաւ անուամբ, եւ ՚ի դառնալն պատահէ նմա ցաւ ուրկութեան։ Եւ եկեալ յԵղեսիա՝ առաքէ առ Մառինոս զօրավարն Հռովմայ զՄարիահա բդեշխն Աղձնեաց, եւ զՇամշագրամ նահապետն Ապահունեաց, եւ զԱնանէ հաւատարիմ իւր, զի մի՛ խորհուրդ նենգութեան կարծեսցեն զերթն նորա յարեւելս։ Եւ պատահեալ Մառինեայ յԵլեւթրապօլիս, լուան բանս բարիս եւ ելին յԵրուսաղէմ. եւ տեսին զՏէրն զի առնէր նշանս մեծամեծս, եւ հաւատացին ՚ի նա, եւ բերին զտեսեալ նշանսն Աբգարու, եւ դարձան մեծարել զնա եւ բերին զպատկերն, եւ եկաց յՈւռհա, մինչ ՚ի Նիկիփոռ թագաւորն Յունաց, որ տարաւ ՚ի Կոստանդնուպօլիս ՚ի ձեռն Աբրահամու մետրապօլտի։

[ԺԷ]

Առ սա եկն Թադէոս առաքեալ եւ մկրտեաց զսա եւ զամենայն քաղաքն, եւ գնացեալ առ Սանատրուկ կատարի ՚ի նմանէ յԱրտազ։ Ի նոյն վիճակեալ եւ Բարդողիմէի, վճարի ՚ի նոյն թագաւորէ յԱրաբիոն քաղաքի։ Իսկ Աբգարու թագաւորեալ ամս երեսուն եւ ութ կատարի ՚ի Տէր. եւ Սանատրուկ տիրէ Միջագետաց. եւ շինէ զՄծբին, որ ՚ի շարժմանէ փլեալ էր, եւ մեռանի յորսի թագաւորեալ ամս քսան, եւ առնու զթագն Երուանդ որդի կնոջ արշակունւոյ, եւ կոտորէ զամենայն զաւակս Սանատրկոյ, զերծեալ մանուկ մի Արտաշէս անուն, զոր առեալ Սմբատայ՝ անկանի ՚ի Պարսս, առ Դարեհ արքայ վերջին։ Եւ Երուանդ թողու զՄիջագետս ՚ի Տիտոս, եւ առնէ զնա յ՚ոյժ. եւ շինեալ զԵրուանդաքար, անդ փոխէ զարքունիս յԱրմաւրոյ, եւ ՚ի նմանէ հեռագոյն շինէ զԲագարան տուն կռոց ՚ի վերայ Ախուրանայ գետոյ, եւ քուրմն դնէ զԵրուազ եղբայր իւր. մինչեւ ՚ի յամն քսան եւ մի, յորում դառնայ Արտաշէս թագաւորեալ. եւ տուեալ ճակատ ՚ի ՄարացեւՄարգ յԱխուրեան գետ, փախչի Երուանդ ՚ի քարն եւ սատակի չարակնն այն։ Եւ առնու զթագն Արտաշէս. սա շինէ զԱրտաշատ ՚ի տեղւոջ ուր խառնի Մեծամօր յԵրասխ։ Սա զերի ածեալ յամենայն կողմանց՝ չեթող տեղի անգործ ՚ի Հայս. եւ չորեքանկիւնի քարիւ նշանակէ զկոպարսն. եւ կարգէ աւուրս շաբաթուց եւ ամսոց եւ բոլորման տարեաց, եւ կազմուած նաւագնացութեան, եւ արուեստ ձկնորսաց։ Թագաւորեալ սորա ամս քառասուն եւ մի մեռանի. որում մահակից լինին ոչ սակաւ ծառայք։ Եւ առնու զթագն Արտաւազդ որդի նորա, որ զկնի աւուրց ինչ ՚ի յորսս գետամոյն լինի, առ կամրջովն Մեծամօրի, լլկեալ յայսոց։ Եւ առնու զթագն եղբայր նորա Տիրան, յերրորդ ամի առաջնոյ Պերոզի, ամս քսան եւ մի. որում ձիք ասեն երկու երագունս զոր թեւաւորս կոչէին։ Սա մեռանի ՚ի ճանապարհին Եկեղեաց, պատահեալ ձեան սաստկագունի. եւ առնու զթագն Տիգրան վերջին եղբայր նորա ամս քառասուն եւ երկու։ Զնա փոխէ Վաղարշ որդի նորա, յամի երեսներորդի երկրորդի հոմանուանն իւրոյ Պարսից արքայի։ Սա շինէ զՎաղարշաւան ՚ի գաւառին Բասենոյ, ուր ծնաւ զնա մայրն իւր, եւ պատեաց զՎարդգէս աւանն ՚ի վերայ Քասաղ գետոյ. եւ Վարդգէս քեռայրն Երուանդայ հայկազնոյ սակաւակեացն շինեալ էր զնա. զոր սա պատեալ պարսպով Վաղարշապատ կոչեաց, որ եւ Նոր-քաղաք։

Յաւուրս սորա միաբանեալ ազգն Բուլղարաց եւ Խազրաց, թագաւոր ունելով զՎնասեպոմն Սուրհապ զան առ Կուր գետով անհուն բանակօք, զոր տարեալ Վաղարշու կոտորմամբ անցուցանէ ընդ դուռն Չորայ. սակայն ՚ի նետէ հարեալ յանկարծս մեռանի, թագաւորեալ ամս քսան: Եւ առնու զթագն Խոսրով որդի նորա, յերկրորդում ամի Արտեւանայ Պարսից արքայի. եւ նոյնժամայն անցանէ ընդ լեառն Կովկաս յառնուլ զվրէժ հօրն, եւ մաշէ սրով զերկոսին ազգսն. եւ ՚ի լաւացն պատանդս առեալ մի ՚ի հարիւրոցն, դառնայ այսրէն, զիւրոյ տէրութեանն նշան արձան հաստատեալ հելլենացի գրով: Յորում ժամանակի սպան զԱրտաւան Արտաշիր Ստահրացի. եւ լուեալ Խոսրովու ազդ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր, եւ առեալ զզօրս Եգիպտոսի, եւ առ անապատօք մինչեւ ցծովեզրն Պոնտոսի, աւերէ զաշխարհն Պարսից ամս տասն, փախուցեալ զԱրտաշիր ՚ի Հնդիկս. մինչեւ եկն Անակ, եւ նենգութեամբ սպան զքաջն, եւ մեռաւ ինքն եւ իւրքն: Եւ զորդին Անակայ զԳրիգոր առեալ Բունդարայ պարսկի որ եկեալ էր զկնի Անակայ, եւ գնացեալ ՚ի Կեսարիա. եւ առեալ կին զքոյրն Եւթաղեայ զՍոփի. եւ զկնի ամի միոյ դարձաւ գնալ ՚ի Պարսս, եւ հասեալ աներոյն արգելու ՚ի Վաղարշապատ քաղաքի. ուր մտանէ Սոփի ստնտու մանկանն Գրիգորի, ցնա տուեալ այր իւր, ՚ի զրկացն Ոգոհեայ առեալ ՚ի ժամ կոտորածոյ ազգին Անակայ: Եւ տարեալ ՚ի Կեսարիա ընծայեն Քրիստոսի. եւ վարժեալ անդ յոյն եւ ասորի գրով, եւ եղեալ երկոտասան ամաց, Դաւիթ ոմն ամուսնացուցանէ զնա ՚ի դուստր իւր Մարիամ. եւ եղեալ երկուց որդւոց, մեկնին ՚ի միմեանց. Մարիամ ՚ի կանանց վասն գնաց երէց որդւովն, եւ կրտսերն գնաց զկնի Ճգնաւորի ումեմն Նիկոմաքեայ. եւ դարձոյց մայրն զՎրթանէս առ դայեակն իւր, որ եւ սնուցեալ ամուսնացոյց եւ զնա եւ ս: Իսկ զկնի մահուանն Խոսրովու՝ կոտորէ Արտաշիր զյիշատակս նորա. բայց զմանուկ մի փոքրիկ Տրդատ անուն, Արտաւազդ անուն ոմն նախարար յազգէ Մանդակունի, փախուցանէ ՚ի Յոյնս, որ եւ սնաւ առ Լիկիանեայ իշխանի:

Եւ լուեալ Գրիգորի զամենայն պատահումն ինքեանց, գնաց առ Տրդատ, եւ ծառայէր զնա: Իսկ միւս եղբայր Գրիգորի Սուրէն անուն, տարեալ եղեւ առ Արտաշիր, եւ սնաւ առ հօրաքեռն որ էր կին որդւոյն Ջուանշիրի, արքային Հեփթաղաց. որ եւ զարգացեալ՝ չոգաւ յերկիրն Ճենաց եւ Դարբանդայ, եւ թագաւորեաց ՚ի վերայ նոցա: Բայց ոմանք ասեն Զգօն ոմն անուն կոչեցեալ Յակոբ, թէ նա է եղբայր Գրիգորի. բայց Յակոբ որդի է քեռն Անակայ Խոսրովուհեայ, որ էր կին Տիրանայ արքայի, զոր սպան թագաւորն Լփնաց Առիդէս. եւ Յակոբայ առեալ զքոյր իւր զՍակդէն որդւովն իւրով Հրաչէիւ, զկնի մահուան ծնողացն՝ գնաց յերկիրն Գթաց. ուր եւ թագաւորեաց Հրաչէն ՚ի բարի պատահմանէ. եւ նա է որ եկն ՚ի վերայ արքային Յունաց, եւ խնդրէր ախոյեան իւր զկայսրն Դիոկղետիանոս. եւ յերկնչելն նորա ՚ի Հրաչէէ՝ խնդրեցաւ այլ ոք զօրաւոր. եւ գտեալ եղեւ Տրդատ, եւ կազմեալ կայսերակերպ՝ ըմբռնէր զՀրաչէ եւ ածէր առ կայսր: Վասն որոյ եւ թագաւորեալ գայ ՚ի Հայս, Գրիգրիւ. որ եւ յառաջին ամին իւրոյ չարչարէ զսուրբն Աստուծոյ, եւ արկանէ ՚ի վիրապն: Եւ ՚ի հնգետասաներորդ ամին Տրդատայ՝ գան սուրբ տիկնայքն ՚ի Հայս եւ մարտիրոսանան. եւ պատահարքն հասին ՚ի վերայ թագաւորին. եւ ելեալ սուրբն Գրիգոր զհինգ օր անսուաղ պահելով, եւ այլ եւ ս վաթսուն օր վարդապետելով, ազատէ զաշխարհս ՚ի դիւապաշտութենէ. եւ յեօթնեւ տասներորդ ամին Տրդատայ քահանայանայ ՚ի Տէր:

[ԺԸ]

Յուլիոս կայսր թագաւորեալ ամս չորս եւ ամիսս եօթն, սպանանէ զնա ներքինի մի ծածուկ, եւ այրեաց հրով. ՛ի սմանէ կոչեցան Կայսերք՝ Հռոմայ թագաւորքն, վասն յաջողելոյն սմա: Աւգոստոս՝ ամս յիսուն եւ վեց. սա ՛ի սպանանելն զԱնտոնինոս եւ յառնուլն զԵգիպտոս եւ զԱսորիս, Սեբաստոս կոչեցաւ, եւ Հոկտաւիոս՝ որ է յաղթող եւ բախտամեծ: Ի սորա քառասներորդ ամին ծնաւ Տէրն: Տիբերիոս, ամս քսան եւ երկու: Ի սորա հնգետասաներորդ ամին տէրն մեր Աստուածն Յիսուս մկրտեցաւ: Գայիոս ամս չորս. սա աստուած ետ անուանել զինքն, եւ սպան զնա Աստուած: Կղօդիոս, ամս երեքտասան եւ ամիսս ինն: Սորա կինն եւ որդիքն հաւատացին ՛ի Քրիստոս, եւ գտին զխաչն Տեառն: Ներոն, ամս երեքտասան. սա կոտորեաց զսուրբ առաքեալսն: Վեսպիանոս, ամս տասն: Տիտոս որդի նորա, ամս երկու. որ առ զԵրուսաղէմ: Դոմետիանոս, եղբայր Տիտոսի, ամս հնգետասան. սա առաքեաց զՅովհաննէս ՛ի Պատմոս: Ներուաս, ամ մի. սա դարձոյց զՅովհաննէս յԱսիա: Տրայիանոս, ամս իննեւ տասն, որ սպան զԻգնատիոս: Ադրիանոս, ամս քսան եւ մի. սա շինեաց զԵրուսաղէմ ՛ի ձեռն Ակիւղասայ աներոյ իւրոյ: Տիտոս Անտոնինոս, որ կոչեցաւն Բարեպաշտ՝ որդւովքն, ամս քսան եւ երկու: Աւրեղիոս, ամս իննեւտասան. Կոմիդոս, ամս երեքտասան. Պերտինաքս, ամս վեց. Սեւերոս, ամս ութեւտասն. Անտոնինոս որդի Սեւերեայ, ամս չորս. Աղեքսանդրոս Մամէի, ամս երեքտասան. Մաքսիմոս, ամս երեք. Գորդիանոս՝ ամս վեց. զսմանէ ասեն հաւատացեալ ՛ի Տէր: Փիլիպպոս ամս վեց. սա աջակցեաց մերում Խոսրովու. Դեկոս, ամ մի. Գալլոս, ամս երիս. Վազերիոս, ամս եօթնեւտասն. Կղօդէոս, ամ մի: Աւրեղիոս, ամս եօթն: Տակիտոս, ամիսս վեց. սա վրէժխնդիր եղեւ մահուանն Խոսրովու եւ սպանաւ: Պռոբաս, ամս վեց. ոմանք ասեն թէ սա պսակեաց զՏրդատ: Կարոս հանդերձ որդւովքն, ամս երկու: Դիոկղետիանոս, եւ Մաքսիմիանոս, ամս իննեւտասն:

Յերրորդ ամին սորա պսակեալ Տրդատայ գայ ՛ի Հայս, եւ գտանէ զիշխանն Օտա զի պահեալ էր զգանձն արքունի, եւ զքոյր նորա Խոսրովիդուխտ յամուրն յԱնի. եւ յոլովք ՛ի նախարարացն Հայոց ընդ առաջ գային նմա: Ի հնգետասաներորդ ամին Տրդատայ՝ սուրբն Գրիգոր նստի յաթոռ սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն, ՛ի Ղեւոնդէ ՛ի Կեսարիոյ պատրիարգէն ձեռնադրեալ. բերելով ընդ իւր զնշխարս սուրբ Կարապետին Յովաննու, զոր Յովհաննէս ՛ի դառնալն ՛ի Պատմայ եւ ՛ի գնալ յԵրուսաղէմ՝ ած յԵփեսոս, եւ յաւուրս Դեկոսի Փերմելիանոս եբեր ՛ի Կեսարիա. եւ հայցեաց սուրբն Գրիգոր, եւ ոչ կամէր տալ, մինչեւ ա՛ռ հրաման ՛ի հրեշտակէն սրբոյ սուրբն Ղեւոնդ, որ եւ ետ ապա երկու լուսաւոր ակունս, զոր էր տուեալ նմա հայրապետն Հռոմայ, եւ զնշխարս սրբոյն Աթանագինեայ, զոր ասեն թէ եղբայր էր Մարիամու ամուսնոյ սրբոյն Գրիգորի: Զոր բերեալ սերմանէր յերկիրս Հայոց, զհասարակն յԱշտիշատ պահելով, ՛ի տեղիս Դեմետրեայ եւ Գիսանեայ, երկուց եղբարց Հնդկաց իշխանաց, որք եկին առ Վաղարշակ արքայ, եւ զկնի հնգետասան ամի սպանան ՛ի տեղւոջն, որոց որդիքն ժառանգեցին զՏարօն. եւ էին զիսաւորք եւ դեռ եւս կերպարանին ոմանք՝ ծամս պահելով. զոր մի՛ ոք տացէ թոյլ: Յորում աւուրս հաւատաց ՛ի Տէր մեծն Կոստանդիանոս սպանիացի, որ թագաւորեաց ամս երեսուն եւ չորս, կալեալ զամենայն Եւրոպիա եւ զՄիջերկրայս, եւ զՄիջագետս. զոր լուեալ մերն Տրդատ եւ սուրբն Գրիգոր, չոգան առ նա եօթանասուն հազար հեծելօք, եւ եղեն դաշնագիրք միմեանց. եւ լուաւ սուրբն Կոստանդիանոս ՛ի բերանոյն Գրիգորի զտնօրէնութիւնն Քրիստոսի ոճով. եւ հրաման եհան ընդ ամենայն Իտալիա՝ նաւակատիս առնել գալստեան նոցա զենլեօք, ասելով՝ եթէ լիցուք խնդակից երկնային զօրացն: Եւ հրմայեաց սուրբն Գրիգոր աղ մատուցանել, օրհնեաց եւ առաքեաց յաշխարհն

ամենայն, զի առանց այնր մի՛ զենցեն անասուն. զի յինչ որ ոչ խառնի, ասէ, քահանայական օրհնութիւնն՝ ՚ի կռապաշտութիւն հասանէ. զոր Հրեայքն լուանային եւ ապա ուտէին. եւ ասէ սուրբն Գրիգոր, եթէ որդիք են նոցա՝ որ զթլփատութիւնն յանթլփատութիւն դարձուցանէին։ Եղին երկու արքայքն եւ երկու պապքն՝ Գրիգոր եւ Սեղբեստրոս, դաշն ուխտի կեալ եւ մեռանել ՚ի միմեանց վերայ. զգիրս ուխտին, ասեն, ՚ի գրելն թացին յահաւոր խորհուրդն։ Եւ ՚ի դառնալն յարեւմտից մեծացն այնոցիկ, լցեալ էին հիւսիսականքն զկողմն Աղուանից, ՚ի բանս Շապհոյ Պարսից արքայի. եւ նախապետ ազգին Սղկունեաց ապստամբեալ՝ մտեալ էր յամուրն Ուղկան, զոր երթեալ Մամգունայ Ճենացւոյ՝ կտրեալ զգլուխն առաքէր առ Տրդատ, եւ նա տայր նմա զգաւառն, եւ յանուն իւր կոչէր տուն Մամիկոնեան։ Եւ հսկայն Տրդատէս հարկանէր զհիւսիսականսն ՚ի Գարգարացւոց գաւառին, ուր եւ սպան իսկ զԲասլացն արքայ զձռպանաճիզ հսկայն։

Յերեսներորդ ամի լուսաւորչութեանն իւրոյ սուրբն Գրիգոր զԱրիստակէս առաքէ ՚ի Կեսարիա ձեռնագրել, վասն զառաջին ձեռնագրութիւնն անդ առնելոյ Թաղէոսի առաքելոյն եւ արկանելոյն հիմունս եկեղեցւոյ. եւ անուն եպիսկոպոսապետին՝ զոր արար անդ սուրբ առաքեալն՝ Թէոփիլոս կոչիւր։

Եւ յորժամ եղեւ Նիկիոյ սիւնհոդոսն, եւ Արիստակէս դառնայր կանոնական սահմանաւ, սուրբ պատրիարգն Գրիգոր երթեալ ՚ի Տարօն, առնէր չորս ամիս առ Անտոն եւ Կրօնիդէս։ Որք եւ ասացին ցնա, եթէ ծածկեա զքեզ յառաւել փառացդ՝ մօտ ՚ի ծերութիւնդ, որպէս զմեծն Մովսէս, զի մի՛ պաշտեսցեն զոսկերս քո նորադարձ ժողովուրդդ, եւ կամ գայթակղեսցին ՚ի մեռանելն քո տկարամիտ կարծեօք։ Զոր եւ արար իսկ. զի գնաց անտի յայրն Մանեայ. եւ կատարեցաւ ՚ի լեառնն, յեցեալ ՚ի գաւազանն. զոր գտեալ հովուաց թաղեցին, ոչ գիտելով զովն. զոր յետոյ իմացեալ մեծարեցաւ տեղին։ Ասեն թէ յորժամ թագաւորն Զենոն խնդրէր զնշխարն, ՚ի տեսլեան յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն, զի տարցէ զնա գաղտ եւ ծածկեսցէ ՚ի ներքոյ հիման եկեղեցւոյն Թորդանայ, զոր ես, ասէ, շինեցի. եւ կայ անդէն անյայտ. եւ զոր ետուն կայսերն՝ ասեն, Արշարունեաց եպիսկոպոս էր Գրիգորիս անուն, եւ յանուն նորա մեծարեցաւ, ուր եւ գտանի մասն ինչ. այլ եւ նա այր առաքինի էր յոյժ եւ բարի։

[ԺԹ]

Իսկ սուրբն Կոստանդիանոս եբարձ զՄաքսիմիանոս ամպարիշտն եւ զՄաքսինտէս, եւ զՄաքսիմոս, եւ զԼիկիանոս անօրէն. որ եհան հարիւրապետ զոմն իւրով զնդաւն ՚ի գաւառն Կապոտակէք, եւ ՚ի թեմն Թեւլախունէք եւ Անատոլիկեայք, եւ Խարսանէք եւ Արամենակք եւ Դազիմոն, չարչարել զորս գտցէ քրիստոնեայս։ Յորմէ խրտուցեալք փախեան ՚ի կողմանս Սեբաստիոյ, ոմանք ՚ի Մելեսիտն, որ է ամրոց ՚ի լեռնակողմն, եւ այլք ՚ի Տախալասոն լեառնն. որք բռնութեամբ արտաքս ածեալ կոտորեցան յԵկեղեցաձորն կոչեցեալ, որ եւ պատուի մինչեւ ցայսօր։ Իսկ սուրբ քառասունքն երթեալ թաքեան յայրին՝ որ կայ ՚ի վերայ Ալիս գետոյ, որ այժմ կոչի Քաջ Վահանայ. ուր կառուցին խաչ, եւ գրեցին զիւրաքանչիւր անուանս ՚ի քարին. զոր գիտացեալ պատմեցին Լիկիանեայ. եւ հրամանաւ նորա եկեալ հանին յայրէ անտի, ՚ի հնգետասան արեգ ամսոյ. զոր Ուխթանէս տօն կարգեաց՝ որ է սկիզբն հանդիսի նոցա. եւ կատարումն ՚ի մարտի ինն։

Յետ այսորիկ խաղաղութիւն խնդրեաց Շապուհ արքայ Պարսից 'ի Կոստանդեայ, նեղեալ 'ի Տրդատայ արքայէն. եւ նորա հաւանեալ խնդրեաց 'ի նմանէ զթագն Դաւթի մարգարէին, զոր ա՛ռ Յովաբ յորդւոցն Ամմոնայ, 'ի տանէ Մեղքոմայ, եւ եդ 'ի գլուխն թագաւորին Դաւթի. որ անկաւ 'ի Քաղդէացիսն, եւ ապա 'ի Կիւրոս, եւ 'ի Դարեհէ յԱղեքսանդրոս, որով պսակեցան Մակեդոնացիք մինչեւ ցԱնտիոքոս՝ զոր սպան պարթեւն Արշակ եւ էառ 'ի նմանէ. եւ եկն մինչեւ ցՇապուհ. յորմէ խնդրեաց կայսրն, զի օրինակաւն արասցէ իւր թագ, եւ զնորայն առ նա դարձուսցէ: Եւ յորժամ ետ կազմել, եդ զերկոսին 'ի վերայ սեղանոյ, եւ ասաց ծառայիցն Շապհոյ առնուլ զիւրեանցն. եւ նոցա աչք կալեալ՝ առին զնորն եւ գնացին, քանզի խնդրեաց յԱստուծոյ Կոստանդիանոս զի առ նա մնասցէ սրբոյն Դաւթի յիշատակն:

[Ի]

Իսկ սուրբն Տրդատ կոչեցեալն յաւազանէն Յովհաննէս, յաղագս պարկեշտ կենացն եւ չարատեաց բարուցն՝ դեղակուր եղեալ մեռանի յանաստուածից ոմանց, թագաւորեալ ամս յիսուն եւ վեց: Իսկ զսուրբն Ռըստակէս սպան Արքեղայոս իշխանն չորրորդ Հայոց 'ի ճանապարհին Ծոփաց, յաղագս միշտ յանդիմանելոյն զնա 'ի գործս իւր չարս: Եւ յաջորդէ զաթոռն Վրթանէս եղբայր նորա, մինչ կենդանին էր Տրդատ 'ի յիսներորդ չորրորդ ամի արքայութեան նորա. եւ զՌըստակէս տարեալ եդին 'ի Թորդան առ հօրն:

Իսկ զկնի մահուանն Տրդատայ՝ երկրորդ Սանատրուկ արշակունին, զոր կացուցեալ էր 'ի Փայտակարան, թագ եդեալ՝ խորհէր տիրել բոլոր Հայոց. որ եւ սպանանել ետ զմանուկն Գրիգորիս բարբարոս ազգին 'ի Վատնեան դաշտին, զորոյ զմարմինն բերեալ յԱմարաս հանգուցին: Լուեալ զայս մեծ իշխանն Աղձնեաց Բակուր, ձեռն ետ յՈրմիզդ Պարսից արքայ, եւ խորհէր զՍանատրկոյն. զոր իմացեալ նախարարքն Հայոց, ժողովեցան առ մեծն Վրթանէս, եւ առաքեցին երկուս 'ի գլխաւորացն առ Կոստանդին որդի մեծին Կոստանդիանոսի, որ զկնի մահուան հօրն թագաւորեաց ամս քսան եւ չորս, զի օգնեսցէ Հայոց, եւ թագ դիցեն Խոսրովու որդւոյն Տրդատայ: Զոր ընկալեալ զխնդիրն առաքէ զԱնտիոքոս զօրազլուխն. եւ թագ եդեալ Խոսրովու, խաղան 'ի վերայ Սանատրկոյ. որ իբրեւ լուաւ, փախեաւ 'ի Պարսս. եւ յաւարի առեալ զաշխարհն զօրացն մերոց՝ դարձան: Եւ Մանաճիր Ռշտունի գնացեալ 'ի վերայ Բակուրայ՝ սատակէ զնա, եւ առեալ գերի բազում 'ի կողմանցն Մծբնայ՝ դառնայ. ընդ որս եւ զեօթն սարկաւագունս սրբոյն Յակոբայ. եւ զհետ եկեալ սրբոյն եւ խնդրեալ. ոչ տայր, եւ նորա կամեցեալ գնալ առ արքայ, զետըղկէց առնէր. եւ սրբոյն իմացեալ դառնայր 'ի տեղի իւր՝ անիծանելով զՄանաճիր, եւ զաշխարհն իւր. յորմէ չարաչար մահուամբ սատակի, եւ զաւառն անպտուղ լինի՝ մինչեւ որդի Մանաճրի արժանաւոր ապաշխարութիւն ցուցեալ, եւ բերեալ հող զկնի մահուանն 'ի գերեզմանէ սրբոյն, օրհնի երկիրն հաշտութեամբն Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Յակոբայ:

[ԻԱ]

Իսկ մեծն Կոստանդիանոս ունէր եւ եղբայր մի Դաղմատիոս կոչեցեալ, որոյ էին երկու որդիք, Գաղոս եւ Յուլիանոս. եւ երեք որդիս, աւագն Կոստանդ՝ անուամբ իւրոյ հօրն, որում ետ զԿոստանդնուպօլիս 'ի կտակն՝ զոր գրեաց. եւ միջինն իւր անուամբն, որում ետ զԱնտիոք աթոռ, եւ կրտսերոյն զՀռոմ. եւ խաբեաց միջնեկն զկտակապահն, եւ առ զԿոստանդնուպօլիս, խոստովանելով պահել զաղանդն նորա, զի արիոսեան էր. եւ

կալաւ աւագն զԱնտիոք, եւ չոգաւ ՚ի վերայ կրտսերոյն վասն Հռոմայ. եւ ել ընդդէմ նորա հօրեղբայրն Դաղմատիոս, եւ սպան զնա: Եւ կրտսերն Կոստաս սպան զնա վասն եղբօրն, եւ որդիքն փախեան առ միջինն. եւ ՚ի վեցերորդ ամին Կոստասայ բռնացաւ Մագնիտիս, յափշտակեաց զԻտալիա եւ զԱփրիկէ, եւ թագ եդ ՚ի Սերմի. եւ յայն ապաստան չարք ոմանք, սպանին զԿոստաս եւ զեղբօրորդի նորա: Եւ լուեալ միջին եղբայրն գայ սպանանէ զՄագնիտ եւ լինի ինքնակալ, եւ կարգէ զԳաղոս կեսար յԱնտաք, եւ զՅուլիանոս յուսումն առաքէ յԱթէնս. եւ զկնի այնորիկ ապստամբէ Գաղոս եւ մեռանի, եւ Յուլիանոս ապրի աղաչանօք թագուհւոյն. զոր կեսար կարգէ յարեւմտեայ կողմանն, տալով նմա զքոյր իւր զԱլինէ ՚ի կնութիւն, եւ ինքն չոգաւ յԱնտիոք: Իսկ Յուլիանոս յաղթեալ բարբարոսացն, եւ թագ եդեալ գայ ՚ի Կոստանդնուպօլիս. եւ ելանէ ընդդէմ նորա Կոստանդիոս, առեալ մկրտութիւն ՚ի Զօյիոսէ, եւ մեռանի ՚ի մէջ Կիլիկիոյ եւ Սորիայ. ասեն զղջացաւ մօտ ՚ի վախճանն, եւ ուղղափառ հաւատով կատարեցաւ ՚ի տէր: Զկնի նորա Յուլիանոս, ամս երկու եւ ամիսս ութ. եւ յետ նորա Յուբիանոս, ամ մի. զոր զովէ Սոկրատ, բայց ոմանք ասեն զնա աղանդովն Արիոսի, եւ վրիժառու ուղղափառաց. վասն որոյ եւ խեղդեցաւն ասեն: Յետ որոյ Վաղէս, ամս չորեքտասան, որ էր արիանոս: Եւ զկնի քառասուն աւուր, եղբայր նորա Վաղենտիանոս կցորդէ նմա ամս երկոտասան, եւ մեռանի վասն ուժգին բարբառելոյն խրոխտանք ՚ի վերայ բարբարոսացն: Իսկ Վաղէս՝ որ աքսորեաց զմերն Ներսէս, շանթահար եղեալ սատակի յԱդրիանուպօլիս հրաւիրանաւ զեհենոյն:

[ԻԲ]

Իսկ մերն Խոսրով յերկրորդ ամի Որմզդի Պարսից արքային, եւ յութերորդ ամին Կոստանդեայ թագաւորեալ ՚ի վերայ հայրենեանցն ամս ինն, շինէ զԴուին, որ ասի բլուր. անդ աճելով զբնակիչսն Արտաշատու, իւրեանց իսկ կամօք, վասն հրախառն օդոյն. դնէ զարքունիսն իւր անդ: Յաւուրս սորա միաբանեալ կողմն ծմակային, բիւրք երեք, ասպատակեցին յԱյրարտ. ուր եւ առաքինացաւ Վահան ամատունի, սատակելով զզօրազլուխն նոցա, զվառեալն կճակուռ թաղեաւ, եւ յաղթահարեալ զօրքն դարձան ՚ի փախուստ: Բայց զօրավարն Վաչէ անկեալ ՚ի պատերազմին, յիշել հրամայեաց զանուն նորա ՚ի պատարագին սուրբն Վրթանէս: Կատարեալ զկեանս Խոսրովու, թաղի առ հօր իւրում ՚ի Կամախ: Եւ ինքնակալն Կոստանդիոս յեօթնեւտասաներորդ ամին իւրում դնէ թագ Տիրանայ որդւոյ նորա, եւ առաքէ ՚ի Հայս. որ ոչ գնայր ընդ շաւիղս հարց իւրոց բարեգործաց: Ի յերրորդ ամին սորա փոխի յաշխարհէս սուրբ պատրիագն Վրթանէս, եւ դնի ՚ի Թորդան. եւ առնու զաթոռն սուրբն Յուսիկ որդի նորա, ամս վեց. որ եւ սաստիկ յանդիմանէր զթագաւորն վասն զազիր գործոց նորա: Յորում աւուր բերաւ պատկերն Յուլիանոսի առ Տիրան. եւ նա դնել կամեցաւ յեկեղեցւոջն ՚ի գաւառին Ծոփաց. եւ սուրբն Յուսիկ կոխեաց եւ մանրեաց զնա առ սեմօքն: Եւ սրտառեալ թագաւորն, հրամայեաց հարկանել զնա ջալոտեօք մինչեւ յաւանդումն հոգւոյն. զոր տարեալ եդին առ հօր իւրում: Եւ եկեալ սուրբն Դանիէլ ծերունի քորեպիսկոպոս, որ լեալ էր աշակերտ սրբոյն Գրիգորի, անէծ զՏիրան. ընդ որ զչարեալ թագաւորն, խեղդամահ ետ առնել զնա, որ թաղեցաւ յիւր մենարանին, որ ասի Հացեաց դրախտ. եւ առնու զաթոռն Փառներսեհ յԱշտիշատու, այր լաւ, ամս չորս: Յորում ժամանակի եկն զօրավարն Պարսից մեծ ամբոխիւ, եւ խաբկանօք առ ինքն կոչեաց զՏիրան, եւ խաւարեցոյց զաչս նորա ՚ի գաւառին Ապահունեաց ՚ի գեօղն՝ որ Արճուղն կոչեցաւ ՚ի պատահմանէ գործոյն: Եւ ետ

իրաւունս Տիրան Աստուծոյ, ասելով. Զի զերկու լուսաւորս խաւարեցուցի, վասն այնորիկ խաւարեցան երկու աչքս իմ:

Զսուրբն Յուսիկ միանգամ ասեն զիտացեալ զկին իւր, եւ յայնմանէ ծնեալ նորա երկու որդիս երկուորեակս, այսինքն 'ի միում յարգանդի, Պապ եւ Աթանագինէս. որք 'ի սարկաւագութիւն կոչեցեալք, եւ նոցա աղտեղութեան տուեալ զանձինս, շանթակէզք եղեն 'ի միում աւուր. մնացեալ որդի մի Աթանագինէի Ներսէս անուն, ետուն յուսումն 'ի Կեսարիա: Իսկ 'ի թագաւորելն Արշակայ, որդւոյն Տիրանայ, եկն առ նա, եւ կայր նմա 'ի հպատակութեան, կրելով զսուսերն պողովատիկ առաջի նորա. զոր յոլով թախանձանօք ածեալ 'ի հաւանութիւն, եւ առաքեն 'ի Կեսարիա՝ առնուլ զաթոռ սրբոյն Թադէի եւ Գրիգորի. զոր սուրբ Հոգին հրաշագործեաց իջմամբ աղաւնակերպ 'ի վերայ նորա 'ի զարմացումն տեսողացն: Եւ եկեալ բարիոք կարգաւորէր զաշխարհս մեր, շինելով վանորեայս եւ օտարանոցս եւ հիւրանոցս եւ հիւանդանոցս եւ տունս ուրկաց. բառնալով զխակութիւն եւ զանողորմութիւն, եւ զկոծս 'ի վերայ մեռելոց, եւ զազգակցացն խնամութիւնս. եւ էր տեսանել այնուհետեւ զաշխարհս մեր իբրեւ զվերինն Երուսաղէմ, լի ամենայն բարեձեւութեամբ: Զոր տեսեալ թագաւորին եւ նախարարացն, եւ իմաստուն առաջնորդաց եկեղեցւոյ, անուանեն զնա պատրիարգ. զի առ մեզ կան, ասեն, սիւնքն անշարժելիք՝ Բարդուղիմէոս եւ Թադէոս, եւ սուրբ Լուսաւորիչն՝ որ պապն կոչեցաւ 'ի Հռոմ, հաւասար այնմ՝ որ նստի յաթոռն Պետրոսի առաքելոյն: Զի զառաջինն չորս միայն էին, յԱնտիոք՝ Մատթէոսին, 'ի Հռոմ՝ Ղուկայն, յԵփեսոս՝ Յովհաննուն, յԱղեքսանդր՝ Մարկոսին. եւ յաւուրս որդւոցն մեծին Կոստանդիանոսի, Կոստանդնուպօլսացիք եւ Երուսաղեմացիք համարձակեալ՝ պատրիարգունք կոչեցին զառաջնորդս իւրեանց, զԿոստանդնուպօլիս՝ վասն զՅոհաննուն անդ փոխելոյն, եւ զԵրուսաղէմ՝ վասն տնօրինականացն. եւ մեք, ասեն, վստահացուք 'ի մեծ պարծանս մեր: Իսկ զՄեբաստիայ, եւ զՄելտենոյ, եւ զՄարտիրոսաց քաղաքի զեպիսկոպոսն՝ մետրապօլիտս կոչեցին. եւ յօրինեցին զինն դասուցն երկնից զխորհուրդն 'ի Հայս. այսինքն պատրիարգ, մետրապօլիտ, եպիսկոպոս, քահանայ, սարկաւագ, կէս սարկաւագ, դպրապետ, կրօնաւոր, ժողովուրդք:

[ԻԳ]

Յորում աւուրս նշկահեալ Արշակայ զՎաղենտիանոս կայսր, եւ նորա բարկացեալ սպան զՏրդատ զեղբայր Արշակայ, որ կայր 'ի պատանդի: Եւ զնացեալ մեծին Ներսեսի, պատուի 'ի կայսերէ, շնորհաւորեալ նմա զանուն պատրիարգութեանն, եւ տուեալ ցնա զորդի սպանելոյն, եւ պարգեւս բազումս՝ դարձուցանէ 'ի Հայս: Իսկ զկնի մահուանն Վաղենտիանու, չարափառն Վաղէս լուծեալ զխաղաղութիւնն ընդ Հայս՝ խնդրէ զանձն Արշակայ 'ի ձեռն զօրավարին Թէոդոսի: Եւ սուրբ պատրիարքն առեալ զՊապ որդի Արշակայ զնաց առ Թէոդոս, եւ նովաւ 'ի դուռն կայսեր. եւ տեսեալ զթագաւորն, քարոզէ նմա ուղղափառութիւն, եւ 'ի չհաւանելն՝ մեռանէր որդի նորա: Եւ բարկացեալ աքսորէ զնա 'ի կղզի անբնակ եօթանասուն ոգւով զինն ամիս. որք շնորհօքն Աստուծոյ կերակրեալ լինէին 'ի շաբաթն եւ 'ի կիւրակէսն ձկամբք, զորս ընկենոյր ալիք ջուրցն հանդերձ փայտիւ եւ հրով: Եւ որպէս ասեն՝ սպանեալ զՎաղէս Գէորգիոս վկայն, եւ հրկէզ լեալ մարմինն. եւ առնու զթագն մեծն Թէոդոս. եւ նա դարձուցանէ զսուրբն 'ի կղզւոյն. եւ առնէ նովաւ ժողով ընդդէմ հոգեմարտին հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսաց՝ նզովելով զՄակեդոն, եւ զամենայն խմորեալս 'ի նմանէ. եւս

հաստատեալ պատրիարգն Ներսէս վկայութեամբ հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսացն, դառնայ 'ի Հայս: Իսկ Արշակայ սպանեալ զԳնէլ եղբօրորդի իւր, վասն Փառանձեմայ կնոջ նորա 'ի քսութենէ Տիրիթայ, նզովէ զնա սուրբն Ներսէս, եւ ինքն զնայ 'ի Յոյնս, փոխանորդ իւր թողեալ զԽադ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ, որոյ շտեմարանքն աղբերացան, որպէս Եղիայիւ կնոջն այրոյ:

[ԻԴ]

Ընդ այն ժամանակս Շապուհ արքայն Պարսից գայ յԱտրպատական, եւ առ ինքն կոչէ զԱրշակ, կապէ զնա եւ տայ տանել յԱնուշն կոչեցեալ դղեակ, ուր եւ մեռաւ իսկ անձին արարեալ սրով: Իսկ սուրբն Ներսէս լուեալ զայս՝ խնդրէ 'ի կայսերէ թագաւորեցուցանել զՊապ որդի Արշակայ, զոր եւ արար իսկ. առաքէ զօրու ծանու 'ի Հայս պատրիարգաւն Ներսիսիւ. որք եկեալ գտին զաշխարհս միապետեալ Մեհրուժանայ արծրունւոյ ուրացողին զՔրիստոս, պարսկական զօրօք լցեալ. ընդ որս մարտուցեալ սպառեն զՊարսիկսն աղօթիւք սրբոյն, եւ զՄեհրուժան կալեալ Սմբատայ բագրատունւոյ, հրացեալ շանթիւք պսակէ զնա, նախատանօք սատակեալ. եւ հաստատեցաւ երկիրս ընդ ձեռամբ Պապայ ամս եօթն: Յորում ժամանակի շինեաց Անատոլիս զօրագլուխն Յունաց յանուն կայսերն զԹէոդուպօլիս: Բայց Պապ յանդիմանեալ 'ի Ներսիսէ յաղագս զազիր գործոցն, տայ նմա դեղմահու 'ի գեօղն Խախ յԵկեղեաց զաւառին զանխլաբար, եւ թաղեցաւ 'ի Թիլն, որ կալաւ զաթոռն ամս երեսուն եւ չորս: Եւ կացոյց Պապ 'ի տեղի նորա զՉունակ ոմն սակաւ աւուրս, եւ ապա զՇահակ 'ի գաւառէն Ապահունեաց, առանց մետրապօլտին Կեսարու, ըստ օրինի պատրիարգաց, որ պաշտեաց զաթոռն ամս չորս:

Իսկ զօրավարին Անատոլեայ կալեալ զՊապ խաբանօք եւ կապեալ զնա յերկաթս, առաքէ առ Թէոդոս, որ չարար զնա արժանի տեսանելոյ, այլ հրամայեաց զնա ընկենուլ 'ի ծովն: Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զՎարազդատ ոմն արշակունի ամս չորս: Յերկրորդ ամին սորա ննջէ Շահակ, եւ յաջորդէ զնա Զաւէն եղբայր նորա, լաւ իբրեւ զնա, զամս չորս: Իսկ Վարազդատ որսացեալ վասն սպանանելոյն զքաջն Մուշեղ, հալածի յազգէն Մամիկոնէից, եւ Թէոդոս աքսորէ զնա 'ի Թուլիս կղզի: Եւ թագաւորեցուցանէ Հայոց զերկուս որդիսն Պապայ, զԱրշակ եւ զՎաղարշակ: Ի յերրորդ ամին Արշակայ ննջէ Զաւէն. եւ առնու զաթոռն Ասպուրակէս եղբայր նոցունց եւ առաքինակեաց, ամս հինգ:

Եւ բաժանեն զաշխարհս Շապուհ Պարսից եւ Արկադէոս որդին Թէոդոսի, սէր արարեալ ընդ միմեանս. Արշակ առնու յանձն զկողմն Յունաց վասն հաւատակցութեանն. իսկ Վաղարշակ՝ որ ունէր զմասն Պարսից զարեւելակողմն՝ մեռանի. եւ դնէ 'ի տեղի նորա Շապուհ զԽոսրով ոմն արշակունի, որ զկնի երից ամաց մերժի 'ի տէրութենէն 'ի քսութենէ գործակալաց աշխարհիս. այն որ նստոյց յաթոռ պատրիարգութեան զսուրբն Սահակ, որդի մեծին Ներսիսի, որ պաշտեաց զսուրբ աթոռն ամս յիսուն: Իսկ թագաւորն Պարսից կացոյց 'ի տեղին Խոսրովու զՎռամշապուհ եղբայր նորին, ամս հնգետասան:

[ԻԵ]

Ի հինգերորդ ամին սորա եւ յառաջին ամին Արտաշրի որդւոյ Շապհոյ՝ սուրբն Մեսրոպ յօրինէ դպրութիւն հայերէն. քան եւ երկու գիր առ Դանիելի Ասորւոյ գտեալ ՚ի հին ժամանակաց, որ վասն ոչ պարզելոյն զընդարձակութիւն լեզուիս, անհոգացեալ եղեւ յառաջնոցն, յոյն եւ ասորի եւ պարսիկ գրով շատացեալք. եւ ոչ Մեսրոպ կարէր նոքօք փոխել զաստուածաշունչ մատեանս ՚ի հայ բարբառ։ Վասն որոյ աղօթից տուեալ զանձն գործակցութեամբ սրբոյն Սահակայ, տայ նմա Աստուած զխնդրելին, չորեքտասան գիրս, աջով իւրով դրոշմեալ առաջի նորա որպէս մեծին Մովսեսի ՚ի լեառն Սինայ, եւ սմա ՚ի լեառն Բալուայ, որպէս տակաւին ցուցանի դրոշմն աստուածագիծ վիմին եւ նկարք գրերոյն, եւ պատուի տեղին խնկօք եւ ջահիւք միշտ ՚ի (Տաճկաց եւ քրիստոնէից) բնակչաց տեղւոյն։ Եւ զի լեալ է հայերէն գիր հնոցն՝ վկայեցաւ ՚ի ժամանակս Լեւոնի արքայի, զի գտաւ դրամ ՚ի Կիլիկիա, հայերէն գրով դրոշմեալ զանուն կռապաշտ թագաւորացն Հայկազանց. զորոյ զթերութիւնն ելից նորս մեր Եզրաս, աստուածախառն շնորհօք լցեալ, նորոգիչ նորոյս Իսրայելի եւ կարգաւորիչ։ Որ եւ ՚ի ձեռն աստուածատուր պարգեւացն զճառագայթս սրբոյ Երրորդութեանն առեալ, մարգարէիւք եւ առաքելովք եւ աւետարանչօք եւ երկնային դասուք եւ ամենայն արդարոցն խմբիւք, զայր մտանէր ՚ի Հայաստան աշխարհս, եւ զանձէր յեկեղեցիս մեր զանասելի գեղեցկութիւնս ՚ի զարդ հոգւոց եւ մարմնոց, եւ ՚ի պարծանս յաւիտենից, զոր ոչ արար ամենայն ազգաց Տէրն բոլորից։ Քանզի ոչ ճարտարօք եւ ոչ միջնորդովք իմաստնացաք, եւ առաջնորդեցաք առ նա, այլ ՚ի յերկնապարգ եւ յաշխարհաստեղծ աջոյն գրեցաւ մեզ դպրութիւն ուսման. եւ տեառն մերոյ եւ Աստուծոյ յիշատակն կենդանի է ՚ի մատեանս մեր, զօրութիւն տալով եւ շնորհս, որք հաւատովն մատչին եւ բանականապէս։ Վասն որոյ փառք պատիւ եւ գոհութիւն տուողին եւ օրհնութիւն ՚ի Տեառնէ ածողին առ մեզ, եւ պայծառութիւն յիշատակի անուան նորա ՚ի գիրն կենաց, (Մեսրոպայ, որ է կանաչացեալ, այսինքն յարազուարճ եւ բերկրեալ, հօր մերում տեղի եւ յիշատակ ընդ առաւել սուրբսն, եւ մեզ աղօթիւք նորա ողորմութիւն եւ զթութիւն յԱստուծոյ ՚ի համար աշակերտաց նորա, եւ հոգեւոր որդւոց)։

Զուարճացեալ ապա սուրբ պատրիարքն Սահակ երկնառաք պարգեւօքն, ընտրէ մանկունս առաքինազարդս, եւ առաքէ յազգս, բերել յամենայն ազգաց զարուեստ մատենից. զՅովսէփ եւ զՂեւոնդ, զՅովհաննէս, զԱբրահամ, զԱրձան, զՄուշէ, զԵզնիկ, զԿորիւն, եւ զայլս. ապա եւ զկնի սակաւուց զՄովսէս եւ զԴաւիթ եւ զԵղիշէ եւ զՄամբրէ՝ զեղբայր Մովսիսի։ Զկնի սոցա եւ զԱրձան արծրունի եւ զԽոսրով եւ զՂազար պատմագիր. սոքօք թարգմանեցին զամենայն մատեանս ՚ի ստոյգ օրինակաց սրբոյն Ղեւոնդի։ Նորոգեաց սուրբն Սահակ եւ զտաճար սրբոց Հռիփսիմեանցն, զաւերեալն ՚ի Շապհոյ, եւ անյայտ եղեալ նշխարացն՝ խնդրեալ յԱստուծոյ՝ յայտնեցաւ նմա։ Սա ետես զբառնալ թագաւորութեանն եւ զքահանայապետութեան յազգէն Պահլաւունեաց, եւ վերստին անդրէն նորոգել ՚ի լրման աւուրց։ Սորա էր դուստր միամօր, զոր տայ յամուսնութիւն Համազասպայ մամիկոնենոյ, յորմէ ծնաւ սուրբն Վարդան։ Այլ սքանչելի այրն Աստուծոյ Մեսրոպ անցեալ ՚ի Վիրս, առնէ եւ նոցա գիրս, ՚ի ձեռն Ջաղելի ումեմն, որ աշակերտեցաւ նմա. եւ գնացեալ յԱղուանս, ստեղծու եւ նոցա գիր ըստ նոցա լեզուին, ձեռօք Բենիամինի՝ որ անտի աշակերտեցաւ նմա։

[ԻՋ]

Իսկ Վռամշապուհ բարիոք կատարեալ զկեանս իւր. եւ գնացեալ սուրբն Սահակ առ Յազկերտ, խնդրէ զԽոսրով՝ որ կայր 'ի բանտի, եւ վերստին թագաւորեցուցանէ զնա, որ ոչ աւելի կացեալ քան զտարի մի՝ վախճանի: Եւ 'ի մեռանելն Յազկերտի, նստի յաթոռն Վռամ երկրորդն. որ եւ բազում չարիս խորհէր ածել 'ի վերայ Հայոց: Զոր իմացեալ սուրբն Սահակ՝ գնաց առ Յունօք, եւ առաքէ զսուրբն Մեսրոպ եւ զՎարդան թոռն իւր առ Թէոդոս որդի Արկադեայ. զոր խնդութեամբ ընկալեալ, կոչեն զՎարդան ստրատելատ, եւ զՄեսրովբ վարդապետաց վարդապետ, եւ դպրոցս հրամայեն կարգել Թէոդոս եւ պատրիարքն Ատտիկոս, եւ ռոճիկս յարքունի տանէ կարգեն: Եւ դարձան եկին առ սուրբն Սահակ, եւ կատարեն զհրամանն:

Յետ այսորիկ առաքէ զՎարդան առ Վռամ խնդրել զհաշտութիւն, եւ թագաւորեցուցանել զԱրտաշիր, որդի Վռամշապհոյ, զոր եւ արարն իսկ: Իսկ Մովսէս ասէ թէ զկնի Խոսրովու թագաւորեցոյց Յազկերտ զՇապուհ զորդին իւր, ամս երեք. որ եւ 'ի համբաւ մահու հօրն գնացեալ, մեռաւ 'ի զօրացն. եւ ասեն, մնաց երկիրս անիշխան եւ շփոթ ամս մետասան. եւ ապա թագաւորեաց Արտաշիր, որ եւ ատեցեալ եղեւ 'ի նախարարացն վասն զազիր գործոցն. վասն որոյ աղաչեն զմեծն Սահակ ընկենուլ զնա. եւ 'ի չհաւանել նոցա՝ ինքեանք երթան 'ի դուռն Վռամայ, կոչել տան զԱրտաշիր եւ յղել 'ի Խուժաստան: Եւ ընկեցեալ զսուրբն Սահակ, կարդեն 'ի տեղի նորա զՍուրմակ չարախօսակից իւրեանց, որ ոչ յամեալ տարի մի՝ հալածի. եւ դնեն զԲրքիշու ասորի, ամ մի. եւ ապա զՇմուէլ 'ի նոյն ցեղէ, ախցիփեխցք եւ վատավարք, յորոց տաղտկացեալ նախարարացն Հայոց՝ հալածեն, եւ աղաչեն զսուրբն Սահակ առնուլ զաթոռն. որոց ոչ հաւանէր, բայց 'ի վարդապետութենէ ոչ բնաւ դադարէր, այլ դիեցուցանէր հոգեւոր զառանցն զերկնաւոր աղբիւրն 'ի տուէ եւ 'ի գիշերի: Ոմանք զկնի Բրքիշոյ եւ Շմուելի ասեն առեալ Սուրմակայ զաթոռն ամս եօթն: Այլ սրբոյն Սահակայ արարեալ դոյզն ժամանակս 'ի գաւառին Բագրեւանդայ, 'ի գեօղն Բլուր, կատարի առ Քրիստոս, եւ ամփոփի յԱշտիշատ, զկնի սատակմանն Վռամայ եւ տիրելոյն Յազկերտի որդւոյ նորա: Զկնի ապա վեցից ամսոց կատարի սուրբն Մեսրոպ 'ի Վաղարշապատ, եւ դնի 'ի յՕշական գեօղն, խաչանման լոյս երկնաւոր կալով 'ի վերայ դագաղացն, մինչեւ եդաւ 'ի գերեզմանի: Բայց զաթոռն տեղապահութեամբ խնամէր Յովսէփ աշակերտ Մեսրոբայ, 'ի Վայոյ ձորոյ, 'ի գեղջէն Հողոցմանց. եւ ասեն Սուրմակն կատարէր զձեռնադրութիւն, մինչ կենդանին էր, զամս եօթն:

[ԻԷ]

Իսկ նախարարացն 'ի մի վայր ժողովեալ, կացուցանեն տեղապահ թագաւորութեան զսուրբն Վարդան: Զայսու ժամանակօք դարձան 'ի թարգմանութենէ Ղեւոնդ, Կորիւն եւ Արձան, որ դիպեցան 'ի ժողովն Եփեսոսի, զոր արար Թէոդոս 'ի մետասաներորդ ամի թագաւորութեանն իւրում վասն Նեստորի չարի, եւ բերին անտի կանոնս գլուխս վեց:

Բայց զունդն Հայոց՝ էր զի հնազանդէին Պարսից, եւ էր զի դիմանային պատերազմաւ, յորժամ վասն հաւատոց ոյժ հասանէր: Քանզի Շաւասպ արծրունի եւ Վնդոյ աւագ նախարարք ուրացեալք զհաւատս՝ շինեն 'ի Դուին մեհեան Որմզդի եւ տուն կրակի, եւ քրմապետ դնեն զՇերոյ զորդին Վնդոյի. զոր լուեալ սուրբն Վարդան, գայր իւրով գնդաւն, եւ սատակէր զՇաւասպ եւ զմարզպանն Մշկան փախստական առնէր, եւ զպիղծն Վնդոյ յատրուշանն հրոյ արկեալ այրէր, եւ զՇերոյ 'ի վերայ բաղնին կախէր

զփայտէ, եւ զտեղին շինէր եկեղեցի անուամբ սրբոյն Գրիգորի։ Եւ զսուրբն Յովսէփ ձեռնադրեն կաթողիկոս, որ արար զժողովն ՚ի Շահապիվանս, ուր զտուգանաց կանոնն կարգեցին։ Որ զկնի երկու ամաց եկեալ գունդ ՚ի Պարսից, եւ ըմբռնեալ զնա եւ զՍահակ եւ զՂեւոնդ եւ զայլսն, եդին ՚ի բանտի, որպէս զխրատտուս Վարդանայ, հեռագոյն որսացեալ ՚ի յըմբռնել զսուրբսն. զոր եւ խնդութեամբ ընկալան զկապանսն վասն Քրիստոսի, եւ ոչ յօժարեցին հանել զնոսա մինչ ցժամանակն։ Վասն որոյ ՚ի մի վայր եկեալ իշխանքն Հայոց, դնեն զԳիւտ պատրիարք, եւ ՚ի Դուին փոխեն զաթոռն, հրամանաւ նորին Յովսեփայ. յորմէ մանաւանդ հնազանդեցան սրբոյն Վարդանայ ամենայն նախարարքն Հայոց, որովք տայր պատերազմն ընդ Պարսս զամս իննեւտասն, յաղթեալ քառասուն եւ երկու պատերազմաց, մինչեւ ցկատարումն իւր մարտիւրոսութեամբ, օրհնութեամբ սրբոյն Սահակայ. որ ՚ի ժամ վախճանի իւրոյ յամսեանն նաւասարդի յերեսունն, յաւուր ծննդեանն իւրոյ, օրհնեաց զնա եւ զեղբարս իւր զՀմայեակ եւ զՀամազասպեան. նոյնպէս եւ սուրբն Մեսրոպ յիւրում կատարմանն յերեքտասան մեհեկի ամսոյ. որոց աղօթիւք եւ օրհնութեամբ պարսպեցան եւ պսակեցան։

Քանզի ընդ այն ժամանակս եկաց ՚ի գործ հազարապետութեան Յազկերտի չարամիտն Ներսեհ, եւ չոգաւ առ նա սեպուհն Վարազվաղան, որ էր փեսայ Վասակայ Սիւնեաց իշխանի, ՚ի նոյն ազգէ, ատեցեալ եւ հալածեալ յաներոյն իւրոյ. որ եւ ուրացեալ զՔրիստոս, գրգռեաց զնա ՚ի յանցսն զոր անցոյց ընդ Հայս. որ եւ ՚ի նոյն խորխորատն սատանայի անկանէր աներ նորին Վասակ. եւ եղեն պատճառք այնքան աղետից, որ էանց ընդ Հայս, զոր յընդարձակ պատմութիւնսն է ուսանել։ Եւ վկայեցին Վարդանանքն, հազար երկերիւր երեսուն եւ երկու ՚ի հրոտից երեսունն, ՚ի վեշտասանն Յազկերտի. եւ զկնի երկուց ամաց սուրբ երէցն Սամուէլ եւ սուրբ սարկաւագն Աբրահամ, ՚ի հրոտից եօթն. եւ սուրբ եպիսկոպոսն Բասենոյ Թաթիկ, որ յառաջագոյն տարեալ էր ՚ի Խուժաստան, դառն տանջանօք ՚ի տասն հրոտից. եւ սուրբ կաթուղիկոսն Յովսէփ եւ տէրն Սահակ եւ սուրբ քահանայքն Ղեւոնդ եւ Մուշէ եւ Արշէն, եւ սուրբ սարկաւագն Քաջաջ, վեցեքեան սոքա կատարեցան ՚ի քսան եւ հինգն հրոտից, յԱպար աշխարհի ՚ի փառս Աստուծոյ։ Եւ երանելի մոգպետն ՚ի մարգաց տասն։ Ասողիկն ասէ, թէ ստուգեցաք զվեշտասաներորդն Յազկերտի՝ երրորդ ամ Մարկիանոսի։

[ԻԸ]

Յորում աւուր սուրբն Մովսէս եւ Մամբրէ եւ Դաւիթ եկեալ յուսմանէ, հոգային զտուն կաթուղիկոսարանին։ Եւ թուի թէ ՚ի լինել ժողովոյն Քաղկեդոնի, վախճանեալ էր Գիւտ, եւ չեւ էր նստեալ Յոհան Մանդակունի. եւ բերեալ առ սոսա թուղթ դաւանութեան, ոչ ընկալան, զի արտաքոյ էր սուրբ հարցն աւանդից։ Այլ չոգան Մովսէս եւ Դաւիթ, թէ հնար իցէ օգնել ուղղափառութեանն (!). վասն զի գտանին այսպիսի բանք առ մեզ, թէ Դաւիթ խօսեցաւ յերկար ընդ Յուբնաղայ, եւ ընդ դրան երէցն Պողքերայ (եւ ընդ Մամբրէի արքեպիսկոպոսն Կորնթացւոց), եւ կարկեցան եւ յամօթ եղեն։ Եւ ապա յոտն եկաց Մելիտոս մետրապօլիտն Մակեդոնացւոց, եւ ասէ ցՄովսէս. Գիտեմ զքեզ եւ զաշակերտդ քո ՚ի մանկութենէ կրթեալ, եւ թեքեալ ՚ի ճոռոմ բանս կոկոզաբանիցն եւ կկզայօնից փիլիսոփայից, եւ ոչ ոք կարէ յաղթել ձեզ. այլ եւ նախանձու վառեալ էք զի ոչ կոչեցաք զձեզ, զի չէր կենդանի պատրիարգն ձեր։ Եւ ասէ Մովսէս. Ապաքէն ճանաչես զմեզ, զի անդրանիկ էաք եկեղեցւոյն, եւ դատաւորք

հայրապետանոցին, եւ ընդէ՞ր ոչ կոչեցիք զմեզ, եւ զբազմահմտութիւնս մեր նախատինս ասես: Բայց պատճառ ժողովոյն ձեր՝ չէ ծածկեալ յումեքէ, այլ մեք զճշմարտութիւնն ոչ թողումք, մի բնութիւն ասել մարմնացելոյ բանին Աստուծոյ: Ասէ Մելիտոս. Ո՞րպէս ասես զմինն, յատկացեալ ասես զՈրդի ՚ի Հօրէ, եւ միացեալ ՚ի մարմնի: Մովսէս ասէ. Ոչ բաժանեալ ՚ի Հօրէ, եւ միացեալ ՚ի մարմնի: Եւ այլ այսպիսի բազում բանս խօսեցան: Ուստի կարծեցաք այսպիսի զոլ զժամանակն, զի զտասն ամ կալեալ Գիւտայ զաթոռն՝ կատարի, եւ յաջորդէ զնա Յոհան Մանդակունի, իմաստասէր եւ լի հոգւով Աստուծոյ, որ բարիոք յօրինեաց զկարգս ձեռնադրութեան եւ ժամակարգութեան, եւ զճառս խրատուց: Եւ սա թարգմանեաց զերկրորդ Կորնթացւոց թուղթն, զՅոհանն, եւ այլ բազում օգուտս գործեաց ՚ի կեանս իւր: Կէսք ՚ի կողմն Յունաց ասեն զԳիւտ կաթուղիկոս, եւ զՅովհան ՚ի Պարսից ՚ի միում ժամանակի: Առ սոքօք էր ճգնաւորն Անտոն, որ եւ Թաթուլ, թողեալ զամենայն ինչ վասն Քրիստոսի Վարոսիւ հարազատաւն երթեալ կրօնաւորէր ՚ի տեղւոջն՝ որ այժմ ասի սուրբ Թաթուլ:

[ԻԹ]

Իսկ զկնի վճարման սուրբ նահատակացն մեր, չարն Վասակ՝ զկին եւ զերեսին որդիս Հմայեկայ ՚ի դուռն տանէր որպէս զորդիս մահապարտաց. զոր խնդրեալ Աշուշայի Վրաց բդեշխին ՚ի Յազկերտէ, տայ նմա զանակնունելի պարգեւն. որ եւ աւագն ՚ի նոցանէ Վահան՝ սպարապետ եղեւ Հայոց. քանզի սատակեալ Յազկերտի, Պերոզ որդի նորա սպանեալ զեղբայր իւր՝ թագաւորէ, եւ հաշտութիւն առնէ աշխարհիս, եւ զՎահան կացուցանէ հարկահան արքունի, եւ ՚ի քսու արանց նեղեալ՝ տկարանայր ՚ի հաւատոցն. եւ զկնի հարեալ զնա սիրտն իւր զղջանայ, եւ ապստամբեալ յարքայէ հարկանէ զզօրսն Պարսից յոլով անգամ: Եւ Վարազվաղան տիրեալ Սիւնեաց վասն ուրացութեանն, ՚ի բազում աւուրս նեղեալ ՚ի դիւաց՝ խեղդի անզեղջ: Յորում աւուրս սպանաւ ուրացողն Վազգէն, եւ այլ բազում ուրացողք ընկալան աստէն զառհաւատչեայ զեհենոյն:

Յետ այսորիկ զօրավարն Պարսից Միհրամ գայ բազում զօրօք ՚ի վերայ Վախտանգայ Վրաց արքայի. եւ յղէ աղաչանս առ Վահան օգնել նմա, եւ զնաց յօժարութեամբ. եւ ՚ի խմբել պատերազմին՝ վատ զօրն Վրաց փախեան թագաւորաւն հանդերձ, այլ եւ վատօք ՚ի Հայոց, եւ նահատակեցաւ սուրբն Վասակ եղբայրն Վահանայ, որոյ երեսքն փառաւորեալ փայլէին որպէս զՄովսիսին՝ ՚ի ժամ կազմելոյն, յորս ոչ կարէին հայել տեսողքն, եւ իմացան թէ մեռանելոց է յայնմ աւուր. պսակեցաւ եւ սուրբ սեպուհն Սիւնեաց Յազգ, յամսեանն հոռի ՚ի վեշտասանն, ՚ի գեօղն Բագուան. զոր ըմբռնեալ Միհրան հարկէր ուրանալ զհաւատն եւ կեալ մեծութեամբ. եւ տուեալ ընդդէմ պատասխանի, մեռանի վասն Քրիստոսի, եւ պսակի: Նոյնպէս եւ քաջ ասպետն Սահակ կատարի ՚ի ժամ պատերազմին ՚ի վերայ սուրբ ուխտին օրինաց: Զկնի այսորիկ սպանաւ Պերոզ ՚ի Հեփթաղաց եօթն որդւովք. եւ թագաւորեցուցին զՎաղարշ եղբայր նորա. եւ կոչեաց զՎահան, եւ ետ նմա զզօրավարութիւնն Հայոց, եւ յետ այնորիկ եթող ՚ի նա եւ զմարզպանութիւնն: Զկնի Վաղարշու՝ նստի Կաւատ որդի նորա. եւ յետ նորա Խոսրով ամս քառասուն եւ ութ: Իսկ Վահան շինեաց զեկեղեցիսն Արտաշատու՝ զաւերեալսն ՚ի Պարսից:

Յորում ժամանակս երանելին Տեառնթագ յԱրշարունեաց պսակեցաւ ՚ի Զառնաւուխտայ զօրագլխէն Պարսից, եւ այլ եւս բազումք ընդ նմա:

[Լ]

Իսկ սուրբն Տրդատ կոչեցեալն յաւազանէն Յովհաննէս, յաղագս պարկեշտ կենացն եւ չարատեաց բարուցն՝ դեղակուր եղեալ մեռանի յանաստուածից ոմանց, թագաւորեալ ամս յիսուն եւ վեց: Իսկ զսուրբն Ռըստակէս սպան Արքեղայոս իշխանն չորրորդ Հայոց ՚ի ճանապարհին Ծոփաց, յաղագս միշտ յանդիմանելոյն զնա ՚ի գործս իւր չարս: Եւ յաջորդէ զաթոռն Վրթանէս եղբայր նորա, մինչ կենդանին էր Տրդատ ՚ի յիսներորդ չորրորդ ամի արքայութեան նորա. եւ զՌըստակէս տարեալ եդին ՚ի Թորդան առ հօրն:

Իսկ զկնի մահուանն Տրդատայ՝ երկրորդ Սանատրուկ արշակունին, զոր կացուցեալ էր ՚ի Փայտակարան, թագ եդեալ՝ խորհէր տիրել բոլոր Հայոց. որ եւ սպանանել ետ զմանուկն Գրիգորիս բարբարոս ազգին ՚ի Վատնեան դաշտին, զորոյ զմարմինն բերեալ յԱմարաս հանգուցին: Լուեալ զայս մեծ իշխանն Աղձնեաց Բակուր, ձեռն ետ յՈրմիզդ Պարսից արքայ, եւ խորհէր զՍանատրկոյն. զոր իմացեալ նախարարքն Հայոց, ժողովեցան առ մեծն Վրթանէս, եւ առաքեցին երկուս ՚ի զլխաւորացն առ Կոստանդին որդի մեծին Կոստանդիանոսի, որ զկնի մահուան հօրն թագաւորեաց ամս քսան եւ չորս, զի օգնեսցէ Հայոց, եւ թագ դիցեն Խոսրովու որդւոյն Տրդատայ: Զոր ընկալեալ զխնդիրն առաքէ զԱնտիոքոս զօրագլուխն. եւ թագ եդեալ Խոսրովու, խաղան ՚ի վերայ Սանատրկոյ. որ իբրեւ լուաւ, փախեաւ ՚ի Պարսս. եւ յաւարի առեալ զաշխարհն զօրացն մերոց՝ դարձան: Եւ Մանաճիհր Ռշտունի գնացեալ ՚ի վերայ Բակուրայ՝ սատակէ զնա, եւ առեալ գերի բազում ՚ի կողմանցն Մծբնայ՝ դառնայ. ընդ որս եւ զեօթն սարկաւագունս սրբոյն Յակոբայ. եւ զհետ եկեալ սրբոյն եւ խնդրեալ. ոչ տայր, եւ նորա կամեցեալ զնալ առ արքայ, զետընկէց առնէր. եւ սրբոյն իմացեալ դառնայր ՚ի տեղի իւր՝ անիծանելով զՄանաճիհր, եւ զաշխարհն իւր. յորմէ չարաչար մահուամբ սատակի, եւ զաւառն անպտուղ լինի՝ մինչեւ որդի Մանաճրի արժանաւոր ապաշխարութիւն ցուցեալ, եւ բերեալ հող զկնի մահուանն ՚ի գերեզմանէ սրբոյն, օրհնի երկիրն հաշտութեամբն Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Յակոբայ:

[ԼԱ]

Իսկ Խոսրով թագաւոր Պարսից մօտ ՚ի վախճանն հաւատայ ՚ի Քրիստոս, եւ կոչեցեալ առ ինքն զԵրան կաթողիկոսն՝ զոր տէր Գիւտ էր ձեռնադրեալ հանդերձ այլօք եպիսկոպոսօք, ՚ի գնալն իւրում առ Պերոզ արքայ՝ ուր յանդիմանեաց զմոլորութիւնն Պարսից, ցանկալով մահու, մկրտեցաւ յԵրանայ եւ հաղորդեցաւ. եւ զկնի սակաւուց կատարեցաւ, եւ թաղեցին զնա քրիստոնեայքն յարքունական գերեզմանս: Եւ առ զթագ նորա որդի նորա Որմիզդ. որոյ նենգ գործեալ սպանին զնա յիւրում դահլճի, եւ առնու զթագն որդի նորա Խոսրով. յորոյ վերայ յառնէ Վահրամ զլուխ զօրացն, եւ առնէ զնա փախստական: Եւ նա զնայ առ Մօրիկ կայսր, եւ զտեալ ՚ի նմանէ օգնութիւն դառնայ եւ տիրէ հայրենեացն, եւ լինի երախտահատոյց, թողլով ՚ի Մօրիկ զՄիջագետս, եւ ՚ի Հայոց զաշխարհն՝ որ Տանուտերական գունդն կոչի. բաց յոստանէն Դունայ, եւ յերկուց գաւառացն՝ որ է Ոստն Մասեաց եւ կողմն Արագածու, թողու ՚ի Մօրիկ ՚ի լեռնէն որ կոչի Ընծաքիսար, մինչեւ ցԱռեստն աւան եւ ցՀացիւնս: Որ յանդգնեալ զեղեալ անուանն յԱրայէն՝ փոխէ. զԱրմնին կոչեցեալ ՚ի նմանէ՝ որ է Առաջին Հայք՝ Երկրորդ Հայք զնա կոչէ, յորում մայրաքաղաքն Սեւաստ. եւ զԿապոտկիա, յորում մայրաքաղաքն Կեսարիա՝ Երրորդ կոչէ Հայք, եւ առնէ զնա եպարքի. եւ զՄելտենի՝ որ ունի զհոմանուն զաւառն իւր, կոչէ զնա Առաջին Հայք. եւ զՊոնտոս, յորում մայրաքաղաքն

Տրապիզոն, Մեծ մասն Հայոց կոչէ զնա. եւ զՉորրորդ Հայք, յորում մայրաքաղաքն Նփրկերտ որ ասեն Մուփարկին, Յուստիանունիստ գրէ զնա ՚ի դիւան արքունի. եւ զաշխարհին Կարնայ՝ յորում քաղաքն Թէոդուպօլիս՝ Մեծ մասն Հայոց կոչէ. եւ որ ՚ի Մեծ Հայոց մասն էր առ նոսա, ՚ի կողմանց Բասենոյ մինչեւ ցսահմանս Ասորեստանի, Մեծ Հայք անուանէ. եւ զկողմանս Տայոց սահմանօքն իւրովք՝ Խորագոյն Հայք կոչէ. եւ զկողմն Դւնայ՝ Ներքսագոյն Հայք կոչէ: Զայս անուանս գրէ ՚ի դիւանի:

Յորում աւուր Սմբատ Բագրատունի քաջապէս խոնարհեցուցանէ ընդ ոտիւք Խոսրովու զամենայն թշնամիս նորա. եւ նորա պատուասիրեալ նմա տայ զմարզպանութիւնն Վրկան աշխարհի, ուր երթեալ գտանէ ազգս Հայոց գերեալ, եւ բնակեալ ՚ի Թուրքաստան անապատին մեծի՝ որ Սաղաստանն կոչի, մոռացեալ զլեզու եւ զդպրութիւն. որք տեսեալ զՍմբատ խրախ լինէին, եւ նորոգէին զլեզու եւ զգիր. եւ զերէց մի նոցա Հաբէլ անուն՝ տայ եպիսկոպոս ձեռնադրել մեծի հայրապետին Մովսիսի. հաստատէ զնոսա վիճակ սրբոյն Գրիգորի, եւ առեալ հրաման յարքայէ՝ գայ տեսանել զերկիր իւր: Եւ եկեալ ՚ի Դուին՝ սկսաւ շինել զփայտաշէն սուրբ Գրիգորն ՚ի Վարդանայ սրբոյ. եւ պահնակ բերդին բողոքէ ՚ի դուռն, թէ վնասակար է բերդիս. եւ ելանէ հրաման քակել զբերդն, եւ հեռագոյն շինել. եւ խնդացեալ Սմբատ ՚ի փառս Քրիստոսի, շինէ զեկեղեցին կոփածոյ վիմօք, եւ տայ ձառնադրել պատրիարգ զտէր Աբրահամ զեպիսկոպոսն Ռշտունեաց, որ շատ ջանացեալ թղթով ՚ի ձեռն Պետրոսի՝ ոչ կարաց դարձուցանել զԿիւրիոն յուղղափառութիւն (!). վասն որոյ արարեալ ժողով ՚ի Դուին, անիծին զԿիւրիոն հերեսիոտեայ (!): Եւ Մօրիկ կացոյց յիւր կողմանն կաթողիկոս զՅոհան որ նստէր ՚ի գեօղն Աւան, շինեալ անդ եկեղեցի, այր սուրբ, եւ ընտրեալ յամենեցունց:

[ԼԲ]

Յայնմ ժամանակի նախարարքն Մօրկայ սպանին զնա, եւ եղին թագաւոր զՓովկաս, որ եւ եկեալ ՚ի Բասեն՝ ջանայր նուաճել զՀայս. եւ ընդ առաջ երթեալ Աշոտ, հարկանէ անչափ կոտորմամբ հրամանաւ Խոսրովու, եւ առնու զԿարնոյ քաղաք, եւ փոխէ զբնակիչսն յԱհմատան, տարեալ զՅոհան կաթողիկոս զկնի, որ կայր ՚ի գաղթի անդ. որ եւ անդէն վախճանեալ, բերաւ դին ՚ի գեօղն Աւան, որ կալաւ զկաթողիկոսութիւնն ամս քսան եւ վեց. եւ սուրբ պատրիարգն Աբրահամ փոխի զկնի քսան եւ երեք ամի աթոռակալութեանն. եւ յաջորդէ զնա տէր Կումիտաս, ՚ի գեղջէ Աղցից:

Իսկ յիշխանաց կարգի զկնի Մեժեժայ պարսիկք կացին. նախ Դենշապուհ, որ զշնմոլութիւնսն շատացոյց, եւ յետ նորա Վարազդատ ոմն, եւ ապա Սուրէն ազգական Խոսրովու, որ շնայր ընդ կանայս իշխանացն. ընդ որ զայրացեալ Վարդանայ՝ որդւոյ Վասակայ մամիկոնենոյ՝ սպան զնա, եւ առեալ զընտանիս իւր գնաց ՚ի Կոստանդնուպօլիս: Բայց Հերակլ սպանեալ զՓովկաս, թագաւորեցուցանէ զորդի իւր, եւ ինքն խաղայ յարեւելս. եւ Խոռեմ աւերէ զՅոյնս հրամանաւ Խոսրովու, քինախնդիր մահուանն Մօրկայ, եւ գերէ զԵրուսաղէմ եւ զփայտն փրկական, եւ զԶաքարիա պատրիարգն Երուսաղեմի: Յայնմ ժամանակի պատրիարգն Կումիտաս ընդարձակէ զվկայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն, եւ պատահէ սուրբ նշխարաց նոցա. եւ լինի ոչ սակաւ մխիթարութիւն քրիստոնէից, եւ էր կնքեալ մատանեաւ սրբոյն Գրիգորի, եւ սրբոյն Սահակայ, զոր ոչ իշխեաց բանալ, այլ եւ զիւրն եդ ՚ի վերայ. եւ չափ հասակին

Հռիփսիմեայ՝ տասն թիզ եւ չորս մատն, եւ զսուրբն Գրիգոր ասեն ինն թիզ, եւ զՏրդատ՝ մետասան թիզ։

[ԼԳ]

Առաքեաց Հերակլ դեսպանս պատարագօք առ Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն, որում ոչ ետ պատասխանի. եւ բարկացեալ Հերակլի, առնու ընդ իւր զեղբայր իւր զԹէոդոս, երկիցս հարկանէ զզօրսն Պարսից առ Անտիոքաւ, եւ երթայ ընդ Հայս ՚ի վերայ Խոսրովու. եւ զնա ոյժառեալ Կաւատայ որդւոյ առաջնոյ Խոսրովու, սպանանէ զԽոսրով, եւ խնդրեալ սէր ՚ի Հերակլէ՝ թողու ՚ի նա զՄիջագետս. եւ դառնայ Հերակլ եւ գայ ՚ի Կարնոյ քաղաք։ Յորում յաւուրս յաջորդեալ էր զսուրբ աթոռն Կոմիտասայ տէր Քրիստափոր, եւ հանեալ զնա զի առնէր խռովութիւն ՚ի մէջ իշխանացն, դնեն զԵզր Նիգացի, զոր կոչեաց թագաւորն ՚ի Կարնոյ քաղաք, որ վասն տգիտութեանն իւրոյ քաղկեդոնիկ եղեւ, առեալ զԱղցք, եւ զերրորդ մասն Կողբայ զին հաւատոյն։ Եւ ՚ի դառնալ նորա կշտամբեաց զնա Յոհան վարդապետ կաթուղիկոսարանին, ասելով. Յիրաւի Եզր կոչեցար, զի յեզր ելեր յուղղափառութենէ. եւ ինքն չոգաւ յԱղուանս, ՚ի գլուխ Գարդման գաւառի, եւ ճգնեցաւ խիստ վարիւք։ Սա գրեաց երիս գիրս, զանուն իւր չդնելով ՚ի նոսա. զմինն կոչեաց Խրատավարք, զմինն Հաւատարմատ, եւ զմինն Նոյեմակ։ Էր սորա աշակերտ մի Սարգիս անուն, որ զԱաբելին ախտանայր. զոր հալածեալ մերժեաց յինքենէ։ Յաւուրս յայսոսիկ մեռանի Կաւատ արքայ, եւ թագաւորէ տղայ որդի նորա Արտաշիր. եւ լուեալ Հերակլ, յորդորէ զԽոռեմ՝ առնուլ զթագն, սպանանելով զտղայն։ Զոր եւ արար իսկ. եւ ետ զխաչն սուրբ ՚ի Հերակլ։ Եւ սպանեալ զօրացն զԽոռեմ՝ տան զթագն ՚ի Բորն դուստր Խոսրովու, եւ զկնի նորա ՚ի Զամրիկ քոյր նորա. եւ յետ նորա, զՈրմիզդ թոռն Խոսրովու, զոր խեղդամահ արարին, եւ եդին զՅազկերտ թոռն Խոսրովու։

Իսկ Հերակլ զխաչն տարեալ յԵրուսաղէմ, կանգնէ ՚ի տեղւոջ իւրում. յորում ժամանակի կարգէ զօրավար Հայոց զՄեժեժ, զոր սպանեալ Դաւիթ Սահառունի, ինքն լինի իշխան հրամանաւ Հերակլի, զամս երեք, որ շինեաց զեկեղեցին Մրենոյ. եւ ապա անարգեալ յիշխանացն հալածեցաւ. եւ անկաւ շփոթ մեծ ՚ի Հայս, զմիմեամբք ելանելով. յորում աւուրս ընդարձակեաց Եզր զվկայարան սրբոյն Գայիանեայ. եւ տէր Քրիստափոր շինեաց միայնարան ՚ի յՈտն Մասեաց, եւ առաքինանայր բազում ջանացող աղօթիւք, երեքհարիւր խարազնազգեստ արամբք։ Յորում աւուր ժողովեալ յԵդեսիա երկոտասան հազար Հրեայ՝ ապստամբեցին ՚ի Հերակլեայ, եւ նա երթեալ պաշարեաց զՈւռհա, եւ առ զնա եւ արձակեաց զՀրեայսն կենդանի, յո՛ եւ կամիցին երթիցեն, ոչ լսելով Թէոդորոսի եղբօրն՝ որ կամեցաւ սատակել զնոսա։ Եւ գնացեալ անտի ընդ անապատ չոգան ՚ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայելի, որպէս առ ազգայինս, եւ կոչէին յօգնութիւն. եւ կէսք ախորժէին, եւ ոմանք ոչ, վասն այլ եւ այլ աղանդոյ նոցա, որպէս երբեմն Եգիպտացւոցն, ըստ զանազան պաշտամանց նոցա։

[ԼԴ]

Յայնժամ ապա այր մի յորդւոցն Իսմայելի, որում անուն էր Մահամթ թանգար, որ էր ծնեալ ՚ի քաղաքին Մադինա, մերձ ՚ի Մաքա երկօրեայ ճանապարհաւ, յազգէն՝ որ կոչի Կորէշ, որդի Աբդլայ, որ մեռաւ որբ թողեալ զնա. որ եւ յարեցաւ ՚ի վաճառական մի, եւ եղեւ ՚ի տան նորա յառաջադէմ. մեռաւ վաճառականն եւ տիրացաւ տան տեառն իւրոյ,

առեալ զկին նորա. եւ երթայր ուղտօք յԵգիպտոս, եւ պատահեաց նմա միայնակեաց մի Սարգիս անուն յաղանդոյն Արիոսի եւ Կերինթոսի, որ եւ ուսոյց նմա 'ի հին մատենիցն զԱստուած, եւ զգիրս տղայութեան Տեառն մերոյ. եւ ՚ի դառնալն 'ի տուն քարոզեաց զոր լուաւն. եւ հալածեցին զնա ազգն իւր. եւ եկն յանապատն Փառանու. եւ յորժամ եկին երկոտասան հազար Հրեայքն, առեալ պատճառս 'ի նոցանէ, քարոզեաց որդւոցն Իսմայելի զԱստուածն Աբրահամու, եւ եղեւ երաշխաւոր նոցա, որ թէ պաշտեն զնա՝ ժառանգեն զերկիրն զոր ետ Աստուած Աբրահամու:

Եւ լուան նմա, եւ ժողովեցան յԵւիլայ մինչեւ ցՍուր, որ է հանդէպ Եգիպտոսի, եւ զերկոտասան հազարսն ըստ ցեղիցն Իսրայելի երկոտասանից նահապետացն, հազար հազար արկին յինքեանս, եւ եղեն երկոտասան բաժին, ազգապետ դնելով ինքեանց, յորոց անուն կոչեցան իսկ՝ Նաբէովթ, Կեդար, Աբդլա, Մաբսամ, Մասմա, Իդումա, Մասէ, Քոդդադ, Թեման, Յետուր, Նաբէս, Կեդմա: Եւ գնացին բանակս բանակս յանապատէն Փառանու ցՌաբովթ Մովաբու, եւ անցին յայնկոյս Յորդանանու 'ի վիճակն Ռուբինի: Եւ զօրն Յունաց էր յԱրաբիա. հարին զնոսա, եւ փախեաւ Թէոդորոս եղբայր կայսերն մազապուրծ: Եւ դարձան ինքեանք յԱրաբիա, բնակեցան ըստ ցեղից ցեղից, եւ ժողովեցան առ նոսա ամենայն մնացեալքն յորդւոցն Իսրայելի, եւ եղեն զօր մեծ: Եւ յղեն բանս առ կայսր, թողուլ զերկիրն զոր ետ Աստուած Աբրահամու. եւ արար նոցա ընդդէմ պատասխանի, եւ գումարեաց զօրս եօթանասուն հազար 'ի ձեռն ներքինւոյ մի հաւատարմի, եւ պատուիրեաց երթալ յԱրաբիա 'ի վերայ Իսմայելի, ուր եւ սատակեցան իսկ. եւ լցան մեծութեամբ բանակքն Մահմեդի:

Եւ էր թիւս մեր վաթսուն եւ եօթն. եւ զի յաջողեաց նոցա խրատն Մահմեդի, խնդրեն 'ի նմանէ օրէնս, եւ նա զտեղի մեհենից օձիցն՝ զոր պաշտէին, կոչեաց Ալ-քայուրա, որ է դուռն Աստուծոյ. եւ կոչեաց զբանակութիւն քաղաքին իւրոյ՝ տուն Աբրահամու: Եւ քանզի 'ի զօրանալ քրիստոնէութեանն, զկուռս Դամասկոսի, զՌեմանա, որ նա ինքն է Հեփեստոս կաղ, տարեալ ընկեցին յանապատ, զոր գտեալ Տաճիկք տարան 'ի մեհեանս օձիցն, եւ քուրմք օձիցն ոչ կամեցան անդ դնել, այլ հանեալ արտաքոյ արարին տեղի միոյ ոտից 'ի վերայ վիմի, եւ անդ եդին. զոր գողացան եթէովպացի վաճառականք վասն ոսկւոյն, զոր ձուլեցին Իսմայելացիքն. եւ եղեւ պատերազմ սաստիկ 'ի մէջ երկուց ազգացն, մինչեւ մոռացան: Զայնմանէ ասաց, թէ Աբրահամու ոտնահետն է, յորժամ եկն տեսանել զԻսմայէլ զորդի իւր. եւ քանզի յորս էր Իսմայէլ, հարցանէ ցկին նորա թէ Ո՞ւր է այր քո. եւ նա ասէ. Գնա՛, աղճատեալ ալեւոր. եւ ասէ Աբրահամ. Յորժամ գայ 'ի տուն, ասա ցայրն քո, փոխեա՛ զդուռն տան քո: Իսկ յորժամ եկն Իսմայէլ եւ էառ զհոտ հօրն, եհարց ցկինն. եւ նա ասաց զոր լուաւն. եւ իմացեալ Իսմայելի՝ եհան զկինն, եւ այլ էառ մինչեւ ցեօթներորդ կինն, որ մաղթեաց զԱբրահամ իջանել յիշէն, եւ օծցէ զոտսն. եւ իջոյց ասէ զմի ոտն, եւ եդ 'ի վերայ վիմին, եւ տեղի ետ վէմն ոտիցն. եւ զմի ոտնն ոչ իջոյց 'ի գրաստէն. զի երդումն տուեալ էր Սառայի՝ թէ մի՛ իջաներ, երկուցեալ թէ լինի ընդ Հագարու: Զայս առաս…եաց Մահմէտ: Եւ հրամայեաց յամենայն կողմանց անդ առնել զերկրպագութիւնն, եւ զվիմովն ասաց շուրջ գալ միոտանի, եւ ասել Լբա՛յք, լբա՛յք. եւ որպէս թէ պատասխանի ումեք առնել, Ա¯յ ա¯յ, աւա¯ս աւա¯ս. եւ անցեալ 'ի ձորն անասուն սպանանեն, եւ ելեալ 'ի գրաստ փախչին մինչեւ 'ի բլուրն Մաքայ, եւ թէ 'ի փախչելն հանդերձ անկանի կամ զուլամբի, ոչ ոք իշխէ յետս հայել. եւ 'ի մէջ երկուց վիմացն ընթանալով, զոր կոչեն Սաֆա եւ Եմրա, վիմէ 'ի վէմ երթան եօթն անգամ անհանգիստ եւ քարինս ձգեն. եւ Մահմէտ ասեն այսպէս արար եւ ուսոյց: Այլ միոտանի վազելն՝ վասն ոտնահետին է, եւ ՚ի ձորն

անաաւոն կոտորելն եւ փախչելն, ասեն թէ զոհ արար Մահմէտ. . . . ., զի տեսիլս ցուցցեն նմա, եւ երեւեալ նմա՝ փախեաւ: Եւ յերկու վիմամիջին շրջելն եւ քար ձգելն, լեալ են վէմք նոցա պաշտելիք, նախ քան զկուռսն, եւ ՙի պաշտելն Մահմետի ըստ սովորութեանն, շուն կատաղի եղ ընդդէմ նորա, եւ նա ձգեաց նմա քարինս. եւ զնոյն հրամայեաց առնել: Եւ օձք եւ սողունք՝ զի ոչ սպանանին, զի պաշտելիք լեալ են նոցա, եւ շուն կոտորելն այն է, որ ասեն թէ ՙի մեռանելն Մահմետի չկամեցան թաղել, ակն ունելով թէ յառնէ երեքօրեայ,. . . . . եւ յորժամ իմացան՝ կոտորեցին զշունսն, եւ ՙի նոյն ամսեան հրամայեցին զնոյն առնել: Նա ուսոյց ասել մի է Աստուած, եւ ոչ ոք է նմա ընկեր, եւ Մահմէտ ծառայ նորա: Եւ որ ասեն իրէի միոյ բանիւ, թէ մարգարէքն խօսեցան որպէս վասն Քրիստոսի՝ եւ վասն Մահմետայ, զայն ասեն որ Եսայի տեսանէր երկու հեծեալս իշոյ եւ ուղտու: Եւ յաւուր միում յանկարծակի. . . . անյայտ եղեւ Մահմէտ. եւ յետ սակաւու երեւեալ, ասէ. Խաղաղութիւն ընդ ձեզ եւ ողորմութիւն Աստուծոյ եւ շնորհք: Եւ նոցա զարմացեալ ասեն. Ուստի՞ գաս, եւ զինչ է նոր ողջոյնդ, եւ զո՞ր Աստուծոյ շնորհք բերեր մեզ: Եւ նա ասէ. Էառ զիս Աստուած ՙի Մաքա, ՙի տուն հօր մերում Աբրահամու, եւ պատմեաց զկամս իւր, եւ ՙի վաղիւն առաքելոց է մեզ օրէնս: Եւ առեալ երինջ մի ծնեալ, եւ ՙի տեղի ժողովոյն մեկնեաց յորթոյն. . . . . եւ ՙի վաղիւն հրամայեաց արձակել, եւ ինքն հաւաքեալ զամբոխն՝ մնայր. եւ եկն կովն բջելով եւ քրտալով, եւ հերձեալ զամբոխն խնդրէր զորթն. եւ հրամայեաց ունել զնա, եւ առեալ զթուղթն համբուրեաց եւ ասաց յԱստուծոյ եկեալ. վասն որոյ ցայսօր զրեալ են ՙի սկիզբն դուրանին՝ Սուրաթ Ալ-բակարա, որ է կովու օրէնք: Եւ հրմայէ հինգ անգամ կատարել աղօթս լուացմամբ, եւ փոխանակ փողոցն Իսրայելի՝ ՙի բարձուէ կանչել, վկայ առեալ՝ թէ Եղ ՙի վերայ լերինդ Սինոի, աւետարանիչդ. եւ Մոզին կոչեն զձայնողն, որ է հաւատազիր, եւ զմատն յականջն ածել, ասեն. թէ որ կամաւ եւ որ ակամայ՝ լսէ ականջովն: Եւ զՔրիստոս բան Աստուծոյ, եւ հոզի կոչեաց: Եւ սքանչելիք զոր ասեն թէ առնէր, զլուսինն բերեալ ՙի վայր, ասեն, չորս կտոր առնէր, եւ դարձեալ բոլորեալ յերկինս առաքէր:

Բայց նախ Քաղրթ էր իշխան Իսմայելի, եւ ապա գտեալ զՄահմէտ՝ հաւանի նմա յամենայն բանս:

[ԼԵ]

Եւ յորժամ զօրացան նոքա, երկուցեալ Երուսաղէմացւոցն, զխաչն տէրունի եւ զամենայն սպասս եկեղեցեացն հանեալ ՙի նաւ, տարան Կոստանդնուպօլիս, եւ ինքեանք հնազանդեցան Իսմայելի, զի կայսրն այլ ոչ կարաց զօր գումարել ՙի վերայ նոցա: Եւ նոքա բաժանեալ յերիս մասունս, մին յԵգիպտոս, եւ մին ՙի Յոյնս, եւ միւսն ՙի Հայս, եւ եղեւ ամենեցուն յաղթել. եւ որք եկին ՙի Հայս ընդ Ասորեստան, եւ հասեալ ՙի Դուին առին զնա, եւ սպանին անթիւ. եւ գերեցին երեսուն եւ հինգ հազար անձինս ՙի ժամանակս իշխանութեան Թէոդորոսի ռշտունւոյ, որ զկնի Դաւթի. եւ բիւր մի ՙի նոցանէ հարին զՊռոկոպս զօրագլուխն Յունաց, որ նստէր ՙի սահմանս Հայոց վեց բիւրու:

Յորում յաւուրս մեռաւ Եզր, եւ յաջորդեաց զաթոռն Ներսէս եպիսկոպոս Տայոց, զկնի տասն ամին Եզրի. բայց յափշտակութիւն եղեալ վասն անհնարին կոտորելոցն, խորհեցաւ փախչել, իբր ոչ բաւական մեծի աստիճանին: Եւ աղաչեցեալ ՙի բազմաց դադարէ. եւ հաւաքեալ զբազմութիւն դիականցն թաղէր, եւ ՙի նմին տեղւոջ շինէր

զիրդեհեալ վկայարան սրբոյն Սարգսի: Շինէ տաճար սրբութեան եւ ՙի վերայ վիրապին, եւ արկանէ հիմն տաճարին մեծի յառապարի յանուն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի, եւ դնէ ՙի ներքոյ չորից սեանցն զհասարակ նշխարս սրբոյն Գրիգորի, եւ զգլուխն ՙի զգրոցի եդեալ՝ պահէ ՙի պէտս բժշկութեան ախտաժետաց. անդ դնեն եւ զնշխարս սրբոյն Յիզտբուզտեայ, եւ զԴաւթի վկային: Եւ զսուրբ Գրիգորի նշխարն ասեն ՙի Հայս բերել Գրիգորոյ մամիկոնոյ, ՙի գնալ նորա դեսպան ՙի Կոստանդնուպօլիս, տուեալ ցնա կին ոմն յաւագաց՝ որ ունէր առ իւր. եւ նորա զաղտ հանեալ ՙի ծով եւ անցեալ զայ բերէ անգիտելի քաղաքին՝ զգանձն անանց մեծութեան. եւ զծնօտն տայ Աղուանից ՙի խնդրոյ Ջուանշիրի եւ քեռ իւրոյ՝ որ էր կին Գրիգորի:

[ԼՁ]

Յայնմ ժամանակի կայսրն Կոստանդին դաւեալ ՙի մօրուէն Մարտինեայ սպանանի, կացուցեալ զորդի իւր Հերակլակ. եւ Վաղենտին զօրավարն սպանեալ զՄարտին եւ զՀերակլակ, թագաւորեցուցանէ զԿոստանդ՝ որդի Կոստանդեայ. եւ զի ապստամբեալ էր Վարազտիրոց, աղաչէ վասն նորա հայրապետն Ներսէս, եւ դնէ զնա կիւրապաղատ Հայոց. որ եւ յառնուլ զիշխանութիւնն մեռաւ, եւ թաղեցաւ ՙի Դարօնս առ հօր իւրում քաջին Սմբատայ: Եւ դնեն զՍմբատ ՙի պատիւ հօրն. եւ Թէոդորոս ռշտունի էր զօրավար: Բայց Մահմէտ քսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն. . . . եւ զկնի նորա առին զիշխանութիւնն Օմար եւ Ամր եւ Բուբաքր, եւ սպանին զՅազկերտ թոռն Խոսրովու, եւ բարձին զթագաւորութիւնն Պարսից, որ տեւեաց ամս չորեքհարիւր ութսուն եւ մի. եւ զկնի նոցա առ զիշխանութիւնն Մաւի: Այլ Կոստանդինոս թոռն Հերակլայ, ընկենու զԹէոդորոս յիշխանութենէ, եւ հրամայէ զօրավարին Կիլիկիոյ ելանել ընդդէմ Մաւեայ. եւ Վարդ որդի Թէոդորոսի նենգ գործեաց զօրացն Յունաց՝ կտրելով զխելս կամրջացն ՙի վերայ Եփրատու ՙի փախչելն Յունաց: Եւ կացոյց Մաւի իշխան Հայոց զԳրիգոր Մամիկոնեան, եւ եդ հարկս Հայոց հինգ հարիւր դահեկան: Ոմանք ասեն ՙի Թորդանայ բերեալ Գրիգորի զբովանդակ նշխարս Լուսաւորչին. եւ եկեալ Իսրայէլ հրամանաւ Վարազտրդատայ Աղուանից իշխանի, եւ խնդրեալ զծնօտ Լուսաւորչին, տարեալ եդ ՙի Գլխոյ վասն կոչեցեալ տեղւոջ:

Այլ զի ՙի հարկէ հնազանդեցան Հայք Հագարացւոց, ելանէ բարկութեամբ կայսրն ՙի Հայս, եւ Ներսէս կաթողիկոս աղերսելով տանի իջուցանէ ՙի Դուին ՙի կաթողիկոսարանին, եւ հաղորդին ՙի միասին կայսրն եւ կաթողիկոսն, եւ կան ութ օր ՙի խորհրդեանն ըստ Յունաց սովորութեան, եւ քարոզեցին զժողովն Քաղկեդոնի. եւ ոմն եպիսկոպոս ՙի վայր իջեալ ՙի բեմէն՝ եմուտ ՙի մէջ ամբոխին. եւ զկնի հարցեալ կայսերն ցեպիսկոպոսն, թէ Ընդէ՞ր ոչ հաղորդեցար ընդ քում պատրիարգին, նա ասէ. Դա իսկ եղեւ պատճառ զի յառաջ քան զերկուս ամս ժողով արար, եւ նզովեաց զամենայն հերձուածողս, եւ առաւել եւս զժողովն Քաղկեդոնի: Եւ մեղադրեաց յոյժ թագաւորն վասն նենգութեան նորա, եւ ապա հաղորդեցաւ եւ եպիսկոպոսն, եւ օրհնեաց զթագաւորն եւ թագաւորն զնա: Եւ ՙի գնալ թագաւորին երկուցեալ Ներսէս յՌշտունեաց տեառնէն, դնայ ՙի Տայս. եւ զկնի վեց ամի դարձաւ լուեալ զմահն Թէոդորոսի. եւ շինէ իւր կայս առնթեր մեծ եկեղեցւոյն, եւ կացուցանէ ամբոխութիւնս երդումարդոց, ըստ օրինի քաղաքականութեան, եւ ածէ ջուր ՙի Քասախ գետոյ, եւ տնկէ անտառս եւ այգիս: Սա մեծ ժողովով առնէր զտօն վարդավառին, եւ ութ հարց փոխեցին, եւ ոչ կարացին առնուլ զմիմեանցն. ապա հրամայեաց ընտրել զարժանն եւ զայն միայն ուսանել, զոր եւ արար ՙի ձեռն սրբոյն Բարսղի, մականուն Ճոն կոչեցելոյ.

որ էր առաջնորդ սուրբ ուխտին՝ որ Դպրավանքն կոչի, 'ի գաւառին Անոյ. որում ասեն թէ եօթն անգամ ետես զՔրիստոս սքանչելի համարձակութեամբ. վասն որոյ Ճոնընտիր կոչի շարականս՝ որ այժմ պաշտի յեկեղեցիս մեր:

Եւ մինչ էր Ներսէս 'ի Տայս, Թէոդորոս ռշտունի շինեաց զկղզին Աղթամարու: Ի Դպրավանից տարան զխաչն, որ յանուն սուրբ Աստուածածնին, որ արդ Վարձիոյ կոչի, յայնժամ Ճոնեանց կոչիւր. եւ տարաւ զնա Սարգիս Ճոնեանց 'ի զաղութ՝ յերեսաց այլազգեաց, ուր արար սքանչելիս ձեռօք Տիմոթ վարդապետի, զկինն Դեմետրեայ արքայի Վրաց՝ յուրկութենէ բժշկեալ, վասն որոյ եւ առին 'ի Հայոց. եւ է սրբոյն Մեսրոբայ օրհնեալ, եւ կամ Բարսղի սրբոյ Ճոնին, եւ ունի գիր հայերէն յաջ թեւն:

Վախճանեալ Ներսիսի մեծի պատրիարգի, թաղի յիւրում ձեռակերտին, եւ առնու զաթոռն Անաստաս, սենեկապետն Ներսիսի որ էր յԱկոռոյ, որ նորին հրամանաւ շինէր զսուրբ Գրիգորն, մինչ էր նա 'ի Տայս: Յաւուրս սորա շինեաց զրիգոր Մամիկոնեան զկաթուղիկէն Արճոյ, եւ զվանքն Եղիվարդայ. եւ Անաստաս շինէ զեկեղեցին Ակոռոյ, եղբայրանց յօրինեալ եւ հիւրանց: Առ Գրիգոր իշխանն եկն Սուրհանն պարսիկ յազգէ թագաւորաց, եւ խնդրեաց զՔրիստոս, եւ ետ զինքն մկրտել Անաստասայ, եղեալ ինքն նմա կնքահայր. եւ կոչեաց զնա յաւաղանէն Դաւիթ յանուն հօր իւրոյ, եւ ետ նմա զՁազ 'ի Կոտայս:

Յայնմ ժամանակի էր Անանիա Շիրակունի, որ առեալ հրաման յԱնաստասայ՝ յօրինէ տոմար հանապազորդ. որ մինչ խորհէր պատրիարգն ժողովով հաստատել՝ կատարի, եւ յաջորդէ զնա Իսրայէլ՝ զկնի վեց ամ պաշտելոյն Անաստասայ: Յաւուրս սորա զԲառաբա ոմն զօրագլուխ Տաճկաց՝ որ 'ի Հայս, վանեալ հալածէ Ներսեհ իշխանն Վրաց: Իսրայէլ կեցեալ յաթոռն ամս տասն վախճանի, եւ առնու զքօղն սուրբն Սահակ, որ 'ի Ձորոփոր յԱրքունեացն: Ի յեօթն ամին սորա՝ արշաւեցին Խազիրք 'ի Հայս, եւ սպանին զԳրիգոր իշխանն. եւ զերեցին զհնարաւորն իւրեանց: Եւ առնու զիշխանութիւնն Աշոտ Բագրատունի՝ որդի Սմբատայ:

[ԼԷ]

Իսկ Մաւի իշխանն Իսմայելի խորհեցաւ բառնալ զթագաւորութիւնն Յունաց, որպէս եւ զՊարսիցն, եւ կազմեաց երեք հարիւր նաւ մեծ, եւ յամէն նաւ հազար այր. եւ հազար նաւ փոքր, եւ յամէն նաւ հարիւր այր. եւ արձակեաց զնոսա ընդ ծովն. եւ ինքն ընդ ցամաքն հասանէ 'ի Քաղկեդոն. եւ կորեան ամենայն նաւքն, եւ ինքն փախեաւ 'ի գիշերի եւ զերծաւ, եւ մեռաւ յԱսորիս: Եւ ա՛ռ զիշխանութիւնն Մրուան որդի իւր, եւ առաքեաց ոստիկան 'ի Հայս զՄահմէտ ոմն, որ աւերեաց զՍեւան կղզի, եւ զերեաց զորս 'ի նմա. եւ խաբէութեամբ կողոպտեաց զսուրբ Գրիգոր, ծառայ մի սպանեալ եւ ընկեցեալ 'ի խորափիտ մի. եւ ապա խնդրեալ եւ գտեալ՝ վրէժխնդիրք լինէին, ծայրակոտոր արարեալ զկրօնաւորսն, եւ քառասուն այր զփայտէ կախեալ: Եւ զնացեալ Մահմետի, այլ ոստիկան առաքէ 'ի Հայս՝ Աբդլա անուն, որ կամեցաւ բառնալ զազատագունդն Հայոց, եւ զՍահակ կաթուղիկոս կապեալ առաքէ 'ի Դամասկոս, եւ զիշխանն Հայոց զՍմբատ. եւ զսուրբն Դաւիթ խաչէ 'ի փայտի. եւ մնացեալ իշխանքն Հայոց, Սմբատ եւ Աշոտ եւ Վարդ, կամեցան փախչել 'ի Յոյնս. որոց հետամուտ եղեալ Իսմայելացիք հինգ հազար, հասին 'ի Վարդանակերտ եւ կռուեցան եւ սրախողխող եղեն առ հասարակ յիշխանացն մերոց, օգնութեամբն Աստուծոյ,

զորոց զունչսն հատեալ առաքէ առ կայսր, եւ առնու զկիւրապաղատութիւնն զկնի Աշոտոյ, որ շինեաց զԴարօնից եկեղեցին յանուն փրկչական պատկերին, զոր եբեր որդի նորա յարեւմտից, մասամբ. եւ ՝ի նաւակատիսն երգեաց Ջորս ըստ պատկերին: Եւ զնա փոխէ Սմբատ Բագրատունի, եւ գնացեալ ՝ի Տայս ամրանայ ՝ի Թուխարս: Եւ լուեալ զայս Աբդլմէլիք, հրամայէ Մահմետի ելանել ՝ի Հայս, որ էր զօրավար նորա. զոր լուեալ Սահակայ ՝ի կապանսն՝ գրէ աղաչանս, զի հրամայեսցէ նմա Մահմէտ առ ինքն գնալ. որ եւ հասեալ ՝ի Խառան եւ հիւանդացեալ, գրէ առ նա աղաչանօք թողուլ զոր արարին ընդ նոսա Հայք. զոր ընթերցեալ Մահմէտ զգիրն Սահակայ, շիջոյց զբարկութիւնն իւր, եւ ոչ եկն չարութեամբ յաշխարհս: Զկնի քսան եւ եօթն ամի պատրիարգութեան նորա յաջորդէ Եղիա զաթոռն: Մեռաւ Աբդըլմէլիք, եւ առ զտեղին Վլիթ որդի նորա, որ հրամայէ Մահմետի բառնալ զազատսն Հայոց, ՝ի Կասմայ ումեմնէ, որ էր հրամատար Նախճաւանի, որ խաբէութեամբ հաւաքեալ զնոսա, զոմանս յեկեղեցին Խրամայ, եւ զկէսսն յեկեղեցին Նախճաւանի, այրէ զնոսա ՝ի ՃԾԳ թուականին. եւ զգլխաւոր նախարարսն զփայտէ կախեալ չարչարէին. եւ զկանայս եւ զորդիս նոցա՝ ՝ի գերութիւն վարեցին, ընդ որս եւ զՎահան՝ որդի Գողթան տեառն, որ եւ մարտիրոսացաւ:

ԶՎլիթ փոխէ Սլիման եղբայր նորա, եւ զնա Ումար՝ որ զսուրբն Վահան նահատակեաց: Իսկ զկնի այսորիկ Սմբատ կիւրապաղատն եւ ընդ նմա նախարարքն գնացեալ յԵգեր, առին ՝ի կայսերէն զքաղաքն Փոյթ եւ բնակեցան անդ. եւ զկնի յաւարի առեալ զնա, եւ զսպաս եկեղեցեացն, եկին ՝ի Հայս. եւ բարկացեալ Յունաց նզովս կարգեցին նոցա գրով, եւ ՝ի զատկի տօնին կարդան:

[ԼԸ]

Բայց մեծն Եղիա երթեալ յԱղուանս, զՆերսէս Բակուր, զդաւանողն ժողովոյն Քաղկեդոնի, եւ զտիկինն որ համախոհ էր նմա, ՝ի ձեռն Ումարայ աքսորէ անարգանօք, եւ ձեռնադրէ այլ ուղղափառ (!) ՝ի տեղի նորա. եւ ինքն դառնայ ՝ի Հայս, եւ կատարի զկնի չորեքտասան ամի աստիճանին:

Եւ յաջորդէ զնա Յոհաննէս իմաստասէրն մեծ, որ ՝ի ներքոյ ազանէր այծեայս ցփսիս եւ ՝ի վերոյ պճնազարդեալ պաճուճէր զանձն, եւ ոսկի մանր աղացեալ փչէր ընդ ծաղկեալ ալեօք մօրուսն. զոր լուեալ Ումարայ կոչէ առ ինքն, եւ եօթն անգամ արքունական զգեստիւք խիլայէ զնա, եւ առաքէ ՝ի Հայս. որոյ եկեալ ճգնէր ՝ի պահս եւ յաղօթս, եւ ՝ի լուսաւոր վարդապետութիւնս: Որ եւ արար ժողով ՝ի Մանազկերտ Հայոց եւ Ասորւոց, եւ սրբեաց զհաւատս ՝ի մարդադաւան աղանդոյն՝ յԵզրի խոտորմանէն:

Յայնմ ժամանակի գրեաց Ումար առ Լեւոն կայսր շատ ինչ բանս, եւ զայն եւս, թէ լուեալ է մեր թէ եօթանասուն եւ երկու բաժին են քրիստոնեայք: Նա գրեաց պատասխանի թէ երկոտասան են. Յոյնք, Հոռոմք, Բաբելացիք, Եգիպտացիք, Եթէովպացիք, Հնդիկք, Ասորիք, Հայք, Սարակինոսք, Պարսք, Աղուանք, Վիրք: Իսկ դուք, ասէ, ընդէ՞ր կոչիք Քուզի, Սաբրի, Թուռաբի, Կնտրի, Մուրջի, Բասլի, անաստուած Զիդի, որ ուրանան զէութիւնն Աստուծոյ եւ զյարութիւնն, եւ զասացեալ քո մարգարէն Հարիրի. եւ այն երկու. ոմն ասէ զձեզ, եւ ոմն ոչ է խռովասէր. եւ զձեր գրեանն գրեցին Ումար եւ Աբութուռաբ եւ Սուլիման պարսիկ, զոր Հաջաջ ազգապետն Պարսից շրջել ջանաց: Բայց մերս նոյն է, զի ՝ի սուրբ Հոգւոյն է. եւ ՝ի զերութեանն

ամենայն զրեանն ոչ կորեան, այլ մնացին առ ցրուեալսն, եւ յորժամ Եզր զրեաց զբովանդակն, միաբան գտան հնոյն, եւ է ըստ ալփավիտացն համարոյ, թէպէտ հինգն կրկնի, ոչ առանց մեծի խորհրդոյ:

Իսկ սուրբ պատրիարգն Յոհանէս՝ եհան յաշխարհէս Հայոց զտարածեալ Յոյնն յամենայն տեղիս, հրամանաւ Ումարայ, եւ զիշխանն դեսպան արձակեալ ՚ի Լեւոնէ Վասիղ անուն առ Յոհան, ասելով, թէ ընդէ՞ր առնես զչար բանդ զայդ. եւ հիւանդացաւ իշխանն եւ ածեալ յոլով բժիշկս՝ չկարացին օգնել եւ մերձեցաւ ՚ի մահ. եւ ձեռն եդեալ սուրբն Յոհան՝ առժամայն ողջացաւ. եւ տեսեալ զսքանչելիսն հաւատաց ՚ի մեր ուղղափառութիւնն, եւ ոչ եւս դարձաւ ՚ի Յոյնս (!). եղեւ կրօնաւոր եւ ճգնեցաւ ամս հնգետասան յայրին, որ Հոռոմ-այրն կոչեցաւ անուամբ նորա. եւ զխաչն որ կայ՝ իշխանն առ ինքն ունէր ՚ի գալն ՚ի Հոռոմոց, եւ անդ մնաց: Յոհան զկնի մետասան ամաց կատարի, եւ յաջորդէ զաթոռն Դաւիթ Կոտայեցի յԱրամօնից գեղջէ, որ լեալ էր միշտ ՚ի տան կաթողիկոսարանին յաւուրց անտի Տրդատայ. ուր շինեաց եկեղեցի, անդ առնելով զաւուրս կենաց իւրոց զամս երեքտասան, նեղեալ ՚ի… Տաճկաց որ ՚ի Դուին: Եւ զսա յաջորդէ Տրդատ՝ յՕթմսու գեղջէն, այր լաւ եւ առաքինի. որ եղեւ ՚ի սաղրելոյ աղօթից նորա խաղաղութիւն, զամս քսան եւ երկու:

[ԼԹ]

Իսկ զՈւմար փոխէ Իզիտ.., որ զխաչ եւ զպատկեր եբարձ յերկրէ. եւ զխոզն սպանանէր, մինչ խեղդեցաւ. եւ եկաց յետ նորա Հէշմ, որ առաքեաց զեղբայր իւր զՄսլիմ մինչեւ ցԲիւթանիա եօթն բիւր հեծելով, եւ միւսանգամ դարձեալ զնայ եւ ծովասոյզ լինի ՚ի զօրութենէ Քրիստոսի խաչին. բայց միայն յիսուն այր մնաց. եւ կայսր արձակեաց զՄսլիմ, պատմել զփառս Աստուծոյ:

Արձակէ Հէշմ զՄրուան որդի Մահմետի ՚ի Հայս, որ եկեալ կացոյց զԱշոտ Բագրատունի կիւրապաղատ, եւ կամ պատրիկ ասել. եւ մախային նմա Սմբատ եւ Դաւիթ եւ Գրիգոր մամիկոնեանք: Եւ գնացեալ Մրուանայ ՚ի Վարաչան քաղաքն Հոնաց, եւ դարձաւ յաղթութեամբ: Զկնի Հէշմայ նստաւ Վլիթ զազրագործ, որ եւ հրամանաւ կուռայիցն սպանաւ, եւ եդաւ Սուլիման, եւ սպան զնա Մրուան, եւ ինքն տիրեաց. եւ տային Հայոց զօրուն ամի ամի հարիւր հազար դահեկան խածիթայս: Եւ էառ Մրուան զԴամասկոս. եւ խայտառակեաց զնոսա, զի կապէր զմարդ ՚ի չորս ցիցս եւ զերեսին կաշին հանել տայր. ՚ի վերայ ամբարշտութեան նոցա եւ սպանութեան եւ ցանկութեան անառակութեան. յԱստուծոյ ակն ոչ ունէին պատուհասի:

Զայսու ժամանակաւ ապստամբութիւն խորհեցան իշխանքն Հայոց. եւ ոչ կամեցաւ պատրիկն Աշոտ. եւ կալեալ կուրացուցին զնա մամիկոնեանքն Գրիգոր եւ Դաւիթ. սա է նախնի թագաւորացն Հայոց եւ Վրաց՝ Աշոտն: Ելանեն ապա երկու Աբդլայքն, որդիք Հէշմայ, եւ երկու ամ պատերազմին ընդ Մրուանայ կոտորմամբ սրոյ յոյժ յոյժ. որ ՚ի միում նուագի անկան ՚ի զօրուէն երեք հարիւր հազար, եւ սպանաւ Մրուան, եւ տիրեցին Աբդլայքն, որ եւ ՚ի մեռելոցն պահանջէին հարկս. եւ առաքեցին ՚ի Հայս զԻղիտ՝ դառն նեղիչ, եւ ապա զԲաքր, եւ ապա զՀասան կատաղի. ընդ որ դառնացեալ Մուշեղ Մամիկոնեան՝ ապստամբեալ սպան յԻսմայելէ երկերիւր այր, եւ ապա չորեք հազար. եւ ապա խաբեալք ՚ի մոնոզոնէ միոջէ, որ տեսիլս եւ երազս սուտս պատմէր, եւ ասէր թէ կատարեալ են ժամանակքն Իսմայելի, ժողովեցան հինգ հազարք, որոց

գլխաւորքն՝ Մուշեղ եւ Սմբատ, որք մարտեան ընդ երեսուն հազարաց, եւ մեռան երեք հազարքն եւ Մուշեղ եւ Սմբատ:

[Խ]

Իսկ զկնի Տրդատայ միւս այլ Տրդատ յաջորդէ զուրբ աթոռն՝ ամս երիս. ապա Սիոն եպիսկոպոս Աղձնեաց, այր սուրբ եւ սքանչելի, որ զյորդառատ աղբիւրն ցամաքեալ առ ստորոտով Սիմն կոչեցեալ լերինն գաւազանաւ հարեալ բխեցոյց. որ եւ զկնի ութ ամի կատարի, եւ առնու զաթոռն տէր Եսայի յԵղիպատրուշոյ. զոր ասեն թէ մայրն աղքատութեամբ էր սնուցեալ, բացօթեայ, մուրով, ցրտահար ՝ի ձմերանի եւ արեւակէզ յամարանի. զոր ասեն թէ ՝ի սաստելն ոմանց ՝ի դրան հայրապետանոցին, ասաց մայրն. Ո՞չ գիտէք թէ պատրիարգ սնուցանեմ զտղայս իմ. որպէս եւ եղեւն իսկ, նախ եպիսկոպոս եւ ապա պատրիարգ, ՝ի շնորհացն Աստուծոյ. որ զկնի երեքտասան ամի կատարի. եւ յաջորդէ զաթոռն Ստեփանոս ամս երկու: Եւ ապա Յոբ ամիսս վեց. յորում աւուրս ՝ի գեօղն Բագրեւանդ վասն ոսկեղէն զարդուց եկեղեցւոյն զրպարտեալ յոստիկանէն սպանան քառասուն այր. եւ առին յոլով գանձ: Իսկ զկնի Յոբայ Սողոմոն յաջորդէ զաթոռն, որ էր ՝ի Գառնոյ, առաջնորդ սուրբ ուխտին Մաքենոցաց. որոյ երթեալ ՝ի գաւառն Շիրակայ ՝ի գեօղն Ջրեսկ, մտեալ ՝ի խուց ճգնի յոյժ, ուստի հանեալ տանէին յաթոռն. զոր տեսեալ յոյժ ներգեւեալ ՝ի ճգնութեանցն՝ ասեն. Յո՞ երթաս. ասէ. Սեւել զերեսս դեղով ընդ այլ հայրապետսն. որպէս եւ եղեւն. զկնի ամի միոյ վախճանեալ՝ նկարի ընդ այլսն: Եւ յաջորդէ զնա Գէորգ յԱրագածայ ոտանէ:

Իսկ յետ Աբդլայի Մահմէտ որդի նորա. եւ առաքէ առ Լեւոն երկու զրիւ մանանեխ, եւ զոր զկնի, եւ չկարաց վնասել:

[ԽԱ]

Բայց անկելոցն ՝ի մեծ պատերազմին մնացորդք՝ էին այսոքիկ. երկու որդիք Սմբատայ որդւոյ Աշոտի, որոց անուանքն՝ Աշոտ եւ Շապուհ. եւ Սամուէլի եղբայր մի Շապուհ անուն. իսկ Մուշեղայ՝ երկու որդիք եւ չորս դստերք. անդրանկին Շապուհ անուն: Որք անկան յերկիրն Վասպուրական. զորս եսպան զերկոսին Մեհրուժան Արծրունի, որպէս թէ ՝ի պատճառս հօրն նոցա եղեւ աղէտն մեծ. եւ մի ՝ի քերց նոցա ետ զինքն յամուսնութիւն Ջահապի ումեմն իսմայելացւոյ՝ թիկունս առնելով զնա: Իսկ որդիքն Սմբատայ Աշոտ եւ Շապուհ, հասարակ բաժանեցին զհայրենիս իւրեանց. եւ զի Ջահապ յափշտակեալ էր մասն ինչ յԱրշարունեաց, եւ խորհէր տիրել ՝ի ձեռն կնոջն բոլոր աշխարհին, զայն առին յինքեանս Աշոտ եւ Շապուհ. եւ ելեալք զկողմամբքն Շիրակայ՝ հարին զզօրսն Իսմայելի՝ որ անդ, եւ զրաւեցին յինքեանս զՇիրակ եւ զԱշոցք, եւ զգաւառն Տայոց: Եւ այսպէս ըստ բախտին ելեալ Աշոտի քաջի՝ շինէ զԿամախ, եւ բնակեցուցանէ ՝ի նմա զընտանիս իւր. եւ ինքն նմանեալ նախնոյն իւրոյ Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ իշխանի Սմբատաւանայ, որ է Բերերդ ՝ի Սպեր գաւառի: Քանզի յաւուր միում պաշարեցին զնա թշնամիքն՝ մինչ կայր յաղօթս, եւ տեսեալ՝ ոչ խափանեաց զխօսելն ընդ Աստուծոյ մինչեւ ցկատարումն, եւ ապա ելեալ ընդդէմ նոցա, կտրէր յերկուս զգլխաւորն, որում անուն էր Լիպառոն Աբդլա, եւ հարկանէր իբրեւ արս հինգ հարիւր: Առ սա բողոք կալեալ ազգին Գնունեաց՝ թափել զնոսա յԻսմայելացւոցն, որոյ երթեալ հազար արամբ յԱղիովիտ գաւառ, եւ առ ինքն գումարեալ զամենայն ազգն ախիւն իւրեանց, տանի բնակեցուցանէ ՝ի Տայս:

Յայնմ ժամանակի աղմկեալ Իսմայելի ընդ միմեանս, հանգչէր երկիրս Հայոց, եւ սկսան զօրանալ իշխանքն մեր յիւրաքանչիւր իւր տեղիս։ Եւ տայր իշխանն Իսմայելի Աշոտի որդւոյ Ատրներսեհի որդւոյ Վասակայ, որդւոյ Աշոտոյ Հայոց իշխանի՝ զերկիրն Վրաց. որոյ երթեալ հնազանդեցուցանէ ինքեան. եւ կայսրն առաքէ նմա պատիւ կիւրապաղատութեան։ Իսկ Ջահապն ապստամբեալ յիւրմէ իշխանէն, գայ նստի ՝ի Դուին բռնութեամբ, որդւովն իւրով Աբդլայիւ։ Եւ իբրեւ ետես զայն կիւրապաղատն Աշոտ, առաքէր առ կայսրն Լեւոն օգնել նմա, եւ նա չէր պարապ. զի Միքայէլ ոմն ջանացեալ սպանանել զնա, եւ ոչ յաջողեալ գործոյն, այլ իմացեալ կայսերն՝ կամեցաւ սպանանել զնա, եւ աղաչեցեալ ՝ի թագուհւոյն՝ մինչեւ անցցէ զատկին օր, վասն որոյ եդաւ ՝ի բանտի. եւ էր բանտապահն բարեկամ Միքայելի, որ կաշառեաց զմանկլաւիկքն, որք են սենեկապանք արքայի եւ մօտակայք. եւ սոքա յանկարծակի սրովք դիմեցին ՝ի վերայ կայսերն յեկեղեցին ՝ի ժամ պատարագին, եւ նորա փախուցեալ առ սեղանն բուռն եհար զնմանէ. իսկ նոքա անողորմ զազանաբար սպանին զնա ՝ի տեղւոջն։ Եւ թագաւորեաց Միքայէլն. ելանէր ՝ի խնդիր մեծ զօրավարին Մանուելի մամիկոնենոյ. եւ նորա աճապարեալ հարիւր եւ յիսուն արամբք անկանի ՝ի Կամախ, եւ անտի առ Մամուն իշխանն Իսմայելի, որ սպանեալ զեղբայրն Մահմէտ՝ ինքն տիրէր Տաճկաց. եւ նորա յոյժ պատուեալ զնա, կտրեաց ռոճիկս աւուրն հազար երեքհարիւր եւ վեց կշիռ արծաթոյ, եւ զայլ օր ըստ օրէ պարգեւս անչափ եւ անկշիռ։ Բայց կիւրապաղատն Աշոտ տիրեաց ՝ի Կաղրջաց մինչեւ ՝ի Տփխիս, լեռնակողմամբն հանդերձ։ Բայց տունն Ջահապայ զօրացեալ ՝ի Դուին, իբրեւ հինգ հազարաւ կամեցան գնալ ՝ի Տարօն, յիշխանութիւնն Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ. իսկ ողջախոհն այն եւ քաջն հաւատացեալ՝ երկերիւր հեծելօք եւ երեքհարիւր հետեւակօք եղ ընդդէմ նոցա չմնացեալ հաւաքման զօրացն, եւ կոտորեաց ՝ի նոցանէ զերեք հազարսն, եւ հասեալ ՝ի բանակս նոցա՝ էառ զամենայն մեծութիւնս նոցա, եւ դարձան խնդութեամբ փառաւորելով զՔրիստոս։ Եւ Շապուհ եղբայր նորա ասպատակեալ ՝ի կողմանս Դունայ, եւ առեալ աւար բազում դառնայր. եւ թափեցաւ զօրն ՝ի քաղաքէն զհետ նորա, եւ քաղաքացիքն դիմեալք ՝ի վերայ Աբդլմէլքի, սպանին զնա, եւ ածին զդուռն քաղաքին. եւ դարձեալ զօրացն եւ իմացեալ զեղեալն, չքոտեցան եւ կորեան ՝ի միջոյ։

[ԽԲ]

Յաւուրսն յայնոսիկ գայր եպիսկոպոս մի Եպիկուռա անուն առ Աշոտ, եւ ջանայր դարձուցանել զնա… Քաղկեդոնի. զոր լուեալ Բուրեւտ ոմն վարդապետ ՝ի Միջագետս, առաքէ զաարկաւագն Նանա, որոյ եկեալ մարտնչի ընդ Ապիկուռայ, եւ յաղթէ նմա զօրութեամբ… եւ հալածէ զնա իշխանն, եւ հաստատի եւս առաւել ՝ի հաւատս սրբոյն Գրիգորի։ Յետ այսորիկ վախճանի Աշոտ ՝ի մահիճս, եւ առնու զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա ամ մի. եւ ապա մարտուցեալ ընդ չորից հազարաց, հինգ հարիւր արամբ պսակի ՝ի Քրիստոս յիսմայելականացն։ Եւ եղբարք նորա Դաւիթ եւ Սահակ եւ Մուշեղ եւ Բագարատ, առեալ զմայրն իւրեանց չոգան ՝ի Նփրկերտ, առ Խալաֆն ամիրայ, սիրով ընկալեալք ՝ի նմանէ։ Իսկ Սեւադա ոմն ՝ի տանէ Ջահապայ չորիւք հազարօք կռուեալ ընդ Աշոտոյ եւ ընդ եղբօր իւրում Շապհոյ, մեռաւ Շապուհ ՝ի պատերազմին. եւ զկնի երկու ամաց մեռաւ Աշոտ ՝ի տան իւրում եւ ա՛ռ զիշխանութիւնն Սմբատ որդի նորա, եւ խնամէր զմնացեալ որբսն, զորդիսն Շապհոյ, բնակեցուցեալ զնոսա յԱնի յապահովս. խաղաղութիւն արարեալ ընդ Սեւադայի, առնու ՝ի նմանէ զպատիւն հայրենի ասպարապետութեան. եւ ամուսնացեալ ընդ քեռն

Դաւթի՝ ծնանի երկու որդիս, զԱշոտ եւ զՇապուհ, որոց քոյրն տուաւ յամուսնութիւն Բագարատայ որդւոյ Աշոտի կիւրապաղատի. եւ Դաւիթ եղբայրն Սմբատայ շինէ զՕձ բերդ։

Յաւուրսն յայնոսիկ այր մի յազգէն Պարսից Բաբ անուն ելեալ ՚ի Բաղտատայ, արկանէր զբազումս ՚ի սուր սուսերի յազգէն Իսմայելի, զբազումս գերելով. եւ ասէր զինքն անմահ. եւ ՚ի միում նուագի սատակէր երեսուն հազար ՚ի պատերազմելն իւրում ընդ Իսմայելի։ Եւ եկն մինչեւ ցԳեղարքունի, եւ մաշէր սրով զմեծ եւ զփոքր. եւ Մամուն էր ՚ի կողմանս Յունաց զամս եօթն, եւ առնոյր զանհպելի ամուրն Լուլուայ, եւ դառնայ ՚ի Միջագետս. եւ Մանուիլ երթայր դարձեալ ՚ի Յոյնս։ Մեռաւ Մամուն. եւ առ զիշխանութիւնն Աբուսահակ եղբայր նորա. եւ նա առաքէ զԱփշինն ամենայն ուժով իւրով ՚ի վերայ Բաբանայ։ Եւ Ափշինն առաքէ ՚ի Հայս, եւ ինքն կոտորէ զզօրսն Բաբանայ։ Եւ Սահլ որդի Սմբատայ ըմբռնէ զԲաբան, եւ առնու յԱփշնէն պարգեւս հազարիցս հազար կշիռ արծաթոյ, եւ այլ եւս հարիւր հազար առնու ՚ի նմանէ, եւ զԲաբանայ կտրեալ զձեռս եւ զոտս՝ հանեն զնա ՚ի փայտ։ Եւ երթայ Ափշինն յերկիրն Յունաց, եւ յաղթէ կայսերն. եւ առնու զԱմուրիա քաղաք, եւ գերեալ զնա դառնայ խաղաղութեամբ։ Յաւուրսն յայնոսիկ Աբլիերթ ոմն ՚ի տանէն Ջահապայ, էլ չորիւք հազարօք յերկիրն Սիւնեաց, եւ էլ Բաբգէն ընդդէմ նորա երկերիւրօք, եւ ջնջեաց զնա իսպառ։

[ԽԳ]

Իսկ ՚ի կարգի պատրիարգացն, յաջորդէ զԳէորգ՝ Յովսէփ, ամս մետասան. եւ փոխէ զնա Դաւիթ, ամս երեքտասան։ Յորում աւուրս ոստիկան ոմն էլ ՚ի հայս՝ Հաւլ անուն, որում ընդդէմ դարձան եւ մեռան Սմբատ եւ Սահակ Սիւնեաց տէրն։ Իսկ զՅովսէփ յաջորդէ Յովհաննէս, այր սուրբ եւ պարկեշտ, որ զկնի ութ ամի չարախօսեալ զնա առ Բագարատ իշխան Տօրոս լերինն, խորհի ընկենուլ զնա, եւ պատուհասին ՚ի Տեառնէ չարախօսքն։ Եւ ոստիկան ոմն եկեալ Աբուսէթ անուն, կապեալ առաքէ զԲագարատ առ ամիրայն. իսկ ամբոխն Տօրոսի շարժեալք ՚ի բարկութիւն սպանին զԱբուսէթ. զոր լուեալ ամիրայն՝ գումարէ զօր բազում ՚ի ձեռն ընդոծնոյ իւրոյ Բուղայի, տուեալ պատուէր զնախարարս աշխարհիս կապանօք առ նա հասուցանել. որոյ եկեալ կատարէր զհրամայեալն։ Քանզի մտեալ ՚ի Տարօն ըմբռնէր զորդիսն Բագարատայ զերեկոյ՝ զԴաւիթ եւ զԱշոտ, եւ զմեծ իշխանն տանն Արծրունեաց զԱշոտ. եւ զգեղեցկադիտակն Ատոմ հարիւր յիսուն արամբ՝ բռնադատէր ուրանալ զՔրիստոս. որում ոչ հաւանեալք, դառն տանջանօք սրոյ եւ հրոյ եւ խաչի պսակեցան ՚ի Քրիստոսէ, որ օր քսան եւ հինգ էր մեհեկի ամսոյ, զոր տօն կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յովհաննէս։ Եւ ինքն վախճանեցաւ զկնի քսան եւ երկու ամի հայրապետութեանն իւրոյ. եւ առնու զաթոռն Զաքարիաս ՚ի գեղջէ Ձագայ։ Եւ Բուղայի կալեալ զիշխանն Սիսական զՎասակ եւ զեղբայր նորա զԱշոտ, եւ զմեծ իշխանն Ատրներսեհ ՚ի գաւառին Խաչէնոյ, եւ զիշխանն Գարդմանայ զԿտրիճն, եւ յՈւտի երթեալ՝ ըմբռնէ զՍտեփանոս Կոնն, որ ՚ի նախնոյն իւրմէ Սեւկոյ՝ Սեւորդիք ազգն անուանին, եւ զիշխանն Աղուանից զԵսայի. զամենեսեան խաղացուցեալ տանի առ ամիրապետն. կոչելով զկնի եւ զսպարապետն Սմբատ խաբէութեամբ, զոր իբրեւ չոգաւ՝ ընդ կապեալսն խառնէին, եւ պահանջէին ուրացութիւն. զոր ոչ կալաւ յանձին քաջ խոստովանողն Սմբատ, այլ անդէն ՚ի բանտին կատարի ՚ի Քրիստոս, եւ թաղի ՚ի գերեզմանի Դանիէլի մարգարէի. եւ զպատիւ նորա առնու Աշոտ որդի նորա։ Վկայեաց

եւ Ստեփանոս բազում տանջանօք ՛ի նմին տեղւոջ, Կոնն կոչեցեալ։ Եւ Գրիգոր Մամիկոնեան արիաբար պահեալ զհաւատն ելանէ ՛ի բանտէն, եւ գայ մտանէ ՛ի գաւառն իւր Բագրեւանդ, եւ կամէր ամրանալ ՛ի գաւառն Գաբեղինից ՛ի Գազանածակսն. որ եւ զկնի եօթն աւուրց մեռանի։ Եւ իմացեալ ոստիկանին Մահմետի որ ՛ի Հայս, առաքէ առ Աշոտ որդի Սմբատայ, զի ուր եւ իցէ ըմբռնեալ առ նա տարցի, եւ նորա հատեալ զգլուխ մեռելոյն առաքէ առ նա, ասելով՝ թէ Կամեցաւ անցանել առ Յոյնս, եւ իմ զկնի առաքեալ՝ սպանի, եւ ահա գլուխ նորա։ Եւ խնդաց Մահմէտ, եւ զգացուցանէ Ջափրի, եւ նորին հրամանաւ պատուէ զԱշոտ, տալով նմա զգաւառն Բագրեւանդ, եւ արծաթ բիւրս հինգ. եւ յայնմհետէ բարձաւ ՛ի Հայոց յաշխարհէս ազգն Մամիկոնէից։

[ԽԴ]

Բայց ասելի է աստ զսկիզբն թագաւորացն Հայոց եւ Վրաց, որք ՛ի Բագրատունեաց անտի սերեցան։ Քանզի որպէս ասացաւն՝ զկնի քաջին Վարդանայ իշխանք Հայոց կացին ըստ դիպելոյ, մինչեւ ՛ի Սմբատ Բագրատունի, եւ զկնի նորա Աշոտ, որդի Վասակայ, զոր կուրացուցին Մամիկոնեանքն. սմա լինին երկու որդիք, Սմբատ՝ նախնի թագաւորացն Հայոց, եւ Վասակ սկիզբն թագաւորացն Վրաց. որոյ որդին Ատրներսեհ, սորա՝ Աշոտ, սորա՝ Բագարատ, որոյ եղբայրն Գորամ, հետ սմա՝ Դաւիթ որդի Բագարատայ՝ որ սպանաւ ՛ի Գորամայ հօրեղբօրէ իւրմէ, որոյ որդին Ատրներսեհ, սորա որդի Դաւիթ. սմա եղբօրորդի Գուրգէն, որոյ որդին Բագարատ, որ ա՛ռ իւր կին զդուստր Սենեքերիմայ թագաւորին Վասպուրականի։ Այս է կարգն։ Իսկ Հայոց նախնոյն Սմբատայ որդի Աշոտ Մսակեր, որոյ որդին Սմբատ խոստովանողն, որոյ որդին այս Աշոտ բարեպաշտ, որ անուանեցաւ իշխանաց իշխան ՛ի յԱլեայ որդւոյ Վահէի հրամանաւ ամիրապետին Ջափրայ։ Առ սա առաքեաց Փոտ պատրիարգն Կոստանդնուպօլսի յերեքհարիւր ութեւտասն թուականին զՅոհան մետրապօլիտն Նիկիոյ, որ ունէր թուղթ առ Զաքարիա պատասխանի հարցմանն, թէ վասն է՞ր եղեւ չորրորդ ժողովն։ Եւ արարին ժողով ՛ի Շիրակաւանն. էր անդ եւ սարկաւագն Ասորւոց Նանա, որ ՛ի մահ մերձեցաւ ՛ի Ջափրայ վասն հաւատոյ, եւ տեսլեամբ արհաւրաց արձակեցաւ։ Եւ էր գրեալ, թէ զկնի յարութեանն Քրիստոսի՝ երեքհարիւր հնգետասան ամի եղեւ ժողովն Նիկիոյ երեքհարիւր ութեւտասանից. եւ պատրիարգունք էին, Սեղբեստրոս՝ Հռոմայ, Աղեքսանդր՝ Կոստանդնուպօլսի, Աղեքսանդր՝ Աղեքսանդրի, Եւստաթէ՝ Անտիոքու, Արիստակէս՝ Հայոց։ Եւ յետ եօթանասուն եւ չորս ամի երկրորդ ժողով եղեւ ՛ի հինգերորդ ամի Թէոդոսի. եւ պատրիարգունք, Դամասոս՝ Հռոմայ, Նեքտառիոս՝ Կոստանդնուպօլսի, Տիմոթէոս՝ Աղեքսանդրի, Յոհան՝ Անտիոքու, Ներսէս՝ Հայոց։ Զկնի քառասուն եւ եօթն ամի յերկրորդ ամի Թէոդոսի փոքու՝ եղեւ ժողովն երրորդ, եւ պատրիարգքն այս էին. Կեղեստիանոս՝ Հռոմայ, Կիւրղոս՝ Աղեքսանդրի, Յոհան՝ Անտիոքու, Յոբնաղ՝ Երուսաղէմի. եւ թուղթ Սահակայ Հայոց։ Զհետ որոյ երեւեցաւ Եւտիքէս շամանդրիտ՝ Կոստանդնուպօլսի, որ շփոթմամբ մի բնութիւն ասէր Քրիստոսի. զոր հալածեաց Փլաբիանոս պատրիարգն, եւ նա աղաչեաց զներքինապետ ոմն Ռսկեան կոչեցեալ գրել առ Դիոսկորոս, տալ հրաման ընդունել զնա, զոր եւ արար. բայց յետոյ զղջացաւ եւ արար կրկին ժողով յԵփեսոս, քան եւ երկու ամօք զկնի Կիւրղին, եւ անդ աքսորեաց զՓլաբիանոս, եւ խոտեաց զթուղթն Լեւոնի, եւ ելոյծ զԴոմնաս Անտիոքու. վասն որոյ գայ գիր մեղադրանաց առ Թէոդոս, եւ հրաման զի ժողով արարեալ վերստին տեսցեն. եւ նա կատարեալ ՛ի Տէր, արար Մարկիանոս յետ չորեքհարիւր վաթսուն եւ երկու ամաց յարութեանն Քրիստոսի,

զկնի հնգետասան ամի ննջմանն Սահակայ սրբոյ. յորում ամի կատարեցան սուրբ Վարդանանքն, ՝ի պատրիարգութեանն Յոհաննու Մանդակունւոյ, որ չէր պարապ գալ ՝ի ժողովն: Եւ աքսորեաց զԴիոսկորոս ՝ի ժողովն. եւ զՊետրոս յԱնտիոքայ եւ զԱնատօլիս եղբայր Դիոսկորեայ, նախ ՝ի Կիզիկոն, ապա յԵրակլիա, եւ ապա ՝ի Պամփլագոնիա: Մարկիանոս մեռեալ զկնի վեց ամի, առնու Լեւոն զթագն ամս ինն եւ տասն, յորմէ աքսորեցաւ Տիմոթէոս ՝ի Քերսոն: Լեւոն փոքր՝ ամս հինգ. Զենոն ամս վեշտասան. սա եբարձ զաղմուկ ժողովոյն Քաղկեդոնի, բայց Հռոմ պահեաց..: Անաստաս, ամս քսան եւ եօթն, որ եկաց ՝ի նմին բարեպաշտութեան, եւ դարձոյց զՏիմոթէոս յԱղեքսանդր: Յուստիանոս՝ ամս ինն. սա դարձեալ նորոգեաց զաղանդ ժողովոյն (!). Յուստիանոս՝ ամս երեսուն եւ երեք. Յուստինոս՝ ամս ինն: Սա կամեցաւ հաստատել զուղղափառութիւնն, եւ դաւով խեղդեցաւ: Տիբեր՝ ամս եօթն. առ սովաւ եղեւ ժողով ՝ի Կոստանդնուպօլիս, եւ Հայք ոչ ընկալան: Մօրիկ՝ ամս քսան եւ երեք. Փոկաս՝ ամս ութ. Հերակլ՝ ամս երեսուն եւ հինգ. Կոստանդին՝ ամս երեք. Կոստանդին թոռն Հերակլի՝ ամս քսան եւ ինն. առ որով Մարտինոս արարեալ ժողով ՝ի Հռոմ, եւ երկու կամս եւ երկու ներգործութիւնս ասաց Քրիստոսի: Կոստանդին՝ ամս երեքտասան. առ սովաւ Ագաթոն արար ժողով եւ զՄարտիանոսին հաստատեաց: Յուստիանոս՝ ամս երկու. Լեւոն՝ ամս երեք. Ապտիմարոս՝ ամս եօթն. Յուստիանոս՝ ամս եօթն. Փիլիպպոս Վարդան՝ ամս երկու. Արտեմիս՝ ամս երկու. Թէոդոս՝ ամս երկու. Լեւոն՝ ամս եօթն. Կոստանդին՝ ամս հնգետասան. Ղեւոնդ՝ ամս հինգ. Նիկիփոր՝ ամս վեց. Ստռակոս՝ ամ մի. Միքայէլ՝ ամ մի. Լեւոն Հայ՝ ամս տասն. Միքայէլ՝ ամ մի. Թէոփիլոս՝ ամ մի. Միքայէլ՝ ամս երկու. Վասիլ, առ որով Փոտ որ զթուղթն գրեաց, եւ ասաց թէ չկայր հակառակութիւն մինչ ՝ի վերջին Ներսէս, առ որով եղաւ թուականն Հայոց, զամս հարիւր եւ չորս. որ նա ապա արար ժողով ՝ի Դուին ՝ի ձեռն Բարդիսոյ Ասորւոյ, որ եկեալ էր ՝ի Սասնոյ. եւ զՓիլաքսիոսի եպիսկոպոսի Նաբուկ քաղաքի եւ զՏիմոթէի Կզուն գրեանն թարգմանեցին. եւ ՝ի վեշտասան թուին սպան հեռն Վարդան զՍուրէն մարզպան Պարսից, եւ ինքն ընտանեօք եկն առ Յուստիանոս յերեսներորդ ամի թագաւորութեան նորա, եւ ՝ի տօնի խաչավերացին չհաղորդեցաւ ընդ մեզ, ասելով թէ մեր վարդապետքն չիրամայեն մեզ: Վասն որոյ արար ժողով թագաւորն հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսաց, որ ասի հինգերորդ ժողով: Եւ յորժամ Մուշեղ Հայոց եւ Յունաց զօրօքն նուաճեաց զԽոսրովու թագաւորութիւնն, եւ դարձաւ պարգեւօք, բան անկաւ վասն հաւատոց, եւ արար Մօրիկ ժողով հարիւր եւ վաթսուն եպիսկոպոսաց. քսան եւ հինգ եպիսկոպոսքն ՝ի Հայոց էր: Արար եւ Հերակլ եօթներորդ ժողով. իսկ Մայրովանեցին Յոհան ոչ ընկալաւ. զոր Թէոդոս Ռշտունին եւ Ներսէս հալածեցին ՝ի Կովկաս, եւ յետոյ եկն ՝ի Հայս եւ արար զոր ինչ կամեցաւն. եւ ՝ի Յունաց ՝ի բաց կացին Հայք նզովիւք չափ, եւ առաւել յորժամ թարգմանեցին զգրեանն Յուլիանեայ Աղիկառնեցւոյն ՝ի ձեռն Սարգսի ՝ի ժողովն Մանծկերտոյ:

Այսոքիկ ՝ի թղթոյն Փոտայ սակաւ ինչ գրեցաւ. որոյ գրեաց պատասխանի Սահակ Մռուտն կոչեցեալ, որ եպիսկոպոս էր Տայոց ՝ի յԱշունքն, եւ հալածեալ անտի վասն հաւատոց, եկն ՝ի Հայս առ Աշոտ:

[ԽԵ]

Դարձեալ ՝ի նոյն կայսերէ Վասլէ եկն ներքինի մի Նիկիտ կոչեցեալ յերեքհարիւր քսան եւ հինգ թուին, խնդրել ՝ի յԱշոտոյ թագ, բերեալ շատ պարգեւս. քանզի Վահան ոմն եպիսկոպոս Տարօնոյ ասէր նմա թէ արշակունի իցէ. զի մայրն հայ էր, եւ կատարիլ

թուէր տեսլեանն Սահակայ սրբոյ՝ նստիլ թագաւոր արշակունի. եւ կամէր պսակիլ ՙի բագրատունւոյն: Զոր կատարէ Աշոտ, ընդ նմին առաքէ եւ տասն հազար արծաթ ընծայ նորաշէն եկեղեցւոյն, որպէս Մամիկոնեանքն՝ հինգ զրիւ արծաթոյ, ասեն գնել զդուռն արեւմտեան սրբոյն Սոփիայ ՙի Յուստիանոսէ, յիշատակ Հայոց: Եւ պատմեաց Նիկիտն թէ զտաք նշխար սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին ՙի յաղուհացսն ՙի հինգերորդ շաբաթուն շաբաթ օրն, զոր տօն կարգեցին:

Յաւուրս յայսոսիկ տէր Զաքարիա երթայ տեսանել զՅիսէ որդի Շեխայ, եւ յոյժ մեծարի ՙի նմանէ, տուեալ նմա շատ ինչ պարգեւս, եւ դրօշս՝ բառնալ խաչ ՙի վերայ նորա, եւ մտանել առաջի նորա միշտ: Զսա յաջորդէ Գէորգ ՙի տանէ պատրիարգարանին: Յորում աւուրս ընդարձակեալ մեծին Աշոտի ՙի Վիրս եւ Աղուանս, եւ զԿաւկասայինսն հնազանդեալ, եւ չէր ինչ պակաս՝ բայց ՙի թագէ. զոր խորհին իշխանքն Հայոց, եւ ՙի ձեռն Յիսէի ազդ առնեն ամիրապետին, եւ նորա զուարթ սրտիւ առաքէ թագս եւ հանդերձս եւ երիվարս: Զնոյն եւ կայսրն Վասիլ առաքէ. եւ օրհնէ զթագն տէր Գէորգ յերեքհարիւր երեսուն եւ վեց թուին, եւ յերկոտասաներորդ ամի հայրապետութեան իւրում, եւ յութհարիւր ութսուն եւ ութ ամի ծննդեան Տեառն: Որ բարիոք կարգաւորեաց զյօրինուածս թագաւորութեանն ամս հինգ:

Յաւուրս սորա էր Համամ, որ գրեաց մեկնութիւն Առակացն եւ Քերականին, եւ ՙի Յոբայ՝ զՈ՞վ է զայն թարգմանեաց, եւ զօրհնութիւնս որ ՙի գլուխս Սաղմոսացն ասացեալ գիրս մի, եւ զԱնբիծսն գիրս մի:

Այլ Աշոտ արքայ դնէ իշխան Վրաց զքեռորդի իւր, եւ ինքն կատարի ՙի Քրիստոս եօթանասուն եւ մի ամաց. եւ առնու զթագն Սմբատ որդի նորա յերեքհարիւր քառասուն եւ չորս թուականին, ամս քսան եւ չորս, կամակցութեամբ Լեւոնի որդւոյ Վասլի, որ թագաւորեաց յետ հօր իւրոյ ամս քսան եւ վեց, այր առատ ՙի տուրս եւ ոչ նման Հոռոմի, զի նա որդի Հայի էր եւ յոյժ սիրէր զՀայս: Իսկ Սմբատ առեալ զպատիւն, շինէ զուրբ Փրկիչն յԵրազգաւորն, որ է Շիրակաւանն. ուր եւ օծան իսկ. զի նա էր նախազահ թագաւորացն Բագրատունեաց, մինչդեռ չեւ էր ընդարձակ շինեալ քաղաքն Անի, որ կոչի Խնամք, թէպէտ ներքին բերդն ընդ այս անուամբ էր, եւ հին ժամանակաւ շինեալ. ուր Օտա նախարարն ամրացեալ պահէր զքոյրն Տրդատայ, եւ զկուռս եւ զզանձս թագաւորացն Արշակունեաց զկնի մահուանն Խոսրովու. եւ ՙի դառնալ Տրդատայ ՙի Յունաց աշխարհէն, ընդ առաջ նորա ելանեն յԵկեղեաց զաւառն Օտայն եւ Տաճատ աներ իւր, Աշոցաց տէր. եւ այս Տաճատս էր որ տեղեկացոյց զթագաւորն վասն Գրիգորի թէ որդի է սա Անակայ: Ասեն թէ իշխան մի լուծեալ ոտիւք՝ ՙի ներքին բերդն ամրացեալ ոչ հաւանէր գալ ՙի մկրտութիւն, ՙի դառնալն Հայոց ՙի հաւատս. մինչ հնարս իմացեալ սրբոյն Գրիգորի, այլափոխէ զինքն եւ երթայ հանդէպ բերդին, եւ ընդ զառ ՙի վայրն թաւալգլոր գնայ անկանի ՙի ջուրն, եւ վաղվաղակի կանգնեալ յոտիցն փառաւորէ ՙի ձայն բարձր զԱստուած. որպէս թէ զօս զոլով ոտիցն առողջացաւ ՙի ջրոյն զօրութենէ. զոր տեսեալ եւ լուեալ իշխանին՝ առ ինքն կոչէ, եւ տեղեկացեալ մկրտի եւ ողջանայ ոտիւք ՙի նշան հոգեւոր բժշկութեանն:

[ԽՁ]

Իսկ պատուական թագաւորն Սմբատ ՙի Յուսիփայ ոստիկանէն Տաճկաց խեղդամահ լեալ ՙի Դուին վասն Քրիստոսի, նշաւակի ՙի փայտի. յորմէ եւ որդի նորա Մուշեղ

դեղակուր եղեալ կատարի ՛ի Տէր վկայութեամբ, եւ թաղի ՛ի Բագարան ընդ հարս իւր: Եւ զամս եօթն անիշխան լեալ երկիրս, սպառեցաւ սրով եւ գերութեամբ:

Իսկ Աշոտ որդի Սմբատայ, որ եւ Երկաթն կոչեցեալ վասն արիական քաջութեանն, անկանի առ Լեւոն կայսրն Յունաց, կոչեցեալն Կոստանդին: Յորում աւուրս կատարեցան ՛ի Քրիստոս փառաւոր եւ մեծ իշխանքն Դաւիթ եւ Գուրգէն ՛ի տանէն Գնունեաց ՛ի Դուին քաղաքի, յանօրինէն Յուսփայ, վկայական արեամբ պսակեալ. որոց պատուի օր կատարմանն ՛ի մարերի ամսեան քսան. եւ սուրբն Սահակ եպիսկոպոս երկերիւր ոգւով եւ եօթն եկեղեցականօք կատարեցաւ ՛ի Բիւրական, յահկի ՛ի տասն. եւ երկու Կիրակոսքն ՛ի նոյն ամսեան յեօթնեւտասան. որոց տօն գերապայծառ կարգեաց սուրբ պատրիարգն Յոհաննէս, որ ետես աչօք զխաւարաբեր ժամանակն, եւ գրեաց ՛ի յիշատակ ապազայից դարուց. եւ տօն սուրբ թագաւորին Սմբատայ: Իսկ Աշոտ պսակեալ ՛ի Լեւոնէ դառնայ ՛ի Հայս յերեքհարիւր եօթնասուն թուին. եւ գտանէ թագաւորեալ զհոմանունն իւր Աշոտ որդի հօրեղբօր իւրոյ. զոր հնազանդեաց ՛ի ներքոյ իւր. որպէս եւ զԳագիկ թագաւոր տանն Արծրունեաց, եւ զՄովսէս բռնացեալն յԱղուանս, զորոյ խաւարեցոյց զաչսն. եւ մեծազօր գտեալ քան զնոսա, եւ քան զթագաւորն Վրաց Ներսեհ, կոչեցաւ ՛ի վերայ նոցա Շահնշահ, զամս ութ. կատարի, եւ առնու զթագն Աբաս եղբայր նորա: Որ զկնի մահուան հօրն գնացեալ ՛ի Վիրս, եւ փեսայացեալ նոցին՝ դառնայ այսրէն եւ տիրէ ամենայն հայրենեաց իւրոց ամս քսան եւ ինն, յերեքհարիւր եօթանասուն եւ մի թուին: Ի սորա աւուրս յոյժ բազմութիւնք կրօնաւորաց հալածեալք ՛ի Հոռոմոց աշխարհէն սակս ուղղափառութեան (!), եկեալ յաշխարհս մեր շինեցին յոլով վանորայս: Նախ զԿամրջաձոր, եւ ապա զՀոռոմոսին կոչեցեալ վանք, որպէս թէ ՛ի Հոռոմոց կողմանցն եկին, եւ զԴպրավանքն. ՛ի նոցանէ ասեն շինեալ զՍանահինի սուրբ Աստուածածինն: Շինեաց եւ թագաւորն Աբաս զկաթուղիկէն ՛ի Կարս գեղեցիկ յօրինուածով: Յորում աւուրս ել իշխանն Սարմատացւոց, որ յայնկոյս Կովկասայ, Բեր անուն, բազում զօրօք առ Կուր գետով. եւ լուեալ եթէ թագաւորն Հայոց պարապով շինէ եկեղեցի, յղեաց առ նա եւ ասէ. Գիտեա դու կանխագոյն, զի եկեալ եմ յօրհնել զեկեղեցիդ ըստ իմում օրինացս՝ Քաղկեդոնի ժողովոյն սահմանադրութեամբ. իսկ նորա ընդդէմ նորա ելեալ Հայաստանեայցս զօրօք, սրոյ ճարակ տայ առ հասարակ զզօրսն, եւ զԲերն ՛ի բուռն ածեալ բերէ զնա կենդանի ՛ի Կարս, եւ միանգամ տայ տեսանել զեկեղեցին, եւ ապա բրեալ զտեսանելիսն, վաճառէ զնա ազգին իւրում, զիր երդման առեալ, զի յաւիտեան այլ ոչ եւս ելցեն ՛ի Հայս:

[ԽԷ]

Իսկ զկնի կայսերն Յունաց Լեւոնի առնու զթագն Աղեքսանդր ամ մի. եւ յետ նորա Ռամանոս՝ ամս քսան եւ ինն: ՅԱբասայ եւ ՛ի սորա աւուրս առաւ Մելտենի ՛ի Տաճկաց յերեքհարիւր ութսուն եւ երեք թուին, եւ յերեքհարիւր ութսուն եւ ութ՝ Համդուն ՛ի Կողոնիա եմուտ զօրօք եւ անդրէն դարձաւ: Եւ ապա թագաւորեաց Կոստանդին որդի Լեւոնի յերեքհարիւր իննսուն եւ երկու թուին, ամս վեշտասան. որ եւ ՛ի վեցերորդ ամին էառ զՄարաշ ՛ի Տաճկաց, յերեքհարիւր իննսուն եւ ութ թուին: Զսմանէ ասեն ՛ի միում աւուր հինգ առիւծ սպանեալ: Սա ետ արկանել ՛ի յԱլիս գետ յոլով բեռինս Թրքաց, եւ փախոյց զզօրսն Իսմայելի, եւ կոչեցաւ Թրքաժողով:

Իսկ ՚ի սուրբ աթոռն զկնի տէր Յոհաննիսի եկաց տէր Ստեփանոս ամ մի: Տէր Թէոդորոս ամս մետասան. եւ յետ նորա տէր Եղիսէ եղբայր նորին՝ ամս հինգ. եւ զկնի նորա տէր Անանիա Մոկացի՝ ամս քսան եւ երկու: Սա բազում աշխատութեամբ հնազանդեաց զՍիւնիք, որ Աղուանիւք թեւակոխէին, եւ ձեռնադրեաց արքեպիսկոպոս զկնի Յակոբայ ապստամբի, (զտէր Վահան ՚ի Բաղաց, որդի Ջուանշէրի իշխանին, որ շինեաց զամենապայծառ ուխտն Յոհաննու վասն, առ ստորոտս անմատոյց դղեկին Բաղաց). այլ եւ զԱղուանս ածեալ ՚ի հաւան չձեռնադրել իւրեանց կաթուղիկոս առանց աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի: Զկնի սորա էառ զաթոռն Վահան ՚ի Բաղաց, ամ մի. որ եւ ապա կարծիս առեալ, եթէ դաշնագիր է Վրաց, եւ պատկերս ետ ածել, վասն որոյ փոխեն զնա, եւ դնեն յաթոռն զտէր Ստեփանոս ազգական սրբոյն Մաշտոցի, որ ՚ի Սեւան, ամս երկու:

[ԽԸ]

Իսկ ՚ի չորեքհարիւր թուին փոխի սուրբ թագաւորն Աբաս. եւ առնու զթագն Աշոտ որդի նորա, Ողորմածն կոչեցեալ. որ բազում ուրկանոցս շինեաց, եւ առատ ռոճկօք դարմանէր զնոսա, յոլով անգամ եւ անձամբ սպասաւորելով նոցա, եւ զթարախածոր մնացորդս բաժակին ախորժանօք ըմպէր, կոչելով անուանս զողեացն իշխանս եւ կիւրապաղատս, ըստ Յակոբայ՝ եթէ մեծատունք են հաւատովք: Սա զփոքր պարիսպ քաղաքին Անւոյ շինեաց. եւ զամենայն բրգունսն եկեղեցիս յօրինեաց, ՚ի չորեքհարիւր երեքտասան թւին. եւ բարեպարիշտ կողն իւր, Խոսրովանոյշ, շինէ զփառազարդ սուրբ ուխտսն զՍանահին եւ զՀաղբատ: Հանգեան ՚ի Քրիստոս ՚ի չորեքհարիւր քսան եւ հինգ թուին, թողլով երիս որդիս, զՍմբատ, զԳագիկ եւ զԳուրգէն. որ եւ ՚ի նմին աւուր առնու զթագն երէց որդին Սմբատ, որ Տիեզերակալ կոչեցաւ. սա զմեծանիստ պարիսպն Անւոյ շինեաց, եւ զկաթուղիկէն հիմնարկէ. եւ կրտսեր եղբայրն ժառանգէ զՏաշիր Սեւորդւովքն Ձորոյգետին. եւ զԿայեն եւ զԿայծոն, զԽորխոռունիք՝ որ ՚ի Խոռայ շինեցաւ, որ է Խոշոռնի եւ Խոռակերտ, եւ զԲազունիք՝ որ է Բազկերտ ՚ի գաւառն Տաշրայ. եւ այլ բերդք անուանիք եհաս Գուրգենայ, զոր Վիրք Սոմխէթ կոչեն: Եւ ՚ի նմանէ սերեցան թագաւորքն Դաւիթ, Աբաս եւ Կիւրիկէ. յորոց կանայքն կրօնաւորք՝ Մամքան, եւ Ռուզուքան: Եւ Գագիկ սակաւ ինչ կեցեալ ընդ եղբօրն, հալածական լինի վասն կարծեաց ինչ դրժանաց: Իսկ Սմբատ հասեալ ՚ի չորեքհարիւր քսան եւ ութ թիւն՝ կատարի. եւ նոյնժամայն կոչեն զհալածեալն Գագիկ, եւ տան նմա զթագն եւ ածեն նմա ՚ի կնութիւն զԿատրամիտէ, դուստր Սահակայ Սիւնեաց թագաւորի, որ վճարեաց աւարտմամբ զկաթուղիկէն, ՚ի հրեշտակէ Աստուծոյ յորդորեալ, որ խոստանայր նմա կալ ՚ի ձեռնտուութիւն գործոյն, եւ մնալ ՚ի նմին տաճարի, մինչեւ զՔրիստոս եկեալ տեսցեն արարածք:

Իսկ զսուրբ աթոռն յաջորդէ տէր Խաչիկ ազգային տեառն Անանիայի, ամս իննեւտասան. եւ զնա փոխէ տէր Սարգիս՝ ամս քսան եւ չորս: Սա շինեաց զվկայարան սրբոց Հռիփսիմեանցն, առընթեր կաթուղիկէին Անւոյ, եւ անդ փոխեաց զնշխարս նոցա բերեալ մեծաւ հանդիսիւ, եւ կարգեաց զօրն տօն մեծ:

[ԽԹ]

Այլ զկնի Կոստանդեայ կայսեր, առնու զթագն Լեւոն, եւ ապա Կոստանդին եւ Եռինեա մայր իւր, որ խաւարեցոյց զորդին, եւ ինքն տիրեաց ամս հինգ մեծի աթոռոյն: Յորում

աւուրս կատարեցան ՚ի Քրիստոս Սահակ եւ Յովսէփ, տաճիկք ազգաւ, յարացի հնգետասան։ Եւ զկնի Միքայէլն, եւ ապա Լեւոն, եւ յետ նորա Միքայէլ, ապա Թէոփիլոս. եւ զկնի Միքայէլ, ապա Վասիլ, եւ զկնի Լեւոն, ապա Ալեքս. եւ զկնի Ռոմանոս, որ հալածեաց զուղղափառ (!) վանորայսն յարեւելից աշխարհս. կամեցաւ ձեռնարկել եւ ՚ի վանորեայս Սեւ լերինն, յերթալն իւրում ծանր զօրու ՚ի կողմանս Հալպայ, որ եւ ՚ի բարկութենէն Տեառն հետիոտս փախեաւ միայն մազապուր։ Յետ նորա Կոստանդին որդի Լեւոնի. ապա Ռոմանոս, եւ ապա Նիկիփոռ, ապա Կիւռ-Ժան, եւ ապա Վասիլն, ամս յիսուն եւ երկու։

[Ծ]

Իսկ յաղագս Վրաց թագաւորացն սկզբանց, որ կայ ՚ի գիրս նոցա, եթէ Թորգոմ ութ որդւովք եկն յԱյրարատ գաւառ զկնի ջրոյն մեծի. եւ երեք յորդւոց նորա նախազահք եղեն՝ Հայօս եւ Քարթլօս եւ Կոկասօսն, եւ տիրեցին աշխարհաց, եւ իւրեանց անուամբն կոչեցին Հայս եւ Քարթլ եւ Կովկաս. եւ տիրեցին ՚ի ծովէն Պոնտոսի մինչեւ ցծովն Կասբից՝ մինչեւ ցՄիհրան, եւ ցԱրբակ թոռն իւր, որ էառ կին ՚ի Պարթեւաց՝ Սահակդուխտ անուն ՚ի Պարտաւայ. որ եւ ամուլ գոլով հաւատաց ՚ի Քրիստոս, եւ ետ նմա զաւակ՝ զՎախտանգ, որ եւ Գուրգասարն կոչեցաւ, որ է Գայլագլուխ ՚ի Պարսից բառն. զի ունէր ՚ի վերայ սաղաւարտին պատկեր գայլոյ յառաջի կոյսն, եւ յետի կոյսն՝ առիւծու։ Սա էառ իւր ՚ի կնութիւն զդուստր Լեւոնի կայսեր. եւ ՚ի սմանէ սերեցան թագաւորք մինչեւ ցԹեւտաս, զոր կուրացոյց Աբաս. յետ որոյ թագաւորեաց Բագարատ, որդի Գուրգենայ, որդւոյ Աշոտոյ Ողորմածին, ՚ի վերայ Ափխազաց. այս ըստ Մխիթարայ երիցու ասիցն։

[ԾԱ]

Իսկ Վասպուրականի թագաւորքն՝ յազգէն Սենեքերիմայ, Գագիկ որդի Դերենկանն, սա շինեաց զԱխթամար. ապա Դերենիկ որդի նորա, եւ զկնի եղբայր նորա Աբուսահլ, եւ յետ նորա Շահնշահ՝ որդի նորա, եւ զկնի եղբայր իւր Գուրգէն. եւ ապա եղբայր իւր Սենեքերիմ, որ նեղեալ ՚ի Պարսից՝ ետ զերկիր իւր ՚ի Վասիլն, եւ չոգաւ առ նա չորս որդւովք, որոց անուանքն՝ Դաւիթ եւ Աբուսահլ, Ատոմ եւ Կոստանդին, եւ եղբօրորդիքն՝ Դերենիկ, Գագիկ եւ Աշոտ. եւ առնու փոխան զՍեւաստ եւ զԼառիս, եւ յոլով պռաստինս։ Որ զկնի սպան Դաւիթ զՓոկաս ապստամբ, եւ ա՛ռ զրով զԽաւատանէսն։

[ԾԲ]

Ի չորեքհարիւր քառասուն եւ չորս թուին մեռաւ Գագիկ, տուեալ զթագաւորութիւնն երից որդւոց իւրոց, Յովհանիսի, Աբասայ եւ Աշոտոյ։ Զթագն տայ Յովհանիսի, եւ զԱնի եւ զՇիրակ, զսուրբ Գրիգոր Զորովն Աշոցաց, զԱնբերդ եւ զդաշտն այրարատեան, զԿայեան եւ զԿայծոն եւ զՏաւուշ գաւառն Սեւորդեաց. եւ զայլ մնացեալսն՝ Աշոտի եւ Աբասայ բաժանէ։ Եւ ՚ի վիճել նոցա զկնի այնորիկ, զայ թագաւորն Ափխաղաց Գորգի, որդի Բագարատայ, որդւոյ Գուրգենայ, որդւոյ Աշոտոյ Ողորմածին, եւ առնէ իրաւունս ՚ի մէջ նոցա եւ զնայ։ Եւ զի ոմանք յիշխանացն անհնազանդ լինէին, զնայ կրտսերն Աշոտ առ կայսրն Վասիլ, եւ առեալ ՚ի նմանէ զօր, զայ եւ հնազանդէ զամենեսեան, եւ նստի թագաւոր Դրուց աշխարհին. եւ Աբաս ՚ի Կարս։

Յայնմ ժամանակի վախճանեցաւ կիւրապաղատն Դաւիթ, անժառանգ զոլով. եւ տայ անդարձագրով զհայրենիսն իւր 'ի Վասիլն, զՈւխթիսն եւ զՆամրուան, եւ զքաղաքն Ապահունեաց զՄանծկերտ, եւ զամենայն ինչս: Զոր լուեալ Վասլի կայսեր, գայ բանակի 'ի դաշտն Կարնոյ. զայս իմացեալ Յովանիսի երկեաւ, եւ առաքէ առ նա զՊետրոս պատրիարգն պատարագօք, զոր տէր Սարգիս 'ի կենդանութեանն իւրում օծեալ էր իւրով ձեռօք 'ի յԱնի, մեծ հանդիսիւ: Այլ եւ նեղէր զՅովանէս՝ արքայն Վրաց. վասն որոյ պատրիարգին պատուիրէ տալ ձեռագրով զԱնի զկնի մահուան իւրոյ 'ի Հոռոմս, որպէս եւ կիւրապաղատն, եթէ պահէ զնա 'ի նեղչաց իւրոց. զոր խնդութեամբ լուաւ Վասիլն: Եւ կոչէ առ ինքն զԳորգի թագաւորն Վրաց, եւ ոչ եկն 'ի կոչ նորա. վասն որոյ երթայ զայրացմամբ, եւ աւերէ զնորա գաւառս երկոտասան, եւ դառնայ յերկիրն Խաղտեաց, անդ անցուցեալ զձմեռն: Կոչէ առ ինքն զտէր Պետրոս օրհնել ընդ նմա ջուր 'ի տօնի Աստուածայայտնութեանն. որ եղեւ հրաշալի նշան, լոյս փայլատակեալ 'ի յաջոյ հայրապետին եւ յօծմանէ սուրբ իւղոյն 'ի հիացումն տեսողացն. եւ յոյժ գովեցաւ հաւատն Հայոց: Եւ դառնայ Վասիլն 'ի Կոստանդնուպօլիս եւ վախճանի 'ի չորեքհարիւր եօթանասուն եւ երեք թուին. եւ առնու զթագն Կոստանդին ամս երեք. եւ զկնի Ռոմանոս փեսայ նորին, ամս հինգ. զոր հրամանաւ կնոջն խեղդեցին 'ի բաղանիսն, եւ եդին զՄիքայէլ ամս եօթն:

[ԾԳ]

Իսկ որ զԱմիրալամումնեացն կարգն բերեալ հասուցաք 'ի Ջափր եւ թողաք. քանզի սկսաւ իշխանութիւն նոցա 'ի վաթսուն թուին, եւ դադարեալ շփոթեցան յերեքհարիւր յիսուն թուին. եւ աստ եւ անդ բռնակալեալ տկարացան 'ի զօրութենէ, եւ զօրացան ազգն Թուրքաց այսպիսի պատճառաւ: Էր 'ի Խորասան ոմն յԽամայելացւոցն Մահմուտ անուն, որ անցեալ ընդ Ջահան գետ յերկիրն Թետալացւոց, ածէ բազում զերիս 'ի Խորասան՝ որ ասի արեւելք, բնակեցուցանէ առանձինն, եւ աճեալ նոցա եւ բազմացեալ՝ դնեն զոմն ամիրա, եւ ապա տան նմա թագ՝ 'ի մեռանելն Մահմուտին. նա յաջողակ եղեալ տիրեաց Պարսից եւ նստաւ սուլտան, որում անուն էր Դօղլա-բաք: Այս ըստ Վահրամայ, որդւոյ Տիգրանայ, վիպագրի. իսկ պատուական երէցն Մխիթար Անեցին, որոյ յիշատակն 'ի գիրն կենաց, այսպէս ասէ. Յոլով աշխատ եղէ գտանել զորպէսն սուլտանացն՝ որ 'ի Թուրքաց, եւ գտի շնորհօքն Աստուծոյ այսպէս. Մահմուտն՝ զոր ասացաք, Սէբթեանայ որդի, յաննշանից մեծացեալ՝ որպէս Արտաշիրն Սասանեան, եւ եբարձ զիշխանութիւնն Մահմետի ազգին 'ի Մահմատ Մուհթադէ, երեսներորդ երրորդ 'ի Մահմետայ, յերկերիւր քառասուն եւ վեցերորդ ամի իշխանութեան նոցա. եւ զօրացաւ նա 'ի Բահլ քաղաքի 'ի յերկրին Քուշանաց, եւ եւ համբաւ զնմանէ ուժգին, մինչեւ խալիֆայն երկուցեալ՝ առաքէ նմա ընծայս եւ ալամ, եւ լաղապ՝ Ամինաղլ, եւ սուլտան կոչէ զնա: Եւ առեալ նորա զպատիւն եւս մեծանայ. եւ ելանէ 'ի Հնդիկս՝ 'ի համբաւ կռոցն Մաթանայ, զոր կործանէ, եւ առեալ աւար դառնայ, զՄահմատ որդի իւր թողլով անդէն, եւ գայ 'ի Գուրգան. եւ առնու 'ի տեառնէն Գուրգանայ չորեքհարիւր հազար դահեկան, եւ սլեհս տամբ միով, 'ի չորեքհարիւր եւ քսան թուին իւրեանց. եւ անցանէ զայ յՌռէ. եւ տէրն Ռէոյ Մաջա-դալա Ռստօմ, երեք աւուրբ յառաջ առեալ զԴելմիկսն՝ եւ ընդ առաջ նորա, եւ գայ 'ի Սրաւ անհնարին ուժով, եւ ընդ նմա երկերիւր եւ յիսուն փիղ: Եւ տեսեալ զնա, ասէ. Շահ, նամազ կարդացեա՞լ ես. եւ նա ասէ. Այո. եւ դարձեալ ասաց. Ճատրկուց խաղացեա՞լ ես.- Այո: Ապա ասէ. Թագաւոր 'ի թագաւորի տուն մտէ՞ թէ ոչ. եւ նա լռեաց: Եւ առժամայն կապեալ զնա յղարկէ 'ի Խորասան, եւ զամենայն ինչս նորա առեալ՝ տիրեալ Ռէոյ, եւ

գայ 'ի Տապարաստան եւ 'ի Տառաբի, եւ 'ի Սարի. տայ 'ի ձեռս Մասխուտի որդւոյ իւրոյ զՌէ, եւ զՂազուին եւ զՔոհաստան բովանդակ. թողլով զնա յՌէ, գայ 'ի Սրաւ եւ առնու հարիւր հազար դենարի, եւ անցանէ 'ի Նաշաւուրն 'ի չորեքհարիւր քսան եւ մի թուին իւրեանց: Իսկ Մասխուտն առնու զՀամիան եւ զԱսպահան, եւ դառնայ յՌէ. եւ իսկոյն լսէ թէ սպանին զշահնայսն քո յԱսպահան: Եւ դարձեալ անդրէն սատակէ չորս հազար այր եւ դառնայ յՌէ. եւ նոյնժամայն բերեն նմա զգոյժ մահու հօրն, եւ թէ սուլտանացաւ Մահմատ եղբայր քո. եւ յարուցեալ գնայ, եւ կալեալ զեղբայրն կուրացուցանէ, եւ առնու զիշխանութիւնն եւ զաթոռ: Եւ քանզի հայր նորա 'ի գնալն յօգնականութիւն ազգին՝ որոց գլխաւորն կոչիւր Խտրղան-Պօղրղան, 'ի ճանապարհին պատահէ բանակաց ինչ բազմութեան Թուրքաց, եւ 'ի դառնալն նոյն ճանապարհաւ՝ մեծաւ յաղթութեամբ առեալ զամիրայն նոցա զԱփաղու բերէ 'ի Խորասան եւ դնէ 'ի կապանս. եւ ազգ նորա եկեալ խնդրեցին 'ի հօրէն, եւ ապա յորդւոյն, եւ ոչ ետուն: Իսկ նոցա բարկացեալ անցին ընդ Ջահան ամենայն բանակօքն իւրեանց, եւ զանձինս 'ի մահ եդեալ կռուեցան, եւ յաղթեցին եւ առին զՆշաւուրն եւ կոտորեցին զզօրս սուլտանին 'ի Դաղանղանն մօտ 'ի Մրմն. եւ փախստական եղեալ սուլտանն՝ գնայ 'ի Ղազինն եւ անտի 'ի Հնդիկս: Եւ 'ի ճանապարհին սպանաւ սուլտանն, եւ զկոյր եղբայր նորա թագաւորեցուցին 'ի Ղազուին, որոյ յերկարեալ 'ի նմին ծնանի որդիս. եւ մի 'ի միոջէ առեալ ունին զՂազուին մինչեւ ցայսօր:

Իսկ յառաջաղէմն 'ի Թուրքացն՝ որում անուն էր Մուսեափաղոյ Սարչուքեայ որդի, ունէր հինգ եղբօրորդիս. որոց անուանքն՝ Աբուսալիմ, Դաւութ, Չաղրբեկ, Աբուտալիփ, ՏօղրիլեւԲէկն, որ էառ զիշխանութիւն սուլտանութեանն, եւ հնգետասան ամ ընդարձակեալ զաշխարհն՝ բաժանեաց զամենայն երկիրն Խորասանայ. եւ եկեալ յՌէ գտանէ երկուս շտեմարանս գանձուց լի ոսկւով. եւ առնու ընդ ձեռամբ, եւ յղէ առ խալիփայն եւ խնդրէ օրհնութիւն. եւ նա մեծարէ զնա արամբք պատուականօք, եւ տայ նմա ալամ եւ ընծայք, եւ կարդայ զանուն նորա 'ի մամբարն, եւ դնէ նմա մականուն Ռուքնադօվլա. եւ յայնմ օրէ քարոզեցաւ աշխարհակալ: Եւ փոխէ զնա Արփասլան հօրեղբօրորդի Տուղրիլին, որ ելից զամենայն աշխարհ արեամբ. եւ ունէր որդիս ութ, որ եւ հասանէր յաթոռ թագաւորութեանն Մէլիք շահն, բարի եւ խաղաղարար. եւ զկնի Մահմուտ սուլտանն: Եւ յետ նորա աւագ եղբայրն Բաքարուխն՝ որ կոտորեաց զնա, եւ առ զաթոռն ամս հինգ: Եւ յառնէ 'ի վերայ նորա Դուղուշն որդի Ալփասլանին, զոր վկանդեալ Բակիարուխն եհար զզօրս նորա, եւ սպան զԴուղուշն: Եւ Մահմուտ սուլտանն Մահմուդի որդին եհար զԲակիարուխն տղայ հասակաւ, եւ առ զսուլտանութիւնն ամս երեքտասան, եւ զկնի նորա Մահմուդն որդի նորին. ընդ որ պատերազմեալ Սանջար սուլտանն կոտորէ զնա, եւ առնու զԱրադայ իշխանութիւնն, եւ դնէ զնա 'ի Բարադայ. եւ զկնի նորա Դաւութ որդի նորա եկաց սուլտան՝ զոր սպանին Մլհետքն: Եւ ապա եկաց Տօղրիլն, եւ զկնի Մասխուտն, եւ ապա որդին՝ Ասլան, եւ զկնի ուժովն Տուղրիլ, որ կայր մինչ 'ի պատմագիրս. որում պատիւ 'ի տեառնէ Աստուծոյ:

[ԾԴ]

Նոյն այր ասէ եւ յաղագս թագաւորին Յովանիսի, եթէ եղբայր նորա Աշոտ՝ 'ի յոտս Թալնայ՝ կեղծաւորեալ որպէս հիւանդ մերձ 'ի մահ, կոչէ զթագաւորն առ ինքն, փորելով 'ի սնարիցն կուսէ որոգայթս. եւ այնու ըմբռնեալ՝ տայ 'ի ձեռս մեծ իշխանին Ապիրատն կոչեցելոյ սպանանել զնա. եւ նա յօժար կամօք յինքն առեալ տանի դնէ

յաթոռ իւր յԱնի, ասելով. Զիա՞րդ ձգեցից զձեռս իմ յօծեալ Տեառն, եւ խելազար մի եղից 'ի տեղւոջ սորա։ Զամանէ ասեն յանն շանից մեծացեալ, եւ վասն խելացի եւ առատ ձեռացն՝ մինչ լիներ տէր երկոտասան հազար հեծելոց. որ եւ շինեաց զսուրբ ուխտն Կեչառուս, որպէս Վարհամ իշխանն զՄարմաշէն։

Ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուին եկ ՏուղրիլեւԲէկն եւ պատահեաց նմա 'ի Նախճաւանի Լիպարիտն հինգ հազար հեծելօք, եւ փախեաւ յահագին բազմութենէն, եւ 'ի գալ Թուրքին 'ի Դուին եւ սփռել ասպատակս, եկ ընդդէմ նոցա քաջն Վասակ, եւ ցուցեալ մեծ քաջութիւն դառնայ 'ի Սերկեւլի, եւ 'ի հանգչելն անդ սակաւ մի քնով՝ քարիւ հարեալ զգլուխն այր մի յանգէտս, մեռանի։

Զայսու ժամանակաւ պատրիարգն Պետրոս քինով ինչ Յովաննու թագաւորի գնաց 'ի Վասպուրական, եւ աղաչանօք ոչ դարձաւ. ապա 'ի ձեռն տուկի կողմանցն ածաւ բռնութեամբ, եւ արգելաւ 'ի Բջնի։ Զոր լուեալ տէր Յովսեփ կաթողիկոսն Աղուանից, գայ եւ հանէ զնա 'ի բանտէն, եւ տանի դնէ յաթոռն իւր, հանելով զԴիոսկորոս առաջնորդ սուրբ ուխտին Սանահինն՝ զոր եղեալ էին կաթուղիկոս փոխանակ Պետրոսի ամ մի. եւ նա դարձաւ 'ի վանս իւր, այր սուրբ եւ առաքինի։

Յայնմ ժամանակի փոխէ զԳէորգ Վրաց թագաւոր որդի իւր Բագարատ, եւ իշխանն Վրաց Լիպարիտ ապստամբեալ փախուցանէ զնա 'ի խորին Ափխազք, եւ շէն ունի ինքն զաշխարհն իմաստութեամբ, ձեռն տուեալ 'ի Միքայէլ կայսրն։ Որ 'ի մեռանելն իւրում տայ զթագն Կալափատայ որդւոյ քեռ իւրոյ, որ զկնի սակաւ աւուրց կուրացաւ հրամանաւ Զոյի թագուհւոյն կնոջն Միքայելի. յորում տեղւոջ երեւեցաւ քար մի ունելով գիր, թէ աստ թագաւոր խաւարի։ Եւ Զոյի առնու այր իւր զՄոնամախն եւ դնէ նմա թագ։

[ԾԵ]

Առ սա գնայ տէր Պետրոս եւ դառնայ 'ի Սեւաստ, եւ որդիքն Սենեքերիմայ տան նմա զվանքն, զոր յանուն Վարագայ սուրբ նշանին շինեալ էին, ընդ ինքեանս ունելով զխաչն, թէպէտ զկնի անդրէն դարձուցին։ Եւ երեք պռաստինս Մոնամախն ետ պատրիարգին, որ եւ կեցեալ 'ի տեղւոջն ամ մի, կատարի։ Եւ առնու զքողն Խաչիկ քրորդին իւր, զոր ձեռնադրեալ էր 'ի կեանս իւր 'ի յԱնի, եւ կեցեալ ամս երկու վճարի, եւ մնաց աթոռն թափուր զամս հինգ։

Քանզի 'ի չորեքհարիւր իննսունեւերեք թուին մեռան Յովաննէս եւ Աշոտ, եւ ետուն զթագն 'ի Գագիկ որդին Աշոտոյ. եւ յիշեցին Յոյնք զկտակն կորստեան վասն Անւոյ. զի անդարձ է ասեն, եւ հաստատուն է զկնի մահու կտակ։ Եւ կոչեցին երդմամբ զԳագիկ 'ի Կոստանդնուպօլիս, որպէս թէ անդրէն դարձուցանեն պարգեւօք. եւ կատապան եդին ինքեանք քաղաքին. եւ վերացուցին 'ի նմանէ զերկոսեան պսակս, զզահ հայրապետութեան եւ զթագաւորութեան, յակամայս ածեալ զերկոսեան առ իւրեանս, եւ անդրէն ոչ դարձուցեալ։ Վասն որոյ անյոյս եղեալ Գագկայ՝ առնու փոխան զԿալօնպաղատն եւ զՊիզու, եւ կայր պանդխտութեամբ 'ի մէջ ատեցողացն ազգիս։

Զայսու ժամանակաւ Գրիգոր որդի քաջին Վասակայ տայ զԲջնի 'ի Մոնոմախն, եւ զԿայեան եւ զԿայծոն, զոր ընդ ձեռամբ իւր ունէր, եւ առնու զդքսութիւնն Միջագետաց.

որ եւ առնու ընդ իւր զԱպիրատն զիշխանն Վրաց, եւ այլ եւս երկու Մաժիստրոսս, եւ երթայ ընդդէմ Բրեհիմայ զօրագլխի ՏուղրիլեւԲէգ սուլտանին. ուր ըմբռնեցաւ Լիպարիտն եւ ածաւ առ սուլտանն. եւ առաքեաց առ նա դաւանել զհաւատ նորա: Եւ պատասխանեալ եթէ իբրեւ տեսից զերեսս քո՝ առնեմ զոր հրամայես: Եւ իբրեւ ետես ասէ. Յորժամ եղէ արժանի տեսանել զքեզ՝ ոչ արարից զկամս քո եւ ոչ երկեայց ՚ի մահուանէ. եւ ասէ սուլտանն. Զի՞նչ կամիս. եւ նա ասէ. Եթէ վաճառական ես, ծախեա՛ զիս, եթէ դահիճ՝ սպա՛ն զիս. իսկ եթէ թագաւոր ես, պարգեւօք ազատեա՛ զիս: Եւ ասէ սուլտանն. Ոչ զնոյ քո վաճառական, եւ ոչ արեան քո դահիճ կամիմ լինել, այլ թագաւոր եմ, է՛րթ ուր եւ կամիս. եւ արձակեաց զնա պարգեւօք: Եւ զի կայսրն խնդրէր զնա, չոգաւ առ նա. եւ առեալ ՚ի նմանէ զօրս, եկն ՚ի Վիրս եւ կալեալ զթագաւորն Բագրատ՝ յղեաց զնա առ կայսր, եւ ինքն կալաւ զերկիրն ամենայն:

[ԾԶ]

Ի սոյն աւուրս կին մի Մամ անուն գայ ՚ի Պարսից երեք որդւովք ՚ի գաւառն Փառիսոսոյ առ Գրիգոր փառաւոր իշխանն: Եւ տան որդիքն պատանդ զմայրն, եւ առնուն զՇօթս եւ զԲերդն Շամիրամայ. եւ անտի ընտանացեալ ընդ Խլազիզն ամիրայն Գանձակայ սպանին զնա, եւ առին զԳանձակ եւ տիրեցին: Երեց որդին Պարզուան մեռաւ կարճ. եւ իշխանացաւ Լէշքարի միւս եղբայրն, եւ առնու զՊարտաւ եւ զՇամքոր ՚ի Սալարէն: Եւ եղբայր նորա կրտսեր որ Փատլուն կոչիւր՝ սպանեալ զնա յորսի, առնու զիշխանութիւնն: Եւ գնացեալ առ նա Փիլիպէ՝ որդին Գրիգորոյ՝ սիրոյ աղագաւ, ըմբռնէ զնա ՚ի կալանս զկնի մահուան հօրն. եւ առնու ՚ի նմանէ զՇաշուաղ եւ զՇօթս: Եւ կոչեցեալ առ ինքն զԳագիկ որդի Համամայ զտէրն Տանձեաց սպանանէ, եւ առնու զերկիր նորա: Եւ այսպէս զօրացեալ տիրէ Խաչենոյ եւ Գորոզոյ եւ Սեւորդեացն, եւ զոռ դնէ ընդ Գագկայ թագաւորին Ձորոյգետոյ, եւ ընդ Կիւրիկէի թագաւորին Աղուանից, եւ ընդ Բագարատայ թագաւորին Վրաց, եւ նեղէր զնոսա: Տիրեաց եւ Դունայ, եւ եդ հարկս ՚ի վերայ Հայոց երեքհարիւր հազար դրամ:

Սոյնպիսի օրինակաւ արք ոմանք քաղդէացիք ելեալք յաշխարհէն իւրեանց գան ՚ի Գարդման, եւ ասեն ցիշխանն Գարդմանայ. Տուր մեզ զմասն խաչին զոր ետ քեզ Հերակլ, եւ լինիմք քրիստոնեայք եւ քո ծառայք. եւ կատարեցան իրքն: Եւ լուեալ ամիրայն Բաղդատայ սպառնայ յոյժ. յորմէ երկուցեալ գնացին յոտն Կովկասու. եւ աջողեալք ՚ի Քրիստոսէ յոր հաւատացին՝ տիրեցին ամենայն գաւառացն. մինչ զի եւ ոմն ՚ի նոցանէ թագաւորեաց Դաւիթ անուն, որ խնամացաւ ընդ արքային Ձորոյգետոյ: Եւ կոչեցին զգաւառն Ծանարք, զի անդ ծանեան զտեղի բնակութեան իւրեանց. եւ իշխանն Գարդմանայ կոչեաց զնոսա Քորեպիսկոպոսս ըստ լեզուին Վրաց:

[ԾԷ]

Իսկ զկնի բառնալոյ թագաւորացն Հայոց ՚ի յԱնւոյ, եւ ՚ի Հայս հօրեղբօրորդին Տուղրիլին Ալփասան, եւ աւերեաց քսան եւ չորս գաւառս. զի էր զօրագլուխ սուլտանին, որ եւ զկնի մահուան նորա սուլտանացաւ. եկն դարձեալ հարիւր հազարաւ, եւ առ զՆոր քաղաք, զոր Վիրք Ախալեւքալաք ասեն, եւ զԱմշոյլղէ. եւ առնու կին զդուստր Կիւրիկէի թագաւորին, եւ զդուստր քեռ թագաւորին Վրաց Բագրատայ: Առնու եւ զԱնի, եւ հազար այր զենու ՚ի փոս մի, եւ լռգանայ յարիւն, զոհ մեռելոց իւրոց արարեալ:

Եւ ապա գայ 'ի խալիֆայէն դեսպան եւ արկանէ օղ ոսկի 'ի պարանոց նորա, եւ երկոտասան վարոց 'ի մի կապեալ հարկանէ զնա խածեւաթ արարեալ, որպէս թէ այնչափ հնազանդ է իւրում առաջնորդին:

Գործեցաւ այս զկնի մահուանն Յովաննիսի թագաւորին՝ քսան եւ երեք ամաւ, 'ի հինգ հարիւր երեքտասան թուին:

Այլ զկնի Մոնամախին Կիռ Թօտորն կալաւ զթագն. եւ ապա Տուկիծն, եւ զկնի Դէուժանն, որ եկն 'ի վերայ սուլտանին, սպառնալով Հայոց՝ հոռոմ առնել զբնաւս. ըստ որում 'ի Կարս եկեալ այրեր զփայտակերտ եկեղեցին Հայոց: Եւ չոգաւ 'ի Մանծկերտ եւ ա՛ռ զնա, եւ դարձաւ սուլտանն 'ի վերայ նորա եւ եհար զնա յոյժ, մինչ ըմբռնեցաւ 'ի նմանէ. որ զի թէպէտ եւ արձակեաց ողորմութեամբ, այլ ոչ եղեւ ընկալեալ յազգէն իւրմէ, այլ ետուն զթագն 'ի Միխայէլն որդի Տուկիծին, որ եւ կալեալ կուրացոյց զԴէօժանն, եւ մեռաւ 'ի ցաւոցն 'ի հինգհարիւր քսան եւ մի թուին:

[ԾԸ]

Իսկ թագաւորն Կարուց Գագիկ որդի Աբասայ նեղեալ յերկիւղէ Թուրքացն՝ տայ զհայրենիս իւր 'ի Յոյնս, եւ առնու զԾամընդաւ, եւ զԼառիս եւ զԱմասիա եւ զԿոմանա, եւ զպռաստինս հարիւր, որ է գեօղեան: Եւ զնացեալ առ կայսր՝ խնդրէ հրամանս ձեռնադրել Հայոց պատրիարգ զՎարհամ որդի Գրիգորի Մաժիստրոսի եւ տուկի. որ կոչեցաւ 'ի ձեռնադրելն՝ Գրիգորիս. եւ ամ մի կալեալ զաթոռն 'ի Ծամնդաւ՝ թողու 'ի Գէորգ վարդապետն իւր Լոռեցի: Եւ ինքն անցեալ զնայ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի թարգմանութիւն, եւ առեալ զգրեանն կամեցաւ զնալ յԵրուսաղէմ. եւ նաւին առեալ զնա տանի 'ի Մսր. որ եւ մեծարեցաւ յոյժ 'ի սուլտանէն. եւ շինեաց վանս Հայոց, եւ ձեռնադրեալ զեղբօրորդի իւր Գրիգորէս եպիսկոպոս, եւ ինքն գայ կատարի 'ի Կարմիր վանքն 'ի սահմանս Եփրատ գետոյ առ Տօրոս լերամբն, մերձ տեառն Բարսղի պատրիարգի որ զկնի Գէորգեայ:

Իսկ 'ի հինգհարիւր քսան եւ մի թուին այրեցաւ սուրբ Պետրոս 'ի յԱնտաք. եւ եղեւ շարժ, եւ պատառեալ երկիրն եկուլ զպատրիարգն հոռոմ եւ տասն հազար այր ընդ նմա, վասն այրելոյ նոցա զաւետարանն Ասորւոց ուղղափառաց, որ չորս անգամ ելանէր 'ի հրոյն ամբողջ, մինչեւ զհինգերորդ կատաղումն նոցա յանձն առնոյր, որպէս Տէրն զխաչն 'ի Հրէից (!):

[ԾԹ]

Ի հինգհարիւր քառասուն եւ երեք թուին առաքեաց Փատլուն ամիրայն Գանձակայ զՎասակ Պահլաւ՝ որդի Գրիգորոյ Մագիստրոսի, ամենայն զօրօքն Առանայ, յանառիկ յամուրսն Բաղաց եւ կապանին, որ եւ խաբէութեամբ հնարեալ մտին անդր. եւ սպանեալ զՍենեքերիմ արքայն Հայկազնի, զի թագաւորքն որ անդ՝ հայկականք էին. եւ ոչ բարձաւ մինչեւ 'ի յետին աւուրս եղելոյ երկուց եղբարց անզաւակաց, Սմբատայ եւ Գրիգորոյ, որ առեալ զմանուկն Սենեքերիմ հայազարմ՝ եղին թագաւոր ժառանգորդ իւրեանց. զոր եւ սպանեալ հրամանաւ Փատլնոյ՝ շիջաւ ճրագն որ անդ, եւ տիրեցին Պարսք:

Այս Փատլուն առնու զԱնի յԱլփասլանայ, տալով նմա ոսկիակուռ նկարս ծաղկոցի. եւ առաքէ տէր աւեր քաղաքին զՄանուչէ թոռն իւր յոյժ տղայ, որ իբրեւ զարգացաւ՝ յաւելոյր ՚ի պարիսպն Անւոյ եւ յամրութիւնս նորա. եւ ած ՚ի քաղաքն զամենայն մնացեալ իշխանսն. որպէս եւ մեծաւ հանդիսիւ ընդ առաջ ելեալ մուծանէր ՚ի ներքս զԳրիգոր զորդին Վասակայ, զթոռն Ապիրատին. զոր ասեն ունել ՚ի գլուխ ազատաց կանանցն հինգհարիւր թագս երեւելիս. զի տէր էր մեծ զօրաց, եւ բազում ազատաց: Եւ էր եղբայր տէր Բարսղի, որ զկնի Գէորգեայ ձեռնադրեցաւ ՚ի Հաղբատ կաթողիկոս հրամանաւ եւ կամօք Մանուչէի եւ ամենայն Հայոց: Եւ շինեցաւ քաղաքն Անի ոչ ինչ պակաս քան զառաջինն:

Իսկ Ալփասլանն գնացեալ ՚ի յԱլամուղն պաշարեաց զբերդ մի ամուր. եւ տէր բերդին արար մեծ խնդութիւն ՚ի տան իւրում եւ զկնի սուգ մեծ. եւ ապա իջեալ առ սուլտանն որպէս թէ ՚ի հնազանդութիւն, եւ ՚ի համբուրելն զոտս նորա՝ փողոտեաց զգազանն արբեալ արեամբ անմեղաց, եւ բարձաւ չարն ՚ի միջոյ: Եւ առ զպատիւ նորա ՄէլիքեւՇահն որդի նորա, այր ողորմած եւ բարեմիտ, առաւել ազգիս մեր. մինչ զի զպատրիարգն Բարսեղ վերացեալ խաչիւ առաջի իւր մուծանէր, եւ պատուէր պարգեւօք, եւ տուղրայիւ գրոյ. որով համարձակեալ առնու զգաւազանն եւ զանունն ՚ի Հռնեցոյն, որ անձամբ առեալ էր արտաքոյ կարգաց զկաթուղիկոսութիւնն:

[Կ]

Ի հինգհարիւր քսան եւ հինգ թուին սպանին Հոռոմք զՎասակ իշխանն զեղբայր կաթուղիկոսին Վահրամայ, որ էր տուկ Անտիոքու, ՚ի նմին քաղաքի, նենգութեամբ. եւ զօրք նորա ամրացեալ ՚ի կլայն, ետուն զքաղաքն ՚ի Փիլարտոսն, որ բռնացեալ էր յայնժամ ՚ի վերայ բազում գաւառաց՝ հայ ազգաւ. որոյ առեալ զքաղաքն խնդրեաց զվրէժ արեան նորա: Այս Փիլարտոս ձեռնադրել ետ զՍարգիս քորորդի տեառն Պետրոսի կաթողիկոսի ՚ի Միջագետս, այր սուրբ եւ պարկեշտ, մինչ կենդանի էր Վահրամ եւ Գէորգ. զոր աքսորեցին տէր Վահրամ եւ տէր Բարսեղ՝ որ յարեւելս, զոր ՚ի Հաղբատ ձեռնադրեցին տէր Ստեփաննոս կաթողիկոս Աղուանից եւ թագաւորն Կիւրիկէ: Յորում աւուրս եւ զՍարգիս աւագերէցն արքունի դրանն արհեպիսկոպոս ձեռնադրեցին երկոքեան կաթուղիկոսքն սուրբ ուխտին Հաղբատայ, տալով վիճակս յերկուց կողմանցն: Այլ եւ զկնի մահուանն տեառն Սարգսի կաթուղիկոսի ետ ձեռնադրել ՚ի տեղին Փիլարտոսն զԹէոդորոս ոմն:

Ի սոյն աւուրս սպանաւ Բեխդն իշխանն Շիրակունի, որ վասն յոյժ լաւութեանն նեղեալ սիրով ՚ի կայսերէ՝ եղեւ հոռոմ. եւ տուաւ հայր խոստովանութեան նորա աբեղայ մի հոռոմ. եւ զի ոչ պահէր զօրէնս Հոռոմոց, խեղդեաց զնա պիղծ կրօնաւորն ՚ի քուն գտեալ զնա միայն՝ ՚ի բերդն իւր յԱնդրիօնն, զոր իմացեալ զօրաց նորա՝ զահավէժ առնեն զվիրագն անօրէն: Իսկ զկայսրն Միքայէլ՝ փոխէ Վտանիոտն ամ մի. եւ զկնի Մեսեղիանոսն՝ ամիսս վեց. եւ ապա Ալեքս՝ պիտանի այր եւ խելացի:

Յորում աւուրս եղեւ նշան սոսկալի ՚ի վանքն Պիզու, զոր շինեաց Գագիկ արքայ: Արք երկու անապատաւորք եղեալ ՚ի տեսլեան՝ եկին ՚ի վանքն, եւ նախ քան զհարցն ասացին զոր տեսինն. մինն ասաց թէ տեսանէի, զի կանթեղ եկեղեցւոյ զմբեթին անկաւ յատակ եկեղեցւոյս, եւ ոչ շիջաւ լոյս նորա. եւ միւսն ասաց թէ տեսանէի զի անկաւ յերկնից աստղ մի, եւ լոյսն առաւել փայլէր յեկեղեցիս: Եւ հայր վանիցն ասաց, տեսէք

զի անկեալ է 'ի սուրբ խորհրդոյն. եւ վառեալ մոմեղէն եւ զնացեալ զտին մասն անկեալ 'ի սուրբ խորհրդոյն 'ի բեմն 'ի սուրբ պենտեկոստէին, յանզգոյշ առնէ. որ եւ զկնի երեք աւուր գտաւ 'ի սուրբ պենդեկոստէին. եւ զայն երեք օրն չէր անկեալ ոչ յաւելն եւ ոչ յոտս, եւ գոհացան զԱստուծոյ:

Իսկ զտէրն Անւոյ զԳագիկ՝ որ չոգաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս, շատ աղերսեալ Թօդորին քեռն Զոյի, զի լիցի հոռոմ եւ այր նմա եւ թագաւորէ Յունաց, եւ ոչ հաւանեցաւ. բայց զորդին իւր զկրտսեր տայ 'ի փեսայութիւն Ապլղարբի որդւոյ Խաչկայ, յիշխանացն Վասպուրականի, որ ընդ ձեռամբ ունէր զՄսիս եւ զԱտանա, զՊապառօնն եւ զԼամբրօնն, զոր ատեաց եւ ետ 'ի բանդի. եւ լուեալ հօրն՝ գնաց հանել զնա. եւ 'ի դառնալն յիջավանս, խեղդեցին զնա Հոռոմք: Եւ պիղծն Ապլխարիպ սպան դեղով զփեսայն: Իսկ երէց որդին Յոհաննէս փեսայացաւ տուկին Անւոյ հոռոմի՝ յուսով ինչ, եւ եկն յԱնի, եւ չգտեալ հանգիստ չոգաւ 'ի Վիրս. եւ դարձաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս, միով տղայիւ Աշոտ կոչեցելով, զոր խնդրեաց կայսրն փեսայ եւ ոչ կամեցաւ տալ: Եւ սա չոգաւ առ սուլտանն հրամանաւ կայսեր, եւ ետ նմա զԱնի. եւ ներքինի ումն ազգական Մանուչէի դեղով սպան զնա, եւ մարմինն բերաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս: Եւ նախ քան զգալն մեռեալ որդւոյն՝ մեռաւ հայրն, եւ բարձան թագակալքն Անւոյ այսու օրինակաւ:

[ԿԱ]

Ի հինգհարիւր երեսուն եւ եօթն թուին Պուզան ամիրայն հրամանաւ Մէլիքեւշահին առ զԳանձակ 'ի Փատլնեացն որ Շատատիկքն կոչէին: Իսկ Վրաց թագաւորն Բագարատ դարձեալ 'ի կայսերէ՝ առնու զհայրենիսն իւր. եւ զկնի նորա առնու Գէորգի որդի իւր. որ եւ գնացեալ զկնի Կիւրիկէի 'ի Խորասան առ Մէլիքեւշահն, դարձան պատուով: Այս Կիւրիկէ որդի էր Դաւթի, որդւոյ Գուրգենայ, որդւոյ Աշոտոյ Ողորմածի. սմա հայրն Դաւիթ շինեաց զԼօռէ, եւ այլ եւս երկոտասան բերդ, որ կայ թաղեալ 'ի Սանահինն: Որոց թոռունքն Աբաս եւ Դաւիթ նեղեալ 'ի Վրաց՝ չոգան առ տէարսն Ռանայ, եւ առին մէն մի բերդս, եւ կային տառապանօք: Այլ սուլտան Մէլիքեւշահն խաղաղասէր եւ քրիստոնեայսէր բարուք, տիրեաց 'ի Կազբից ծովէն մինչեւ ցծովն Պոնտոսի երկոտասան թագաւորութեանց. եւ բարձեալ աւազ յովկիանու՝ տարաւ 'ի Պարսս, եւ էարկ 'ի վերայ գերեզմանի հօր իւրոյ, եւ ասաց. Ահա հայր աւետիս քեզ, զի որդի քո զոր թողեր տղայ՝ տիրեաց մինչեւ 'ի ծագս երկրի: Եւ առ սա չոգաւ Փիլարտոսն եւ տկարացաւ 'ի հաւատն: Եւ Պուզանն մեծ ամիրայն՝ հրամանաւ սուլտանին էառ զՈւռհա, եւ սպան արս ազնիւս 'ի փառաւոր իշխանացն Հայոց 'ի մատնութենէ քսու արանց:

Ի սոյն աւուրս թագաւորն Պեծեննեկաց եկն վեց հարիւր հազարաւ 'ի Կոստանդնուպօլիս 'ի վերայ Ալեքսին. եւ քրիստոնէիցն աղօթեալ զաւուրս ութ, ջնջեցին զնոսա բովանդակ, արկանելով հուր 'ի սայլս նոցա որովք եկեալն էին:

Ի նմին աւուրս յայտնեցաւ չարութիւն հոռոմ աբեղայի մի, որ պաշտէր զշունն. եւ մոլորեցոյց արս իբրեւ բիւր մի, եւ զմայր Ալեքսին, մինչ դնել մասն 'ի սուրբ խաչափայտէն Տեառն ծածուկ 'ի կօշկի որդւոյ իւրոյ 'ի ներբանս կոխել միշտ. զոր իմացեալ Ալեքսին կորոյս զամենեսեան, եւ զմայրն եհան 'ի տիկնութենէ (!):

[ԿԲ]

Ի հինգհարիւր քառասուն թուին մեռաւ Պօղոս կաթողիկոսն որ ՚ի Մարաշ, զոր եդեալ էր Փիլարտոսն. եւ սուրբ եւ մեծ գիտնականն Գէորգ վարդապետն Հայոց, եւ թաղեցաւ ՚ի Կամրջաձոր առ Սամուելի վարդապետի։ Եւ եղեւ միահեծան սուրբ աթոռն պատրիարգութեան. քանզի տէր Բարսեղ ՚ի նմին ժամու ընկէց զկաթուղիկոսն Թէոդորոս յաթոռոյն, եւ առ ՚ի նմանէ զքօղն եւ զգաւազանն եւ զսուրբ նշանն տեառն Պետրոսի. եւ շրջեալ ՚ի Կեսարիա եկն յԱնտիոք, եւ անտի ՚ի յՈւռհա. եւ լինէր ամենայն ուրեք խնդութիւն մեծ։

Այլ խաղաղասէր սուլտանն դեղակուր եղեալ ՚ի կնոջէն իւրմէ, վճարէր զկեանս իւր, ՚ի հինգհարիւր քառասուն եւ մի թուին։ Եւ լուեալ Պուզան ամիրային որ էր ՚ի Նիկիա, դառնայ յՈւռհա. եւ տէր Բարսեղ երթայ յԱնի։ Եւ թաղեցաւ Մէլիք-շահն ՚ի Մարանդ առ հօր իւրում Արփասլանայ. որոյ էին երկու որդիք Բակիարուխ եւ Սափան կոչեցեալք. եւ Դուդուշն եղբայր Մէլիքեւշահին սուլտանացաւ ՚ի կողմանս Յունաց. եւ Բէկիարուխն ՚ի վերայ Պարսից եւ Հայոց։ Որ եւ զքեռին իւր զԽսմայիլն արարեալ հէջուր, կարի քաղցր եւ բարեմիտ առ Հայս. վասն որոյ խնամածեալ ազգիս՝ շինեցաւ աշխարհս. ազատեալ զվանորայս, եւ զամենայն եկեղեցականս։ Իսկ Դուդուշն տիրեալ Միջագետաց՝ հարկանէր զթագաւորն Արաբկաց զԲրեհիմն, եւ առեալ զամենայն բանակս նոցա հարստանայր. եւ գայր առ նա գիր ՚ի կնոջէն Բէկիարուխին, զի գնասցէ ՚ի Պարսս եւ լիցի նմա այր, եւ առցէ զամենայն աշխարհ ինքեան։ Եւ նորա խնդացեալ ընդ լուրն խաղայ անթիւ բանակօք, եւ երթայ ՚ի դաշտն Ասպահանայ, եւ յղէ առ նա Բէկիարուխն աղաչանս, զի տացէ նմա զԱսպահան, եւ այլ ամենայն տիեզերք նմա լիցին։ Եւ ոչ կալեալ նորա յանձին, յարձակին ՚ի միմեանս, եւ մեռանի Դուդուշն, եւ փախչի Ըռատուան որդի նորա յՈւռհա, եւ նստի եւ նա սուլտան ՚ի Հալպ եւ ՚ի սահմանս նորա. եւ այլ ումն յազգէ նորա Ալփիրակ կոչեցեալ՝ ՚ի կողմն Յունաց սուլտանացաւ, եւ եկեալ յՈւռհա տիրել ջանայր նմա։ Եւ Թորոս կիւրապաղատն սպան զնա դեղով զկնի աւուրց երեսնից։

Ի նմին ամի մեռաւ սուրբ կաթուղիկոսն Թէոդորոս ՚ի Հռնին, լին ամենայն առաքինութեամբ, եւ թաղեցաւ մօտ ՚ի տէր Սարգիս։

[ԿԳ]

Յայնմ ժամանակի եղեւ ՚ի պատճառս մարախոյ եւ երաշտոյ սով սաստիկ, եւ ՚ի յԱնի կարի իմն նեղութիւն մեծ. ուստի զմեռեալսն թաղել ոչ կարէին ՚ի սովոյն եւ ոչ օրինացն հաղորդել. որ եւ այր մի ասեն քաջութիւն ցուցեալ եւ սէր առ Աստուած՝ թաղեաց վեց հազար անձինս, որում անուն էր Բեխ։ Զայսպիսի աղէտս լուեալ այր մի մեծատուն ՚ի Պարսս, եւ երամակ մի ուղտուց բարձեալ ցորենով՝ գայր ՚ի յԱնի, եւ ասէր, ոչ այլ ումեք տալ բայց տղայոց։ Զոր լուեալ բերէին զբազումս յորդառատ արտասուօք, եւ նա յագեցուցանէր եւ կերակրէր զնոսա. եւ ՚ի սպառել ցորենոյն ձայն արարեալ ծնողաց մանկանցն զի եկեսցեն համբուրեսցեն զուստերս եւ զդստերս իւրեանց։ Եւ իբրեւ կական բարձեալ մորմոքէին զրկախառնեալք, եւ ահա բարբառ քաղցր եւ բարի այրն բարբառեալ ասաց. Առէք զտղայսդ ձեր, եւ գնացէք ՚ի տունս ձեր փառաւորելով զտուողն բարեաց զԱստուած ՚ի մեծութեանն իւրում, զոր եւ արարինն իսկ։

Զկնի անցանելոյ սովոյն, ազգ մի սկիւթական, որ ՚ի վաղեաց ժամանակաց դօղեալ կեայր առ Վրկանօք, անուն գլխաւորին Ելխաղի կոչեցեալ, որ եկն եօթն հազարաւ ընդ

միջոցս աշխարհի մինչեւ յԱնի քաղաք պատերազմաւ. եւ մեռանի անդ եղբայր նորա, որ նման էր Գողիադու հսկայի, 'ի Գրիգորոյ որդւոյ Վասակայ թոռին Ապիրատին. որ զկնի աւուրց նահատակեցաւ 'ի Կաղզուանն, զերծուցեալ 'ի մահուանէ զամիրայն Անւոյ զՄանուչէ. եւ տարեալ թաղեցին զնա 'ի Կեչառուս. եղբայր տէր Բարսղի կաթողիկոսի. եւ Մանուչէ եւ ամենայն զօր բանակին Հայոց զկնի դիոյն: Իսկ Ելխազի երթեալ ընդ Միջագետս առնու զԵրուսաղէմ 'ի Փռանգաց, հարկանելով նետ մի 'ի ձեղուն Յարութեանն, որ կայ մինչեւ ցայժմ 'ի նշան գործոյն:

Ի հինգհարիւր քառասուն եւ չորս թուին Սուքման որդի Արդուխին, եւ ամիրայն Սամուսատայ Պալտուխն՝ որդին Ամիրեւղազէ՝ գան 'ի վերայ Ուռհայոյ. եւ դարձան լի ամօթով, զի կիւրապաղատն Թէոդորոս իմաստութեամբ եւ քաջութեամբ պահէր զքաղաքն. մինչեւ ոչ սուլտանն Ռատուան կարաց հնազանդել զնա: Դարձեալ 'ի հինգհարիւր քառասուն եւ եօթն թուին Ղլիճ Ասլան սուլտանն արեւմտից՝ թոռն Դղլմշոյ՝ գնայ 'ի վերայ Մելտենոյ. եւ իշխան քաղաքին Ղավրիլն աներ կիւրապաղատին Ուռհայոյ՝ դարձոյց զնա անարգանօք:

[ԿԴ]

Յայսմ ժամանակի լնու բան մարգարէութեան սուրբ հայրապետին Ներսիսի՝ որ վասն ելից Փռանգացն. քանզի մինչ տիրէին Սկիւթացիքն Երուսաղեմի, եւ առնուին վարձս 'ի մտելոցն 'ի սուրբ գերեզմանն, դիպեցաւ կոմս մի փռանգ ազգաւ 'ի խռանն հարամդիլ եւ զայրանալ, եւ վասն այնր դանիլ, մինչեւ հանին զակն նորա զմի 'ի կապճացն եւ ընկեցաւ 'ի վայր. զոր առեալ եդ 'ի գրպանն, եւ տարեալ 'ի Հռոմ ցուցանէր. եւ նախանձու վառէր զբազումս: Եւ ելանէին արք փառաւորք զլուխք զօրաց բազմաց, որոց անուանք էին այս. Կոնդոփր, եւ Պաղտոյն՝ եղբայր նորա՝ յազգէ թագաւորաց. զոր ասեն ունել զթագն Վեսպիանու՝ որ աւերեաց զԵրուսաղէմ. եւ մեծ կոմսն Պայմունդ, եւ Տանկրի քեռորդի իւր, եւ կոմսն Զնջիլ. եւ Ռոպերտն՝ Որմնաց կոմսն. եւ միւս Պաղտոյնն, եւ Ջօսլին կոմսն. արք յաղթողք եւ բազմազօրք: Յուղի անկեալք գան 'ի Բիւզանդիա. եւ սիրով անցեալք 'ի Նիկիա՝ հարին զՂլիճ Ասլանն միանգամ եւ երկիցս, եւ առին զՆիկիա, եւ ետուն յԱլեքսն. եւ ինքեանք զնացեալ ընդ Կիլիկէ՝ առին զԱնտիոք, եւ զամենայն ծովեզերսն եւ զԵրուսաղէմ. եւ եդին թագաւոր, որպէս ծանուցանեն յոլովից պատմութիւնք:

Առ այսու ժամանակօք եմուտ սուրբ խաչն Նունեայ 'ի յԱնի. այն որ 'ի յուրացմանն Վազգենի Վրաց առաջնորդի զաղթեցաւ 'ի խորշս լերինն Պարխարու, 'ի ձեռն սուրբ վանականին Անդրէասայ յաշակերտաց սրբոյն Սահակայ: Եւ կացեալ անդ զեօթն ամ, եւ ապա ազդ արարեալ մամիկոնեանն Գրիգորոյ որդւոյ Հմայեկի՝ տարաւ 'ի Կապոյտն կոչեցեալ բերդ եւ անդի փոխեցաւ 'ի Վանանդ, եւ կոչեցաւ Վանանդայ խաչ. եւ 'ի բառնալ տանն Մամիկոնէից յանօրէնն Սուքմանայ՝ բերաւ յԱնի, 'ի հայրապետութեանն տեառն Բարսղի. եւ կարգեցաւ նմա տօն կիւրակէն՝ որ զկնի ութօրէից Խաչավերացն տօնի:

Այլ 'ի հինգհարիւր քառասուն եւ եօթն թուին Պաղտոյն կոմսն էառ զԹլպաշար եւ զՈւռհա: Եւ 'ի միւս ամին սպասալարն Բէկիարուքին եկեալ յԱնտիոք 'ի վերայ Փռանգին, եւ հարաւ 'ի նոցունց իբրեւ բիւրս ութ. քանզի գտին 'ի ձախակողմն սրբոյն Պետրոսի զգեղարդն՝ որով Հրեայքն խոցեցին ընդ կատականս զպատկերն փրկչական,

ուստի ել արիւն եւ ջուր, որպէս ՚ի կողէն Տեառն. եւ պատուեցաւ զէնն որպէս աստուածամուխն այն՝ զոր Հայք ունին. որով զօրացեալ Փռանգքն՝ հարին զթշնամիս իւրեանց, եւ ապա առաքեցին զնա Ալեքսին։

[ԿԵ]

Ի հինգհարիւր քառասուն եւ ութ թուին մեռաւ Կոստանդին մեծ իշխանն Հայոց՝ որդին Ռուբինայ, որ էր յազատաց Գագկայ արքայի, ուր ակնյայտնի ցուցաւ նշան մահու նորա։ Զի ՚ի նմին աւուր անկեալ շանթ ՚ի յերկնից՝ հարկանէր զարծաթի սկտեղն՝ որ կայր առաջի նորա ՚ի բերդն Վահկա կոչեցեալ. եւ մեռաւ այր մի առ ժամայն. յետոյ ապա եւ ինքն իսկ, որ բռնացեալ ունէր զլեառն Սեաւ։ Եւ թողու երկու որդի, զԹորոս եւ զԼեւոն։

Ի հինգհարիւր քառասուն եւ ինն թուին Դանշմանն տէրն Սեբաստիոյ, զորմէ ասեն յազգէն Հայոց, եկեալ ՚ի վերայ Մելտենոյ, եւ Պեմունդն եւ Ռաջարդն՝ որ կային յՈւռհա, ելին ընդդէմ նորա, եւ ըմբռնեցան ՚ի նմանէ եւ եդան ՚ի բանտի։

Ի հինգհարիւր եւ յիսուն թուին յաւուր շաբաթու ոչ վառեցաւ լոյսն յԵրուսաղէմ, այլ յօր կիւրակէին ՚ի յինն ժամուն, եւ զարմացաւ ամենայն երկիրն. այլ պատճառն էր անուղղայ գործք Փռանգին, զի կանանց ետուն զսպասաւորութիւն աստուածընկալ գերեզմանին։

Եւ ՚ի նոյն ամի զայր կոմսն մեծ Պետեւանն կոչեցեալ երեսուն բիւրօք ՚ի Կոստանդնուպօլիս, եւ հպարտ բանիւք եպարքոս կոչելով նախատէր զԱլեքսն, եւ առնոյր զօրս ՚ի նմանէ յուղարկաւորս ընդ երկիրն Թուրքաց։ Եւ նոցա նենգ գործեալ հրամանաւ իւրեանց թագաւորին, տարան ընդ անջրդի անապատ, եւ տկարացուցեալ զնոսա՝ մատնեցին Դանշմանայ եւ զօրացն Խլիճ Ասլանայ, մինչ զի երեսուն արամբ միայն զերծեալ Պետեւանն անկաւ յԱնտիոք. եւ յԵրուսաղէմ հասեալ եւ ուխտեալ՝ դարձաւ անդրէն ՚ի Հռոմ։ Ի հինգհարիւր յիսուն եւ մի թուին՝ տասն ազգ քրիստոնէից թիւր զատիկ արարին ՚ի ծառզարդարն, բայց ՚ի Հայոց եւ յԱսորւոց. ՚ի չար սերմանց Իռիոնի։

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ երկու թուին՝ իշխանն Հայոց Գողն կոչեցեալ Վասիլ գնեաց զՊեմունդն օգնելով ՚ի գինս տասն հազար դահեկան, որ գնեցաւ հարիւր հազարաւ։ Ի նոյն ամի կոմսն Ուռհայոյ Պաղտոյնն գնաց ՚ի վերայ Թուրքին ՚ի սահմանս Մերտնայ. եւ կալաւ զՕւլխալար ամիրայն, եւ ած ՚ի յՈւռհա յոլով զերութեամբ, եւ հազարս հազարաց ոչխարս։ Յորում աւուրս զայր պատրիարգն Բարսեղ ՚ի յԱնւոյ, եւ յոյժ պատուեալ լինէր ՚ի կոմսէն գեօղօք եւ գանձիւք։

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ երեք թուին մեռաւ Դանշմանն, թողլով երկոտասան որդիս. եւ առ զիշխանութիւնն աւագն Ղազի։ Եւ ՚ի նմին ամի մեռաւ Բէգիարուխ սուլտանն, եւ առ զտեղի նորա եղբայր իւր Տափար։ Եւ ՚ի սոյն աւուրս առ զՄարաշ Ճօշլինն. եւ իշխանն Յունաց որ կայր անդ՝ Թաթուլն՝ ծախեաց զպատկեր Տիրամօրն՝ Թորոսոյ որդւոյ Կոստանդեայ, որդւոյ Ռուբենի յոլով ոսկւոյ եւ արծաթոյ։

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ չորս թուին ՚ի շփոթել իշխանութեանն Պարսից, յարեաւ ամիրա մի Ղզիլ անուն սկիւթացի, էառ զաւանն Լօռէ, եւ գնայ մտանէ ՚ի Դուին

բռնութեամբ ուժոյ, սպանեալ զԱբունասր զեղբայրն Մանուչէի: Եւ զնացեալ Մանուչէի առնու զօր ՙի դրանէ արքային Պարսից, եւ գայ սպանանէ զՂզիլն ՙի վերայ գերեզմանի եղբօր իւրոյ, եւ զԴուին տայ ՙի ձեռս Պարսից:

[ԿՁ]

Յայնմ ժամանակի պատրիարգն Բարսեղ նեղեալ յազգի ազգի շփոթմանէն զնաց յաթոռն իւր յԱնի. եւ խնդրէ հասանէ նմա խնդիր ՙի տէր Գրիգորիսէ Պահլաւէ, որ եւ Վահրամն, Վկայասէր կոչեցեալ, եթէ հասեալ է ժամանակ իմ, եկ յուղարկեա զիս առ Տէր: Եւ նա ոչ յապաղեալ յուսով վերջին օրհնութեանն, եւ պատահէ նմա փորձութիւն ինչ սակաւ ՙի ճանապարհին ՙի բերդն Մենծկերտոյ մօտ ՙի Բալու, ՙի յունականացն որ անդ՝ որք կամեցան կողոպտել զնոսա. բայց նա քաջասրտաբար արիացեալ ոչ ետ ըստ կամաց իւրեանց առնուլ, այլ զոր ինքն թողացոյց. բայց զխաչն երկաթի ձեռագործ առաքելոյն Թադէոսի, որ տանէին առաջի, ընկէց բարձողն ՙի ծովակն, որ յետոյ գտեալ եղեւ ՙի քրիստոնէից ՙի ճաճանչ նշուլիցն գուշակեալ, եւ տարեալ եդին ՙի սուրբ Գրիգորոյ լեառն, ուր կայ գերեզման նորա. եւ կայ անդէն առնելով պէսպէս սքանչելիս: Իսկ նորա զնացեալ զերկայնաձիգ ճանապարհն, եւ հասեալ ՙի Կարմիր վանքն կոչեցեալ, ուր կայր այրն Աստուծոյ, առ իշխանն մեծ Վասիլն, եւ օրհնեալ ՙի նմանէ եւ յանձնեալ ՙի նա զտղայսն ձեռասուն, որք էին նորա քորորդւոյ որդիք, Գրիգորիս՝ որ եւ լինէր կաթողիկոս, եւ Ներսէս եղբայր նորա, եւ էին որդիք Ապիրատին: Եւ ինքն ննջեաց ՙի տրէ ամիս յաւուր շաբաթու, ՙի յիսնակսն ամարան, ՙի տօնի Երեմիայի մարգարէին, եւ թաղեցաւ ՙի տեղւոջն: Եւ արարին կոծ մեծ ՙի վերայ նորա Վասիլն եւ ամենայն ազատագունդն Հայոց:

Ի նմին ամի կատարեցաւ սուրբ ճգնաւորն եւ մարգարէն Մարկոս ՙի Կոկաց գաւառին, ՙի լեառն Կոնկռնաթ մերձ ՙի Մարաշ, որ վաթսուն եւ հինգ ամ ոչ եկեր հաց, եւ ոչ որ ինչ նման է հացի, բայց միայն խոտ. որ եւ ասաց իսկ՝ եթէ յաճախեն չարիք մարդկան, եւ աւերի աշխարհ յայլազգեաց, եւ փակին դրունք եկեղեցեաց, եւ զԵրուսաղէմ դարձեալ առնուն Թուրքք: Սա յերկու տեղիս ջուր եհան ՙի նոյն անապատի եւ ամփոփեցաւ ՙի վանքն Կաստաղօն. յետ տօնի Աստուածածնին հինգշաբաթ օրն տօն է սմա:

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ եօթն թուին առաւ Տրապօլիս, զամս մետասան տուեալ խսար ՙի վերայ նորա թագաւորն Երուսաղեմի, եւ կոմսն Պերդրան. այլ սակայն տուաւ քաղաքն ի Տանկրի ՙի տէրն Անտիոքու: Վասն որոյ բարկացեալ ՙի վերայ նորա թագաւորն եւ Պերդրան, առին վերստին զքաղաքն եւ մաշեցին սրով եւ կողոպտեցին. եւ Պերդրան ժառանգեաց զտեղին:

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ ինն թուին Մամտուտն՝ սպասալարն Պարսից՝ աւերեաց զամենայն երկիրն Ուռհայոյ կոտորածով եւ գերութեամբ, եւ ՙի սուգ նստոյց զամենայն քրիստոնեայսն:

Ի նմին ամի ՙի ժամանակս ձմերանի ՙի մթին զիշերի՝ անկաւ հուր ՙի բարձանց ՙի ծովն Վասպուրական. եւ զոչեցեալ ծովուն անկաւ զցամաքաւն. եւ դարձաւ ծովն ՙի գոյն արեան, եւ մեռան ձկունքն. եւ ՙի լուսանալ առաւօտուն կուտեալ կային առ ցամաքաւն իբրեւ զփայտակոյտս անտառաց:

Իսկ ՚ի հինգհարիւր վաթսուն թուին մեծ իշխանն Հայոց, կորովի իմաստութեամբ իւրով էառ զբերդն Կինտռօսկաւիս, ուր սպանին զԳագիկ Շահնշահ։ Եւ զի կենդանի էին սպանողք թագաւորին՝ որդիքն Մանդալէոնի՝ երեք եղբարք, եւսպան զնոսա չարչարանօք. եւ էառ զթուրն եւ զհանդերձս թագաւորին, եւ զզանձն ամենայն զաւառին՝ որ կայր անդ ՚ի պահեստի վասն անառ ամրութեան դղեկին. եւ խաչ եւ պատկեր ոսկի՝ բազում յոյժ. եւ տարեալ զբովանդակն ՚ի Վահկայն՝ զոհանայր զԱստուծոյ, եւ կացոյց յիւրոցն պահապան բերդին։

Իսկ պատրիարգն Բարսեղ այլ ոչ դարձաւ ՚ի յԱնի, այլ անդէն կեցեալ ժամանակս ինչ՝ ապա եդ ՚ի մտի երթալ յԵրուսաղէմ։ Եւ հրաւիրեալ զեպիսկոպոսունս եւ զվանորեայս երկրին եւ զիշխանսն զալ ՚ի տօն վարդավառին, ձեռնադրել զԳրիգորիս յաստիճան առաքելական. զի ինքն աներկբայ զառաջի եղեալ ճանապարհին վճարեցէ։ Եւ պատահեալ նմա որոզայթ ինչ ՚ի վանքն՝ որ Շուղրն կոչի, շինելով տուն, որ եւ ՚ի վեր տանելն զհեծանն, զերծեալ ՚ի ձեռացն անկաւ ՚ի վերայ, եւ հրաւիրեաց մահու։ Սակայն կեցեալ զկնի զաւուրս հինգ, տայ Գրիգորի զաստիճանն, եւ ինքն վճարի, ուր եւ թաղեցաւ անդէն ՚ի հինգհարիւր վաթսուն եւ երկու թուին։ Իբրեւ լուաւ զայս Դաւիթ ոմն որդի Թոռնկայ ՚ի կղզւոջն Աղթամարայ, արարեալ ժողով եպիսկոպոսաց հնգից ձեռնադրեցաւ կաթուղիկոս, պատճառելով եթէ Վահանիկ կաթուղիկոս եկն առ Աբուսահլ որդի Գագկայ ՚ի Զորոյվանս՝ եւ անդ վախճանեցաւ. եւ կայր անդ սեղան պատարագի սրբոյն Գրիգորի, եւ զաւազանն եւ զօտին մաշկեղէն, եւ հողաթափ սրբոյ Հռիփսիմեայ եւ պերեզոտն ներկեալ արեամբ, եւ շղարշն՝ որ է դաստառակ, մնացեալ անդ ՚ի ժառանգաւորաց. եւ ՚ի ժամանակս հալածանացն ամրացաւ ՚ի կղզին Աղթամարայ։ Եւ զի ասեն աթոռ է սա թագաւորացն Արծրունեաց եւ վայել է լինել եւ պատրիարգ։ Սակայն ոչ եղեւ ընկալեալ, թէ եւ շատիցս եղեւ աշխատ ընծայիւք եւ աղաչանօք, մանաւանդ ՚ի յԱնւոյ զլխաւորացն. որոց զրէ մեծ շնորհակալութիւն օրհնութեամբ պատրիարգն Գրիգորիս ամենայն վանորէիւք Սեաւ լերինն, եւ շրջակայ եպիսկոպոսացն ձեռազրով։

Բայց մինչ կենդանին էր տէր Բարսեղ, մեռաւ պարոն Վասիլն մեծ իշխանաց իշխանն, որ Աստուծոյ յաջողելովն տիրեալ էր բազում բերդից եւ զաւառաց. եւ հոզաց զտունն նորա պատրիարգն Բարսեղ, եւ ետ զիշխանութիւնն ՚ի տղայ Վասիլն, ձեռնասուն մեծ Վասլին՝ յազզէ կամսարական։ Զի տուն Վասլին էր յայնժամ հաւաքարան թագաւորազանց եւ ազատաց Հայոց, եւ աթոռ հայրապետաց։

Ի նմին ամի մեռանէր մեծ կոմսն Անտիոքու Տանկրի քրիստոսասէրն եւ իրաւադատն. եւ առ զիշխանութիւնն Ռոճէր քորորդին իւր։

[ԿԷ]

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ երեք թուին ՚ի մարերի երկոտասանն՝ դողաց երկիր հանդերձ ահոողորմ ձայնիւ որ զայր ՚ի լերանց եւ ՚ի դարափուլ վիմաց, եւ օրն էր կիւրակէ եւ ձայնն վառ. վասն որոյ եւ կարծեցաւ թէ օրն է կատարած աշխարհիս. եւ փլան յոլով քաղաքք եւ մեռան քառասուն հազար անձինք, զոր թուել կարացին։

Ի նմին ամի մեռաւ Գէորգ վարդապետն մականուն Մեղրիկ կոչեցեալ սակս քաղցրունոյց վարդապետութեանն, նորոգօղ սուրբ ուխտին Դրազարկուն, որ էր ՚ի

Վասպուրական գաւառէ ՚ի յԱնալիւր կոչեցեալ գեղջէ, սուրբ եւ սքանչելի եւ մեծ ճգնաւոր: Եւ ՚ի գալ միւս ամին, անկաւ հուր յերկնից ՚ի ճէմիայն Ամթայ, որ է մնիրայն հաւաքման մսլիմանաց, եւ այրեաց զքարաշէն յարկն եւ ելանէր բոցն մինչեւ յերկինս:

Ի հինգհարիւր յիսուն եւ հինգ թուին Թորոս եղբայր Լեւոնի որդի Կոստանդեայ՝ կալեալ զտղայ Վասիլն ետ ՚ի Պաղտոյնն ՚ի կոմսն Ուռհայոյ, եւ նա չարչարեալ զնա էառ զամենայն երկիր նորա, եւ ելաւ աշխարհն ՚ի Հայոց: Եւ Վասիլն գնաց ՚ի Կիլիկէ առ աներն իւր Լեւոն, եւ անտի ՚ի Կոստանդինուպօլիս. եւ պատուեցաւ ՚ի կայսերէ ազատովքն իւրովք: Եւ ՚ի միւս այլ ամին գնայ Պաղտոյն ՚ի Նզէպն ՚ի վերայ Ապլղարիպին՝ Հայոց իշխանին, որդւոյ Վասակայ, եղբօր Լիկոսին, որ էին տեարք հազար զօրականի. որ յառաջ ունէին զԹլպաշարն եւ զՊիրն, առեալ ՚ի Թուրքաց մեծաւ քաջութեամբ. զոր ՚ի խսար արկեալ ամ մի, էառ ՚ի նմանէ զբովանդակն. եւ նա գնաց առ Թորոսն: Նոյնպէս քակեաց զմիւս իշխանն որ բնակեալ էր յԱրեւընդան՝ զԲագարատ, եւ զԿոստընդին տէրն Կառկառայ, զոր մեռոյց ՚ի կապանս ՚ի բերդին Սամուսատ:

Ի հինգհարիւր վաթսուն եւ եօթն թուին մեռաւ թագաւորն Երուսաղեմի Պաղտոյնն, եւ առ զթագն միւս Պաղտոյնն կոմսն Ուռհայոյ: Ի նմին ամի մեռաւ Տափարն սուլտանն Պարսից, որ եւ մերձ ՚ի մահ եղեալ՝ ետ սպանանել զաւագ կինն իւր զԳոհար խաթունն, որ ունէր ասեն առաջի իւր ութսուն կուսանս ՚ի սպասու ինքեան թագ ՚ի գլուխ, եւ էր տէր զօրաց բազմաց, յորոց զաղտ զենուլ ետ. զի մի՛, ասէ, արասցէ այր զեղբայրն իմ, որ ունէր զխորին աշխարհին Պարսից. զԱւզկան քաղաք, եւ զԽզնէ, որ իննսուն աւուրբ ճանապարհաւ անդր է քան զԱսպահան. եւ զաթոռն տայր յաւագ որդին ՚ի Մահմուտն, եւ զկրտսերն՝ զՄէլիքն՝ դնէր տէր Գանձակայ Հայոց: Եւ ՚ի գալ տարւոյն՝ մեռաւ Ալեքսն, եւ առ զթագն որդին իւր Փեռփեռօժէն, որ եղեւ բարեմիտ առ Հայս. եւ մեղադրէր հօր իւրում, որ մոլեալ ՚ի սուտ առաջնորդաց, կրկին մկրտելով խաչէր կրկին զՏէրն:

[ԿԸ]

Յայնմ ժամանակի զօրանայր Դաւիթ թագաւորն Վրաց որդի Գէորգեայ, որդւոյ Բագարատայ. եւ առ զՏփխիս ՚ի Պարսից. եւ եհար զՄէլիք զսուլտանն Գանձակայ ՚ի հարուածս սաստիկս. եւ հինհարիւր արս սրահանգս բարձրացոյց ՚ի փայտ մահու ՚ի Տփխիս քաղաքի: Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ, զի մեռեալ էր Մանուչէ՝ ամիրայն Անւոյ, եւ Ապլսուար որդի նորա տիրէր նմա, այր անարի եւ կնամարդի, որ կամեցաւ վաճառել զԱնի վաթսուն հազար դենարի ՚ի վերայ Կարուց ամիրային. եւ ետ բերել նալ ծանրագին եւ բարձրահասակ ՚ի Խլաթայ, եւ դնել ՚ի վերայ զմբեթի կաթուղիկէին, փոխելով զեղեալն յառաջնոցն. վասն որոյ սրտառեալ քրիստոնէիցն՝ կոչեն զԴաւիթ, եւ տան ՚ի ձեռս նորա զքաղաքն Անի. եւ ընկեցեալ զզէնն ատելի ՚ի պատուական գլխոյ կաթուղիկէին, զոր ունէր վաթսուն ամ վասն մեղաց մերոց համբերելով՝ եդին զպսակն զարդու, եւ զթագն Յիսուսի՝ զպարծանքն Պօղոսի, զփրկութեան մերոյ արեգակն, զխաչն աստուածընկալ. եւ հարեալ զժամահարն առ խաչին՝ դաւանեցին Աստուած զխաչեալն ՚ի փրկութիւն հաւատացելոց: Իսկ թագաւորն զԱբուլէթ, եւ զորդին իւր զԻւանէ թողեալ ՚ի յԱնի՝ դառնայ յերկիր իւր, ընդ իւր տանելով զԱպլսուար որդւովք իւրովք, որք անդէն մեռան եւ ոչ եւս դարձան: Եւ ընդարձակեալ Դաւիթ զսահմանս Վրաց, առեալ զՈւխթիս եւ զսահմանս իւր, եւ զԳագ, եւ զՏէրունականն, եւ զՏայուշ եւ

զԿայեան եւ զԿայծոն, եւ զԼօռէ եւ զՏաշիր, եւ զՄահկանաբերդ, եւ զբոլոր իշխանութիւնն Հայոց Կիւրիկէի եւ Աբասայ, հնազանդէր եւ զլեառն Կովկասու, եւ զթագաւորութիւնն Սոնաց, զՄրաճուլք, եւ զճքեթ, եւ զԴուալէթ, զՀերէթ, եւ մինչեւ ցծովն Կազբից եւ ցՀաղբանդ, եւ ցՇապուրան քաղաք: Խնամածեալ եւ անիմաստ ազգին Վրաց, ընտրեալ մանկունս քառասուն առաքեաց 'ի Յոյնս ուսանել լեզու, եւ առնել թարգմանութիւնս եւ բերել. զոր եւ արարին իսկ. երեք 'ի նոցանէ լաւագոյն գտան եւ մտաւոր, զարդարեցին զազգն անզարդ: Եւ ոչ էր նա երկմիտ յեկեղեցւոյ եւ յաղօթից մերոց. վասն որոյ բազում անգամ դնէր զգլուխ իւր 'ի ներքոյ ձեռաց մերոցն՝ խնդրելով օրհնութիւն: Սա թագաւորեաց երեսուն եւ երեք ամ, եւ մեռաւ 'ի Տփխիս. եւ թաղեցաւ 'ի Գելաթ 'ի գերեզմանս հարց իւրոց: Եւ առ զթագն Դեմետրէ որդի իւր, որ պահեաց նոյնպէս զիշխանութիւն հօրն. եւ յաւել եւս զԴմանիս, եւ զԽունան քաղաք առեալ 'ի Պարսից:

[ԿԹ]

Ի ժամանակին յայնմիկ որդի մի Ապլուարայ, որ կայր 'ի Խորասան, իբրեւ լուաւ զանցս հօրն եւ զեղբարցն եւ զմահն Դաւթի, գայ 'ի խնդիր հայրենի քաղաքին Անւոյ, եւ աղերսանօք խնդրէ յԱպուլեթէ եւ յաւազաց քաղաքին. եւ զի կայր քաղաքն 'ի մեծի վտանգի 'ի Թուրքաց, ետ 'ի նա Ապուլէթ խնայելով 'ի քրիստոնեայսն, եւս առաւել յորդին իւր Իւանէ, զի մի՛ կորիցէ 'ի յաճախ մարտիցն. եւ ինքն անցեալ գնայ 'ի տուն իւր: Իսկ Փատլուն որդին Ապլուարայ բարիոք խնամարկեալ քաղաքին եւ ամենայն սահմանացն՝ արիաբար ջանացեալ, արար խաղաղութիւն. առ եւ զԴուին եւ զԳանձակ եւ եղեւ անուանի: Եւ զի կամեցաւ ձեռնարկել 'ի սուրբ կաթուղիկէն, զկնի երից ամաց եղեւ 'ի վերայ նորա արհաւիրք 'ի խոցոտմանէ հրակերպ արանց, որք ելանէին 'ի բանալեաց եկեղեցւոյն, զոր առեալ էր 'ի սուրբ սպասաւորէն Գրիգորոյ: Եւ 'ի վաղիւն կամէր կողոպտել զեկեղեցին 'ի զարդուէն՝ զոր նոր զգեցեալ էր առագաստն երկնաւոր զկնի վաթսնամեայ սգոյն. յորմէ տեսլենէ հիւանդացեալ եւ ահաբեկեալ, խնդրեաց աղօթս 'ի Գրիգորոյ՝ հանելով զնա 'ի բանտէ կապանացն յորում կայր. յաղագս զի 'ի կարճ աւուրսն գնացեալ էր 'ի Վիրապն. եւ 'ի դառնալն նորա 'ի Դւին՝ տեսեալ զահագին ժողովն Թուրքաց յոգնախուռն բանակին, աղաղակեաց 'ի ձայն մեծ եւ ասաց՝ Օրհնեալ է Քրիստոս Աստուած, որդին Աստուծոյ, զոր սովորն էր առնել օր ըստ օրէ յԱնի. քանզի աղօթակից ընկերն ասաց ընդ կատակ յականջս նորա, եթէ ահա տեղիս օրհնելոյ զՔրիստոս. վասն որոյ կապեալ զնա եւ տարեալ 'ի Փատլուն՝ եդին 'ի զնդան, եւ կամեցեալ անդ սպանանել 'ի նմին գիշերի յորում կալան. բայց Տէր պահեաց զնա այսպէս:

[Հ]

Էին եւ վարդապետք յայնմ ժամանակի. Յովհաննէս, որ եւ Սարկաւագ, 'ի գաւառէն Փառիսոսոյ 'ի քահանայական ազգէ, որոյ յիշատակք ճառագայթիցն փայլեն մինչեւ ցարդ 'ի բանս իւր, եւ 'ի նմանէ աշակերտեալսն.- Երեմիա որ եւ Անձրեւիկ, որ զամս երեսուն չորակեր եղեւ, այնչափ հլու եղեալ վարդապետին իւրոյ, որ եւ 'ի սաստելն երբեմն թէ լուռ լեր՝ զամս երիս ոչ խօսեցաւ ընդ մարդ, բայց եթէ ընդ վարժիչն իւր 'ի կարիս.- եւ Սամուէլ երեց աշխարհի՝ որ զգաւազանսն յօրինեաց քրոնիկոնին՝ Անեցին: Եւ նախ քան զսոսա Անանիա, որ զառաքեալսն համառօտեաց հրամանաւ կաթուղիկոսին Պետրոսի, Սանահնեցին: Իսկ Սարկաւագ վարդապետն կեցեալ 'ի ժիր

մշակութեան զաւուրս իւր, հանգեաւ ՚ի հինգհարիւր ութսուն եւ ութ թուին: Եւ զկնի ամի միոյ լծակիցն իւր Ալաւկայ որդին Դաւիթ, որ կանոնք գրեաց դիւրահաս: Եւ Թոքակերայ որդին կոչեցեալ աշակերտ նորին, եւ այլ արք ճգնաւորք ՚ի յԱղուանս, որպէս Պետրոս Խոնթկայ որդին, եւ Յակոբ սքանչելին, որ յաւուր միում տեսանէր զսատանայ հեծեալ յուս կրօնաւորի միում՝ որ զայր առ նա ՚ի խոստովանութիւն, եւ ՚ի մօտիլն մտրակեալ զնա եւ խոթեալ, անդրէն դարձոյց որպէս փախստական: Եւ նա հրամայեաց սպասաւորին ընթանալ զկնի եւ բերել առ նա բռնութեամբ. եւ հարցեալ զնա ասաց. Եկի առ քեզ զղջացեալ ՚ի յապաշխարութիւն, եւ յիշեալ զսովորական գործն իմ դարձայ ՚ի քէն: Եւ սուրբն պատմեաց նմա զտեսիլն. եւ նորա լուեալ անկաւ յոտս նորա եւ խոստովանեալ էառ զլուծն ապաշխարութեան: Էին եւ կանայք թագաւորազունք կրօնաւորեալք կուսութեամբ ՚ի Քոբայրն, Խորասու եւ Մարիամ, առ որս գրէր սուրբ վարդապետն Սարկաւագն զգուշական խրատս:

[ՀԱ]

Ի հինգհարիւր եօթանասուն եւ ինն թուին Խուրթի, որդի Կզին՝ զայ ՚ի Դուին եւ տիրէ, վիրաւորեալ ՚ի պատերազմին զՓատլուն, զոր նենգիչք ոմանք զաղտ խեղդեցին պատճառելով զվէրն, որ չէր մահու: Եւ առ զամիրայութիւնն կրտսեր եղբայրն Փատլունոյ Խուշշերն. եւ զկնի սակաւու աւագն Մահմուտ. եւ անկաւ դարձեալ ՚ի թշուառութիւն երկիրն Անւոյ:

Ի նոյն ժամանակաց ոչ հեռազոյնս ինչ՝ որդին Ապուլեթի Իւանէ կամեցաւ սպանանել զԴեմետրէ եւ զեղբայրն իւր զԳորգի. եւ հայր նորա Ապուլէթ ճողելով զալիսն իւր առաջի որդւոյն՝ արգել զնա: Եւ էին երկոքեանն արգելեալք ՚ի բերդն Դմանիս պատճառանօք ինչ խաբէութեան ՚ի մէջ եղբարցն. զոր ապա իմացեալ Դեմետրէ, ասաց ցԻւանէ. Կալար զիս, մամ: Եւ նա զղջացեալ ասաց. Ոչ, արքայ, այլ ետու զեղբայր քո ՚ի ձեռս քո, որ խնդրէ առնուլ զթագաւորութիւնդ: Եւ նա ըմբռնեալ՝ խաւարեցուցանէ, եւ թողու:

Յորում ժամանակի լցաւ դաշտն Գագայ անթիւ եւ անհամար հեծելօք յամենայն ազգաց անօրինաց հաւաքեալ, որ կամեցան այրել զսուրբ խաչն՝ որ յանուն զօրավարին Սարգսի: Եւ ՚ի բարկութենէ Տեառն խելացնորեալք կոտորեցին զմիմեանս. զոր լուեալ Դեմետրէ երթեալ ժառանգէր անաշխատ զկարասի նոցա: Ի սոյն աւուրս պատանի մի յեղբարցն Փատլնոյ լուեալ եթէ հան նորա Կատայն ՚ի տանէ Բագրատունի՝ քրիստոնեայ էր յազգէ թագաւորաց, խաղայր հոգի իւր ՚ի սէրն Քրիստոսի, եւ երթեալ ՚ի լեառն սրբոյն Գրիգորի՝ մկրտեալ կրօնաւորեցաւ անդ՝ զամս հնգետասան մեծ ճգնութեամբ, մինչ զի տեսանէին լոյս անճառելի բորբոքեալ ընդ երդս խցկանն. եւ զկնի զնաց ՚ի Դրազարկն եւ անդ փոխեցաւ ՚ի Քրիստոս:

Ի հինգհարիւր ութսուն թուին, Իւանէ որդի Ապուլեթին ասպատակեաց ՚ի Գառնի եւ հարան զօրք նորա ՚ի Խուրթէ, զորոց կտրեալ զգլուխսն եփեաց թանով, եւ զզանկսն դնէր ՚ի բարձրութեան մնիրային ՚ի շարս քարորմոցն: Եւ ՚ի զալ միւս ամին սպանաւ Իւանէ ՚ի Դեմետրէ նենգիւ. եւ որդին նորա Թիրքաշն գնաց առ ամիրապետն Շահի Արմէնն, եւ առեալ ՚ի նմանէ զԱշարունիս՝ աւերէր զտունն Վրաց մեծաւ քաջութեամբ:

Ի հինգհարիւր ութսուն եւ ութ թուին կործանեցաւ Գանձակ ՚ի շարժմանէ:

[ՀԲ]

Եօթն ամօք նախ քան զայս Շահի Արմէնն տիրեաց երկրին Խլաթայ եւ այլ բազում քաղաքաց, որ էր թոռն Սուքմանայ. եւ սպան զիանիկն իւր, որոյ սպանեալ էր զորդին եւ կալաւ զիշխանութիւնն: Եւ իբրեւ զարզացաւ սա, կամեցան եւ զսա հեղձուցանել, որ զերծեալ Աստուծոյ յաջողելովն եւ տիրեալ երկոտասան քաղաքաց, կոչեցաւ թագաւոր Հայոց. որ է Շահի Արմէն՝ ըստ իւրեանց լեզուին: Որ եւ փեսայացոյց ինքեան զՍալդուխն եւ խորհեցաւ նովաւ բարի առնել աշխարհի: Յորում ժամանակի էր եւ Ելտկուզ Աթաբակն նովին բարի կամօք, յԱստուծոյ եղեալ երեքեան սոքա քրիստոնէասէր եւ աշխարհաշէն: Այս Շահի Արմէն գնացեալ ՚ի Սասունս յօրանայր ՚ի գեօղի միում. եւ լուեալ Վիգենայ տեառն երկրին՝ երթեալ ՚ի գիշերի միում պատէր զտունն յորում կայր, եւ յասելն ումեմն ՚ի կատակս. Ա՟յ Վիգէն, ո՞ւր ես. ետ պատասխանի ընդ երդն եւ ասէ. Կամ աւասիկ շնորհօքն Աստուծոյ: Եւ կալեալ տանի զնա յամուրս իւր. եւ զկնի աւուրց արձակէ ուխտիւ եւ երդմամբ սիրոյ:

Յորում աւուրս եւ ՚ի վերայ նորա զօրավարն Պարսից Ելտկուզն, եւ հարեալ զնաց ամօթով: Սա էառ զԱմուկ ՚ի Խետենկայ, եւ զՍասունք ՚ի Վիգենայ ամենայն վանորէիւքն. եւ պահէր ՚ի խոր խաղաղութեան, զամս վաթսուն:

Յաւուրս սորա եղեւ սով սաստիկ ՚ի Միջազետս, եւ քահանայ մի Աւետ անուն հայ ազգաւ՝ բարձեալ ցորեան իշոց՝ տանէր աղալ ՚ի ջրաղացն, եւ ՚ի տեսլենէ տառապելոցն աղէխարշեալ բաշխէր զամենայն աղքատաց. եւ զէշսն վաճառեալ նոյնպէս արար, եւ այլ ոչ դարձաւ ՚ի տուն իւր, այլ զգեցեալ այծեայս շրջէր քարոզութեամբ ընդ քաղաքս եւ ընդ գեօղս քրիստոսաբար. զի ունէր բանս հանճարեղս, եւ ետ նմա Տէր շնորհս նշանաց. եւ զղջացեալ ՚ի բանս նորա՝ դառնային բազումք ՚ի չարեաց. եւ խնամ ածէր որբոց եւ այրեաց, լնլով զկարիս նոցա իւրով միջնորդութեամբ ՚ի կարողացն: Եւ եղ համբաւ զնմանէ. եւ գային յարենային ՚ի նա յոլովութիւնք ժողովոց, եւ եկն մինչեւ ՚ի Մանծկերտ, եւ եղ ընդ առաջ նորա Շահի Արմէնն մեծաւ հանդիսիւ եւ խնդրեաց ՚ի նմանէ աղօթս եւ եմոյծ պատուով ՚ի քաղաքն: Եւ զի յանդիմանէր զպոռնիկ քահանայսն՝ քսեցին զնա առ շահն, թէ լրտես է Հոռոմ թագաւորին, եւ ետուն զնա քարկոծել. յորոյ վերայ տեսին լոյս երկնային զերիս տիւս եւ զերիս զիշերս: Զոր տեսեալ շահն՝ աւաղեաց զմահ սրբոյն, եւ ետ հրաման պատուել զոսկերս նորա:

[ՀԳ]

Ի հինգհարիւր իննսուն թուին եկն Փերփերօժանն եւ առ զԿիլիկիա, եւ տարաւ տամբ եւ որդւովք զԼեւոն եղբայր Թորոսոյ, եւ զպատկեր Տիրամօրն ՚ի Կոստանդնուպօլիս. եւ անդ մեռաւ Լեւոն, որդին Կոստանդեայ: Եւ զկնի երկուց ամաց մեռաւ Փերօժն, եւ առ զթագն Կիռ Մանիլ որդի նորա: Եւ ՚ի նոյն ամի մեռաւ թագաւորն Երուսաղէմի. երկոքին սոքա ՚ի յորսի որոգայթեցան, վասն խոզի՝ թագաւորն Յունաց, եւ վասն նապաստակի՝ թագաւորն Երուսաղեմի:

Ի հինգհարիւր իննսուն եւ չորս թուին Զանդի ամիրայն էառ զՌուհա. եւ զկնի երկուց ամաց էառ զնա Զօլինն, որ էր տէր նորա. եւ զկնի եօթանասուն աւուր սպանաւ ՚ի Թուրքաց, որք եկին վերստին առին զքաղաքն, եւ մեռաւ քաջն եւ յոյժ հայասէրն. որում արար ողբս Գէորգ վարդապետն, որ հայրն էր խոստովանութեան նորա:

Իսկ ՚ի հասանել թուիս մերոյ ՚ի վեցհարիւր ամն, եկին որդիքն Լեւոնի Թորոս եւ Ստեփանէ, եւ մեծաւ իմաստութեամբ եւ քաջութեամբ տիրեցին հայրենեաց իւրեանց Կիլիկիոյ, հարեալ զԱնդրոնիկոս զօրագլուխն Յունաց, որ կայր անդ երկոտասան հազարաւ. զոր լուեալ Մանիլին ՚ի վարձու կալաւ միանգամ եւ երկիցս զՄասուդ սուլտանն, առնուլ զքէն վրիժուց նորա. որ եւ ՚ի յերկրորդ մուտն սուլտանին անկաւ ահ Տեառն ՚ի վերայ նոցա, եւ փախեան առհասարակ, զմիմեանս սատակելով, անդէն թողեալ զբնաւ արարս իւրեանց. քանզի Աղուպն զօրագլուխ նոցա կամեցաւ զնալ երեք հազարաւ յԱնաւարզու ՚ի կողմանս Անտաքու, յորոյ վերայ անկեալ Ստափանէ եղբայր Թորոսի՝ սատակեաց զամենեսին. եւ ՚ի լսել զձայնն զուժին ՚ի բուն բանակին՝ դողացին առհասարակ, եւ ոչ մնաց շունչ զօրութեան ՚ի նոսա: Եւ հազիւ զերծեալ սուլտանն՝ անկեալ ՚ի յորջս իւր սատակի, տալով զպատիւն Խլիճ Ասլանայ որդւոյ իւրոյ, ՚ի թուին վեցհարիւր եւ չորս:

Ի նմին ժամանակի առին Փռանգք զԱսկաղոն քաղաք: Ի սոյն ժամանակս եկն Մանիլն ՚ի Կիլիկիա, եւ սիրով նուաճեաց զԹորոս. եւ առեալ զնա եւ զզօրսն Փռանգաց, գնաց ՚ի վերայ Հալպայ. եւ լուեալ համբաւ յաթոռոյն՝ դարձաւ ՚ի տուն. եւ ծայրաքաղ արար ՚ի նոցանէ Թուրքն երկոտասան հազար ՚ի ճանապարհին:

[ՀԴ]

Իսկ թագաւորն Վրաց Դեմետրէ կալեալ զթագաւորութիւնն ամս երեսուն եւ երկու, վճարի. եւ առնու զթագն՝ Դաւիթ որդին իւր, կորովամիտ եւ բարեսէր, եւ հանեալ ՚ի բանտէ զԹիրքաշն, զհօրն կապեալն, դնէ զօրագլուխ, եւ զկնի ամսոյ միոյ մեռանի. (ոմանք ասեն ՚ի դաւելոյ Օրբելեանց ՚ի Սմբատայ եւ յԻւանէէ, վասն ՚ի տեղի նոցա դնելոյ զԹիրքաշն, բանս եղեալ ընդ Գէորգայ եղբօր Դաւթի՝ զնոսա դնել զօրավար). եւ առ զթագն Գէորգի, ՚ի թուին վեցհարիւր եւ հինգ:

Յաւուրս յայսոսիկ յայտնեցան ՚ի Շահապիվանս՝ մարմինք սպանողացն Գնելոյ՝ անփուտ հանդերձիւք, եւ արիւնաշաղախ մարմնով՝ որպէս եւ սպանանն, ըստ անիծից սրբոյն Ներսիսի:

Ի վեցհարիւր եւ տասն թուին էառ Գէորգի Վրաց թագաւորն զԱնի ՚ի Փատլուն ամիրայէն. որ փոխեաց զՇատատն եղբայր իւր. եւ զկնի յիսուն աւուր եկն Շահի Արմէնն բազում հրոսակօք ՚ի վերայ հարուածեալ եւ ախտացեալ քաղաքին ՚ի Սռնացն: Զոր լեալ Գէորգի անդրէն դարձաւ, եւ եհար զնոսա կոտորմամբ սրոյ, զորոց զթիւն ոչ ոք կարաց գիտել. բայց ձերբակալքն էին քսան հազար. եւ թողոյր ՚ի յԱնի զՍադուն իշխանն, յորոյ վերայ կարծիք ապստամբութեան եղեն՝ վասն խնամով ամրացուցանելն զպարիսպ քաղաքին, զոր իմացեալ թագաւորն ընկենու զնա ՚ի պատուոյ: Եւ նա սրտառեալ գնաց հատուած առ Ելտկուզն. զոր խաբէութեամբ կալեալ Երիսթավն Շաքէոյ, բերէ անդրէն առ արքայ եւ մեռանի. եւ զիշխանն Զաքարեան զՍարգիս՝ դնէն ՚ի տեղի նորա ՚ի յԱնի: Իսկ Ելտկուզն զայրացեալ չէր ինչ ձեռնհաս առնել, զի չորեք հազար Պարսիկ կորեաւ ընդ Սադունին:

Իսկ թագաւորն Վրաց կուտէ առ ինքն զկովկասային զօրսն, եւ զայ առնու զԴուին՝ խստագոյն խայտառակեալ զնոսա ՚ի սուր եւ ՚ի հուր, բաց ՚ի քրիստոնէիցն որ անդ. եւ զգազաթունսն թանեփեացս առեալ ՚ի մնիրայէն՝ զարդարէ ոսկեթել հանդերձիւք. եւ

եղեալ ՝ի դազաղս՝ բառնայ ՝ի յուսս մուկրեաց, եւ բոկոտիւք տայ տանել մինչեւ ցՏփխիս, նախազահ քաղաքն իւր, ՝ի վեցհարիւր երկոտասան թուին: Զոր լուեալ Ելտկուզն գայ յայրեցեալն եւ ՝ի քանդեալն Դուին, եւ խոցոտեալ սրտիւ եւ մրմռեալ իբր զգազան կատաղի՝ գայ ՝ի Մրեն եւ այրէ անդ զամրոցն, ուր ողջակիզեցան վասն Քրիստոսի ոգիք իբրեւ չորեք հազար. եւ դառնայ ՝ի դաշտն Գազայ, եւ ասաց այրել զխաչն հռչակաւոր. վասն որոյ ՝ի բարկութենէն Տեառն պատժեալ լինէին ՝ի տուէ եւ ՝ի գիշերի ՝ի թիւնաբեր օձից: Եւ զկնի ՝ի թագաւորէն Վրաց ահաբեկեալ փախչի, թողլով զկարասին եւ զզերիսն անդէն. սակայն զրգռէ զԾովից սուլտանն, զորդին Մահմուդի զԱսլան եւ աճէ յԱնի, եւ զամս չորս պահէ ՝ի տառապանս անվար եւ անհանգիստ. մինչեւ թագաւորն Վրաց Գէորգի ողորմելով քաղաքին՝ կոչէ առ ինքն զսուլտանն եւ տայ ՝ի նա զԱնի. զի չէր ձեռնհաս պահել ՝ի բազմութենէ անօրինացն:

[ՀԵ]

Յայնմ ժամանակի աթոռն Հայոց շրջեալ ՝ի բազում վայրս՝ ՝ի Կարմիր վանքն, եւ ՝ի Շուղրն, եւ ՝ի Ծովքն, զնացեալ դադարէ ՝ի Հոռոմկլայն կոչեցեալ դղեակն, վասն Հոռոմ աբեղայի անդ բնակելոյ. յորմէ առին Տաճիկք, եւ ՝ի նոցանէ Վասիլ իշխանն Հայոց, եւ ՝ի նմանէ առին Փռանգք. եւ ՝ի յորսի պատահեալ իշխանին որոզայթիւ մատնիլ ՝ի ձեռս Տաճկաց, զոր տարեալ ՝ի Հալպ, մեռաւ անդէն. եւ կին նորա՝ որ ՝ի Հոռոմկլայն, առաքէ ՝ի Ծովքն, եւ բերեալ զպատրիարգն՝ տայ ՝ի ձեռս նորա ասելով, եթէ Կայ իմ որդի յայնկոյս ծովուն առ ծնողսն իմ. եւ երթամ, եթէ լինի կենդանի՝ առաքեցից առ քեզ, եւ տուր ՝ի նա՝ որպէս ճշմարիտ աւանդապահ. եւ թէ ոչ՝ լաւ քեզ քան օտարաց: Եւ զնացեալ առաքէ զորդին, որում տուեալ ինչս յոլով՝ դարձուցին անդրէն. զի եւ ինքն ոչ վստահանայր միայն բնակիլ ՝ի մէջ այլազգեաց. քանզի տիրեալ էր Թուրքն բոլոր շրջակայ զաւառացն. եւ սեփհականեցաւ աթոռ Հայոց. զոր բարեպաշտ կին Ջոշլին իշխանին շարժեալ ՝ի հոգւոյ ետ յերկուեան հարազատսն ՝ի Տէր Գրիգոր եւ ՝ի Ներսէս:

Որ եւ ՝ի վեցհարիւր հնգետասան թուին կատարեալ տէր Գրիգոր՝ յաջորդէ զաթոռն տէր Ներսէս: Առ սոսա առաքեաց Մանիլն վասն հաւատոյ դաւանութեան. եւ ետուն գրով, յոյժ կորովի եւ հաճելի բնաւից դաւանութիւնս, զոր ունիմք. եւ կամեցան միաբանութիւն առնել ազգացս, եւ մնաց գործն անկատար, որպէս ցուցանեն ընդարձակ մատենագիրք:

Ի նմին ամի ահագին շարժ եղեւ եւ կործանեցաւ Եզնկայն:

Ի սոյն ժամանակի առան եւ մնացեալ դղեակք Կապանին յայլազգիս, Գրհամ եւ Գեղի եւ Կաքաւաբերդ, վասն սաստկացեալ մեղաց մերոց:

Յորում ժամանակի եւ ՝ի մխիթարութիւն քրիստոնէից՝ գեղեցիկ պտուղն հասուն եւ քաղցրաճաշակ պատանին Յովսէփ՝ վկայեաց չարչարանօք յամսեանն յահեկի ՝ի քսանն, եւ թաղեցաւ ՝ի Հաւութառ. որ էր պարսիկ ազգաւ, ՝ի սահմանացն Դունայ, ՝ի գեղջէն որ նորաշէնք կոչի:

Ի սոյն աւուրս եւ Գէորգ Աչիկայ ՝ի զնալն իւր ՝ի Հոռմ՝ յարոյց ՝ի մեռելոց զառաջնորդն իւր զԳրիգոր, զոր սպանին յելուզակք ՝ի զաւառին Ունկռաց. որ եւ մեղադրէր նմա, եթէ

ընդէ՞ր յանձառելի բարութեանցն յորում կայի՝ դարձուցեր վերստին ՝ի թշուառութիւն կենցաղոյս:

Եղեւ նշան եւ ՝ի Հոռոմայրն ՝ի հռչակաւոր սուրբ նշանէն, ածեալ մանուկ մի կոյր ՝ի ծնէ եւ եդեալ ՝ի վերայ աչացն տեղւոյ զզէնն աստուածամուխ՝ նոյնժամայն պատառեալ տեղւոյ աչացն եւ հոսեալ արիւն բազում՝ կազմեցան աչքն անարատ ամենեւին ՝ի փառս խաչելոյն Աստուծոյ: Եւ էր ՝ի յՈւձնայ, (եւ հօր վանիցն Պետրոս էր անունն ՝ի լինել գործոյն):

Ի վեցհարիւր քսան եւ մի թուին կատարեաց պատրիարգն Ներսէս զվարս իւր. եօթն ամ պաշտեալ զպատիւն, եւ եօթն եպիսկոպոս ձեռնադրեալ ձրի, արք անուանիք եւ ընտիրք, որ վարդապետ եւ որ փիլիսոփայ: Եւ առնու զքօղն Գրիգոր եղբօրորդի իւր ձեռնտուութեամբ Նորադնին: Եւ միւս եղբօրորդին Գրիգորէս, որ եւ Ապիրատ կոչէր, չոգաւ ՝ի Լամբրօնն, եւ խնամէր զՏարսոնի վիճակն:

[ՀՁ]

Ի վեցհարիւր քսան եւ երեք թուին էառ Գէորգ զԱնի երկրորդ անգամ, ՝ի սադրելոյ Իւանէի ամիր սպասալարի, զի ինքն նստցի ՝ի նմա, եւ արասցէ զերադարձ քրիստոնէից. եւ զՇահնշահ ամիրայն տարաւ ընդ իւր արքայն, եւ այլ ոչ եւս դարձաւ անդրէն: Եւ լուեալ զայս ամենայն Թուրքաստանաց՝ հաւաքեցան ՝ի մի, զԱլփասլանն կոչեցեալ սուլտան՝ ընդ ինքեանս առեալ գան ՝ի յԱնի, եւ աւերեն զտունն Շիրակայ: Իսկ Իւանէ կամեցաւ տալ զքաղաքն ՝ի Թուրքն, եւ ոչ աջողեցաւ գործն. զի իմացաւ քաղաքն եւ զգուշացան, եւ գնաց սուլտանն եւ աթաբակն իւր սրտախոցեալ, եւ մեռան երկոքեան ՝ի միում ամի:

Ի նմին ժամանակի ել ՝ի բանտէն Կարուց մեծ իշխանն Ապիրատն եւ եկն ՝ի յԱնի. սա էր եղբայր եպիսկոպոսի քաղաքին տեառն Բարսղի, որ աղաչեաց զթագաւորն Վրաց, եւ ետ փոխան նմա ամիրայ, եւ առ զնա եւ եօթնեւտասն հազար դահեկան: Յայնմ ժամանակի յայտնեաց Իւանէ զչարութիւնն իւր, զեղբօրորդի թագաւորին իւրեանց զԴեմնէն եւ զյոլովս յազատացն յինքն յանկուցեալ՝ խորհեցաւ սպանանել զթագաւորն, մինչ կայր ՝ի Սախատա յանհոգս. զոր իմացեալ յառնէ միոջէ՝ փախեաւ ՝ի Տփխիս, զի սակաւամարդ էր. եւ անդ հաւաքեցան առ նա բազումք՝ թողլով զչար խորհուրդն: Եւ յորժամ զօրացաւ կողմն թագաւորին, եւ կամէր գնալ ՝ի վերայ ապստամբացն՝ որք ՝ի Սախատէ, փախեան յամուրս իւրեանց, եւ ապա մտին ՝ի Լոռէ, բաց ՝ի Լիպարտէն՝ որ չոգաւ ՝ի Պարսից կողմն երկու որդւովք. եւ էառ թագաւորն զամենայն զանձ Օրբէլեանց, եւ ամենեքեան անկան յոտս թագաւորին, եղբօրորդին եւ ընդ նմա այլքն, մինչեւ ինքն իսկ Իւանէ. զորոյ զաչսն կուրացոյց, եւ զկրտսեր որդի նորա զՔավթար եւ զԻնէն, զորդի Լիպարտին սպան, եւ յոչինչ եղեն չար խորհուրդքն ամենայն, ՝ի վեցհարիւր քսան եւ վեց թուին:

Այլ զԱրփասլան սուրտանն փոխեաց Տուղրիլն, եւ զԵլտկուզն՝ Փալհաւանն, որ տիրեաց խորին աշխարհին, եւ Խզլասլան՝ վերին աշխարհիս, որք էին որդիք նորա: Ի նոյն աւուրս առաւ Ծառաքար ՝ի գողոց հրմանաւ Ղարաչայ ամիրային Կեչրորոյ, որ վաճառեաց զնա Խզլասլանայ ընդ բազում ոսկւոյ. եւ նա բնակեցոյց անդ արս վնասակարս որք ոչ դադարէին յարենհեղութենէ ՝ի տուէ եւ ՝ի գիշերի. մինչեւ

զքրիստոնեայս ՚ի խաւարային անդունդս ընկղմեալ սովով եւ գարշ հոտով առաջնոց մեռելոցն՝ սպանանէին. որ եւ հինգ կրօնաւորս անուանիս դառնակսկիծ վիրօք ընդ կատակս խաչանիշ հարմամբ դանակացն փողոտէին:

[ՀԷ]

Ի վեցհարիւր քսան եւ ութ թուին թագաւորն Երուսաղեմի երեքհարիւր ձիաւորով եհար զՍալահադինն ՚ի դրանն Երուսաղեմի զօրութեամբ սուրբ խաչին, որ եկեալ էր հարիւր քառասուն հազարաւ յառնուլ զԵրուսաղէմ բարձեալ ջուր վաթսուն հազար ուղտով, (որք միշտ կրէին ՚ի գետոց եւ յաղբիւրաց): Յառաջ Յուսուֆ էր անուն նորա, որդի Էուբին, առն տառապելոյ Դւնացւոյ, որ եւ ՚ի մեծանալն կոչեցաւ Սալահադին՝ որ է խաղաղութիւն հաւատոց:

Ի վեցհարիւր քսան եւ ինն թուին Գէորգի եբարձ զգող եւ զաւազակ յերկրէ. զի ամենայն զօրացն ՚ի միասին եղելոյ՝ օրինադրեաց կախել զփայտէ վասն փոքու եւ մեծի իրաց՝ անողորմ զամենայն մարդ, եւ յոլովք ՚ի պատուաւորաց կախեցան. եւ զգտեալ ինչսն տանէին կախէին զփայտից պատուհասից, եւ կախեցին մինչեւ ցանասուն եւ ցշուն եւ ցմուկն, եւ ահ անկաւ ՚ի վերայ ամենեցուն, եւ եղեւ խաղաղութիւն մեծ:

Յայնմ ժամանակի մեռանէր Մանիլն. եւ կին նորա՝ զի դուստր էր Բրնձին Անտաքայ, կամեցաւ Փռանգ այր առնուլ եւ սպանանել զորդին իւր զԱլեքսն՝ որում տուին զթագն: Եւ փախեաւ տղայն յեկեղեցին եւ ազդ առնեն Անդրոնիկայ ազգականին Մանիլին. եւ գայ սպանանէ զսեւաստօսն՝ որ կամէր առնուլ զթագուհին. եւ զազգն Փռանգաց՝ որ էին ՚ի քաղաքին՝ կոտորէ, եւ որք ՚ի նաւ մտեալ փախչէին, նֆատ ձգեալ ՚ի նաւսն՝ այրեաց երեսուն հազար արանց. սպան եւ զտղայն, եւ առ զթագն: Եւ առաքեաց կոչել զայր մի թագաւորազն Փիսիկ անուն, զի եւ զնա սպանցէ. եւ նորա զօրացեալ սպան զկոչողն. եւ մեծաձայն դոչմամբ երթայր ՚ի սուրբն Սոփի. եւ շարժեցաւ քաղաքն, եւ չարամահ սատակեցին զԱնդրոնիկոս, եւ զերկու որդիս նորա անմեղ մանկունս՝ ծովամոյն արարին:

Ի վեցհարիւր երեսուն եւ մի թուին Խարաչայն որ էառ զԾառաքար, եւ խորտակեաց կռանաւ զխաչն Գորոզոյ կոչեցեալ, անկեալ ՚ի սիրտ նորա արհաւիրք երկիւղի՝ թողու յանկարծակի զտուն իւր զԿեչրօր եւ զՈւխթիսն եւ զամենայն ձորն Երասխայ, եւ երթայ կնաւ եւ որդւովք ՚ի Դուին. եւ տեսանէ այր մի ահաւոր՝ որ ասէր ցնա, Ես եմ խաչն Գորոզոյ՝ զոր կոտորեցեր. եւ ահա սպանանեմ զքեզ ձեռօք սիրելւոյն քո Շահի-արմէնին: Եւ պատմեաց զտեսիլն, եւ ՚ի վաղիւն գնաց բռնութեամբ զերծեալ, թէպէտ արգելուին զնա վասն երկիւղի տեսլեանն, մինչեւ փակեցին զդրունսն. այլ նա ընդ պարիսպն իջեալ, եւ երկու ջնիբայով չոգաւ ՚ի Մանծկերտ, եւ եկաց առաջի Շահին, որ եւ նոյնժամայն յարուցեալ եհար զդանակն ընդ սիրտն եւ սատակեաց զնա:

Ի նոյն ամի Սարգիս ոմն խաչենեցի կայր ՚ի Գանձակ եւ առնոյր խարաճ, եւ ոմն պարսիկ ՚ի յաւագ ուրբաթուն խաչեաց զնա ընդ պարիսպն, ասելով. Խաչակից լեր Քրիստոսին քում. զոր լուեալ իշխանք նորա՝ տարան առ ինքեանս զպարսիկն եւ չարամահ սպանին:

Ի սոյն աւուրս եւ Յորդանան ումն 'ի Տաճիկ տոհմէ վկայեաց մեծ հանդիսիւ 'ի Կարնոյ քաղաք. եւ եղան նշխարք նորա ընդ Յովսեփայ եւ ընդ Սահակայ ազգականին իւրոյ:

[ՀԸ]

Ի վեցհարիւր երեսուն եւ երեք թուին մեռաւ Գէորգի Վրաց թագաւորն եւ ոչ գոյր նորա որդի, եւ Դեմնայն յաչաց եւ յերանաց յապաւած էր, որդին Դաւթի: Ապա առնու զթագն դուստր նորա Թամարն, բերեալ նմա այր զորդին Ռբրոց թագաւորին զՍօսլան, որ առ զԴուին քաղաք: Եւ 'ի գալ միւսոյ ամին մեռաւ Շահիեւարմէնն անորդի, եւ աւեր եւ սուր եւ գերութիւն բազմացաւ 'ի վերայ աշխարհի նորա 'ի շրջակայ ազգացն: Եւ զի թոռն Վիդենայ՝ Շահնշահ քեռորդի տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի առընթեր կայր մահուան շահին, առեալ զիւրսն անկանի 'ի Սասունս. եւ անդ անկաւ 'ի ձեռս նորա Բէկդամուրն՝ որ էր իշխան ամենայն տան շահին. առնու 'ի նմանէ զբերդն որ Թառձեան կոչի, եւ ուխտիւ արձակեաց զնա, որ եւ ստեաց ուխտին 'ի տիրելն իւրում աթոռոյ շահին. եւ զայն եւս եւ զամենայն Սասունք՝ եհան 'ի նմանէ, եւ արկ ընդ հարկաւ զեկեղեցիս եւ զուխտս:

Ի վեցհարիւր երեսուն եւ չորս թուին ըմբռնեցաւ Ռուբէն 'ի բռնձէն, եւ թափեաց զնա Լեւոն եղբայրն իւր, որդին Ստեփանեայ, որդւոյ Լեւոնի, որդւոյ Կոստանդեայ, որդւոյ Ռոբենայ, որ տիրեաց եօթանասուն եւ երկու բերդից եւ զօրացաւ 'ի վերայ Յունաց եւ Պարսից, եւ արար ընդ հարկաւ զՂլիճ ասլան սուլտանն մէջերկրեայ:

Ի վեցհարիւր երեսուն եւ հինգ թուին առին Անեցիք զԾառաքար զհայրենիս տեառն Բարսղի, յանխնայ կոտորելով զորս անդ, բաց 'ի կանանց եւ 'ի մանկանց: Զոր լուեալ Ալիշէրն ամիրայն Դւնայ ճողէր զմօրուսն, եւ սեաւ զգենոյր 'ի վերայ կնոջն եւ որդեացն որ անդ, եւ 'ի վերայ զօրացն կոտորման. եւ 'ի քրիստոնէից փառաւորիւր սուրբ Երրորդութիւնն:

[ՀԹ]

Իսկ 'ի վերայ Յունաց թագաւորեաց Փիսիկն որ եւ Սահակ, եւ յարոյց հալածանս եւ չարչարանս հայազաւան ազգաց, զի դարձցին յաղանդ նոցա. վասն որոյ գրէ առ նա աղերսանս պատրիարգն Գրիգոր խաղաղանալ ընդ ժողովրդեանն Աստուծոյ. եւ ոչ լուաւ նմա, այլ զյոլովս դարձոյց 'ի կրօնս իւր, եւ զայլս հալածականս արար. ուր կային երեք եպիսկոպոսի աթոռք եւ հազար եւ վեցհարիւր քահանայք. զորս 'ի մի հաւաքեալ բռնադատէր, յորոց սակաւք զերծան ամբողջ հաւատով: Եւ զայսպիսի աղէտս գրեաց յարեւելս տէր Գրիգոր. եւ խոշորեալ սրտիւ ոչ ինչ կարացին առնել: Առաքէր եւ նոյն պատրիարք եպիսկոպոս մի Գրիգոր անուն 'ի Պապն Հռոմայ վասն վտանգին, որ 'ի Յունաց կրէին Հայք, եւ զի խնդրեսցեն աղօթս եւ օրհնութիւնս, որպէս եւ առաջինքն, զոր կարի մեծարեաց Պապն, եւ ետ պատարագ առնել եւ հաղորդեցաւ (!), եւ զգեցոյց նմա զիւր քահանայապետական հանդերձն: Եւ հաւաքեաց առ ինքն զամենայն պատուաւորս, զկայսրն Ալամանաց, եւ զթագաւորն Անկլիզաց, եւ զթագաւորն Փռանցիսաց, իւրեանցայովքն. եւ զպատրիարգն Ալամանաց՝ որ ունի քան եւ հինգ հազար ձիաւոր. եւ զարհի եպիսկոպոսն Սպանիոյ, որ ունի քան հազար ձիաւոր, եւ զարքեպիսկոպոսն սուրբ Յակոբայ՝ որ տիրէ հինգ հազար ձիաւորաց. եւ զմեծ արքեպիսկոպոսն մեծի քաղաքին Մելանայ, որ տիրէ երեսուն եւ

վեց հազար ձիաւորաց. եւ յայսմ կողմանէ զպատրիարգն Երուսաղեմի։ Եւ ՚ի խորհուրդ մտեալ նոքօք՝ գրեաց գիր հրամանաւ սուրբ առաքելոցն ՚ի նոցա երեսաց, եթէ Հայոց պատրիարգն յայնկոյս ծովու իշխանութիւն կալցի ՚ի վերայ Հայոց եւ Յունաց եւ ամենայն ազգաց, որպէս մեք յայսմ կողմանէ երկնաւոր եւ երկրաւոր բանալեօք։ Եւ վասն զի երկայն ճանապարհ է ՚ի մէջ իմ եւ եղբօրն իմոյ, Հայոց պատրիարգին, առաքեցի նմա զիմ վակասն եւ զպսակն եւ զկօշիկն, զի զայն զգեցեալ պատարագեսցէ մատանեաւ հանդերձ։ Եւ ասէ ցեպիսկոպոսն Գրիգոր. Տար եւ զգեցո պատրիարգին. եւ յայնմ հետէ նմա լիցի իշխանութիւն յաւիտեանս յաւիտենից։

[Չ]

Ի սոյն ժամանակս ոմն ՚ի գլխաւորաց Սալահադինին զայ ՚ի վերայ Մանծկերտոյ, եւ պաշարեալ, զնա՝ ոչինչ կարաց առնել, զի նորանշան ձիւն եկն ՚ի վերայ նոցա ՚ի մէջ ամարան. եւ դարձաւ եւ սատակեցաւ ՚ի ճանապարհին, եւ Բէգդեմուրն շնորհ կալեալ քրիստոնէիցն՝ սկսաւ պատուել եւ սիրել յայնմհետէ զքրիստոնեայսն։

Զայնու ժամանակօք թարգմանեաց Մխիթար պատուեալ քահանայն կաթողիկեցի զպատճառս խաւարման արեգական եւ լուսնի, ՚ի պարսկէ միոջէ Ոճիէ անուն, զոր ասէր թարգմանեալ ՚ի յունաց ՚ի պարսս, եւ թէ Յոյնք ՚ի յԵնովքայ մարգարէութենէն ունէին. որ ասէր թէ արեգակն բնութեամբ ոչ երբէք խաւարի՝ այլ ՚ի լուսնէն լինի պատճառն. յոյժամ ՚ի միում կենդանակերպի դիպին արեգակն եւ լուսին, եւ ժամ իցէ ծննդեան լուսնի, եւ անդ դիպին թանձր ամպքն կոչեցեալ ռաստ, եւ կամ զանապն. զոր թէ սոքա մերձ ոչ լինին՝ ոչ է ժամ խաւարման. թէպէտ ժամ իցէ ծննդեան լուսնի, եւ իցեն ՚ի միում կենդանակերպի. ապա թէ իցեն մերձ՝ խաւարի արեգակն. թէ բոլորն հանդէպ է միմեանց՝ բոլորն խաւարի, եւ թէ մասամբ ինչ՝ առ ՚ի շեղ մասն նսեմանայ. եւ որ մեզ երեւի՝ պատեան լուսնին է եւ ոչ արեգականն աման, որպէս որ եղեւ ՚ի վեցհարիւր քսան եւ հինգ թուին մեծ խաւարումն։ Իսկ լուսնին խաւարումն լինի՝ յորժամ վեց կենդանակերպօք հեռի լինի յարեգակնէն, եւ զանապն եւ ռաստն ՚ի նոյն կենդանակերպի, մութ ամպք չտան առնուլ լոյս յարեգակնէն, եւ ստուեր թանձրութեան երկրի անկանի զլուսնաւն, խաւարի լուսինն. եթէ զոյգ եւ կշիռ միմեանց կայցեն՝ բոլորն խաւարի, իսկ եթէ առ ՚ի շեղ լինի՝ ապրեալ մասն լուսաւորի յարեգականէ։ Զայս աշխատեալ ծրաբոլորիւն փոխեաց ՚ի մերս։

[ՉԱ]

Ի սոյն ժամանակս ոմն ՚ի գլխաւորաց Սալահադինին զայ ՚ի վերայ Մանծկերտոյ, եւ պաշարեալ, զնա՝ ոչինչ կարաց առնել, զի նորանշան ձիւն եկն ՚ի վերայ նոցա ՚ի մէջ ամարան. եւ դարձաւ եւ սատակեցաւ ՚ի ճանապարհին, եւ Բէգդեմուրն շնորհ կալեալ քրիստոնէիցն՝ սկսաւ պատուել եւ սիրել յայնմհետէ զքրիստոնեայսն։

Զայնու ժամանակօք թարգմանեաց Մխիթար պատուեալ քահանայն կաթողիկեցի զպատճառս խաւարման արեգական եւ լուսնի, ՚ի պարսկէ միոջէ Ոճիէ անուն, զոր ասէր թարգմանեալ ՚ի յունաց ՚ի պարսս, եւ թէ Յոյնք ՚ի յԵնովքայ մարգարէութենէն ունէին. որ ասէր թէ արեգակն բնութեամբ ոչ երբէք խաւարի՝ այլ ՚ի լուսնէն լինի պատճառն. յոյժամ ՚ի միում կենդանակերպի դիպին արեգակն եւ լուսին, եւ ժամ իցէ ծննդեան լուսնի, եւ անդ դիպին թանձր ամպքն կոչեցեալ ռաստ, եւ կամ զանապն. զոր

թէ սոքա մերձ ոչ լինին՝ ոչ է ժամ խաւարման. թէպէտ ժամ իցէ ծննդեան լուսնի, եւ իցեն ՛ի միում կենդանակերպի. ապա թէ իցեն մերձ՝ խաւարի արեգակն. թէ բոլորն հանդէպ է միմեանց՝ բոլորն խաւարի, եւ թէ մասամբ ինչ՝ առ ՛ի շեղ մասն նսեմանայ. եւ որ մեզ երեւի՝ պատեան լուսնին է եւ ոչ արեգականն աման, որպէս որ եղեւ ՛ի վեցհարիւր քսան եւ հինգ թուին մեծ խաւարումն: Իսկ լուսնին խաւարումն լինի՝ յորժամ վեց կենդանակերպօք հեռի լինի յարեգակնէն, եւ զանապն եւ ռաստն ՛ի նոյն կենդանակերպի, մութ ամպք չտան առնուլ լոյս յարեգակնէն, եւ ստուեր թանձրութեան երկրի անկանի զլուսնաւն, խաւարի լուսինն. եթէ զոյգ եւ կշիռ միմեանց կայցեն՝ բոլորն խաւարի, իսկ եթէ առ ՛ի շեղ լինի՝ ապրեալ մասն լուսաւորի յարեգականէ: Զայս աշխատեալ ծրաբոլորիւն փոխեաց ՛ի մերս:

[ՁԲ]

Յաւուրս ժամանակացս այսոցիկ էին փառաւոր իշխանքն Զաքարէ եւ Իւանէ որդիք Սարգսի, որդւոյ Վարհամայ, որդւոյ Զաքարի յորդւոյ Սարգսի, ՛ի Քուրդ ազգէ, հաստուած եղեալ առ թագաւորսն Ձորոգետոյ, որ ՛ի Բագրատունեաց ազգէ, հաւատացին ՛ի Քրիստոս, եւ պատուեցան. եւ տուաւ նոցա տուն բնակութեան Խոշորնի. եւ զի արիազոյնք էին, յառաջեցին օր ըստ օրէ ՛ի բարձ եւ ՛ի պատիւ. Եւ յաւուրս Թամարին առաւել փառաւորեցան, եւ ետ նոցա զԼօռէ. եւ ինքեանք քաջութեամբ իւրեանց թափեցին ՛ի Թուրքաց յոլով բերդս եւ գաւառս ՛ի սուղ ժամանակի. քանզի ՛ի վեցհարիւր քառասուն թուին առին զերկիրն Շիրակայ. եւ վեցհարիւր քառասուն եւ հինգ, առին զԱնբերդ. եւ ՛ի վեցհարիւր քառասուն եւ ութ թուին առին զԱնի. եւ ՛ի վեցհարիւր յիսուն թուին առին զԲջնի. եւ ՛ի վեցհարիւր յիսուն եւ երկու թւին առին զԴուին. եւ ՛ի վեցհարիւր յիսուն եւ հինգ թուին առին զԿարս՝ թագաւորին. եւ ապա զԳետաբակս եւ զՉարեքն. եւ ել անուն նոցա ընդ ամենայն երկիր: Բայց Իւանէ խաբեալ ՛ի թագուհւոյն Թամարայ՝ տկարացաւ ՛ի հաւատոյն, եւ անյաջողեալ նմա ըմբռնեցաւ գերի ՛ի Խլաթ. եւ եղբօրն արիական անուամբ՝ ազատեցաւ դարձեալ, զդուստր իւր տալով ՛ի կնութիւն Մէլիք Աշրաֆին տեառն Խլաթայ: Իսկ Զաքարէ եղբայրն Իւանէի մնաց ՛ի սեփհական հաւատն. սկայն կամեցաւ զտօն Տիրամօրն եւ զխաչին ՛ի պատկեր աւուրն տօնել, եւ զճրագալոյցսն չլուծանել, եւ կրօնաւորաց միս չուտել, եւ կենդանոյն պատարագ մատուցանել. եւ վրանով պատարագել ՛ի բացեայ՝ դպրօք եւ սարկաւազօք. վասն որոյ առաքեաց առ Լեւոն որ այն ինչ օծեալ էր թագաւոր ՛ի Ֆռանգաց եւ Յունաց, առաքելով նմա թագս ՛ի վեցհարիւր քառասուն եւ վեց թուին. եւ էր ճոխ եւ յաղթազգեաց եւ հարկաղիր եւ լծատանջ ամենայն շրջակայ ազգացն: Իսկ նոքա յամեցուցին զպատասխանին, վասն զի յետ տեառն Գրիգորի առ Տէր փոխելոյն՝ էառ զաթոռն Գրիգորիս, Տղայն կոչեցեալ. զոր կալեալ Լեւոնի եդ ՛ի բանտի զկնի ամի միոյ, որ եւ կամեցաւ ելանել ՛ի բանդէն բերդին, պարանաւ իջմամբ, եւ մեռաւ, կտրելով պարանին: Եւ զաթոռն էառ Ապիրատն, ամս, հինգ: Եւ ապա տէր Յովհաննէս, որ կայր ապստամբ ՛ի Լեւոնէ, յորմէ վշտացեալ թագաւորին Լեւոնի՝ դնէ կաթուղիկոս զտէր Դաւիթ յԱրքակաղնին: Եւ յերկպառակութենէն անտի հազիւ եկեալ ՛ի մի կամս՝ ամենեքեան հաւանութեամբ արարին պատասխանի, առնել Զաքարի՝ զոր խնդրէ. զի չէ, ասեն, արտաքոյ զրոց, եւ մեր է սահմանդ հայրենի, եւ յաւերմանէ եկեղեցւոյ է խանգարեալ: Բայց ՛ի յարեւելս միանգամ եւ երկիցս արար ժողով՝ կատարեալ արանց՝ ՛ի Լօռէ եւ յԱնի, եւ ոչ եղեւ ընկալեալ. զուցէ, ասեն, եւ ամենայն իրօք հարկեալ լինիմք զնալ զկնի աղանդոյն Յունաց եւ Վրաց:

Իսկ ՛ի յաւուրս ժամանակաց Թամարայ թագուհւոյն Վրաց, զօրացան քրիստոնեայք. թէպէտ ընկէց զայրն Ռուս, եւ էառ զՕսն Սօսլան, որ ելից զՎիրս զերութեամբ եւ աւարաւ ՛ի Թուրքաց. յորմէ ծնաւ միամօր որդի, եւ կոչեաց զնա Լաշա, եւ ինքն կալեալ զթագն ամս քսան եւ երեք՝ վճարի: Եւ նստի յաթոռն Լաշայն, որ ՛ի զօրացն կոչեցաւ Գէորգի, ՛ի թուին վեցհարիւր յիսուն եւ եօթն:

[ՁԳ]

Ի վեցհարիւր յիսուն եւ ինն թուին մորեխն աւերեաց զբազում գաւառս, յորում ժամանակի մեծն Զաքարէ աւերէր զտունն Պարսից մինչեւ ցԱրտաւիլ քաղաք, առնլով ՛ի նոցանէ զվրէժ արեան քրիստոնէից, ըստ որում եւ զաղօթատուն նոցա լցեալ արամբ՝ այրել հրամայէր, զոհ լինել իշխանացն՝ որք ՛ի Նախջուանու եկեղեցիսն, եւ կուռայքն եւ մուղրիքն՝ սուրբ քահանայիցն, որ Բագուան զենեցան, եւ արեամբ նոցա ներկաւ պարիսպ եկեղեցւոյն: Եւ դարձեալ յայնր կոտորուածէ՝ կատարի ՛ի տէր ուղղափառ եւ ամբիծ հաւատով, եւ թաղի ՛ի սուրբ ուխտն Սանահնին, ՛ի վեցհարիւր վաթսուն եւ մի թուին, թողլով տղայ մի հնգամեայ Շահնշահ անուն, (՛ի պատիւ տէրութեանն Անւոյ կոչեցեալ), զոր դարձոյց յաղանդն (!) Քաղկեդոնի Խոշաքն զուգակիցն Իւանէի:

Եւ զկնի միոյ ամի կատարեցաւ սուրբ եւ սքանչելի վարդապետն Մխիթար, մականուն Գոշ Գանձակեցին, եւ թաղեցաւ յիւրում ձեռակերտին ՛ի Գետիկ, զոր շինեաց հրամանաւ Իւանէի քեռորդւոյն մեծի իշխանին Քրդին, որոյ հրամանաւ եկեալ իսկ էր յերկիրն Կայենոյ, ՛ի Հինն կոչեցեալ Գետիկ. զի յայնմ ժամանակի նա ունէր զԿայեան հայրենեօք ՛ի Հասանայ Կայենեցւոյ շինողէ բերդին:

Ի վեցհարիւր վաթսուն եւ երեք թուին զՀաթերք յԻւանէ տուին տեարք նորա, զի մեռաւ Վաղթանգ բուն տէր նորա եւ որդիք իւր տարաժամ. եւ միւս Վաղթանգ Սակռեանց, փեսայն Իւանէի, տէր Ներքին Խաչենոյ, թողլով երկու տղայս, զՀասան՝ որ ՛ի զգուանաց Ջալալդօլա, եւ զԶաքարէ՝ որ եւ Նասրադօլա. զորս խնամարկէր Իւանէ մարբն իւրեանց Խորիշահիւ: Որ եւ ապա յԵրուսաղէմ երթեալ եւ յամեալ, մեծաւ ճգնութեամբ կատարի յոլով դրուատիւք ՛ի տէր: Եւ մեծն Իւանէ անուանի եղեալ քաջարութեամբ՝ առնու զՉարեքն եւ զամենայն շրջակայս նորա. եւ ապա ձեռն տուեալ ազգայնոյն իւրոյ՝ Վահրամայ որդւոյ Զաքարիայ, առնուն զՇամքոր. եւ ՛ի վեցհարիւր վաթսուն եւ ութ թուին առնու զՈրոտն, եւ զմերձակայ դղեակսն, թէպէտ ոչ զբովանդակ. քանզի երբ ունէին զնա Հայկազունքն, քառասուն եւ երեք բերդք էին նշանաւորք, եւ հազար չորեքհարիւր գեղք, եւ քառասուն եւ ութ վանորեայք. որոց սկիզբն աւերման եղեւ ՛ի հինգ հարիւր յիսուն եւ երկու թուին, ՛ի պատճառէ երիտասարդի միոյ մատռուակի Մէլիքեւշահ սուլտանին, որ ՛ի զնալն հայկազնի թագակալին ՛ի հնազանդութիւն սուլտանին, նեղէր զնա զինով խիստ, մինչ խոստանալ նմա զդուստր իւր կնութեան, եւ նորա հանգուցեալ զզօտին՝ ցուցանէր սուլտանին ըստ իւրեանց սովորութեանն: Եւ զկնի անցեալ աւուրց՝ խնդրէր զխոստացեալն, եւ ՛ի հարկանելն զնա նախատանօք՝ լինի նախանձաբեկ. եւ առեալ յոլովութիւն զօրաց աւերէր զաշխարհ, մինչեւ ամենեւին քանդեալ ապականեցաւ. որում յետոյ տիրեալ հզօրն Իւանէ:

[ՁԴ]

Ի սոյն թուականի փոխի առ Քրիստոս պսակաւորն մեր Լեւոն, եւ առնու զթագն դուստր նորա միամօր, Եղիսաբեթ անուն, որ ըստ Ֆռանգաց լեզուին Զապիլ կոչի, ածեալ նմա այր զՖիլիպն զորդի տեառն Անտաքու, զամս երկու. եւ զի ատելի էր նմա ազգս Հայոց, եւ զիւրսն մանաւանդ պատուէր զՖռանգսն, երդմնազանց եղեալ ՚ի յեղեալ ուխտէն հայադաւան եւ հայասէր լինել, վասն որոյ եւ զպատուական թագն եւ զպաղատն առաքէր ՚ի տուն հօր իւրոյ։ Որում ոչ կարացեալ տանել իշխանացն, դնեն զնա յարդելանի՝ մինչեւ մեռաւ անդէն. եւ տան զաղջիկն՝ Հերթմոյ, որդւոյ Կոստանդեայ, մեծահոգի եւ հանճարեղ պատանեկի, որ էր անձնեայ եւ թիկնեղ եւ գեղեցկադիտակ երիտասարդ, պսակելով զնոսա պատրիարգին Կոստանդեայ, որ ժառանգեաց զաթոռն սուրբ՝ զկնի մահուան տեառն Յովանիսի ՚ի վեցհարիւր վաթսուն եւ ինն թուին. ոչ յարենէ եւ կամ ՚ի պատուոյ, կամ ՚ի մամոնայէ, այլ ՚ի շնորհաց Հոգւոյն կոչեցեալ, եւ յամենայն լեզուաց վկայեալ։

Նախ քան զձեռնադրիլն նորա միով ամաւ՝ եղեւ շարժ ահագին, եւ փլաւ պաճուճազարդ եկեղեցին, որ ՚ի Մշակավանս ՚ի մետասանն յունուարի ՚ի ժամ ճաշոյ, եւ չորս պատարագող ընդ մեծ զենմանն նուիրեցան։ Իսկ ՚ի յերկինս տեսեալ լինէր ՚ի բոլորից աստղ նիզակաձեւ զամենայն գիշեր. որք երկոքեան ցոյցքն նշանակէին զշարժումն խաղաղութեան աշխարհի ՚ի խռովութիւն նիզակաւոր թշնամեաց. որպէս եւ եղեւն իսկ ՚ի զալ թուականին ՚ի վեցհարիւր վաթսուն եւ ինն։ Զօր ինչ օտարադէմ եւ այլալեզու շարժեալ ՚ի Չին եւ ՚ի Մաչին աշխարհէն, Մուղալ եւ Թաթար անուն կոչեցեալ՝ եկին մտին յերկիրն Գուզարացւոց առ դաշտավայրօքն, ՚ի կողմանցն Աղուանից, իբրեւ թէ քսան հազար. եւ կոտորէին զամենայն կենդանի՝ զորս գտանէին, եւ փութով դառնային։ Զորոց զհետ մտեալ ամենայն ուժով Լաշն՝ հասանէ առ գետովն Կոտմանայ. եւ պարտեալ ՚ի նմանէ՝ ապրի փախստեամբ հանդերձ Իւանէիւ, զորոյ երիվարին ածէր զջիլն իշխան ոմն՝ զրկեալ ՚ի նմանէ. բայց Վահրամ տէր երկրին՝ մեծաւ քաջութեամբ զնայ հանդէպ երեւացն սաստիկ կոտորմամբ՝ մինչեւ ցԳարդման, չգիտելով զայլոցն փախուստն։

Եւ ՚ի վեցհարիւր եօթանասուն եւ մի թուին կամեցան այսրէն դառնալ նոյնք. այլ զի գտին դեսպանք նոցա կազմ եւ հաւաք զՀայս եւ զՎիրս, եւ տարեալ զհամբաւն՝ ոչ համարձակեցան զալ, այլ անդրէն դարձեալ գնացին, յո՛ եւ գնացին։ Եւ ՚ի նոյն ամի զօր բազում հատուածեալ ՚ի Հոնաց, զոր Խւչաղն կոչեն, եկեալ ՚ի Գանձակ միաբանեցան ընդ նոսա. եւ ՚ի գնալ մերոցս վստահութեամբ եւ անզգուշաբար ՚ի վերայ նոցա, հատուածեալք դարձան փախստեամբ, զբազումս սրոյ ճարակ տուեալ, եւ զոմանս կենդանի կալեալ ՚ի փառաւոր ազատացն՝ եղին ՚ի բանտի. ընդ որս եւ զԳրիգոր իշխանն զկոչեցեալն որդի Խաղբակայ, եւ զեղբօրորդին իւր զարիական եւ զքաջ նահատակն զՊապաքն անուանեալ. զորոց զվրէժն առին ՚ի զալ ամին զօրքս մեր ջնջելով զաւելի մասն Խւչաղին, ՚ի զալն նոցա յերկիրն Վարդանաշատոյ։

[ՁԵ]

Իսկ ՚ի վերանալ թուիս մերոյ ՚ի համարն վեցհարիւր եօթանասուն եւ չորս, երկոքին որդիքն Խորազմն շահին պարտեալ եւ նեղեալ ՚ի Թաթարացն, զան երկերիւր հազարաւ, որպէս ասեն, ընդ Աղլպարական երկիր ՚ի յՈստանն Հայոց, առնուն զնա, եւ լնուն զդաշտն լայնատարած վրանօք. յորոց վերայ երթեալ մերքս՝ յաղթահարեալ կորնչին ոչ սակաւք, առ զեղաքաղաքին Գառնոյ, աւելի մասն՝ վիժմամբ ընդ խրամս

խորխորատին, յաստուածասաստ բարկութենէն՝ ՛ի վերայ Իւանէի. յաղագս նոր եւ օտար չարեացն, զոր գործեաց կին նորա: Քանզի Պարկեշտ անուն երեց մի մեռեալ, հանել ետ ՛ի գերեզմանէն եւ այրել, եւ շուն զենուլ ՛ի տեղւոջն, վասն յաճախ ուխտականացն երթեւեկաց, զոր պատուեաց Աստուած իջմամբ լուսոյ ՛ի վերայ նորա. ակներեւ բերդաքաղաքին Բջնոյ, ուր եւ հիմն արկին եկեղեցւոյ, ելեալ ՛ի բանս բանսարկու առն միոյ, զոր շանթակէզ արար Տէր ՛ի նմին գիշերի, յորում ՛ի տուընջեանն զայնպիսի անցս կրեցին:

Իսկ սուլտանն յաղթազգեաց պերճանօք յանհոգս եղեալ, կոխէ բազում տեղիս, եւ ընդ կրունկն դարձեալ ՛ի Դավրէժ, զկնի ամի միոյ գայ ընդ կողմն դաշտավայրացն Գագայ ՛ի Տփխիս. եւ բազում ոճիրս գործեալ դառնայ ՛ի վերայ Խլաթայ. եւ առեալ զնա եւ հարստացեալ՝ երթայ ՛ի Հռոմք ՛ի վերայ Ալատին սուլտանին եւ Մէլիք Աշրաֆին. եւ մեծապէս խորտակումն կրեալ ՛ի զորն, փախչի սակաւուք ՛ի Մուղան՝ ՛ի դաշտն ամենունակ զամենայն պէտս մարդոյ եւ անասնոյ. յորոյ վերայ հասանէ վաղվաղակի Տաթարն, որ հանեալ էր զնա յիւրմէ աշխարհէն յառաջագոյն, եւ անտի դարձուցանէ զնա ՛ի փախուստ դէպ ՛ի յԱմիթ. եւ յանգէտս մեռանի ՛ի փախչելն, թէ սրով Թաթարին, եւ թէ որպէս ասեն՝ յիւրայոցն ոմն մի՝ զորոյ մերձաւոր սպանեալ էր ՛ի կարճոյ, եւ սրտառեալ կայր վասն այնորիկ, եւ յաղագս անհանգիստ շրջեցուցանելոյն զնոսա. եւ այնպէս խնդրեցաւ վրէժ արեան անձանց անմեղաց: Իսկ Թաթարն կոչեցեալ որ եկեալ էր յառաջագոյն սակաւուք ՛ի վեցհարիւր վաթսուն եւ ինն թուին, եւ կամեցաւ դառնալ ՛ի վեցհարիւր եօթանասուն եւ մին՝ եւ ո՛չ վստահացաւ, յաւելեալ յինքն անհուն բազմութիւն առաջնորդ ունելով զՉարմաղանն կոչեցեալ զօրապետ, գայ ՛ի Գանձակ շահաստանի ՛ի վեցհարիւր եօթանասուն եւ չորս թուին. պաշարէ զնա աւուրս ինչ եւ առնու. եւ կոտորէ անողորմաբար, բաց ՛ի մատաղ տղայոց եւ ՛ի կանանց՝ յորս հաճէին: Եւ յայսմանէ ոյժ առեալ մտանեն ՛ի թագաւորութիւնն Վրաց, եւ բաժանեն զանուանի տեղիս գաւառաց, եւ զբերդս ամուրս մեծամեծ իշխանացն՝ զորս Նոյինս կոչէին. որք երթեալք յիւրաքանչիւր վիճակեալ դղեակս գաւառացն՝ վաղվաղակի մատնեալ լինէին ՛ի ձեռս նոցա, ՛ի պատուհաս մեղացն մերոց: Չաղադա նոյինն էառ զԼօռէ քաղաք, եւ որք յայնր կողմանէ գաւառք. Դոլադա նոյինն՝ զԿայեն բերդ, ուստի հանին զԱւագն տէր երկրին. եւ մեծն Չորմաղանն՝ զԱնի եւ զԿարս, եւ զմերձակայսն. Ղատաղա նոյինն՝ զկողմանս Չարեքին, զԳետաբակուց եւ զՎարդանաշատու: Իսկ Մոլար նոյինն ՛ի բաժնի առեալ զբերդս գաւառաց մեծ իշխանի Վահրամայ, եւ նախ առնու զՇամքոր հնարիւք. եւ Վահրամ որդւովն Աղբուղայիւ փախչի տեղւոջէ ՛ի տեղի, մինչեւ գիտաց եթէ խնայեն ՛ի հնազանդեալս՝ որք կամօք խոնարհին ՛ի ձեռս նոցա: Եւ ապա եկեալ առնոյր զառեալն ՛ի նոցանէ զդղեակս եւ զգաւառն՝ որ սեփական լեալ էր նոցա ՛ի հայրենեաց. որ եւ զամենայնն առեալ էին, զՏաւուշ, զԿածարէթ, զՏէրունականն, զԵրգեւանքն, զՄածնաբերդ՝ որ էր Կիւրիկեանց Ասխարթանայ. զՆոր բերդ՝ որ էր Վասակայ թագաւորազնին, եւ զՔաւազինն անմարտնչելի ամրոց, եւ զԳագ անուանի բերդ, եւ զաւառ ՛ի Գագկայ թագաւորէ շինեալ, ուր կայ հռչակաւոր եւ սուրբ ուխտն խաչ եւ եկեղեցի յանուն սրբոյն Սարգսի զօրավարին, օրհնեալ ՛ի սրբոյն Մեսրովբայ վարդապետէն եւ թարգմանչէն Հայոց, որ կայ ՛ի գլուխս Գագայ, եւ հայի ՛ի դաշտն լայնանիստ եւ երկայնատարած. եւ զայլ ամրոցս եւ զգեօղս եւ զագարակս. ամենեքեան տուեալ լինէին ՛ի ձեռս նոցա ՛ի սուղ ժամանակս, անվաստակ եւ առանց աշխատութեան. զի գիտասցուք եթէ ձեռն Տեառն է որ ետ զաշխարհս մեր առաջի աչաց մերոց կերակուր օտարաց:

[ՉԶ]

Եւ սկիզբն 'ի սրբութեանց իւրոց եւ 'ի սրբոց արարեալ, առեալ լինէր նեղեալ 'ի կարօտութենէ պիտոյից, եւ աւելի 'ի ջրոյ, քարայրն վսամականին համբաւատենչ եւ արդիւնական վարդապետին Վանականն կոչեցեալ. յորում ինքն իւրայովքն ամրացեալ էր աշակերտօք եւ այլովք գաղթականօք յոլովիւք՝ 'ի նա ապաւինելօք. որոց տուեալ զանձն փոխանակ քրիստոսաբար՝ զնայ գերի, ազատելով զնոսա, եւ ժամանակս ինչ շրջեալ ընդ բանակս խուժական ազգին վաճառի քրիստոնէիցն՝ որք 'ի բերդն Գազայ. որք զնեցին ոչ հրէաբար 'ի մահ նախատանաց, այլ տիրանման յազատութիւն փառաց (յիսուն դահեկանաւ, աւելի քան զՏէրն: Այնքան ժլատ էր վաճառողն Տեառն, եւ դիւրազին եւ թեթեւ ունէր, որում ինքն էր արժանաւոր): Յետ որոյ կեցեալ ամս հնգետասան 'ի փառս Աստուծոյ եւ յօգուտ բազմաց, հանգչի 'ի Քրիստոս 'ի բազմավաստակ ճգնութեանցն 'ի խորանս լուսաւորչացն աշխարհի, յեօթն հարիւր թուականին, 'ի յութեւտասան մարտի եւ 'ի տասն յարեգի հին զուգին, 'ի յաղուհացն յաւուր շաբաթի, 'ի յիշատակի Ովրենդի եւ եղբարցն իւր 'ի կարգի. եւ ըստ մեզ՝ Կիւրղի Երուսաղեմի հայրապետի, առնելով տօն վերին Երուսաղեմի, որ աստէն տօնիչ եւ զգուիչ էր զաւակաց նորա, որդւոցն լուսոյ 'ի փառս փեսայի նորա, անմահ թագաւորին Յիսուսի եւ Հօր իւրում եւ Հոգւոյն սրբոյ. զհարիւրապատիկն աստէն թողեալ զանուն քաջութեան յաշակերտս իւր, եւ 'ի գիրս զանձուց եկեղեցւոյ, զոր ամբարեաց 'ի շնորհացն Աստուծոյ եւ 'ի յստակ մտաց ծննդականաց:

[ՉԷ]

Արդ 'ի վեցհարիւր ութսուն եւ հինգ թուականէն Հայոց մինչեւ յեօթն հարիւր չորեքտասան, յորում եմքս մեք, զոր ինչ արարին ազգն նետողաց, ընդ աշխարհս եւ ընդ իշխանութիւնս, որ յայսմ կողմանէ ծովուն մեծի, ընդ Պարսս եւ ընդ Աղուանս, ընդ Հայս եւ ընդ Վիրս, եւ ընդ աշխարհին Հոռոմոց կոչեցեալ. ուր էին բնակեալ Հայք եւ Ասորիք, Յոյնք, եւ Տաճիկք եւ Թուրքմանք, գրեալ են մանրամասնաբար փառաւորեալ հայրն մեր Վանական վարդապետն, եւ հարազատն մեր Կիրակոս վարդապետն հօրն համանման. զոր մեք ոչ համարձակեցաք երեքկնել կամ բազմաբանել, այլ համառօտ բերել միայն զթիւ ժամանակին նշանաւոր իրաց եւ գործոց յիշատակօք 'ի լրումն մերոյ գործառնութեանս՝ յոլով ժամանակօք սկսեալ եւ թերի թողեալ պատկառելով 'ի գրողացն պատուոյ՝ զոր վերագոյն յիշեցաք. թէպէտ եւ չկարէ բան եւ նիւթ պեղել եւ 'ի յիշումն ածել զյորդութիւն բազմութեան մեղաց եւ յանցանաց եւ անզգամութեան մերոյ, ըստ որում եւ ոչ զհատուցումն վրիժուց արդար դատաստանին Աստուծոյ: Մանաւանդ եթէ զոյ հնար թուել զհատուցմունս, եւ զհամար չարեացն մեր ոչ բնաւ. որում յաղթեաց եւ միշտ յաղթէ խորոցն խորք եւ անդնդոցն անդունդք, զթութեանցն Աստուծոյ անբաւութիւնք: Որում շնորհ եւ զօրութիւն, փառք եւ պատիւ, օրհնութիւն եւ գոհութիւն, անթուական եւ անոլորտ յաւիտենիւն, 'ի բոլորից եւ 'ի մասանց արարածոց իւրոց, յիմանալեաց եւ 'ի զգալեաց, յորոց եւ ամէնն ասացի անսպառ եւ անեզր էիւն անվախճանիւն:

[ՉԸ]

Արդ ՝ի վեցհարիւր իննսուն եւ մի թուին Հայոց Բաչաւնուինն փոխեաց զիշխանութիւնն Չարմաղանին եւ էառ զԿարնոյ քաղաք, հանեալ անտի զայրն երեւելի մեծատուն եւ երկիւղած ՝ի Տեառնէ զՈւմեկն, եւ զազգականս նորա զորդիսն պարոն Յոհաննու, զՍտեփաննոս եւ զեղբայրսն իւր հինգ.- եւ ՝ի վեցհարիւր իննսուն եւ երկու թուին զամենայն աշխարհն Հոռոմոց՝ կոչեցեալ, եւ զանուանի քաղաքսն, զԿեսարիա նախ, ապա զՍեւաստ, յորս խնայեցին ՝ի կոտորելոյ, զի վաղ եկին ՝ի հնազանդութիւն, ապա զԵզնկա, զորս յանխնայ կոտորեցին եւ գերեցին. քանզի ընդդէմ դարձան: Եւ զայլ աշխարհս եւ զգաւառս, ուր մանաւանդ ազգ Հայոց վշտատեսաց բնակեալ էին. զի համարագիր թուականին ՈՂԲ (վեցհարիւր իննսուն եւ երկու) էր, եւ ըստ այն գործեցան արդիւնքն արժանաւոր ողբոց եւ արտասուաց, ոչ միայն բանականաց, այլ եւ անբանից, լերանց եւ դաշտաց, որք ոռոգեցան արեամբ եւ արտասուօք: Որ եւ սոյն ողբ կրկնեցաւ ՝ի վեցհարիւր իննսուն եւ ութ թուին. քանզի կարծիս առին Բաչուն եւ այլ աւագանին ամբարտաւանութեան եւ ապստամբութեան թագաւորին եւ իշխանացն Վրաց. եւ ընդ ձեռամբ ածեալ զթագաւորն Դաւիթ, եւ զայլ մեծսն՝ կապեցին եւ հատին վճիռ մահու, այլ ՝ի խնամոց վերնոյն արձակեցին ՝ի մահուանէ: Սակայն անթիւ կոտորեցին եւ գերեցին զեօղս եւ ագարակս եւ գործեցին խայտառականս ՝ի կանայս՝ ՝ի Հայս, եւ աւելի յաշխարհն Վրաց:

Ի վեցհարիւր իննսուն եւ ինն թուին մեռաւ Աւագն որդին Իւանէի եւ թաղեցաւ ՝ի Պղնձահանքն ընդ հօր իւրում, այր անազահ եւ պատերազմասէր եւ աղօթական:

[ՉԹ]

Յեօթն հարիւր թուին շարժեցաւ խնդիր ՝ի մեծ Պապէն Հռոմայ, եւ գրեաց յազգս ամենայն քրիստոնէից, եթէ պարտ է զամենասուրբ Հոգին Աստուած՝ խոստովանել ՝ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բղխեալ. եւ ոչ եղեւ հաճոյ Ասորւոց եւ Յունաց եւ Վրաց, բայց ՝ի Հայոց. որք քննեցին զդաւանութիւն առաջնոցն սրբոց ՝ի ձեռն աստուածամերձ վարդապետին Վանականին, եւ գտին համախոհ երեւելի արանց փառաւորաց Աթանասի, Գրիգորի Աստուածաբանի, Գրիգորի Նիւսացւոյ, Գրիգորի Լուսաւորչին եւ այլոց սրբոց:

[Ղ]

Յեօթն հարիւր եւ մի թուին մարախ եկն ՝ի վերին աշխարհս Հայոց, եւ արար վնաս յոլովից գաւառաց:

Յեօթն հարիւր եւ երեք թուին Մանկու ղանն հրաման ետ համարել զհնազանդեալ աշխարհս ընդ իւրով իշխանութեամբ ՝ի ձեռն առն երեւելւոյ Արղօն կոչեցելոյ, եւ դնել հարկս ըստ գլխոց արանց, բաց ՝ի կանանց եւ բուն ծերոց եւ ՝ի մատաղ տղայոց:

Յեօթն հարիւր եւ երեք թուին քրիստոսասէր արքայն Հայոց Հեթում չոգաւ ՝ի Բաթաւ մեծ թագաւորն հիւսիսոյ, համազգի Չանգզ ղանին, եւ անտի առ Մանկու ղանն. եւ ըստ արժանւոյն մեծարեցաւ, եւ դարձաւ յետ տարւոյ խաղաղութեամբ յաթոռ իւր:

Յեօթն հարիւր եւ չորս թուին եկն Հուլաւոյն եղբայր Մանկու ղանին անթիւ զօրօք, եւ մեծաասատ իշխանութեամբ ՝ի վերայ Պարսից, Ասորեստանեաց, Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից, եւ հրաման ետ նախ եկեալ զօրուն՝ ամենայն ախիւն իւրեանց գնալ յաշխարհն Հոռոմոց: Յորմէ ահէ թողին զվերին աշխարհս, եւ գնացին ՝ի հարկէ, եւ

կալան զամենայն միջերկրեայս մինչեւ ՚ի ծովն, տիրելով աշխարհացն՝ որ ընդ իշխանութեամբ սուլտանացն Հոռոմոց կոչեցեալ։

Իսկ մեծն Հուլաւու ՚ի նոյն ամի գալստեանն իւրոյ ՚ի թուին եօթն հարիւր եւ չորք, չոգաւ յերկիրն Մլհեդաց յԱլամուդն կոչեցեալ, եւ առ զնա, հանեալ զգլխաւորն, զի յառաջ քան զգալն նորա՝ պաշարեալ եւ ՚ի նեղ արկեալ էին զօրք նոցա, որոց գլխաւոր էր Իսաւուր նուինն կոչեցեալ։ Եւ ՚ի դառնալն անտի կոչեաց առ ինքն զԴաւիթ թագաւորն Վրաց եւ զմեծամեծս աշխարհին, եւ սիրով եւ պատուով տեսեալ զամենեսեան, մանաւանդ զքրիստոնեայսն. զի աւագ կին նորա Տողուզ խաթունն կոչեցեալ քրիստոնեայ էր ըստ Ասորւոց ուսմանն՝ որ Նեստորքն կոչին. սակայն չէր տեղեակ նոցա աղանդոյն, այլ անխարդախ սիրով մեծարէր զամենայն ազգ քրիստոնեայ եւ խնդրէր աղօթս. որպէս եւ ինքն իսկ Էլղանն կոչեցեալ Հուլաւուն. խորան կտաւեայ ՚ի ձեւ եկեղեցւոյ շրջեցուցանէին ընդ նոսա, ՚ի ձայն ժամահարի եւ աղօթից կարգաւորութեան եւ պատարագաց պաշտէին հանապազորդ քահանայք եւ սարկաւագունք. եւ գոյր դպրոցս եւ ուսմունս մանկանց համարձակութեամբ։ Եւ անդ հանգչէին եկեղեցականք որ յամենայն կողմանց եւ ՚ի լեզուաց քրիստոնէից գնային խնդրել զխաղաղութիւն եւ գտանէին եւս, եւ դառնային խնդութեամբ եւ պարգեւօք։

Յեօթն հարիւր եւ հինգ թուին մեռաւ Բաթաւ մեծ կողմնակալն հիւսիսի։ Եւ ՚ի նոյն տարւոջն որդի նորա Սարդախն դեղակուր եղեւ յիւրոցն եղբարց վասն նախանձու. զի նմա յանձնեցաւ իշխանութիւնն ՚ի հօրէն եւ ՚ի Մանկու ղանէն յաւելուածով. եւ սուգ մեծ եղեւ մահն նորա քրիստոնէիցն. զի կատարեալ քրիստոնեայ էր եւ լինէր պատճառ փրկութեան բազմաց, ածելով ՚ի հաւատս յիւրոցն եւ յօտարացն։

[ԴԱ]

Յեօթն հարիւր եւ եօթն թուին քաջն Հուլաւու էառ զԲաղտատ, զկնի հինգհարիւր եւ եօթնեւտասն ամի շինութեան նորա ՚ի Ջափրէ Իսմայելացւոյ՝ ՚ի հարիւր իննսուն եւ չորս թուին Հայոց, ՚ի վերայ Տիգրիս գետոյ, որպէս ասեն, հեռի ՚ի հին Բաբելոնէ եօթն աւուր ճանապարհ, սպան եւ զխալիփայն իւրով իսկ ձեռօքն Հուլաղու, որում անուն էր Մուսթասր, եւ ապրեցան քրիստոնեայք որ կային անդ կամօք եւ բարեխօսութեամբ Տողուզ մեծի թագուհւոյն։

Եւ զի Խալիփայն՝ յետամնաց ասի ազգին Մահմէտի՝ որ ՚ի վաթսուն թուականին Հայոց երեւեցաւ, եւ տեւեաց յետնորդն մինչեւ ՚ի յօթն հարիւր եւ եօթն թիւս։ Ի դառնալն Ելղան Հուլաւուին յաւերմանէն Բաղդատայ՝ ՚ի նոյն թուին պաշարեցաւ Մուփարկինն քաղաքն Մարտիրոսաց զամս երկու, զի անուանեալ սուլտանն որ անդ՝ ընդդէմ դարձաւ որդւոյ Հուլաւին Իսմուղին, եւ փակեաց զքաղաքն եւ մարտեաւ ընդ նմա եւս, որ էր յազգէն Եդլեաց, որ եղեւ նիւթ բարկութեանն Աստուծոյ. զի ՚ի սղարն կերան զուրբ եւ զանսուրբ անասունս, եւ ապա զաղքատսն, ապա զծնունդս իւրեանց եւ զմիմեանս զոր կարէին։ Մինչ զի աւագ եւ գլուխ երիցանցն որ անդ՝ հարկեալ ՚ի կատաղի բոցոյ որկորին եւ գազանացեալ՝ եկեր յիւրոցն, եւ գրեաց խոստովանութիւնս ՚ի քարտիսի, եւ յուսացաւ տեսանել մեզ զզիրն, եւ ողորմութիւն գտանել յողորմածէ բնութեանս ստեղծողէն։ Եւ ինքն տուեալ զինքն կողկողման եւ լալեաց՝ վայիւք եւ հառաչմամբ անդադար ափսոսանօք, մինչեւ քաղեցաւ շունչն։ Զորոյ զգիր խոստովանութեանն ըստ յուսոյն իւրոյ տեսաք մեք, եւ ակն ունիմք նմա ողորմութիւն

գտանել ՚ի դիտողէն եւ ստեղծողէն բնութեանս, որ մահուամբ եւս կարակցեաց մեզ. զթածն հայր եւ ողորմութեան խորքն, եւ սիրոյն անդունդքն. նովիմբ կամօք եւ կարողութեամբ ողորմեցի նմա, եւ քաւեցէ խորհրդով սուրբ եկեղեցւոյ. եւ ամենեցուն իսկ՝ որ զղջմամբ ապաւինեցան եւ ապաւինեսցին յողորմութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. եւ պատահեալքդ սրտի մտօք հայցեցէք զամէնն ասելով:

[ՂԲ]

Յեօթն հարիւր եւ ութ թուին չոգաւ Հուլաւուն յաշխարհն Միջագետաց, եւ ա՛ռ զքաղաքսն եւ զգաւառսն զայնոսիկ, որպէս եւ գրեցին մանրապատում գրողքն: Եկն առ նա պատրիարգն Հայոց, կաթուղիկոսն, օրհնեաց զնա եւ սիրեցաւ ՚ի նմանէ. ընդ նմա էր ՚ի յառնուլն զամենայն աշխարհն Շամայ՝ եւ մեր պսակաւորն Հեթում, ազատելով ՚ի մահուանէ զքրիստոնեայսն զեկեղեցականս եւ զաշխարհականս, յամենայն տեղիս լինելով: Որում հատուսցէ Տէր հազարաւոր թողութեամբ մեղաց, եւ յերկարութեամբ կենաց ըստ իւրոց կամաց, յորդւոց, յորդիս:

Դարձաւ Հուլաւուն յիջեւանս ՚ի ձմերոցս ՚ի դաշտն Մուղանայ, եւ ՚ի կայս ամարան ՚ի Դառին գաւառ կոչեցեալն, կամ ըստ այլոց ՚ի Դարանեւղաշտ. զի այրք եւ դերբուկք քարանց կան անդ շուրջանակի առ լերամբքն, զոր սիրեաց, եւ շինեաց անդ շինուածս ըստ սրտի իւրում. եւ խորհեցաւ շինել քաղաք, յորմէ պատճառէ տառապեցաւ երկիր, մարդ եւ անասուն, փայտս ծանունս ՚ի հեռաստանէ բերելով:

Յեօթն հարիւր եւ ինն թուին առաւ Մարտիրոսաց քաղաքն, զկնի յոլով աղետից եւ վնասուց՝ ոչ միայն պաշարեալ քաղաքին, այլ եւ պաշարողացն զօրացն Տաթարուն, եւ քրիստոնէիցն որ ընդ նոսա. կռուելով ընդ միմեանս ՚ի ներքուստ եւ արտաքուստ. ուր սպանաւ զեղեցիկ երիտասարդն Սեւադա Խաչենեցի, որդի մեծ իշխանին Գրիգորի, քաջապէս մարտուցեալ եւ յայնոսիկ պսակեալ, հաւատ եւ երկիւղ պահելով զԱստուծոյն եւ զԵլղանին. որում մասն հասցէ արեամբ նահատակացն Քրիստոսի՝ պահողացն զհաւատ եւ զերկիւղ նորա. ամէն:

Ի նոյն թուին կոտորեցան զօրքն զոր թողեալ էր Ելղան Հուլաւուն կողմնապահ երկրին Շամայ իբրեւ քսան հազար, ընդ մեծ զօրագլխին Քիթբուղա կոչեցեալ, քրիստոնեայ հաւատով, ընդ որս մարտեաւ սուլտանն Մսրայ առ ստորոտով Թաբորական լերինն անթիւ բազմութեամբ, եւ զի սակաւք էին բուղայեանքն՝ կոտորեցան եւ զերեցան, եւ էին որք ցրուեցան թաքեան եւ ապրեալ եկին առ թագաւորն Հայոց. եւ ՚ի նմանէ յոլով գտեալ մարդասիրութիւն, հանդերձ եւ երիվարս եւ ռոճիկս, եկին զոհութեամբ առ տէրն իւրեանց, Տաթարք եւ քրիստոնեայք: Եւ յայնմանէ յոլով փառաւորեցաւ անունն Քրիստոսի յարքայն Հեթում, յօտարաց եւ յընտանեաց:

[ՂԳ]

Ի յեօթն հարիւր թուին իշխանաց իշխանն արքայաշուքն Ջալալն դառն չարչարանօք կցորդեցաւ մահուն Քրիստոսի եւ վկայից նորա ՚ի զրախօս Տաճկաց, զուր պարտաւորեալ եւ մատնեալ Արղունին. տարեալ ՚ի Տաճկաստան ՚ի Խազուինն, եւ անդ զիշերի յօդակոտոր արարեալ սպանին, միայն զքրիստոսասիրութիւնն ունելով պատճառս, պահօք եւ աղօթիւք եւ ողորմածութեամբ եւ զմիաշաբաթսն

յոտնկացութեամբ անցուցեալ զժամանակս իւր մինչեւ ՚ի ծերութիւն. վասն որոյ եւ լուսով ՚ի բարձանց պատուեաց զնա Աստուած՝ իջանելով ՚ի վերայ յօշեալ անդամոցն նորա, պսակելով եւ վկայելով զանպարտաւոր մահ նորա զմարտիրոսական: Զոր տեսեալ սպանողացն սոսկացեալ ընկեցին ՚ի ջրհոր մի ցամաք, մինչեւ եկին իւրքն եւ տարեալ թաղեցին յիւր սեփհական վանքն Գանձասար կոչեցեալ, հայրենեօք տուն գերեզմանի իւրեանց. զնոյն ճառագայթս լուսոյ տեսանելով բերողացն: Ի նոյնքանիս թուականին Հայոց յեօթն հարիւր սպանին ՚ի դուռն Եղանին Հուլաւին զսպարապետն Վրաց զԶաքարէ՝ զորդի Շահնշահի, ՚ի տիս երիտասարդութեան ՚ի գեղ ծաղկի՝ եւ յառաջադէմ յաջողման ժամանակի, յերեւանի եւ ծանօթ ամենեցուն, բարուրս ինչ եղեալ ՚ի վերայ. եւ զայն եւս՝ թէ խափանեալ եղեւ կարգեալ հարկն յիւրում ժամու երթալոյ յարքունիս: Զորոյ մահն ողորմագին աշխարանօք սգացին ամենայն տունն Վրաց, Հայաստանօք մերձաւորօք նոցա. քանի՟ առաւել որք ծնանն զնա ծնողքն դառնակսկիծ եւ մարմնատանջ ողբովք: Վասն որոյ ՚ի նոյն աւուրս եւ նոյն սեւու սգին սրտակտուր լեալ մեռաւ հայրն Շահնշահ կոչեցեալ, իբր տէր մայրաքաղաքին Անւոյ, որ երբեմն նստոց էր արքայի, որ աւազն էր թագաւորացն Բագրատունեաց, այլ եւ այլ աշխարհացն, զանուն տեառն Անւոյ Շահնշան կոչելով, իբր թագաւորաց թագաւոր:

[ՂԴ]

Թիւքս խորհրդաւորք, Չ, (եօթն հարիւր) որ է կատարեալ հանգիստ, եւ Ժ՝ (տասն) սուրբ, իբրեւ զուրբս Աստուծոյ հանգուցեն ՚ի շաբաթն Աստուծոյ՝ որ առաջի կայ, զասացեալ նշանաւոր որեարսդ յայսմ թուաբերութեան, կատարեալ յաղօթս ամենայն սրբոց:

[ՂԵ]

Յեօթն հարիւր եւ մետասան թուականին վախճանեցաւ տէր Ներսէս կաթուղիկոսն Աղուանից դառն ցաւով ջրգողութեամբ, չգտեալ ՚ի բժշկաց դեղ, բայց միայն զմինն Յիսուս Աստուած, եւ դեղ կենաց անմահութեան. առ որ փոխեցաւ մեծ յուսով խոստովանութեամբ եւ անդարձիւ ըստ արժանւոյն, կեցեալ զժամանակս իւր հեզութեամբ եւ ողորմածութեամբ:

Յեօթն հարիւր եւ երկոտասան թուին հանգեաւ ՚ի Քրիստոս անուանի ճգնաւորն եւ արժանաւորն պատուելի աստիճանաց եւ կոչմանց, ուր կոչեաց շնորհն Աստուծոյ ՚ի քահանայութիւն, ՚ի վարդապետութիւն եւ յարհեպիսկոպոսութիւն տանն Գարդմանայ եւ այլոց բերդից եւ գաւառաց, այրն անուանի եւ յերեւանի աշխարհի՝ տէրն Յովհաննէս Տուեցին անուանեալ, որ զերիս յիսնակսն անհաց եւ անջուր կատարէր, եւ զուրբաթ եւ զչորեքշաբաթ, եւ յԵրուսաղէմ զնացեալ բոկոտիք, եւ զաւուրս աղուհացիցն յոտն կալով եւ անհաց ՚ի սուրբ Յարութեանն. եւ զարմացոյց զազգն Փռանգաց՝ որք անդ էին. զի ոչ միայն յոտն եւ անկերակուր, այլ եւ լռութեամբ կեայր, եւ խնդրէր յԱստուծոյ յայտնի հաւատ համբաւոյն՝ որ զայր յազգս. թէ յիջանել լուսոյն՝ Հայոց կանթեղն է ՚ի վառիլ, որպէս եւ ինքն պատմեաց, եթէ որ զկուբայ սուրբ գերեզմանին պահէր՝ սիրէր զմեզ եւ փարէր զմեօք, եւ մեք խնդրեցաք ՚ի նմանէ զհաւաստիս իրացն. եւ նա ասաց դու զնէ կանթեղս, եւ բե́ր կախէ քոյին ձեռօքդ. եւ արարի այնպէս, զնեցի երեք կանթեղ, եւ կախեցի ՚ի վերայ սուրբ գերեզմանին. յաջմէ յանուն Փռանգաց եւ ՚ի ձախմէ Յունացն եւ ՚ի միջին զՀայոցն, որպէս ինքեանք սովոր

էին. թերեւս փակեցաք զդուռն եւ մատանեցաք: Եւ ետ ցիս պահապանն զմատանին եւ զբանալին յաւուրն մեծի ուրբաթուն. եւ յաւուրն մեծի շաբաթուն՝ յինն ժամուն մինչ կայաք յաղօթս՝ առհասարակ ամենայն քաղաքն եւ աղօթականքն եկեալ ՛ի հեռաստանէ, ասէ ցիս պահապանն գուբային, Տէր հրամէ՛, եւ բաց, զի իջաւ լոյսն, եւ չոգայ բացի, ՛ի վեր առեալ զմատանին. եւ ճշմարտապէս առանց կարծեաց միջին կանթեղն վառեալ բորբոքէր անպատմելի գեղով: Եւ այսու սքանչելեօք փառաւորեցաւ համբաւեցաւ այրն այն տէր Յովհաննէս: Ասաց ինքնին եւ զայս բան եթէ, չոգայ ՛ի սուրբ Բեթղեհէմ, եւ տեսի անդ զսուրբ առաքելոցն պատկերսն նկարեալ ՛ի պարիսպ եկեղեցւոյն, եւ Տաճիկք ՛ի պատճառս անարգութեան փորեալ էին զաչսն. տրտմեցայ ընդ իրսն, եւ աղօթեցի առ սուրբ առաքեալսն աղաչելով յայտնել ինձ՝ եթէ հաճո՞յ է նոցա ամենայն ուրեք նկարել զնոսա: Եւ յորժամ դարձայ յԵրուսաղէմ՝ յայնմ գիշերի տեսի ՛ի տեսլեան երկու արս փառաւորս, զի գային առ իս, եւ ելի ես ընդ առաջ նոցա եւ ասացի, թէ Ո՞վ էք սուրբքդ Աստուծոյ. եւ նոքա ասեն, Պետրոս եւ Յոհաննէս, որ աղաչեցեր ցուցանել քեզ վասն ձեւակերպելոյն զմեզ քրիստոնէից՝ որ բնաւ չէ մեզ հաճոյ եւ ձանձրացեալ եմք. եւ յայտնեմք ուրեք ուրեք եւ չլսեն մեզ: Ասէր եւ աբեղայն իւր ուղեկից յԵրուսաղէմ. եթէ բոկ երեկ մինչ ՛ի տեղն. եւ ապա յաւուր միում կոչեաց զիս, եւ ասաց. Տես զոտս իմ զի ցաւէ եւ նեղէ զիս. եւ ՛ի տեսանելն իմ եւ ՛ի յորոնել զուռիցն ասղամբ՝ սրագոյն եւ ստուար կտորս փշոյ գտի՝ որ ելանէր թարախով ոչ սակաւ. եւ զարմանք կալաւ զմեզ, զի չյայտնեաց մինչեւ ՛ի տեղին, առ սէրն Աստուծոյ եւ սուրբ տեղեացն առ ոչինչ համարեալ զկսկիծն: Այսպիսի զառ ՛ի վեր եւ նեղ ճանապարհաւ կացեալ մինչ ՛ի խորին ծերութիւնն՝ հանգեաւ ՛ի Քրիստոս, ՛ի հռչակաւոր վանսն Նոր-բերդին անապատ կոչեցեալ. թաղեցաւ ՛ի դուռն եկեղեցւոյն, զոր իւր իսկ էր շինեալ. եւ այլ բազում շինուած եւ արդիւնս վաստակեալ հրամանաւ, կամօք եւ ձեռնտուութեամբ Վասակայ թագաւորազին Բագրատունւոյ. որոյ յիշատակն օրհնութեամբ ՛ի կաթուղիկէ եկեղեցւոջ կացցէ առաջի Աստուծոյ անշիջանելի ՛ի հոտ անուշից յաւիտեանս:

[ԴՁ]

Ի յեօթն հարիւր երեքտասան թուին կոչեաց զմեզ մեծն Հուլաւու Էլղանն ՛ի ձեռն Շնորհաւոր կոչեցեալ փառաւորելոյ առն յայնմ ժամանակի՝ յամենեցունց, եւ աւելի յաշխարհակալացն, ՛ի Բաթու կուսակալէն հիւսիսոյ, ուր չոգաւն եւ պատուեցաւ նախ, ապա ՛ի Հուլաւու Էլղանէն՝ որ տարաւ իւրով ծախիւք եւ գրաստիւք զմեզ եւ որք ընդ մեզ էին վարդապետք եղբայրք մեր Սարգիս եւ Գրիգոր, եւ աւագ երէցն Տփխեց տէրտէրն: Եւ տեսաք զմեծն զայն ՛ի մեծի աւուրսն ամսամտի եւ տարեմտի իւրեանց, ՛ի յամսեանն յուլիս ըստ հռոմայեցւոց, եւ ըստ մեզ յարաց: Եւ էր նոցա աւուրք ուրախութեան իբր լուսին մի. եւ կոչէին զաւուրսն զայնոսիկ խուռուլթայ, իբր խորհրդատօնս, յորս խորհէին այլղանքն ազգայինքն Չանկզղանին՝ առ մեծն եկեալ, զոր ինչ պատշաճն տեսանէին, հանդերձ ամենայն աւագունօքն իւրեանց, ամենեքեան նոր զգեցեալ՝ յամէն աւուր որիշ գունով փոփոխս: Անդ լինէին եւ ամենայն հնազանդեալքն իւրեանց շատ եւ երեւելի նուիրօք՝ թագաւորք եւ սուլտանք. որպէս եւ ՛ի մեր տեսն թագաւորն Հայոց Հեթում, եւ թագաւորն Վրաց Դաւիթ եւ Բրինձն Անտաքու, եւ սուլտանք ՛ի Պարսից կողմանց յոլովք: Եւ ՛ի տեսանելն զմեզ ծունր ոչ ետուն կրկնել եւ ոչ չոքել ըստ իւրեանց սովորութեանն. իբր թէ արքաւունքն՝ Աստուծոյ միայն երկրպագեն. զինի ետուն օրհնել, եւ ՛ի մեր ձեռաց առնուլ: Եւ խօսք զոր ինչ հրամայեաց՝ առաջին այս. Կոչել եմ զքեզ որ տեսանես զիս եւ ճանաչես, եւ ՛ի սրտաց

աղօթեւս վասն իմ։ Եւ աւելորդ է թերեւս զամենայնն գրել, շատ խօսեցաւ։ Եւ մեք տուաք պատասխանի եւ նստուցին զմեզ, եւ զինի ետուն. եւ շարական պաշտեցին եղբարքն որ ընդ մեզ. եւ Վրացիք զիւրեանց պաշտօնն, եւ Ասորիք եւ Հոռոմք զիւրեանցսն։ Զի յայնմ աւուր տեսին զեկեալսն յամենայն կողմանց, մինչ ասել Այլղանին, թէ ես զքեզ միայն եմ կոչեալ, ի՞նչ է այս նշանս, որ ոչ յառաջ եւ ոչ յետեւ՝ մի աւուրբ յամենայն կողմանց եկին ընդ քեզ, տեսանել եւ օրհնել զիս։ Եւ յառաջեաց հրամայեաց ինքն, թուի եթէ նշան է, որ Աստուծոյ սիրտն լաւ է ինձ։ Ասացաք. Զմեզ այլ կալաւ զարմանք, եւ պատճառ՝ զոր դուք հրամայեցիք։ Ապա հրամայեաց, թէ Ծածուկ բան ունիմ առ քեզ։ Եւ յաւուր միում արար անապատ յոյժ, եւ հեռի կացուցեալ զամենայն բանակն,եւ երկու արամբ միայն խօսեցաւ ընդ մեզ յերկար. յիւր ծննդենէ հետէ եւ ՛ի մօրէ՝ որ քրիստոնեայ էր, ասէ. եւ թէպէտ դայեակ սնուցանէ զտղայն, երբ ՛ի հասակ գայ՝ զիւր մայրն սիրէ. չենք օտարք ՛ի սիրոյ քրիստոնէից, զոր ինչ ունիս ասելոյ աս՛։ Եւ բռնեալ էր զիմ ձեռքս, եւ մեք ասացաք զինչ Աստուած երետ ասել բան. թէ Որչափ ՛ի վեր ես դու քան զայլ մարդիկ, մօտ ես յԱստուած. Աստուծոյ աթոռն արդար դատաստանաւ է հաստատ։ Ամէն ազգի տուեալ է Աստուած տէրութիւն աշխարհի. մինչ ՛ի ձեզ՝ աշխարհաւեր են լեալ, եւ աղքատաց անողորմն ծանր շալակ են դրել. նաքան յոզոց են հանել, եւ լացեալ առաջի Աստուծոյ. Աստուած առեալ է զիշխանութիւնն եւ յա՛յլ ազգ տուեալ. թէ դուք աշխարհաշէն լինիք եւ աղքատաց ողորմած, ՛ի ձեզանէ չառնու Աստուած, զոր տուեալ է՝ թողու առ ձեզ, եւ զոր տալ կամի՝ զայն այլ տայ։ Ի քո դրանս հէնց մարդ կացո՝ որ յԱստուծոյ երկնչի եւ զձեզ սիրէ. որ զլալով եկած տառապեալն՝ որ աղերս չունի եւ կաշառք՝ ուրախ ՛ի տուն աղարկէ, քեզ յիշեցնէ. եւ զաշխարհս տեսանել տուր հէնց մարդոյ՝ որ յստակ տեսանէ, կուրանայ ո՛չ կաշառօք, եւ քեզ ասէ զիրաւն։

Եւ յայս կարգիս շատ խօսեցաք։ Հրամայեաց թէ ՛ի սրտումս դրի զքո խօսքդ։ Ո՞նց է որ զամէն զայն ասացեր որ յիմ սիրտս կայր՝ որ ինձ դիւր թուեաց. Աստուած խօսեցեալ է քեզ, երեւեալ է քեզ։ Ասացաք, թէ Չէ. մեք մեղաւոր մարդ ենք, ապա զաստուածախօս մարդկանց զիրքն կարդացել ենք, եւ սիրտ թագաւորաց ՛ի ձեռին Աստուծոյ են, Աստուած յայտնեալ է քեզ առանց զրոց։ Ապա ասացաք, թէ Առաջի աստուծոյ խօսք մի եմ յաւել, որ Աստուած լսէ եւ ապա դու՝ որ սուտ չկայ ՛ի ներս։ Հրամայեաց, թէ աս՛։ Ասցի, թէ զինչ քրիստոնեայ կայ եւ արքաւուն ընդ ծով եւ ընդ ցամաք, ամինոյ սիրտ հետ քեզ լաւ է եւ քեզ աղօթք են առնում։ Հրամայեաց, թէ Հաւատալ եմ որ հէնց է. ապա յԱստուծոյ ճանապարհին չեն արքաւունքն, ինձ ի՞նչ աղօթք առնեն, եւ թէ առնեն՝ Աստուած ե՞րբ լսէ. մէշում արքաւունն զԱստուած յերկնից յերկիրս բերէ՞, չբերէ։ Ասցէք որ յԱստուծոյ ճանապարհն կենան եւ աղօթք առնեն. մեր եղբարքն հետ մեզ վասն այն են ՛ի կռուիլ, որ մեք քրիստոնեաւէր ենք եւ քրիստոնէութիւն կայ ՛ի մեր տանս. նաքա տաճկասէր են եւ տաճկութիւն կայ ՛ի նացա տանն։

Ապա ասէ ցմեզ. Ոչխարենի է՞ր ես զգեցեալ եւ ոչ ոսկի. եւ իմացեալ թէ մեք մեծ մարդ եւ աստիճանի տէր չենք, լուր աբեղայ մի եմք. եւ հրամայեաց թէ Մեծացանեմ զքեզ ոսկի զգեստիւ, եւ շատ ոսկի տամ։ Եւ մեք ասեմք. Ոսկին մեղ եւ հողն մի է. մեք ա՛յլ մեծ ուզենք, որ վայել է քո մեծութեանդ, ողորմութիւն ՛ի վերայ աշխարհի։ Եւ հրամայեաց, թէ մէշում քթեթ կարեմ խիստ զէշ. եւ խիստ փոքր իրք, լուր այնչափ որ խունկ զնես եկեղեցւոյն, թէ չէ երկիր ինչ ասեն թէ Այլղանն զնա ո՞նց տեսաւ։ Եւ զայդ զոր ասացեր՝ առնեմ, եւ մարդիկ յղարկեմ՝ որ տեսանեն զաշխարհ։

Իսկ երբ հրաման ուզեցաք գնալոյ, այլ կոչեաց զմեզ եւ խօսեցաւ. եւ ունէր ՚ի ձեռքն բալիշ մի, եւ երկու հանդերձ էր տուել կարել: Յիշեցուցաք, թէ Այլղան, այդ դրամդ հատանի եւ հանդերձդ մաշի, մեք անհատանելի եւ անմաշելի խնդրեցաք պարգեւք: Եւ հրամայեաց թէ առաջի օրն զքո խօսքդ լմնեցի, առլեխ եմ տուել դրել. կարդալ տուր եւ զինչ քո սրտիդ պիտի աւելի՝ զայն այլ գրել տուր: Եւ ՚ի Սախալթու եւ ՚ի Շահաբատինն եմ յանձնել զերկիրդ եւ զքեզ, որ զինչ ասես առնեն: Եւ մեք շնորհ կալաք եւ ելաք: Թերեւս աւելորդ թուիմք գրելով զայս, այլ վասն բարեսէր բարքոյ մեծի Հուլաւունին յիշատակի գրեցաք յօգուտ, կամ յօրինակ այլոց՝ որ գալոց են յետ մեր, ո՞ գիտէ:

[ՂԷ]

Քանզի ՚ի մտանել թուականութեանն Հայոց յեօթն հարիւր չորեքտասան, եհաս մեծին այնորիկ մեծազօրյն հրաւիրակ, եւ եհար դաւազանն զօրեղ զքաջն զայն յաղթազգեաց Հուլաւուն, եւ ժամանեաց նմա վճիռ նախահօրն. քանզի որդի էր եւ նա Ադամայ, որ էարբ ՚ի բաժակէն յորմէ ամենեքեան ճաշակեցին եւ ճաշակեն. թէ եւ դառն էր նմա, էարբ զլեղին մահու՝ ոչ ուրախութեամբ որպէս Տէրն եւ յուսացեալք ՚ի նա. զի խաբէին զնա աստեղագէտք եւ քուրմք պատկերաց ոմանց Շակմոնիիայ կոչեցեալ, որ է ասեն՝ Աստուած երեք հազար եւ քառասուն ամաց. կալոց է դեռ այլ եւս երեսուն եւ հինգ դումանս, որ է դումանն տասն հազար: Եւ ապա հանէ զնա ասեն միւս եւս Մոնդրին անուն. Տոյինք կոչէին զքուրմսն զայնոսիկ, որոց հաւատայր եւ հրամանաւ նոցա ելանէր ՚ի պատերազմ, կամ չելանէր. որք ասէին եթէ յերկար մնալոց ես ՚ի մարմինդ յայդ. եւ յորժամ յերկար ծերանաս այլ նոր մարմին զգենուս. շինել ետուն նմա մեհեան պատկերացն այնոցիկ. եւ երթայր անդ յաղօթս, եւ դիւթէին նմա զոր ինչ կամէին:

Եւ մինչդեռ սպասէաք մեք այլ ժամանակի, եւ երկրորդ տեսութեան եւ ծանօթութեան աւելագունի, ասել ինչ նմա զարժանն, այլ եւ մնայաք ՚ի բարեսէր բարուցն եւ ՚ի քրիստոնէասէր ցուցանել նմա յԱստուծոյ նշան ինչ ձեռնտու քրիստոնէից, ասել ինչ նմա վստահութեամբ. քանզի վարժեալ էր ՚ի նոցա բանսն եւ հիւանդացեալ: Քանզի թաղեայ պատկերաց խօսել տային եւ ձիոց, եւ յոլով էր ՚ի նոսա արուեստ խաբէութեան եւ հմայութեան. եւ էին պարկեշտ ՚ի կերակուր եւ ՚ի հանդերձ եւ ՚ի կուսութիւն, եւ ՚ի չափաւոր ամուսնութիւն եւ ՚ի խառնակութիւն. քսան ամաց կին առեալ, ասեն, մինչ յերեսուն ամն՝ ՚ի շաբաթն երեք հետ խառնին. եւ անդի մինչ ՚ի քառասուն ամն՝ ամսեանն երեք, եւ անդի մինչ ՚ի յիսունն՝ տարեանն երեք. եւ ընդանցեալ՝ բնաւ ասեն ոչ մերձենալ, ուստի մանաւանդ կարէին խաբել: Եւ յայսոսիկ զայր հասանէր օրհասն, եւ կոխէր զբարձրն զայն բլուր լայն ոտամբն մահն. եւ փլուցանէր հաւասարէր իւրոցն նախնեաց. քանզի լեառն որ փլանելոցն է՝ փլցի, ասէ գիր: Եւ լինէր հաւատարիմ բան մարգարէին. Ամենայն փառք մարդոյ իբրեւ զծաղիկ խոտոյ. այլ հաւատարիմ է Տէր եւ արդար հատուցանել նմա զմասն բարւոյն, զոր օրինօք բնութեանն ստացեալ ունէր, եւ զիւրեանցն հայրենիս պահելով. զի ասախն, որպէս ասէին ինքեանք կոչելով զեդեալ սահմանն ՚ի Չանկզղանէն, սուտ չասել, չգողանալ, յայլոյ կին չխառնակել,սիրել զիրեարս հաւասար անձին, յիշոցք չունել եւ չգիտել բնաւ, զկամաւ հնազանդեալսն ապրեցուցանել՝ զերկիր եւ զքաղաք. եւ զանուանեալ տունս Աստուծոյ, եւ զկոչեցեալ նորա ծառայսն՝ զիարդ եւ իցենն՝ ազատ թողուլ ՚ի հարկաց, եւ դնել պատիւ: Զոր եւ նա հրամայէր պահել եւ պահէր: Այլ եւ յիշենք զոր ասացն, թէ մեք որ պատուիրեմք աղօթել վասն մեր, ոչ թէ ՚ի մահուանէ զերծանել, զայն չգիտենք, այլ խնդրէք յԱստուծոյ

որ 'ի մեր թշնամեացն ձեռացն չմեռանիմք: Թէ կատարեցաւ՝ այն Աստուած զիտէ. զի համբաւեցին նախ, թէ դեղով եւ հնարիւք սպանին, եւ յետոյ ծածկեցին զզրոյցն: Սակայն մեծ թագուհին Տողուզ խաթունն կոչեցեալ՝ նախ քան զհամբաւել մահուն առաքեաց առ մեզ զաղտ, թէ Աստուած սիրեաց զԱյլղանն եւ տարաւ աստի, եւ զինչ որ աստ սիրէր եւ զայս աշխարհս նմա էր տուեալ, նոյնպէս եւ արդ զայն աշխարհն երետ նմա. պատարագ լինի՞ թէ ոչ: Եւ ասացաք, թէ չէ պարտ պատարագ առնել, այլ ողորմութիւն եւ հարկաց թեթեւութիւն առնէք. զի Աստրիքն ասացեալ էին՝ թէ պատեհ է: Հարցեալ էր եւ վասն Ապաղային, որ աւագ որդին էր Հուլաւին, թէ պա՞րտ է զնա դնել, զի անդարձ նմա արար: Եւ մեք պատուիրեցաք՝ որ 'ի զրոց է զաւազն դնել, եւ անդարձն անկրկնելի կոչի ստուգաբանութեամբ: Որպէս եւ եղեւն իսկ. եւ իւրեանց ազգայինն՝ որ եւ նա կոչէր Այլղան՝ Տակութար՝ երթեալ նստուցանէր զԱպաղէն կոչեցեալ 'ի տախտն եւ 'ի զահոյս հօրն, եւ հաւանեցան զօրքն ամենայն եւ հնազանդեցան: Այլ սակայն զի մեղքն մեր անչափ էին, չեղեւ սուզն չափով. զի յետ երից ամսոց 'ի նոյն թուին՝ փոխեցաւ 'ի Քրիստոս քրիստոսասէր թագուհին Տողուզ խաթունն, եւ սրտակտուր միջաբեկ եղեն ազգք քրիստոնէից բազմապատիկ սգով եւ տրտմութեամբ. զի նմա կենօքն վաղվաղակի ողջանալ սկսաւ խոցն Այլղանին, ակն ունելով առաւել պայծառանալ քրիստոնէութեանն. զի որքան եւ էր պատճառն՝ նա իսկ էր ըստ մեր կարծեալոյն: Այլ քանզի Աստուած իսկ է ամենայն բարեաց պատճառ, զյոյսն չէ պարտ հատանել մեզ. քանզի կացոյց նա 'ի տեղի իւր միւս եւս հաւատացեալ ազգական իւր, կին բարեպաշտօն՝ կոչեցեալ Թուխթանի: Եւ բերեալ եղեւ 'ի Յունաց կին Ապաղային Դեսպինայ անուն, դուստր թագաւորին զոր Վատածն ասէին, եւ պատուէր՝ թէ կնքուի Ապաղայն, եւ ապա առնու: Եւ եղ համբաւն նոյնպէս եթէ մկրտեցաւ եւ առ զնա, 'ի փառս Քրիստոսի:

Յաւուրս յայս 'ի մեղաց իմոց անկաւ զրքունկս 'ի ձեռս հարամեաց, տղայօք մեր, եւ յողորմութենէն Յիսուսի ապրեցան տղայքն առ ժամն. եւ յետ ամի եւ կիսոյ զիրքս 'ի Տփխիս 'ի վաճառ բերեալ եւ գնեալ 'ի տանէ եղբօր մերոյ միոյ Մելէր կոչեցելոյ: Վասն որոյ ողորմութեան Տեառն փառք 'ի սուրբս ամենայն եւ յարարածս, եւ գնողին զսա՝ գթութիւն 'ի Քրիստոսէ:

[ՂԸ]

Իսկ 'ի մտանել թուականին յեօթն հարիւր եւ հնգետասան՝ կողմնակալն հիւսիսի կոչեցեալն Բարքա, որ ունէր զտեղի Բաթուին եւ զՍարդախին եւ հաւանեալ էր օրինացն Տաճկաց, լուեալ զմահուանէ մեծի Հուլաւուին՝ զայ բազմութեամբ առ Կուր գետով, եւ ցուցանէ զինքն յայսմ կողմանէ կացեալ զօրացն Ապաղային, եւ եղբօր իւրոյ՝ Իսմուդին, իբր թէ կենդանի է յետ մահու հօր նոցա: Եւ զայ կոխէ զնոսա, եւ անհոգութեամբ մինչեւ 'ի Հէճն, աղօթել անդ յուրախութիւն ամենայն Տաճկաց. յորմէ զարհուրեալ յայսմ կողմանէ կացելոցն՝ ցանկեն զերկայնութիւն գետոյն աստի՝ զոր Շիբարն կոչէին, եւ զզուշացան ամենայն պատրաստութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն: Իսկ Բարքայն վրիպեալ 'ի յաւսոյն՝ դառնայր 'ի տեղի իւր. եւ յաւուրս ամարայնոյն վճարէր զկեանս. զոր ասեն լինել բարուք ոչ խռովարար, եւ ատեցող արեանհեղութեան:

[ՂԹ]

Ի նոյն թուին մերձ յաշնան յեղանակն՝ բացաւ մեզ աման դառն քացախուն, եւ մրուր բարկութեանն Աստուծոյ հայկազարմ ազգիս: Քանզի սուլտանն Մսրայ Փնտխտար անուն խնդրէր զբերդսն՝ զոր Տաթարին ուժովն առեալ էր Հայոց թագաւորն Հեթում: Եւ ՚ի չտալն, աւելի վասն երկեղի Տաթարին, բարկանայր յոյժ, եւ զօրս գումարէ բազում յոյժ, եւ առաքէ ՚ի ձեռն զօրագլխի որումն Սմլմօթ անուն յերկիրն Կիլիկեցւոց. որ եւ յանպատրաստից մտեալ յաշխարհն՝ առնու զՍիս մայր քաղաքաց՝ զարքայանիստն, այրէ զնա եկեղեցեօքն որ ՚ի նմա, եւ գտանէ զտունն գետնափոր գանձուցն, եւ առնու յոյժ բազում, զոր ՚ի միում ամանի լինել ասէին վեց հարիւր հազար կարմիր: Եւ գնայ աւերմամբ մինչեւ յԱտանա, եւ ապա լսէ համբաւ երկիւղի եւ դառնայ աւարաւ եւ գերութեամբ քառասուն հազարաւ, բաց ՚ի կոտորելոցն. որ գլուխ եւ խոց անողջանալի կոտորելոցն՝ Թորոս արքայորդին, գեղեցիկ ծաղիկ ՚ի մատաղ հասակի մերձ ՚ի փթիթս մուրուաց, վկայեալ յամենայն բերանոյ, անպակաս ՚ի բովանդակ բարւոյ, եւ կուսութեամբ շտեմարանեալ ՚ի ծրարս շնորհացն Աստուծոյ: Որ յօժարութեամբ եւս դիմեալ ՚ի պսակն արեան. քանզի հարցեալ զովն ոչ ետ զանուն հօրն. զի կենօքն գերեալ՝ մի՛ լիցի աւելի բեռն հօրն եւ աշխարհին՝ ընդ անդրանիկ եղբօրն Լեւոնի, պսակելոյ եւ հրաւիրելոյ յաթոռ թագաւորութեանն առ կենօք հօրն: Քանզի նա եղեւ գլուխ գերելոցն մեր, եւ հուր աղէկէզ լերդաչարչար եւ սրտակտուր աշխարհիս մեր եւ ազգիս, որ կամք շնչարգել եւ յերերման: Հասանէ ձեռն վերին, որ եհարն ցասմամբ՝ նոյն բժշկէ ողորմութեամբ, ածելով զմեծաբաց խոցն, առնելով գերէդարձ՝ զոր տարան ընդ այլսն. հնգետասան օր յամելով յաշխարհն եւ լնլով աղետիւք, զնոսա՝ իրօք, եւ զմեզ՝ խոցոտիչ համբաւովն:

[Ճ]

Իսկ ՚ի վերանալ թուոյն մերոյ յեօթն հարիւր եւ վեշտասան ՚ի կատարման քառասներորդաց աղուհացիցն, ՚ի լնուլ վեցերորդ շաբաթուն ՚ի յարութեան աւուր Ղազարու, սահմի ամսեան ՚ի քսան եւ վեց, փոխի յաշխարհէս զգալոյ յիմանալին՝ տէրն Կոստընդին պատրիարգն Հայոց, ծերացեալ եւ լի աւուրբք ըստ մարմնոյ, եւ առաւել եւս ըստ հոգւոյ եւ ըստ կամացն Աստուծոյ, յորովայնէ ընտրեալ, եւ ընդ ամենայն աստիճանս յառաջանալով անցեալ, ամենեքումբ հաճոյացեալ, յամենայն ազգաց եւ ՚ի լեզուաց վկայեալ. կուսութեամբ անփուտ մնացեալ յիմանալի եւ ՚ի զգալի մարդն եւ ՚ի զգայութիւնս եւ ՚ի զգայարանս, եւ ՚ի բոլոր անդամս մարմնոյ. կրակից եւ վշտակից եւ սգակից ազգիս եղեալ ՚ի մեղսաբեր եւ ՚ի ցասմնահար դարուս. եւ ՚ի ժամանակս ցաւալից եւ ՚ի կսկծահար՝ զբոլորն յինքն տարեալ եւ ըստ կարի թեթեւացուցեալ, սիրտ եւ բան եւ գանձ ծախելով առատաբար եւ անխնայ: Վասն որոյ եւ յարմարի նմա ասել տեառն իւրոյ. Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր զանազան փորձանաց, այրիչ եւ խեղդիչ որոգայթից. որ եւ ճաշակեաց իսկ եւ ՚ի թանձրացեալ եւ զմռսեալ վերջնոյ լեզւոյս, մերձ ՚ի կատար կենացն տեառնաբար, զդղրդումն թագաւորութեան մերոյ, զսուր եւ զգերութիւն իւրական ծննդեան սննդեան աշխարհին. մտեալ ՚ի փորձ հնոցի զեհեննահոտ հրոյն բորբոքման, ձեռասուն արքայորդեացն կորստեան. որք մանաւանդ մերձ բերին զօրհաս նորա եւ արարին տագնապել ստիպեան շնչոյն, բորբոքելով զծարաւ լուծման յոգնաթախիծ կենցաղոյս: Զոր տեսեալ Յիսուսին իւրոյ եւ Աստուծոյ՝ ընդ Ղազարու հանէ արտաքոյ այսքան դժնդակ կրիցս՝ յանպատումն: